

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI**

**İÇSEL VE DENGESİZ BÖLGESEL GELİŞME:
AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ YOLUNDA
TÜRKİYE İÇİN BÖLGESEL GELİŞME MODELİ ÖNERİSİ**

DOKTORA TEZİ

Mustafa ÇİÇEK

KASIM - 2006

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Türkiye’de uzun dönemden beri ciddi ölçekte bölgesel dengesizlikler görüldüğü ve uygulanan politikalarla bu dengesizliklerin giderilemediği, bilinmektedir. Türkiye’nin bir yandan AB üyeliğine doğru yol alması, diğer yandan bölgeler arası farklılıktan doğan iç sorunlarının giderek katlanılmaz düzeye gelmesi nedeniyle, acilen uygun politikaları belirleyerek uygulamaya geçirmesi gerekmektedir.

Bölgesel politikalar konusunda yapılan amprik çalışmaların sonuçları, ilgili dönem ve baz alınan varsayımlara göre değişebilmekte, tek bir teoriyi doğrulamamaktadır. Bu nedenle, çalışmada farklı anlayışların birbirlerini tamamlayan noktalarının bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, İçsel ve Dengesiz Büyüme Modelleri bölgesel bazda birlikte ele alınarak Türkiye için, İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme Modeli adı altında tasarlanmaya çalışılmıştır. Çalışma, bölgesel politikalar konusunda daha önce yapılan amprik çalışmalar incelenerek yürütülmüş, ayrıca, geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Türkiye’nin kendine özgü bölgesel özelliklerinden kaynaklanan avantajların değerlendirilmesinin üzerinde durulmaktadır.

KTÜ bir bütün olarak çalışmaya olumlu katkı sağlamıştır. Ancak, farklı üniversitelerde yapılan doktora çalışmalarıyla ilgili bilgilerin üniversitelerin internet sayfalarında bulunmaması, aynı konudaki çalışmalara ulaşılmasını engelleyici bir faktör olmuştur.

Akademik çalışma süresi içerisinde ve tez hazırlama aşamasında her türlü desteği sağlayan, birikimini yansıtmaya çalışan tez danışmanı Prof. Metin BERBER’e; doktora eğitiminin başlangıcından itibaren bilgi, birikim ve desteklerinden istifade ettiğim, Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU ve Prof. Dr. Hasan ÖZYURT’a, teşekkür ederim. Değişik aşamalarda yardımcı olan Dr. Seyfettin ARTAN’a , KTÜ İktisat bölümü ve SBE yönetici ve görevlilerine de ayrıca teşekkür ederim. Hazırlanan Tez’in gelecek çalışmalara ve uygulamalara olumlu katkıda bulunması en büyük dileğimizdir.

01. İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa Nr.</u>
0. SUNUŞ	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	IX
03. Summary.....	X
04. Tablolar Listesi.....	XI
05. Şekiller Listesi.....	XII
06. Grafikler Listesi.....	XIII
07. Haritalar Listesi.....	XIV
08. Kısaltmalar Listesi.....	XV
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İÇSEL VE DENGESİZ BÜYÜME MODELLERİ.....	4-45
10. İçsel Büyüme Modelleri.....	4
100. İçsel Büyüme Anlayışını Doğuran Gelişmeler.....	4
101. İçsel Büyüme Kavramı.....	6
102. İçsel Büyümenin Belirleyicileri.....	7
103. İBM’de Büyümenin Sürekliliği: AK Modeli.....	11
104. Büyümenin Kaynaklarına Göre İçsel Büyüme Modellerinin Sınıflandırılması.14	
1040. Bilgi Üretimi ve Araştırma - Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetleri.....	15
1041. Kamu Politikası Modeli ve Devletin Rolü.....	18
1042. İnsan Sermayesi Modeli.....	19
11. Dengesiz Büyüme Teorileri.....	23
110. Hirschman Yaklaşımı.....	24
111. Perroux Yaklaşımı.....	26
112. Streeten Yaklaşımı.....	27
113. Scitovsky Yaklaşımı.....	28

114. Dengesiz Büyüme ve Büyüme Kutupları.....	29
1140. Sürükleyici Endüstriler.....	29
1141. Sürükleyici Birimler.....	35
115. Yeni Sanayi Odakları.....	38
116. Yeni Ekonomik Coğrafya	40
1160. Kurumsal Yaklaşım.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

2. İÇSEL VE DENGESİZ BÖLGESEL GELİŞME.....	46-90
20. Bölgesel Gelişmenin Anlamı.....	46
21. Büyüme Teorileri ve Bölgesel Modellerin Evrimi.....	46
210. Neoklasik Anlayışın Yetersizliği ve Bölgesel Politikalarda Yeni Arayışlar.....	48
2100. Bölgesel Gelişmenin Belirlenmesi: Yakınsama Kavramı	48
2101. Neoklasik Bölgesel Gelişme Modeli.....	50
211. Amprik Çalışmalar ve Bulgulardan Elde Edilen Çıkarımlar.....	52
22. İçsel ve Dengesiz Büyüme Modellerine Göre Bölgesel Gelişmenin Belirleyicileri.....	56
220. Çağdaş Bölgesel Büyüme Modelleri.....	57
221. İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişmenin Belirleyicileri.....	63
2210. Bilgi ve Bölgesel Politikalar.....	65
2211. Devlet Müdahalesi ve Bölgesel Politikalar.....	68
2212. İnsan Sermayesi Birikimi ve Bölgesel Politikalar.....	69
2213. Bölgeler arası Etkileşim.....	71
2214. Bölgeye Yönelik Finansal Kaynakların Etkisi.....	73
2215. Çalışarak Gelişme	73
2216. Sürükleyici Birimlerin Belirlenmesi.....	75
23. İDBG Modeli.....	77
230. İDBG Anlayışında Bölgelerarası İlişkiler.....	84
231. İDBG Anlayışına Dayalı Açılımlar.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE 'DE BÖLGESEL GELİŞMENİN GÖRÜNÜMÜ.....	91-136
30. Türkiye'de Bölgesel Yapının Özellikleri.....	91
300. Yönetim Kademeleri Arasındaki Dengesizlik.....	91
301. Gelir Düzeyine Göre Dengesizlik.....	96
302. İstihdam Oranlarındaki Dengesizlik.....	97
31. Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Politikalar.....	99
310. Gelişmiş Bölgeler	101
311. Normal Bölgeler.....	101
312. Kalkınmada Öncelikli Yörelere	101
3120. Kalkınmada Öncelikli Yörelere'e Sağlanan Teşvikler.....	102
313. Bölgesel Gelişme Projeleri.....	103
314. Kırsal Kalkınma Projeleri.....	104
315. Sınır Ticareti	106
3150. Türkiye'de Uygulanan Sınır Ticaretinin Görünümü.....	106
316. Özel Sektöre Yönelik Teşvik Politikalarının Bölgesel İstihdam Etkisi.....	108
32. Türkiye'de Bölgesel Dengesizliklerin Nedenleri.....	109
320. Bölgesel Politikaların Başarısını Etkileyen Faktörler.....	110
3200. Siyasi İstikrarsızlık	110
3201. Türkiye Ekonomisinin Maruz Kaldığı Krizler.....	112
3202. İç Sermaye Hareketleri.....	113
3203. Global Krizler ve Yabancı Sermaye Etkisi	114
3204. Yolsuzluk.....	117
321. Düzgün İşlemeyen İstatistik Sistemi.....	121
322. Planlardaki Hedeflerin Yakalanamaması.....	123
323. Yoksullaştıran Büyüme'ye Neden Olan Politikalar	124
324. Bölgesel Politikadaki Yanlış Tercihler.....	128
3240. Bölgesel Politikalarda Temel Alınan "Bölge" Kriterinin Yetersizliği....	129
3241. Geri Bölgelerin Tümünün Aynı Politikalara Tabi Olması.....	129
3242. Uygulayıcı Birimin Belirsizliği.....	129
3243. Hedef ve Önceliklerdeki Tutarsızlıklar.....	130
3244. Bölgesel Dışsallık Değerlendirmesi.....	133

VII

3245. Kamu Teşviklerinin Yerinde ve Etkin Kullanımının Sağlanamaması.....134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE BÖLGESEL GELİŞME VE POLİTİKALAR.....137-164

40.Genel Açıklamalar.....	137
41. AB'de Bölgesel Politikaların Amaçları.....	138
42. AB'de Bölgesel Sınıflandırma (NUTS Sistemi).....	139
43. AB Bölgesel Politika Araçları.....	142
430. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF)	143
431. Avrupa Sosyal Fonu (ESF).....	143
432. Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (EAGGF)	143
433. Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı (FIFG).....	144
434. Topluluk Girişimleri.....	144
435. Yenilikçi Tedbirler ve Teknik Yardımlar	145
44. Fonlardan Yararlanma.....	145
45. Yapısal Fonların Tahsis ve Kullanılma Sistemi.....	148
46. AB'ye göre Türkiye'de Bölgesel Gelişimin Görünümü.....	151
460. NUTS Sınıflandırmasına göre Türkiye'de Bölgesel Dengesizlik.....	151
461. AB'de Bölgesel Gelişme Göstergeleri.....	155
462. AB'nin Türkiye Bölgesel Politikalarına Bakışı.....	157
4620. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Bölgesel Politikalar	158
4621. Ulusal Program	160
4622. Katılım Öncesi Ekonomik Programı.....	160
4623. 2003 İlerleme Raporunda Bölgesel Politikalar.....	163

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. MODELDEN POLİTİKAYA: İDBG ANLAYIŞININ TÜRKİYE'YE

UYARLANMASI.....165-205

50. Genel Açıklamalar.....165

VIII

51. Küreselleşme ve Bölgesel Politikalar.....	167
52. Post-Modernizm Çerçevesinde Bölgesel Politikalar.....	170
53. Yeni Ekonomi ve Sunduğu Bölgesel Fırsatlar.....	172
530. Yeni Ekonominin Etkisi.....	173
54. İDBG Anlayışı ve Türkiye’de Geri Bölgelerin Özellikleri.....	175
540. Ana Çizgileri ile Türkiye Coğrafyası.....	176
5400. İklim Kuşağı ve Özellikleri.....	176
5401. Sıcaklık	178
5402. Yağış.....	178
5403. Coğrafi Farklılığın Etkileri.....	179
5404. Nüfus ve İstihdam Verileri.....	180
5405. Tarımsal İşletme Büyüklüğü.....	181
541. Bölgesel Gelişme İçin Kamusal Planlama.....	181
542. İDBG Anlayışına Göre Gelişme Kutuplarının Güçlendirilmesi	183
543. Ürün Farklılaştırılması İle Aksak Rekabet Gücünün Sağlanması.....	184
544. Planlanma ile Aksak Rekabet Gücünün Sağlanması.....	185
5440. Alan Planlaması.....	186
5441. Miktar Planlaması.....	188
5442. Tür Planlaması.....	191
55. İDBG Anlayışının Öngördüğü Finans Kaynakları.....	194
550. Yurtdışı İşçi Gelirleri.....	195
551. Yabancı Yatırımlar.....	197
552. Bilgi’nin Sermaye Yerine İkamesi.....	199
553. Devletin Sosyal Yardımları	201
5530.Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonuna Dayalı Faaliyetler	201
5531. Sosyal Riski Azaltma Projesi	202
554. AB Fonları.....	204
SONUÇ VE ÖNERİLER	206-221
KAYNAKLAR.....	222-250
ÖZGEÇMİŞ	251

02. Özet

Türkiye’de bölgesel dengesizliklerin, uygulanan politikaların yetersizliği ve makro düzeydeki sorunlar nedeniyle giderilemediği, bilinmektedir. Bir yandan AB üyeliğinin gerekleri, diğer yandan bölgeler arası farklılıktan doğan iç sorunlar, başarılı sonuçlar doğurabilecek bölgesel politikalara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisinde; sermaye kıtlığı, yetersiz bilgi ve teknoloji düzeyi nedeniyle, yüksek oranda işsizlik görülmekte, geri kalmış bölgelerdeki potansiyel üretim faktörleri değerlendirilememektedir. Bu sorunlara karşı birbirlerini destekler mahiyette çözümler üreten İçsel Büyüme Modelleri ile Dengesiz Büyüme anlayışı bölgesel bazda yorumlanarak Türkiye için, İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme Modeli (İDBG) tasarlanmaya çalışılmıştır. Modelde, devlet aktif olarak yer almakta, küreselleşme, postmodernizm ve yeni ekonominin etkisi ile bölgelerin özellikleri dikkate alınmaktadır. Model, Türkiye’nin bölgesel özelliklerine göre, gelişme kutubu olarak değerlendirilen bölgelerde, üç birim ele alınarak açıklanmaktadır. Birinci birim, başlangıçta devletin niteliksiz işsiz kesimi istihdam etmesi sonucu geleneksel tarımsal üretim, ikinci birim modern üretim, üçüncü birim de bilgi ve bilgiye dayalı üretim yapmaktadır. Bölgeler arasında ileri ve geri bağlantı ilişkileri bulunmaktadır. Üçüncü birim, bilgi üreterek bir yandan diğer bölgelerin üretimlerinin gelişmesine yol açarken, bilgi ve bilgiye dayalı üretimini dış piyasalara da satmakta, bölgesel ve bireysel bazda gelir düzeyinin artmasını sağlamaktadır. İşgücünün istihdamı ile birlikte yaparak öğrenme ve gelir artışına bağlı olarak “çalışarak gelişme” ortaya çıkmaktadır. İşgücü, çalışırken niteliğini artırdığından ücreti yükselmekte, daha fazla tasarruf yapabilmekte, tasarrufun getirisini de gelirene eklemektedir. Belirli bir birikim sağlanması durumunda, piyasada bireysel girişimci gibi davranmaya başlanması ile, bölgesel ekonominin canlanmasına yol açılmaktadır.

İDBG anlayışı, tarım sektörü ağırlıklı gelişme kutuplarına uyarlanmaya da çalışılmaktadır. Geri kalmış bölgelerin optimal üretim ölçeğine kavuşabilmeleri için bölgelerin içsel özelliklerine göre, tarımsal üretimde alan, miktar ve tür planlaması önerilmektedir. Bununla birlikte, bir takım finansal kaynaklar da öngörülmektedir.

Anahtar kelimeler: İçsel ve dengesiz bölgesel gelişme, Çalışarak gelişme, AB bölgesel politikaları, Türkiye’de bölgesel gelişme, Tarımsal planlama. JEL Kodları: O18, Q13, R58

03. Summary

It is known that regional disparities in Turkey have been at the critical level recently. The inadequate policies and problems in macro economic structure brought the state of affairs to the point where the problems stemming from regional disparities have become unbearable. Partly because of these internal problems, and partly because of Turkey's bid to join the EU, new regional policies that would present good results are required.

It has been recognized that inadequate level of capital accumulation, remoteness from the knowledge-based economy, and lack of technology in production processes are the most critical problems of the Turkish economy. The structure of the economy does not allow all people to be employed and all factors to be used in the provinces. To tackle these problems through regionalizing both endogenous and unbalanced growth models, the Endogenous and Unbalanced Regional Growth (EURG) for Turkish regional economy has been modeled. In this model, the state is actively participating. In addition, the endogenous characteristics of regions are being considered with globalization, postmodernism and new economy. There are three units, first of which are planned for traditional agricultural sector, the second is for modern sector, and the third is for knowledge sector. In the first unit, the unqualified unemployed people are being employed by government initiatives. The backward and forward linkages are created among the regions. The second unit produces modern production. The third unit produces knowledge and knowledge-intensive output which supplies both internal and external markets. The more it sells to external markets, the more both regional and personal income rise. Triggered by the employment of regional people, the "developing by working" stage, which goes beyond the *learning by doing*, can be experienced. As for qualified people, the more they earn, the more they can save, so their aggregate income grows. Therefore, the higher capital and knowledge accumulation leads to boom in regional economy.

The EURG model is being adapted to regions where agricultural sector is dominant to introduce opportunities for growth. To secure optimum production scale, it is advised that planning the agricultural sector be done by taking into consideration territory, quantity and type of yield. Some financial resources are also being anticipated.

Keywords: Endogenous and Unbalanced Regional Growth, Developing by Working, EU regional policies, Regional Development in Turkey, Planning in agriculture.

JEL cods: O18, Q13, R58

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	Endüstriler arası Girdi-Çıktı (Input-Output) Akım Tablosu.....	32
2.	Türkiye’de Gelir Dağılımı Araştırma Sonuçları.....	96
3.	Kentsel ve Kırsal İşgücünün Görünümü.....	98
4.	İşsizlik Oranına Göre İlk ve Son 15 İlçe.....	99
5.	Teşvik Belgelerine Göre Sektörlerin ve Bölgelerin İstihdam/Yatırım İlişkisi.....	108
6.	Bazı Büyük Firmaların Faiz ve Faaliyet Karlarının Karşılaştırılması.....	114
7.	Türkiye’ye Yönelik Yabancı Sermaye Hareketleri.....	117
8.	Türkiye’nin Dış Ticaret Bileşimi (2000-2004)	126
9.	Pamuklu Sektöründe İplik Arz ve Talep Artışı.....	127
10.	AB NUTS Düzeylerinin Nüfusa Göre Sınırlandırılması.....	141
11.	Bölgesel Fonların Harcama Gruplarına Göre Dağılımı (2000-2006).....	142
12.	AB Bütçesinde (2000-2006) Bölgesel Fonlar ve Ödenekleri.....	142
13.	AB’de Yapısal Fonların Aktörleri, Amaçları ve Sınıflandırılması.....	150
14.	İstatistiki Bölge Birimleri (İBB) Sınıflandırmasına Göre Alt Bölgeler.....	152
15.	Türkiye İBB Düzey 2 Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler.....	154
16.	İBB-2 AB-15 ve Türkiye’nin Bölgesel Gelişme Endeksleri Karşılaştırması.....	155
17.	AB-25’te Düzey-2 Bölgelerine Göre Kişi Başı GSYİH (2002).....	157
18.	AB ve Türkiye Arasında Bölgesel Politika ve Yapısal Unsurların Eşgüdümü.....	159
19.	Yeni Ekonominin Potansiyel Görünümü.....	174
20.	Türkiye’de Sektörel İstihdama ait Göstergeler.....	181
21.	Türkiye Arazisinin Yetenek Sınıflandırması.....	187
22.	Türkiye Bitkisel Ürün Grupları İhracat ve İthalat Miktarları.....	190
23.	İthal Edilen Bazı Ürünlerin İçeride Yetiştirilmesi İçin Gereken Alan Miktarı.....	190
24.	Seçilmiş İllerin Coğrafi Konum ve Buna Bağlı Özellikleri.....	193
25.	Bölgesel Finans Kaynaklarının Sınıflandırılması.....	195
26.	Yıllara Göre Yurtdışı İşçi Gelirleri (1993-2003).....	196
27.	Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı.....	198
28.	SYD Fon’unun 2003 ve 2004 yılı Giderleri.....	202

05. Şekiller Listesi

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	İBM Varsayımlarının Büyüme Üzerindeki Etkileri.....	10
2.	AK Modelinde Büyümenin İçselliği ve Yakınsamanın Görülmemesi.....	13
3.	Dengesiz Büyüme Modelinde Sektörler arası İlişkiler.....	26
4.	Sürükleyici Birim ve Çevresi ile Etkileşimi.....	38
5.	Çalışarak Gelişme.....	73
6.	Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Politikaların Sınıflandırılması.....	100
7.	Yoksullaştıran Büyüme.....	125
8.	Bölgesel Politikaların Tasarlanması, Fonların Kullanım ve İzlenmesi.....	149
9.	AB Üyelik Sürecinde Belgeler ve Hazırlanma Aşamaları.....	158
10.	Ürün Dönemi Planlamasının Fiyat Üzerinde Etkisi.....	180
11.	Üretim Miktarındaki Değişmelerin Fiyat Üzerine Etkisi.....	186
12.	Bilgi Birikiminin Sermaye Dönüşümüne Etkisi.....	200

06.Grafikler Listesi

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafiğin Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	Lorenz Eğrisi.....	97
2.	Türkiye’de Büyüme Oranı ve Net Yabancı Sermaye Hareketleri.....	116
3.	Plan Dönemlerinde Büyüme Hedef ve Gerçekleşme Oranları GSMH	124
4.	Türkiye İBB Düzey 2’ler FB GSYİH Endeksleri (1995-2000).....	153
5.	AB 15 ve Türkiye’nin SAGP’ne Göre FBMG Endeks ve Nüfus Yoğunlukları ...	156
6.	Türkiye’nin İdeal Arazi Kullanımı.....	188

07.Haritalar Listesi

<u>Harita Nr.</u>	<u>Haritanın Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	Türkiye’de Gelişmişlik Derecelerine Göre İlçelerin Dağılımı.....	94

08.Kısaltmalar Listesi

AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ASO	: Ankara Sanayi Odası
AT	: Avrupa Topluluğu
ATYGF	: Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
AYM	: Alansal Yenilik Modelleri
bknz	: Bakınız
BPDGP	: Bölgesel Planlamaya Dayalı Gelişme Projeleri
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
CEC	: Council of European Community
COE	: Council of Europe
COR	: Committee of the Regions
CPI	: Corruption Perception Index
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DBT	: Dengesiz Büyüme Teorileri
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DOKAP	: Doğu Karadeniz Projesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EAGGF	: European Agricultural Guidance and Guarantee Fund
EC	: European Community
ERDF	: European Regional Development Fund
ESF	: European Social Fund
EU	: European Union
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Kurumu
FAO	: Food and Agricultural Organization
FBG	: Fert Başına Gelir
FIFG	: Financial Instrument For Fisheries and Guidance
GAP	: Güney Anadolu Projesi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ha	: hektar
ICT	: Information and Communication Technology
ISPA	: Instrument for Structural Policies for Pre-Accession
İBB	: İstatistiki Bölge Birimleri

İBM	: İçsel Büyüme Modelleri
İDBG	: İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KEAS	: Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KÖEP	: Katılım Öncesi Ekonomik Program
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yörelere
MB	: Merkez Bankası
MG	: Milli Gelir
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
NUTS	: Nomenclature Units for Territorial Statistics
OECD	: Organization of Economic Co-operation and Development
ÖUKP	: Ön Ulusal Kalkınma Planı
PHARE	: Reconstructing of Economies of Poland and Hungary
PPP	: Purchasing Power Parity
s.	: Sayfa
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
SAPARD	: Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development
SB	: Sürükleyici Birim
SEGE	: Sosyal ve Ekonomik Gelişme Endeksi
sme	: Sermayenin marjinal etkinliği
SRAP	: Sosyal Riski Azaltma Projesi
ss.	: Sayfalar
STÖ	: Sivil Toplum Örgütleri
SYDF	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Foru
TEK	: Türkiye Ekonomi Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WB	: World Bank
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: ve devamı
ve diğ.	: ve diğerleri
YEC	: Yeni Ekonomik Coğrafya

GİRİŞ

Türkiye kırk yılı aşkın bir süredir, Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik için gayret göstermektedir. Üyelik yolunda varılması gereken hedeflerden birisi de bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik politikaların belirlenmesi, uygulanması ve olumlu sonuçların elde edilmesidir. AB üyelik sürecinin ve gerçekleştiği takdirde tam üyeliğin bölgesel gelişme alanında önemli fırsatlar ortaya koyduğu/koyabileceği düşünülmektedir. Bu getirilerin elde edilmesi için AB tarafından genel çerçevesi çizilen, ancak ayrıntıları ulusal hükümetlere bırakılan tutarlı politikaların belirlenerek ortaya konması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği üyeliğine doğru yol alan Türkiye'nin bölgesel gelişmişlik sorunlarına yönelik pratikte uygulanabilir çareler ortaya koymaktır. Tam üyelik öncesi ve muhtemel üyelik sırasında da bölgesel dengesizliklerin Türkiye için önemli sorunlara neden olacağı düşünülmektedir.

Çalışma; öncelikle literatür taramasına dayanmaktadır. AB ile ilgili bilgiler, AB resmi internet siteleri ve yayınlanan bilimsel eserlerden sağlanmıştır. Türkiye ile ilgili veriler, Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet İstatistik Enstitüsü (2005 yılı sonundan itibaren Türkiye İstatistik Kurumu olarak isimlendirilmektedir) ve diğer kamu ile özel kurum ve kişilerin araştırma ve yayınlarından alınmıştır. Bilimsel yayınlardan alıntı yapılırken, yazarlarının kişisel değerlendirmeleri yerine, belirli somut araştırma ve bulgulara dayanan veriler ve yorumlar tercih edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın başında Türkiye'nin bölgesel gelişmişlik durumunu gösteren bazı varsayımlardan hareket edilmiş ve bunların geçerlilik dereceleri, daha önce diğer araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarından elde edilen sonuçlar çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede aşağıda belirtilen 4 varsayım belirlenmiştir;

- 1- Türkiye'de geçmişte uygulanan bölgesel politikalar başarılı sonuçlar ortaya koyamamıştır. Bölgesel dengesizlikler ülkenin her tarafında görülmektedir.

- 2- Bölgesel politikalar oluşturulurken dünyadaki mevcut gelişmeler göz önüne alınmak zorundadır.
- 3- Türkiye'nin ekonomik ve siyasi koşulları bölgesel politikaların başarısını doğrudan etkilemektedir
- 4- Türkiye ekonomisinin temel sorunlarından birisi sermaye birikiminin yetersizliğidir. Bu, bölgesel politikalar için de olumsuzluk ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda belirtilen bulgular, Türkiye için ortaya konması tasarlanan bölgesel politikalar için yol haritası da çizmektedir. Ayrıca, bölgesel politikalar konusunda yapılan amprik çalışmaların sonuçları, ilgili dönem ve baz alınan varsayımlara göre değişebilmekte, tek bir teoriyi doğrulamamaktadır. Bu nedenle, çalışmada farklı anlayışların birbirlerini tamamlayan noktalarının bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, gelişmekte olan ekonomilerin sermaye kıtlığına karşı çözüm arayan İçsel ve Dengesiz Büyüme Modelleri bölgesel bazda birlikte ele alınarak Türkiye için, İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme Modeli (İDBG) adı altında tasarlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin kendine özgü bölgesel özelliklerinden kaynaklanan avantajların değerlendirilmesinin üzerinde durulmaktadır. İçsel dinamikleri kendiliğinden bir gelişme süreci ortaya çıkaramayan birimler/bölgeler başlangıçta devlet müdahalesi ile desteklenmekte, merkez-çevre etkileşimi içerisinde gelişmenin yayılması beklenmektedir. Aynı zamanda, istihdam edilen işgücünün yaparak öğrenmenin ötesinde, çalışarak gelişme dinamiği elde edebilmesinin üzerinde durulmaktadır. Böylelikle, birbirlerini destekler tarzda bölgesel-bireysel gelişmenin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Amaçları genel olarak açıklanan bu çalışma 5 bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde öncelikle İçsel Büyüme Modelleri ve bunların arasında bilgi, kamu politikası ve insan sermayesi modelleri açıklanmaktadır. Daha sonra Dengesiz büyüme anlayışı ve bu çerçevede, sektörler arası ileri ve geri bağlantı kavramı ile birlikte gelişmenin belirli merkezlerde başlayarak çevreye yayılmasını açıklayan diğer görüşlere yer verilmektedir.

İkinci bölümde, içsel ve dengesiz büyüme modellerinin bölgesel bazda yorumu yapılarak bir model ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bölgelerin içsel özellikleri dikkate alınarak, devlet müdahalesi, bilgi birikimi ve insan sermayesinin artırılması, bölgeler arası

ilişkiler, işgücünün istihdam edilmesi ile birlikte ortaya çıkan dinamikler (yaparak öğrenme ve çalışarak gelişme) bölgeselleştirilerek değerlendirilmektedir. İçsel ve bölgesel gelişme kavramı teorik bazda, birbirleri ile bağlantılı üç ayrı sektör ve birimde gerçekleştirilen üç ayrı faaliyet çerçevesinde ele alınmakta, bu çerçevede bölgeler arası etkileşimin boyutu ve niteliği ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin mevcut bölgesel gelişmişlik durumu tespit edilmektedir. Geçmişte uygulamaya geçirilen ve bölgesel gelişmeyi amaçlayan çeşitli politikalar incelenmekte, Türkiye'de bölgesel dengesizliklerin giderilemediği belirlenerek bunun nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Dördüncü bölümde Avrupa Birliği bölgesel politikaları ve uygulama araçları ele alınmaktadır. Avrupa Birliği'nin, Türkiye'nin bölgesel gelişmişlik durumu değerlendirmesine de yer verilmektedir.

Beşinci bölümde, ikinci bölümde ortaya konmaya çalışılan İDBG anlayışı, tarım sektörü ağırlıklı gelişme kutuplarına uyarlanmaya çalışılmaktadır. Bu bölümde öncelikle, ulusal ve bölgesel politikaları etkileyen küreselleşme, postmodernizm ve yeni ekonomi kavramları ele alınmaktadır. Türkiye'nin coğrafi yapısı ve özellikleri ile birlikte, geri kalmış bölgelerin optimal üretim ölçeğine kavuşabilmeleri için planlama yapılması ve bu çerçevede ihtiyaç duyulacak bazı finansal kaynaklar açıklanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İÇSEL ve DENGESİZ BÜYÜME MODELLERİ

10. İçsel Büyüme Modelleri

100. İçsel Büyüme Anlayışını Doğuran Gelişmeler

1970’li ve 80’li yıllarda sermaye birikiminin sürdürülebilir büyümeyi ve ülkelerarası gelir farklılıklarını açıklamada yetersiz kalması üzerine, ekonomik büyümenin tek belirleyicisi olmadığı kabul edilmiş, buna bağlı olarak ta Neoklasik büyüme anlayışı büyük ölçüde önemini yitirmeye başlamıştır.

Neoklasik büyüme modeli, üzerinde durulmaya değer bazı analiz araçları geliştirmişse de tüm çıkarımları doyurucu olamamıştır. Ekonomik büyümenin tetikleyicisi olan teknolojinin dışsal kabul edilmesi, teknolojik gelişmenin nedeninin sorgulanmaması, teknolojiyi herkesin eşit şekilde elde edebileceği gibi varsayımları, gerçek yaşamla uyumlaştırılamamıştır.

Neoklasik model iki temel öngörüye sahiptir. Birincisi; sermaye oranı büyüdükçe, büyüme yavaşlar ve sonunda durgunluk meydana gelir. Büyümenin sürdürülebilir olması için teknolojik gelişmelerin sürekli desteğinden yararlanmak gerekmektedir. İkincisi de; ölçeğe göre sabit getiri ve sermayenin azalan verimliliği nedeniyle ülkeler arasındaki büyüme düzeylerinin zamanla kapandığı bir *yakınsama* sürecinin geçerli olduğudur. Neoklasik büyüme modellerinde $\Delta A/A$ kavramı, (verimlilikte oluşan değişiklik yerine kullanılmaktadır) çıktı / büyüme oranını açıklayan “artık” öge olarak bilinmektedir. “Artık”, çıktı artışının işgücü ve sermaye girdileri ile açıklanamayan kısmı olarak ta tanımlanmaktadır. Bu artakalan faktör, neoklasik modelde dışsal sayılmakta, ekonomik büyüme serbest olan bir faktör gibi görülmektedir.

Bilindiği gibi, neoklasik büyüme modelinde, Cobb-Douglas tipi bir makroekonomik üretim fonksiyonu yardımı ile, uzun dönemli veya durağan durum büyüme oranının sıfır olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda, hükümet politikalarının uzun dönemli

iktisadi büyüme üzerindeki etkisi zayıf kalmaktadır. Model, kamu politikalarının kişi başına gelir ve kişi başına sermaye düzeylerini etkileyebildiğini, ancak reel hasılanın uzun dönemli büyüme oranını etkileyemediğini göstermektedir. Oluşacak dışsal bir teknolojik gelişme ise, sermayenin marjinal verimliliğindeki azalmaların iktisadi büyüme üzerindeki olumsuz etkisini kısmen telafi edebilir ve azalan verimlerin ivmesini yavaşlatabilir. Bu anlamda, neoklasik modelde teknolojik gelişme olduğu sürece, pozitif büyüme oranları elde edilebilir. Burada, nüfus, dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümekte ve kişi başına reel hasılanın asıl belirleyicisi olmaktadır (BERBER, 2004, s.136).

Neoklasik büyüme anlayışı, tüm dünyada büyüme oranlarının ve kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yaklaşacağını öngörmekte, buna bağlı olarak, fakir ülkelerin zengin ülkelere oranla daha hızlı büyüme eğilimi göstereceklerini kabul etmektedir. Fakir ülkeler daha az sermaye stokuna sahiptir. Bu nedenle, azalan verimler kanununa bağlı olarak, ilave sermayeden alacakları verim daha fazla olacaktır. Bu ve benzer kuramsal öngörülerinin gerçek dünya ile uyumlu olmadığı görülmüştür. 16 zengin ülkenin 1870'den bu yana ortalama büyüme eğilimine bakıldığında, 1970'lerden itibaren bir yavaşlama göstermelerine rağmen hep pozitif değerler almışlardır. Fakir olarak nitelendirilen 118 ülkenin 1960-85 yılları arasındaki büyüme oranlarına bakıldığında, gelişmiş olanlara göre daha yavaş büyüme eğilimi gösterdikleri tespit edilmektedir. Bu açıdan Dünyadaki veriler, yakınsamanın (convergence) aksine, ıraksama (divergence) etkisinin daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır (HAN- KAYA, 2004, s.294).

Neoklasik büyüme anlayışı, kuramsal olarak kabul görse de gerçeklere tam uyum göstermemektedir. Neoklasik modelin gerçek hayatla uyuşmayan varsayımları ve özellikle teknolojik gelişmeyi çok önemsemelerine rağmen model içinde açıklayamamaları¹, yeni arayışlara yol açmış ve içsel büyüme anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur .

¹ Neoklasiklerin yakınsama varsayımlarına ait öngörüler, Dünya ekonomileri ile ilgili ampirik çalışmalardan elde edilen çıkarımlara uymamaktadır. Saf yakınsama yerine koşullu yakınsamanın daha belirgin olduğu iddia edilmektedir. Barro (1991) ve Romer (1994) gibi yazarlar, 20. YY için yapılan çalışmalarında sermaye ve işgücü ile birlikte sermaye/işgücü oranı artarken, reel faiz oranlarının beklendiği kadar düşmediğini, K/L ve K/Y oranının genelde durgun kaldığını, reel ücretlerin arttığını, ücretlerin toplam hasıla içindeki payının çok az yükseldiğini, reel hasıla artışının temelinde teknolojinin bulunduğunu, ortaya koymaktadırlar. (Bknz. Kibritçioğlu, 1998, s.215).

101. İçsel Büyüme Kavramı

Neoklasik büyüme anlayışının etkisini yitirmesi ile birlikte, Küreselleşme sürecinin de başladığı yeni dönemde, ekonomik büyüme konusundaki arayışlar 1980’li yılların ortasında “İçsel Büyüme” odaklı yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teorileri savunanlar, birbirinden farklı konuları ön plana çıkararak, büyümenin uzun dönemde içsel dinamiklerle belirleneceğini ve kişi başına büyümenin teknolojik ilerlemeye bağlı olduğunu savunmaktadırlar (BERBER, 2004, s.138).

İçsel büyüme; kendi dinamikleri ile beslenen ya da sürdürülebilir büyüme olarak tanımlanabilir. Bu noktadan bakıldığında, İçsel büyüme kavramının kökenlerinin Smith (1776), Marx (1867), Schumpeter (1926) ve Arrow (1962) gibi iktisatçılara kadar geriye gitmektedir. Smith teorisinde işbölümü, uzmanlaşma ve teknolojik gelişmeye dikkat çeker. Smith’in teorisinde bilgi ve teknoloji, üretim fonksiyonu kapsamında bağımsız bir değişken olarak değil, sermaye stokuna ve işgücüne bağlı içsel bir değişken olarak ortaya konur. Ulusların zenginliğinin temel unsurunu, emeğin verimliliği ve işbölümü ile artan uzmanlaşma olarak ele alınır. Schumpeter ise, kapitalist büyümenin dinamiklerinin anlaşılmasında, yenilik ortaya çıkaran teknolojik ilerlemenin rolü üzerinde durmaktadır. Schumpeter, ayrıca, buluş ve yenilik kavramları ve geçici tekellerin öneminden söz etmiştir (HAN - KAYA, 2004, s.295).

Arrow (1962) bazı sektörlerde uzun dönem üretimde bulunmanın maliyetleri düşürdüğü, kaliteyi yükselttiği ve üretimde hızlanmayı sağladığını fark ederek bunun, “yaparak öğrenme’den” (learning by doing) kaynaklandığını iddia etmiştir. Arrow’un gözlemlerine göre, bir firma üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetlerini düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkartmaktadır. Firmanın üretim hacmi birikimli olarak genişlerken verimlilik te artmaktadır.

Çağdaş anlamda İçsel Büyüme Modelleri (İBM), Romer’in (1986) yaptığı çalışma ile belirginleşmiş, onu Lucas (1988) ve Barro (1990) izlemiştir. Büyüme kuramlarına yeni bir bakış açısı getiren bu araştırmaların ortak noktası, üretim esnekliklerinin yeniden yorumlanmasından ileri gelmektedir. Büyüme literatüründe “içsel büyüme modelleri” “endojen büyüme teorileri” veya “yeni büyüme kuramı” olarak adlandırılan bu teoriler

demeti, ulusların rekabetçi üstünlüklerini belirleyen temel faktörün bilimsel ve teknolojik ilerlemeler olduğunu, fakat bu yöndeki gelişmelerin kendi dinamikleri içerisinde bırakılmaksızın, ülkelerin bilinçli çaba ve politika üretmeleri ile gerçekleşeceğine vurgu yapmaktadır (HAN- KAYA, 2004, s. 291).

İBM’de, neoklasiklerin dışsal olarak kabul ettiği bazı kavramların içselleştirildiği görülmektedir. Bunlar;

i- Hükümetlerin iktisadi büyümeye yönelik politikalarla birlikte bilinçli olarak uyguladıkları, *eğitim, sağlık, sosyal devlet ve teknoloji politikaları* makroekonomik büyümeyi etkilemektedir. Firmalar açısından (mikroekonomik düzeyde) dışsal olduğu kabul edilen bu etkenler, hükümetin ekonomiye yönelik siyasi tercihleri, baskı gruplarının ve seçmenlerin etkileri ile ortaya çıkarsa, model içinde belirlenen “İçsel büyüklükler” haline getirilebilmektedir.

ii- Teknoloji; firmanın yönetimi, üretim süreci, ürün ve üretim sonucu pazarlama ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı veya “stoku” olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişme olarak ifade edilen bu stok artışı, risk göze alınarak bir firmada *yenilik* (innovation) olarak uygulamaya konulmaktadır. Diğer yandan, yenilikle sonuçlanan teknolojik gelişmelerin;

- firmanın kendi araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) etkinlikleri,
- firmanın bütün çalışanlarının (işçilerin, yöneticilerin, mühendislerin) iş başındaki deneyimleri, sonucu ortaya çıkarsa, bu durumda teknoloji içselleştirilmiş olmaktadır. İkinci şıkta belirtilen etkiye de “yaparak öğrenme” (learning by doing) denmektedir.

102. İçsel Büyümenin Belirleyicileri

İçsel büyüme modellerinde teknoloji ve bilgi üretimi konusunda bazı noktaların üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlar;

1- Bilgi (knowledge), kısmen veya bazen tamamen gizli bir kamusal mal (latent public good) niteliğindedir. Bilginin kullanımında tüketiciler açısından birbirine rakip olmama ve kimsenin dışlanmaması söz konusudur.

2- Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bilgiden diğer ekonomik birimler faydalanabilmekte (teknolojik dışsallıklar / taşmalar), teknolojik gelişme içsel faktör olarak modele dahil edilmektedir.

3- Ortada bedel ödemeksizin elde edilen bir dışsallık varsa, bilginin üretimine özel kesim yanaşmak istemeyecek ve böylece piyasada aksamalar görülecektir.

4- Teknolojik gelişme (veya bilgi üretimi) ile, fiziki ve insan sermayesi yatırımları arasında bir bağlantı/etkileşim vardır. Sermaye kavramı, bilgi ve insan sermayesini de içine alacak biçimde genişletilmektedir.

Yukarıdaki ifadelerle birlikte, İBM çerçevesinde öne sürülen varsayımların iyi analiz edilebilmesi için bazı kavramların açıklanmasına gerek duyulmaktadır. Bu kavramlar;

Artan verimler: Neoklasik model azalan verimler varsayımına dayanmakta, ortaya çıkan değişimler kendi kendini besleyen gelişmeler yaratmamakta, bir süre sonra etkisini kaybetmektedir. Neoklasik modeldeki kişi başına gelirin sürekli artabilmesi için dışsal olarak belirlenen teknolojik gelişme ya da verimlilik artışı gerekmektedir. İçsel büyüme modellerinde sermaye birikim (buradaki sermaye kavramı insan sermayesi ve bilgi stokunu da içermektedir) güdüsü sonsuza kadar sürebilir ve sermaye başına düşen gelirde artış meydana gelebilir. Yani sermayenin azalan verimli olduğu varsayımı terk edilmektedir. Artan verimler varsayımı ekonomik büyüme modellerini güçlendirmektedir. Bu modelde yatırımlar önemlidir, çünkü; fiziksel sermayeye, insan ve bilgiye yatırım yapılması büyümeyi artıracaktır. Böylece, bu yatırımlar ülkenin sermaye kaynaklarını zenginleştirirken, aynı zamanda bir çok noktada ekonomide etkinliği artıracak bilgi akışı da sağlanmaktadır. Gelişmiş ekonomilerin tarihsel analizi, “teknolojiyi içeren sermayenin” azalan getiriye maruz kalmadığını göstermektedir.

Dışsallıklar ve taşmalar: Bilgi sermayesi elde edenler, sadece kendisi için değil toplum için de bir ilerleme sağlamış olur. Elde edilen kazanımların diğerleri tarafından kullanımı tam olarak engellenemez. İçsel değişkenler, modelde pozitif dışsallık ile marjinal verimin azalmasını engellemekte, aksine verim artışına neden olmaktadır.

Eksik rekabet piyasaları: İçsel büyüme modellerine göre iktisadi yaşam sürekli olarak tam rekabet koşulları içinde bulunamamaktadır. İçsel teknolojik gelişmenin ve yeniliğin bir özelliği de, piyasaların optimalin altında olmalarına yol açabilmesidir. Yeniliğin oluşabilmesi için monopolistik piyasalar gerekmektedir. Yeniliğin sağladığı monopol kârı firmaları daha fazla yenilik yapmaya yöneltebilmektedir.

Teknolojik gelişme, bilgi ve insan sermayesi: İBM’de, neoklasik üretim fonksiyonunun dışsal varsaydığı teknolojik gelişme modelin içinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Modellerin temel kaynakları teknolojik gelişme, bilgi ve insan sermayesidir. Firmanın her yeni yatırımı yenilikler ve bilgi sağlamaktadır. Fiziksel sermayeye yapılan her yeni yatırım, üretimin artmasına neden olduğu gibi, insan

sermayesinin de artışı sağlanmaktadır. İşgücünün daha fazla sermaye ile çalışması, bilgi ve becerilerini artıracaktır. Böylelikle hem fiziksel hem de insan sermayesinin artması, azalan verimlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Azalan getiriye ortadan kaldıran dışsallıklara yer verildiğinden, sermayenin artan getirisi ile büyüme devamlılık kazanmaktadır. Bunun nedeni de ister fiziki ister insan sermayesi yatırımı olsun tüm; yatırımların sermayenin marjinal getirisinde artışa yol açmasındandır. (HAN-KAYA, 2004, s.295).

Genel hatları ile ele alınacak olursa, İBM’de aşağıdaki varsayımların kabul edildiği görülmektedir (BERBER, 2004, ss.138-140);

- Ekonomik büyüme iktisat için unsurların ürünüdür,
- Teknolojik gelişme ekonominin içinde oluşur ve ekonomik kararlardan etkilenir (ROMER, 1990, ss.71-73),
- Yeniliğin sağladığı monopol kârı firmaları daha fazla yenilik yapmaya yöneltecektir (ROMER 1986, ss.1002-1005),
- Artan verimler geçerli kılınabilir (LUCAS, 1988; ROMER, 1986, ss.1002-1005),
- Bilgi; üretim ve yatırım sürecinde yan ürün olarak ortaya çıkar ve otomatikman tüm ekonomiye sunularak verimlilik artışı doğurur (ROMER, 1986, ss.1002-1005),
- Gelişmekte olan ekonomiler gereken önlemleri almazlarsa, gelişmişlerle olan gelir farklılığı daha da artar (BARRO - SALA-i MARTİN, 1992, ss.223-225),
- Eğitim düzeyi, dış ticaret, vergi politikaları, gelir dağılımı, bölgesel faktörler, sosyo-kültürel yapı, doğurganlık oranı, yönetim şekli ve kamusal yatırım ve harcamalar uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkilidir (BARRO, 1990, ss.122-124),
- İstenen büyüme oranını yakalamak için devlet müdahalesi gereklidir (BARRO, 1990, ss.122-124) .

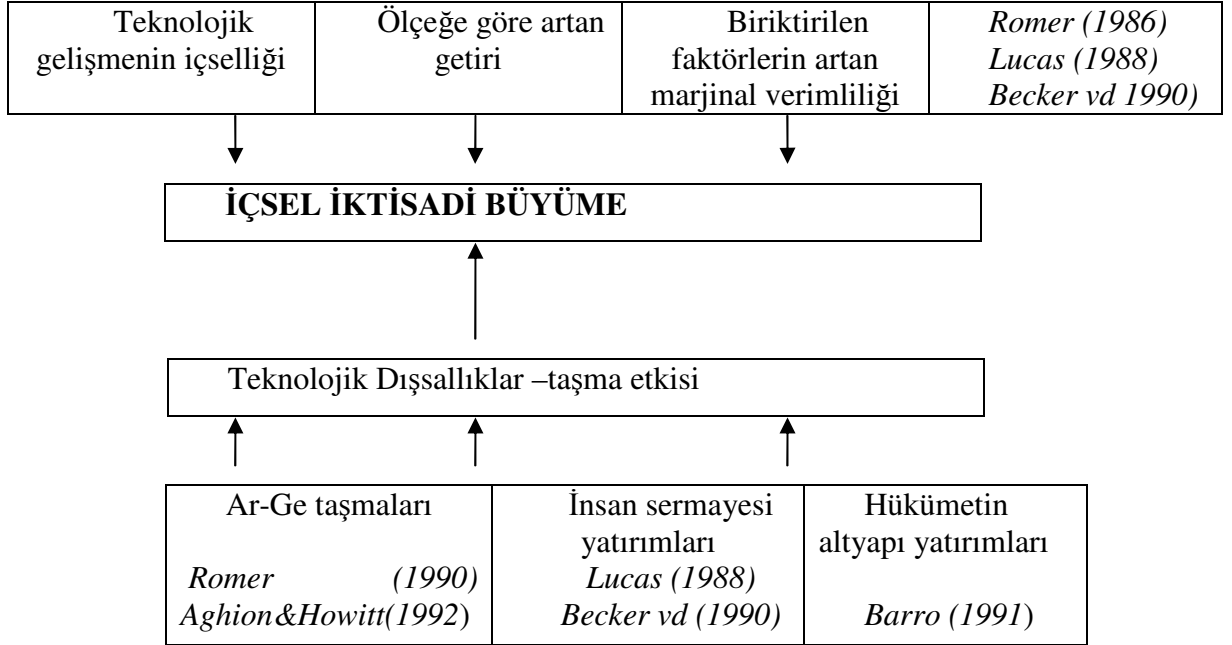
Yukarıda belirtilen varsayımlar çerçevesinde, büyümenin doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleşme koşulları da ortaya konulmaktadır Buna göre;

- Teknolojik gelişmenin içselliği,
 - Ölçeğe göre artan verimler,
 - Biriktirilen faktörlerin artan marjinal verimliliği (amortismandan bağımsız olma),
- ile büyümenin doğrudan sağlandığını belirtilmektedir (ROMER (1986, 1990), LUCAS (1988), BECKER vd (1990). Buna karşılık; Romer (1990), Aghion&Howitt (1992),

Lucas (1988), Becker, Murphy ve Tamura (1990) ve Barro (1991) ise; büyümenin dolaylı bir etki sonucu ortaya çıkabileceğini, belirtmektedirler. Burada;

- Ar-Ge faaliyetleri,
- İnsan sermayesinin niteliğini artırmaya yönelik uygulamalar,
- Hükümetin iktisadi yaşamı olumlu etkileyen temel altyapı yatırımlarının,

öncelikle teknolojik taşma etkisi ortaya çıkardığı, buna bağlı olarak dolaylı yoldan da içsel iktisadi büyümeye yol açtığını varsaymaktadır (Şekil 1). Ayrıca, bu üç etkinin, artan marjinal faktör verimliliği ve ölçeğe göre artan verimlere neden olacağı varsayımı da yapılmaktadır (KİBRİTÇİOĞLU, 1998, s.219).

Şekil: 1
İBM Varsayımlarının Büyüme Üzerindeki Etkileri
(Kibritçioğlu 1998' den yararlanılarak tasarlanmıştır)

Bu değerlendirmeler ışığında İBM'de; “Bilgi ve Ar-Ge”, “İnsan sermayesi” ve “Devlet müdahalesi” kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Eğitim, sağlık ve teknoloji politikalarının içsel büyümenin temel belirleyicileri olduğu, doğrudan olmamakla birlikte ülkelerin sahip olduğu bölgesel, dinsel ve kültürel faktörlerin de içsel büyümenin temel unsurları arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Eğitim, sağlık ve teknolojik alt yapı yatırımlarına yapılan harcamalar insan sermayesini ortaya çıkarmakta, bu da Ar-Ge faaliyetlerine yol açmaktadır. Ayrıca, ülkelerin kendine has özellikleri (coğrafi konum, dini

inaniş, kültürel yapı) bilinçli ya da tesadüfi olarak Ar-Ge faaliyetlerinde yeni buluşlara yol açmaktadır. Ar-Ge sonucu yeni mamuller bulunmakta, daha etkin üretim yöntemleri geliştirilmektedir. Bunun sonucunda da Schumpeterian yenilikler ortaya çıkmakta buna bağlı olarak ta büyüme gerçekleşmektedir (BERBER, 2004, s. 140).

103. İBM’de Büyümenin Sürekliliği: AK Modeli

Gelişmiş ekonomilerin tecrübe ettikleri sürekli büyümenin ölçülmesi ve açıklanması amacı ile İBM çerçevesinde bir çok model kullanılmıştır. Bunlardan ilk ve en basit olanı “AK” diye bilinen modeldir. AK modelinde; Neoklasik üretim fonksiyonunda biriktirilemez varsayılan toprak, hammadde ve işgücü gibi faktörler dikkate alınmamaktadır. Dışsal etkenler olmaksızın, biriktirilebilen faktörlere dayalı içsel bir büyümenin olabileceği ortaya konmaktadır. Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu olan $Y=AK^a L^b$ ve $Y=AK^a L^{1-a}$ ifadesinden üretilen AK modelinde, $(a + b = 1)$; $(a = 1)$; $(b = 0)$ ve $(1-a = 0)$ varsayımları sonucu; $Y = AK$ üretim fonksiyonuna ulaşılmaktadır. Burada;

(A); teknoloji düzeyini belirleyen etkenlerin tümünü gösteren pozitif bir sabit;

(K) ise, ekonominin sermaye stokunu göstermekte, hem fiziki hem de bilgi ve insan sermayesinden oluşmaktadır. Bu formülde beşeri sermaye biriktirilebilir ve yeniden üretilmeyen işgücünün ikamesi durumundadır. Rebelo (1991) tarafından kullanılan bu fonksiyon ilk aşamada işgücünü (L) içermemektedir. Ancak, (K) değişkeni fiziki ve insan sermayesinin toplamı olarak düşünüldüğünden, uzun dönemli büyümenin temel belirleyicisi olarak ta insan sermayesi kabul edildiğinden denkleme ayrıca (L) nin ilave edilmesine gerek duyulmamaktadır. Fonksiyon ifadesinde; sermaye stoku artarken, sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımı gösterilmektedir. Azalan verimler olmadığına göre, yüksek sermaye stokuna sahip ülkelerin yatırımlarını artırarak büyümelerini hızlandırabilecekleri ileri sürülmektedir.

AK modelini ortaya atan Jones ve Manueli (1990) ve Rebelo (1991), büyüme sürecinin içselleştirilmesi için teknolojik gelişmenin içselleştirilmesine gerek bulunmadığını, neoklasiklerin teknolojik gelişmenin sabitliği ve ölçeğe göre getirinin sabit olduğuna dair varsayımlarını saklı tutarak, sadece biriktirilebilen üretim faktörünün (toplam sermayenin) marjinal verimliliğinin azalmadığı (artar ya da sabit kalır) varsayımı yolu ile, içsel bir

büyüme sürecinin ortaya çıkabileceğini ifade etmektedirler (BERBER, 2004, s.142; KİBRİTÇİOĞLU, 1998, s.219).

$Y = AK$ üretim fonksiyonunda sermaye birikimi, veri gelir düzeyinde tasarruf oranının bir fonksiyonu olduğundan,

$$I = sY = sAK \quad (1)$$

olarak gösterilebilir. Sermaye üzerinde amortisman etkisinin (d), eklenmesi ile;

$$\Delta K = sY - dK \quad (2)$$

yazılarak sermayenin net büyüme oranı elde edilir. $Y = AK$ üretim fonksiyonunda, her iki tarafın zamana göre türevi alınır, sonuçta;

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta K}{K} ; \quad (3)$$

ve büyüme oranları eşit olduğundan $g_Y = g_K$ yazılabilir. [$\Delta K = sY - dK$] ifadesinde de her iki taraf K 'ye bölünürse;

$$\frac{\Delta K}{K} = \frac{sY - d}{K} = \frac{sAK - dK}{K} = sA - d \Rightarrow [g_Y = g_K = sA - d] \quad (4)$$

bulunur. $(sA - d) > 0$ ise, pozitif bir büyüme oranı ve sıfır olmayan bir durağan durum dengesine ulaşılmış demektir.

AK modelinde büyüme sürecinin tıkanmayacağı, diğer bir ifade ile mutlak yakınsamanın ortadan kalkacağı ortaya konulabilmektedir. $Y = AK$ doğrusal üretim fonksiyonunda, K değişkeni fiziki ve insan sermayesinin bir toplamı olarak ele alınmaktadır. Uzun dönemli büyümenin temel belirleyicisinin insan sermayesi olduğu varsayımından hareketle, işçi sayısına önem verilmemekte, işgücünün eğitim ve yaparak öğrenme sonucu niteliklerinin artırılması ile fiziki ya da insan sermayesi miktarının artırılacağı; dolayısı ile işgücü miktarının kolayca ikame edilebileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, fiziki sermaye amortismanına tabi olduğundan, yenilenmesi gerekmekte, bu nedenle uzun dönemli büyüme açısından fazla önem arzetmemektedir. Burada, yatırıma konu olan sermaye, mevcut teknoloji düzeyini yansıtmaktadır ve fiziki sermaye, insan sermayesinin sabitleşmiş hali olarak ta görülmektedir. İnsan sermayesinden sağlanan faydalar, fiziki sermayenin amortismanından (azalan getirisinden) fazla olmakta, böylece büyüme sınırsız hale gelebilmektedir. AK modelinde kişi başına terimlerle ifade edilmesi ile üretim fonksiyonu; [$y = Ak$] olarak gösterilirse;

$$\frac{\Delta K}{K} = \frac{\Delta k}{k} + \frac{\Delta L}{L} \quad (5)$$

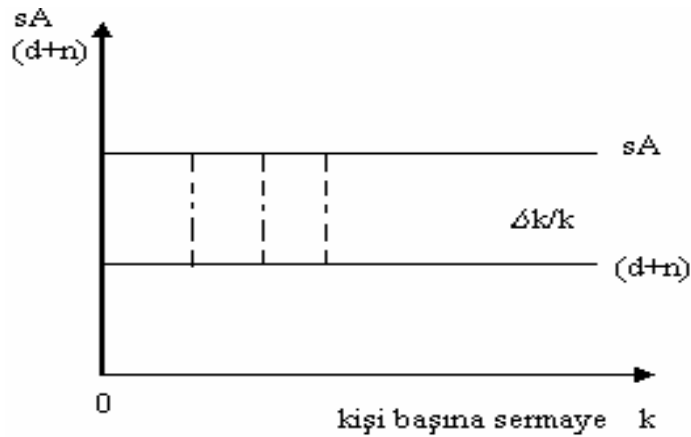
ve bu ifadede, (4) numaralı notasyonda gösterilen $(\Delta K/K)$ yerine $(sA-d)$ konulursa;

$$\frac{\Delta k}{k} + \frac{\Delta L}{L} = sA - d \quad (6)$$

yazılabilir. $(\Delta L/L) = n$ olarak yerleştirildiğinde;

$$\Delta k/k = sA - (d+n) \quad (7)$$

sonucuna ulaşılır. Denklemlerde (s) tasarruf oranı, (d) amortisman, (n) nüfus artış hızını, (k) ise; K/L ile ifade edilen işgücü başına sermayeyi göstermektedir. Burada, teknolojik gelişme olmaksızın uzun dönem büyümenin olabileceği varsayılmaktadır. Şekil 2’de de gösterildiği gibi, k’nın büyüme oranı, (sA) ile (d+n) doğrularının arasındaki yatay uzaklık olup, $sA > (d+n)$ durumunun geçerliliği gösterilmektedir. Her iki doğru birbirine paralel olduğundan, k’nın büyüme oranı sabit, k’dan bağımsız ve her zaman durağan denge değeri olan; $[\Delta k/k = sA - (d+n)]$ düzeyindedir. $y = Ak$ olarak kabul edildiğinden, kişi başına gelirin büyüme oranı da $[\Delta y/y = sA - (d+n)]$ olmaktadır. Modelde bütün kişi başına değişkenler aynı oranda büyümektedir. $[sA > (d+n)]$, yani uzun dönemde tasarruf oranı, nüfus artışı ile fiziksel sermayenin aşınma oranları toplamından büyük ise, modelde teknoloji dışsal kabul edildiğinden, uzun dönem kişi başına pozitif büyüme mümkün olabilmektedir. Burada, $[A > 0]$ durumunda sermayenin ortalama ve marjinal getirisi sabittir. Ancak uzun dönem büyüme oranı, nüfus artışı oranı ve tasarruf oranının kişilerin davranışlarına bağlı olarak değişebileceği göz önünde bulundurulmaktadır.

Şekil: 2

AK Modelinde Büyümenin İçselliği ve Yakınsamanın Görülmemesi

AK modelinde [$sA < (d+n)$] durumunda negatif büyüme oranı ile ekonomi küçülecektir. Bu durumda, pozitif büyüme oranını yakalayabilmek, yani [$sA > (d+n)$] durumuna gelebilmek için, tasarruf oranının artırılması ve/veya nüfus artış oranının azaltılması gerekecektir. Görüldüğü gibi AK modelinde, daha büyük bir tasarruf oranı, s, daha büyük bir uzun dönem büyüme oranına yol açmaktadır. Ayrıca, teknoloji düzeyinin iyileşmesi, (A) üzerinde büyüme anlamına geleceğinden, uzun dönem büyümeyi pozitif olarak etkileyecektir.

Yukarıda belirtilen AK modeli, mutlak ya da koşullu yakınsama öngörmemektedir. Tüm (y) düzeylerinde büyüme oranı aynıdır. [A, s, n, d] parametrelerinin aynı bir grup ekonomi ele alındığında, her ekonomi başlangıç noktası ne olursa olsun, aynı kişi başına oranlı büyüyeceğinden yakınsama görülmeyecektir. Burada, biriktirelebilen üretim faktörünün marjinal üretkenliğinin azalmadığı varsayıldığından, kendi kendini besleyebilen, uzun dönem büyüme oranının ($\Delta k/k$) sıfır olmasının gerekmediği bir büyüme sürecine ulaşılmış olmaktadır. Bir başka ifade ile, sermayenin azalan verimlere tabi olmaması buna neden olmaktadır. Uzun dönemde büyüme, sermayenin azalan veriminin ortadan kaldırılması ile mümkün olmaktadır (BARRO - S. MARTİN, 2004, ss.63-66). Buna göre AK modelinde;

- ekonomide büyüme oranı, sermaye birikiminin artan bir fonksiyonudur. (K)'yi artırmaya yönelik hükümet politikaları (Y) üzerinde de artışa yol açmaktadır.
- ekonominin büyüme oranı başlangıç aşamasındaki sermaye stokundan bağımsızdır. Bu nedenle, aynı teknoloji düzeyi, tasarruf ve amortisman oranına sahip olan ekonomiler, sermaye stokundaki artış oranına göre büyüyecekleri için zamanla yakınsama görülmeyecektir.
- teknoloji düzeyi ve nüfus artış hızı tek başlarına kişi başına büyümenin belirleyicisi olmamaktadır.

104. Büyümenin Kaynaklarına Göre İçsel Büyüme Modellerinin Sınıflandırılması

Büyüme, İBM çerçevesinde; teknoloji, bilgi birikimi, Ar-Ge ve insan sermayesinin içselleştirilmesi ile açıklanmaktadır. Modeller; artan getiri, dışsallıklar ve eksik rekabet piyasaları varsayımları altında sürdürülebilir büyümenin; teknoloji, yenilikler, bilgi ve insan sermayesi, altyapı yatırımları ve politika değişikliklerine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede, büyümenin kaynakları üç başlık altında incelenecektir.

1040. Bilgi Üretimi ve Araştırma - Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetleri

Arrow'a (1962) göre, sadece bilgi üretimi için olmayan faaliyetlerde de bilgi üretilmektedir. Bilginin bir mal olduğunu ve onun analizinin yine bir mal olan teknoloji içinde geçerli olabileceği ileri sürülmektedir. Arrow;

- Bilgi'nin işgücü ve sermaye gibi geleneksel faktörlere benzemediğini;
- Üretilen bilginin diğer insanlardan korunmasının tamamen mümkün olmadığı,
- Bilgiyi diğer insanlarla paylaşmanın çoğunlukla maliyetinin olmadığı, kamusal mal niteliğinde olduğunu, belirtmektedir.

P.Romer de, Arrow'un bu düşüncesinden yararlanarak üretim ve yatırım süreci içerisinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiğini varsayar. Bu bilgi yeni üretimde bedava kullanılarak yeni üretilen malın kalitesinin yükseltilmesine ve maliyetlerin düşürülmesine yol açmaktadır.

Romer'e (1986) göre sermaye; bilgi ve becerilerle birleştirilirse, azalan verimler kanunu etkisini kaybetmektedir. Romer, buluşu yapan birey veya firmanın yeni fikir arayışına girmelerini modele katarak, teknolojik ilerlemeyi içselleştirmektedir. Teknolojik gelişme, yeni yaratıcı fikirlerin ortaya çıkardığı sosyal kazançların bir kısmını, kar biçiminde elde etmeye çalışan bireylerin yeni bilgiler arama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Romer (1986) girdileri, *yaratıcı fikirler (yenilikçi düşünce)* ve *nesnelere* olarak ikiye ayırmaktadır. Yenilikler ve icatların arkasındaki fikirler, teknoloji katsayısında (A) artışları ortaya çıkarmaktadır. "Yeni fikirler" rekabetçi olmayan mallar, "nesnelere" ise rekabetçi mallardır. Rekabetçi malların bir kişi tarafından kullanılması diğer kişinin kullanımını engeller. Bu malların fiyatları arz ve talebe göre piyasada belirlenmektedir.

Romer'e (1986) göre "üretim bilgisi", rekabetçi olmayan maldır. Üretim bilgisini maldan ayırmanın imkanı da yoktur. Bu nedenle, bu tip malların piyasaya ilk sürümlerinin maliyeti oldukça yüksektir. Ancak sonraki birimlerin maliyeti giderek azalmaktadır. Mal piyasaya sürüldükten sonra, yüksek kar nedeniyle diğer firmalar devreye girerek malın taklitlerini üretmeye başlarlar. Böylece, mal dünya piyasalarına yayılarak büyümeye olumlu katkıda bulunmuş olur.

Rekabetçi olmayan mallar bir çok firma ve bireyler tarafından kullanılabilir. Teknoloji rekabetçi olmayan bir üretim faktörüdür. Üretim sürecinde rekabetçi malların girdisi ikiye katlanıyorsa üretim de ikiye katlanır. Rekabetçi olmayan malların üretimini ikiye katlamak için, girdiler ikiye katlanmak zorunda değildir. Bu nedenle, rekabetçi olmayan malların üretimi için gerekli bilgi, teknolojik gelişmeye ivme kazandırarak büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır (ROMER, 1986, ss.1030-1035).

Teknolojik bilginin, sermaye ile otomatik olarak büyüyen faktör olduğunu varsayan AK tipi modelde, teknolojik bilgi sermaye malı olarak kabul edilmektedir. Teknolojik bilgi, nihai çıktı üretmek için diğer bir üretim sürecine girse bile tamamen tüketilemez. Ar-Ge ve diğer bilgi yaratma faaliyetleri aracılığı ile biriktirilebilir. Tüm bu durumlarda bilgi, bir çeşit içerilmemiş sermaye malıdır. Bilimsel yöntemlerdeki gelişmeler ve Ar-Ge organizasyonundaki iyileşmeler, bilgi sermayesinin getiri oranını yükseltir.

Romer (1986, s.1033 vd) bilgiyi; firmaya özgü bilgiler ve toplumdaki genel bilgi seviyesi olmak üzere iki biçimde ele almaktadır. Toplumdaki genel bilgi seviyesi her bir firmanın bilgilerinin toplamına eşittir. Bir firma bilgi seviyesini artırır, toplumdaki genel bilgi seviyesi de artar. Ekonomideki herkes bundan yararlanır. Bilgi, yani teknolojik gelişmeler (yenilikler), ekonomik birimler üzerine olumlu etkiler yapan “taşma etkileri” yaratır. Bilgi, herkes tarafından kullanılan ve azalan getiriye tabi olmayan bir sermaye türüdür. Yenilik sürecinde dışsallıkların varlığı, bu modellerdeki ölçeğe göre artan getirinin varlığını ifade etmektedir. Ekonomik büyüme bilgi büyüklüğü ile belirlenmektedir. Bir firmanın bilgi üretiminden diğer firmalar da yarar sağlayacaktır. Firmalarda üretilen bilgi, toplumun her kesimine yayılarak ekonomik büyümeyi ve refahı artıracaktır. Ölçeğe göre artan getirinin varlığı temel olarak bilginin doğası gereği rekabetçi olmama özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Artan getirinin varlığı tam rekabet modellerinden uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Yenilikçi firmalar yeni küçük piyasalar oluşturup marjinal maliyetler üzerinden yeni fiyatlar talep ederek tekeli rekabet ortamı sağlayabilirler. Bu nedenle girişimciler için araştırma laboratuvarı kurulup destek sağlanmasının üzerinde durulmaktadır.

Romer (1990, s.99) Ar-Ge sektörünün de modele dahil edilerek büyümeye pozitif etki sağladığını varsaymaktadır. Ar-Ge sektöründeki dışsallıklar artan getirilere yol açar. Bu

modelde yenilik ve insan sermayesi arasında ilişki kurulmaktadır. Ekonomik büyüme, bu sektöre giren eğitilmiş ve teknik bilgi donanımına sahip (bilim adamı, mühendis, teknik uzman vb.) eleman sayısına bağlı olarak artmaktadır.

Endüstriyel Ar-Ge maliyetleri düşürmeyi, yenilik üretmeyi ve kaliteyi yükseltmeyi amaçlamaktadır. Ar-Ge faaliyetleri sonucunda yeni mallar üretilir. Yeni malların üretilmesinde kullanılan üretim bilgisi firma tarafından gizli tutulur. Eğer ürünün taklidi kolaysa kısa sürede bu ürünün benzerleri piyasaya çıkacaktır. Yaratılan bilginin bir defalık maliyetine karşılık, elde edilen özel getirinin büyüklüğü çok önemlidir.

Bilgi kamu malı niteliğindedir. Bilgiye sahip olan bilginin tüm getirisine sahip olamamaktadır. Bunun için buluş yapan firmaların yasal yönden korunması gerekmektedir. Bu nedenle ülkeler patent yasaları çıkarırlar. Bu tür yasalar Ar-Ge faaliyetlerini teşvik eder. Ancak bu şekilde ülkeler yeniliklerin sürekli olmasını sağlayabilirler. Ekonomik büyüme sürecinde ortaya çıkan olumlu etkiler, yenilikleri temel alındığı bir süreçte yüksek büyüme oranlarına ulaşılmasını sağlayacaktır. Model kişi başına büyümenin teknolojik ilerlemeye bağlı olduğunu ifade etmektedir (ROMER, 1986, ss.1035-1038).

Bu modelde, teknoloji içsel bir faktördür ve her firma kendi bünyesinde Ar-Ge faaliyetleri, yaparak öğrenme, bilgi birikimi, eğitim gibi yollarla teknolojisini kendisi üretir. Yani dışsal büyüme modellerinde varsayıldığı gibi, teknoloji standart ve eşit değildir. Firmalar patentler ve lisanslarla ürettikleri teknolojinin mülkiyetine sahip çıkarlar. Girişimcilerin makinelere yatırım yapar gibi bilgiye de yatırım yapmaları gerekmektedir. Yatırım bilgiyi, bilgi de yatırımı tetikler. Diğer üretim faktörlerinin aksine bilgi paylaştıkça çoğalan bir üretim faktörüdür.

Romer'in (1986) sözü edilen değerlendirmelerine göre, tekeli rekabet ve artan getirileri içeren "*uzun dönemli sürdürülebilir büyüme*", Ar-Ge ve yaratıcı fikirlerin yaydıkları dışsallıklardan kaynaklanmaktadır. Bilgi, bu modellerde sermaye malı olarak ele alınmaktadır. Bilgi üretiminin dışsal taşma (yayılma) özelliği nedeniyle diğer firmalar da bundan yararlanacaktır. Bir firmanın üretimi o firmanın bilgi düzeyinin ve ekonomideki "bilgi stoku"nun fonksiyonudur. Bilgi stoku üretimde dışsallık yaratır. Bilgi stokundaki bir artış, çıktı düzeyini ve çıktının artış oranını sürekli yükseltir. Bilgi birikimi Ar-Ge faaliyetleri sonucunda buluş ve yeniliklerle gerçekleşmektedir. Yani, ekonomik büyüme

bilgi büyüklüğü ile belirlenmektedir. Yenilik sürecinde dışsallıkların varlığı bu modellerdeki ölçeğe göre artan getirinin varlığını ifade etmektedir. Ar-Ge faaliyetlerindeki dışsallıklar da artan getirilere yol açarak ekonomileri yaratıcı fikirlerle sürekli ileriye doğru itecektir (PARASIZ, 1998, s.406).

Romer tarafından ileri sürülen taşma etkisi diğer yazarlar tarafından da ele alınmaktadır. Romer'le (1990) birlikte, Aghion ve Howitt (1992), Grossman ve Helpman (1994) dışsallıkların Ar-Ge faaliyetlerine yapılan yatırım sonucu ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

1041. Kamu Politikası Modeli ve Devletin Rolü

Barro (1990, ss.122-124) devletin çeşitli fonksiyonlarının, $Y=AK$ denkleminde A katsayısı üzerine etki ettiğini, dolayısıyla büyüme oranını etkilediğini ifade etmektedir. Temel varsayımı, devlet harcamalarının özel sermayenin verimliliğini etkilediğidir. Kişi başına üretim, sermaye stokunun bir fonksiyonu olduğu gibi kamu harcamalarına da bağlıdır. (G) kişi başına kamu harcamalarını gösterirse;

$$Y_t = A K_t^{1-\alpha} G_t^\alpha$$

eşitliği kabul edilebilecektir. Burada; $0 < \alpha < 1$ varsayılmaktadır. Buna göre, Hükümetlerin kamu mallarını kullanarak ya da özel yatırımları teşvik ederek kaynak dağılımının etkinliğini yükseltebileceği, devletin yapacağı vergi ve sübvansiyon değişikliği ile hem çıktı seviyesinde hem de üretim çıktısının büyüme oranı üzerinde kalıcı bir etki yapabileceği incelenmektedir. Barro (1990) modeline göre;

i-Bilgi ve teknolojik ilerlemeleri amaçlayan kamu politikalarının gerekliliği de burada ortaya çıkmaktadır. Ülkeler arası gelişmişlik farkının “sermaye açığı” yerine “bilgi açığı” kavramı ile açıklandığı günümüzde Devlet, yenilikleri ve teknolojik gelişmeyi destekleyerek bilgi açığını kapatmayı, piyasaya müdahale ederek toplumun dışsallıklardan yararlanmasını sağlamalıdır.

ii- Devlet, iyi bir eğitim sistemi ile insan sermayesini artırabilir. Eğitim sistemindeki iyileştirmeler, okullaşma oranının artırılması ve okula devamın sağlanması, ekonomik büyümeye pozitif etkide bulunmaktadır.

iii- Refah devleti uygulamaları ve sağlık harcamalarına bağlı olarak insan ömrünün uzatılması çalışmaları, ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

iv- Devlet altyapı yatırımlarını yapmalı ekonominin sağlıklı işleyebilmesi için gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmelidir.

v- Teknik ilerlemenin güvence altına alınabilmesi için iyi bir patent sistemi geliştirilmeli, böylece firmalar teknoloji üretmek için özendirilmelidir.

Barro modelinde, kamu sektörünün sağladığı mal ve hizmetlerin özel sektörün üretim girdilerinden biri olduğu varsayılmakta ve ekonomik büyüme genel olarak yatırımların hacmine bağlanmaktadır. Hükümetler, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için hem yatırım yapacak hem de yatırımların artırılması için özel sektörü vergi teşvikleri ve subvansiyon gibi araçlarla destekleyecektir. Böylelikle özel sektör yatırımları bir yandan sermaye stoğunu artırırken, buna bağlı olarak artan vergi gelirleri de denk bütçe sayesinde kamu malının arzını artıracaktır. Nihai olarak bu durumda özel sektör yatırımları ekonomiye iki yandan katkı sağlayacaktır. Kamu sektöründe yapılan altyapı yatırımlarının özel sektörün sermaye verimliliğini artıracığı, kamu harcamalarının da vergilerle finanse edilebileceği, ileri sürülmektedir (BERBER, 2004, s.146).

Kamu politikası modeline göre, hükümetlerin üretimi destekleyen ortamlar yarattığı ekonomiler daha dinamik ve başarılı olmaktadır. Yakınsama tezinin ekonometrik çalışmalarla geçerli olmadığına anlaşıldığı ile, az gelişmiş ülkelerin gelişmişlerle arasındaki farkı kapatmak için aktif politikalar izlemelerinin gereği ortaya çıkmıştır.

1042. İnsan Sermayesi Modeli

İnsan sermayesi, eğitilmiş ve beceri kazandırılmış işgücü olarak ifade edilmektedir. Bu model ülkeler arası gelir farklılıklarını açıklayabilmek amacıyla geliştirilmiştir. İnsan sermayesini içselleştiren modellerde, insan sermayesinin eğitim yatırımları ile dışsallık yaratarak verimliliğinin artırabileceği ve uzun dönemde kişi başına gelir ve büyüme oranlarını etkileyebileceği açıklanmaktadır. Ana fikir, teknik bilgi ile birlikte kişiye özel bilgi ve becerinin –insan sermayesinin- de bir faktör olarak varsayılmasıdır. Böylelikle sermaye kavramına insan sermayesi de eklenerek toplam üretim içindeki payı yükseltilmiştir.

İnsan sermayesinin birikim süreci Romer'in (1986) ve Lucas'ın modellerinde (1988) girdi olarak ele alınmasına rağmen farklı biçimde değerlendirilmektedir. Romer'de insan sermayesi kavramı, fiziki sermaye stoku biçiminde somutlaşmış bilgidir. Romer, insan

sermayesini fiziki sermaye stoku biçiminde ele almaktadır. Büyümeyle belirleyen önemli bir değişken etkin işgücüdür. Etkin işgücünü artıran da bilgidir. Böylelikle uzun dönem büyümenin temelinde, insan sermayesi ve yeni teknolojilere yapılacak yatırım bulunmakta, büyüme oranını da insan sermayesi stoku belirlemektedir (ROMER, 1990, ss.71-74).

Lucas (1988), Becker, Murphy ve Tamura (1990), Rebelo (1991), insan sermayesi niteliğinin eğitim ile artırılacağını ve böylelikle büyümenin sağlanacağını iddia ederlerken, artışın sağlık yatırımlarıyla da ilgili olduğunu öne sürmektedirler. Becker-Murphy ve Tamura (1990) ise, eğitim yatırımı ile doğurganlık ve gelirin dağılımı arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadırlar. Gelir dağılımı veri iken daha yüksek bir doğurganlığın olması nedeniyle daha az sayıda çocuk okula gidecektir. Çünkü her bir çocuk daha fazla kaynak ihtiyacına neden olmaktadır. Benzer bir biçimde doğurganlık veri kabul edildiğinde, gelecekteki gelir karşısında borçlanmanın imkansızlığı ve gelirin daha eşitsiz dağılımı nedeniyle, okullaşma oranı düşme gösterir. Buna göre, insan sermayesine yatırım arttıkça ve doğurganlık azaldıkça büyüme oranının artması beklenmektedir. Gelirde eşitlik arttıkça büyüme oranı yükselirken, nüfus artış oranı düşmekte ve insan sermayesi yatırımları artmaktadır.

Barro ve Lee (1993), 1860 – 1985 arası beşer yıllık süreler biçimde eğitimin büyümeyle olan katkısını tahmine yönelik çalışmalarında; OECD ülkelerinde (22 ülke) nüfusun okula devam ettiği en fazla süre yıl olarak; 1860'da 6.2 yıl iken, 1985'de 8.3 olarak hesaplanmıştır. Aynı dönemde ortalama okullaşma süresi bazı Afrika ülkelerinde 1,2 ile 2,2 yıl olarak hesaplanmıştır. Pasifik Bölgesinde okula devam süresi 3,3 ila 5,3 yıl olarak bulunmuştur. Orta Doğu 2,0 ile 4,3 yıl; Kuzey Afrika 3,2 ile 4,9 yıl; Latin Amerika /Karaibler 1,2 ile 2,7 yıl olarak hesaplanmıştır. Buna göre, okula devam süresi insan sermayesi birikimi olarak kabul edilmiş ve gelişmiş ve geri kalmış ekonomiler arasındaki farkın, nüfusun aldığı eğitim süresi ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Barro, yetişkinlerin ortalama eğitim süreleri ile büyüme oranı ve GSYİH arasında çok güçlü bağ olduğunu ileri sürmektedir. Eğitim süresinde yüzde 10'luk artış, büyüme oranında yüzde 0,2 artışa yol açmaktadır. Barro bu olguyu üç başlık altında toplamıştır:

- İlk olarak, eğitim direkt büyümeyle buna bağlı olarak ta nüfus artış oranını ve fiziki yatırım miktarını etkilemektedir. Eğitim artışının ulusal becerileri artıracığını ve yeni teknolojilere uyumun hızlanacağını ileri sürmektedir.

- İkinci olarak eğitim süresindeki artış yatırımlardaki fiziki sermayeyi de etkilemektedir.
- Son olarak eğitim nüfus artış oranı ile ters ilişki içindedir. Eğitimde artış, daha fazla çocuk başına daha fazla yatırım demektir (HAN - KAYA, 2004, s.301).

Lucas (1988) bilgi edinme ve bireysel verimliliğin iktisadi büyümeye etkisini incelemekte, modelinde insan sermayesini işgücünün eğitim düzeyiyle ilişkilendirmektedir. İnsan sermayesi;

- eğitim yatırımları,
- formal eğitim (ülkede, okuma-yazma ve okullaşma oranının artırılması),
- mesleki eğitim (niteliksiz işgücünün üretim bilgisine kavuşturulması)

ile artırılmaktadır. Lucas modelinde üretim fonksiyonu;

$$Y = K^a (hL)^{1-a}$$

olup, (K) fiziki sermaye stokunu, (h) kişi başına insan sermayesini, (L) işgücü miktarını, (hL) ise etkin işgücünü ifade etmektedir. Kişi başına insan sermayesinin gelişimi ise;

$$\dot{h} = (1-u)h$$

olarak varsayılmaktadır. Böylece, (h) beceri düzeyindeki (N) sayıdaki işçi tüm zamanının (u) kısmını mevcut üretime ayırırsa, geri kalan (1-u) kısmını da insan sermayesinin birikimine ayırmaktadır. Bu durumda üretim, toplam fiziki sermaye (K) ile etkin işgücü (hL)'nin bir fonksiyonudur. Burada (h)'nin büyüme oranı;

$$g_h = 1-u$$

olarak gösterilir ve (h); işgücünün niteliğini artıran teknolojik gelişme olarak üretim fonksiyonuna dahil edilmektedir. Uzun dönem çıktının –üretimin- büyüme oranı da;

$$g_Y = 1-u$$

olarak yazılabilir. Buna göre (u) üzerinde etkili olan her politika uygulaması uzun dönem büyüme oranını da etkileyecektir.

Lucas (1988) insan sermayesini büyümenin itici gücü, teknik gelişmenin bir alternatifi ve onun tamamlayıcısı olarak ele almaktadır. Genel beceri seviyesi, bireyin fiziki, entelektüel ve teknik yeteneklerinin bir toplamı olarak ele alınır. Modelde, üretim sektörü ve eğitim sektörü ortaklaşa yer alır. Üretim sektörü fiziki sermaye ve insan sermayesinden mal üretir ki, burada insan sermayesinin azalmayan en azından sabit bir marjinal verimlilikle biriktirilebilir olduğu varsayılmaktadır. Üretim sektöründe insan sermayesi kendi içinde oluşur ve birikir. Birey zamanını kullanarak ve önceden sahip olduğu

becerilerle kendi kendisini eğitilir. Bu durumda birey, boş zamanı dışındaki zamanını ya üretime ya da eğitime ayırır. Zamanın bu şekilde kullanımı verimliliğini ve insan sermayesi düzeyini etkiler.

Lucas'a (1988) göre insan sermayesinin iki etkisi bulunmaktadır. İlki içseldir ve beceri sahibi bireyin verimliliğini etkilemektedir. İkincisi de taşma etkisi göstermekte, diğerlerinin verimlilik artışına da yol açmaktadır. Bu dışsal etki malların üretiminde ortalama beceri düzeyi (h_{av}) olarak gösterilir. Ancak zamanla bireyler aynı beceri düzeyine geleceklerinden ortalama beceri düzeyi (h_{av}) sadece (h) şeklinde ifade edilir.

Lucas'a göre; formal eğitim, mesleki eğitim ve eğitim yatırımları ile geliştirilen etkin işgücünün (hL) hesaplanmasında kullanılan değişkenler aşağıda belirtilmektedir (HAN-KAYA, 2004, s.301; BARRO - S. MARTIN, 2004, ss.212-214);

- Zaman boyutu; Bireylerin becerilerini ortaya çıkarmak için harcayacakları zamanda sürekli artış sağlayan bir politika, işgücü başına çıktıda da sürekli artış sağlar.
- Ortalama beceri düzeyi; Ücretler, eğitim düzeyiyle yükseltilebilen marjinal verimlilikle belirlendiğinden, iş becerilerinin birikimi, eğitim ağırlıklı üretim tarafından gerçekleşir.
- İstihdam hacmi; İnsan sermayesi yatırımları genelde eğitim yatırımları olarak düşünülse de, yaparak öğrenme yoluyla çalışma sürecinde kendiliğinden oluşabilir. Eğer ülke “yaparak öğrenmeyi” doğuran üretimin büyük bir bölümüne sahipse, daha çok bilgi birikimine sahip olacağından daha büyük büyüme gerçekleştirecektir.

Lucas (1988, ss.20-25) modelinde, bireylerin becerilerini ortaya çıkarmak için harcayacakları zamanda sürekli artış sağlayan bir politika, işgücü başına çıktıda da sürekli artış sağlamaktadır. İnsan sermayesi yatırımları sadece eğitim yatırımları ile değil, yaparak öğrenme yoluyla çalışma sürecinde kendiliğinden de oluşabilir. Bir ülke “yaparak öğrenmeyi” sağlayan bir üretim sürecine sahipse, daha çok bilgi birikimine sahip olacağından daha büyük büyüme gerçekleştirecektir. Lucas, eğitimi yüksek, becerili işgücünün göç etmesini destekleyen “göç politikalarının” da ekonominin genel verimlilik düzeyini artırabileceği ve böylelikle büyüme oranlarını yükselteceğini öne sürmektedir.

Lucas (1988) çalışmasında şu sonuçlara varmaktadır:

- Kapalı ekonomide, yoksul bir ülke, zengin bir ülke ile aynı büyüme oranına sahip olsa bile nispi yoksulluğu devam eder. Ülkelerarası gelir ve servet dağılımı kararlılığını korur.

- Emek, ülkelerarasında serbestçe dolaşmıyorsa, sermayenin serbest dolaşımı dış ticarete yönelik güçlü bir eğilim doğurmaz. Emek mobil ise, o zaman her şey emeğin üretkenliğini artıran insan sermayesi etkilerinin içsel olup olmadığına ve bu etkilerin bir kişiden diğerine taşarak dışsal yararlar sağlayıp sağlamadığına bağlıdır.
- İnsan sermayesinin yüksek olduğu ülkelerde yüksek yetenek düzeyindeki insan daha verimlidir ve daha yüksek ücret alır. Bu nedenle, yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru göçler yaşanır. Bu göç, bir yandan yoksul ülkelerin gelişmesini diğer yandan da zengin ülkelerin durgun duruma girmelerini önler.
- Çin ve Hindistan gibi iç piyasa genişliğine sahip ülkelerin, mevcut durumda, insan sermayesi birikimleri yetersizdir. Nitelikli az sayıdaki insan ülkelerinden ayrılırsa, ülkeler geri kalmışlıktan kurtulamazlar. Bunun önlemek için insan sermayesi birikiminin artırılması gerekmektedir.

İçsel büyüme anlayışı çerçevesinde, büyümenin kaynağını insan sermayesi ile açıklamaya yönelik çalışmalarda, insan sermayesiyle fiziki sermayenin birlikte ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu anlayışta, eğitim ile verimlilik arasında sıkı bir bağ olduğu gözlenmektedir. Verimlilik artışlarının temelinde insana verilen yaygın eğitim kadar, beceri düzeyini artırmak için yapılan mesleki eğitimin de rolü bulunmaktadır. İnsana yapılan yatırım ekonomik açıdan verimlilik artışına yol açarken, sonuçta rekabet gücü ve ücret artışını da beraberinde getirmektedir.

11. Dengesiz Büyüme Teorileri

Dengesiz büyüme anlayışı, ekonomide sektörler ve bölgeler arasındaki ilişkilerin ekonomik büyümeyi sağlayacak biçimde ayarlanması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Büyüme ve gelişmeyi ortaya koyan şartların kendiliğinden değil, yapılan aktif müdahalelerle ortaya çıkabileceği savunulmaktadır.

Klasik dengesiz büyüme teorileri (DBT) geri kalmış ekonomilerde, sermaye kıtlığının temel sorun olduğundan hareketle büyüme ve gelişme yollarını aramaktadır. Bu teorilere göre, kıt olan sermayenin sektörler ya da bölgeler arasında dengeli dağılımı, küçük ölçekli, birbirlerinden bağımsız işletmelerin ortaya çıkmasına ve düşük verime neden olmaktadır. Bu anlayıştan hareketle, dengesiz büyüme taraftarlarının dayandığı bazı ilkeler bulunmaktadır (MANİSALI, 1982, s.81):

- Az gelişmiş ekonomilerin gelişmesi durgun, istikrarlı biçimde gerçekleşemez. Büyüme, sıçramalar ve dalgalanmalar biçiminde ortaya çıkar. Bu sıçrama ve dalgalanmalar, dinamik bir gelişme ortamına yol açarlar. Oysa dengeli gelişme, tamamlanmalar ve tam bir uyum içinde, statik bir ortam ortaya çıkarır ve az gelişmiş ekonomilerin büyüme hızının düşmesine yol açar.
- Az gelişmiş ekonomilerde iç piyasanın çok sınırlı olması, dengeli büyüme anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Örnek vermek gerekirse, sanayide tamamlanmalara katı bir biçimde uyulması, optimum ölçeğin altında kalınmasına yol açar. Bu da kaynak israfı anlamına gelmektedir.

Buna göre, bir ekonomi, büyüme için gereken sermaye kaynaklarından yoksun ise, eldeki mevcut kıt sermaye kaynakları;

- ileri bağlantı katsayısı yüksek (diğer firmalar için önemli girdiler üreten) firmalar,
 - geri bağlantı katsayısı yüksek (diğer firmaların çıktıklarına talepte bulunan) firmalar,
 - ithal ikameciliği: ithalat ile karşılanan stratejik malları içeride üretebilen firmalar,
- için tahsis edilmeli ve kullanılmalıdır. Hükümet, yukarıdaki firma ve sektörleri tespit ederek, bunları;
- planlama,
 - teşvik,
- sistemi ile desteklemelidir.

Kökenleri geçen yüzyıla kadar giden dengesiz büyüme anlayışı, değişik iktisatçılar tarafından farklı yönlerden ele alınmıştır. Bazıları dinamik bir model tasarlarlarken, bazıları da belirli bölgelerde sektörel yığılma ile yaşanan gelişmeleri test eden statik yaklaşımlar getirmektedir. Günümüzde, bölgesel yığılma ve kümelenme kavramından hareketle, içsel dinamiklerle büyüyen ve gelişen merkezlerin çevreleri ile olan ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

110. Hirschman Yaklaşımı

Dengesiz kalkınma teorisinin öncüsü kabul edilen A. O. Hirschman'a (1958) göre, iktisadi karar mekanizmalarını harekete geçirebilmek için "darlıkların" baskısına ihtiyaç bulunmaktadır. Böylelikle karar merkezlerinin uyarılarak üretim kaynaklarının artırılması dürtüsünün ortaya çıkacağı, varsayılmaktadır. Dengeli büyüme teorilerine göre ekonomideki kaynak miktarları, herhangi bir anda veri'dir. Hirschman'a göre ise, bunlar

baskılar ve dürtüler yoluyla artırabilir. Dengesiz durumlar, kendini tamamlayıcı olan alanlarda yatırımları teşvik eder. Buna göre, ekonominin stratejik büyüme noktaları seçilerek geliştirilmeli, büyümenin bu noktalardan diğerlerine bir firmadan diğerine bir sıçrama bir itiş şeklinde intikali de piyasa ekonomisinin işleyişine bırakılmalıdır. Böylelikle hem sosyal sermaye yatırımlarının çok büyük miktarlara varmasına ihtiyaç kalmaz, hem de piyasadaki karar merkezleri harekete geçer. Dolayısıyla sektörler arası ilişkilerde eş zamanlı bir tamamlanmaya gerek yoktur. Hatta bazı sektörlerde fazla kapasite yaratılarak gelişmenin hızlandırılmasının daha akılcı olacağı düşünülmektedir (KRISHNA-PEREZ, 2004, s.2).

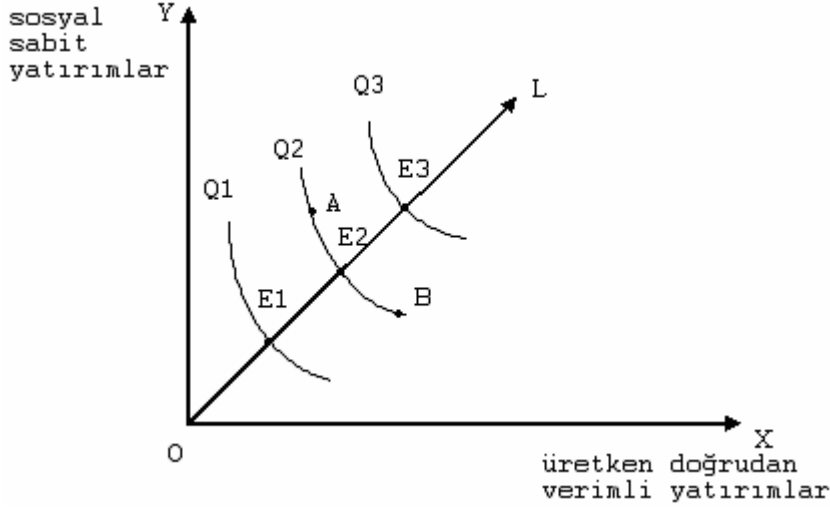
Hirschman'ın görüşleri örneklerle desteklenmektedir. Bir ekonomide 20 sektör olduğu varsayalım. Bunlardan birkaçının desteklenmesi, ekonomide bir itiş gücü sağlayacaktır. Diğer taraftan tümünün birden desteklenmeye çalışılması;

- İç piyasanın (arz ve talep yönü ile) sınırlılığı,
 - Az gelişmiş ekonomilerin geniş sermaye imkanlarının bulunmaması,
- nedeniyle imkansızdır. İlk durumda anlatıldığı gibi aralarından seçilecek birkaçına yönelmesi, bir itici güç ortaya çıkararak diğer sektörlerin de bundan pozitif etkilenmesine yol açacaktır. Burada, bazı alanlarda yatırım yapılırken, bu sektörlerin çıktılarını kullanacak olan sektörlerin eş zamanlı bir yatırım planlaması yapmasına gerek bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile, tüm girdi-çıkıtı ilişkileri göz önüne alınarak dengeli ve planlı yatırımlara gerek duyulmamaktadır. Modele “dengesiz” denmesinin nedeni de burada yatmaktadır. Belirlenen sektörler faaliyete geçtiğinde, ileri ve geriye doğru çıkaracağı etkiler ile diğer sektörlerin gelişmesine yol açarlar. Başlangıç aşamasındaki dengesiz atılım, sürükleyici birimlerin itiş gücü ile tüm ekonomiye yayılmaktadır.

Hirschman, (1958) dengesiz büyüme görüşünü az gelişmiş ekonomilerdeki *sosyal sabit sermaye* ve *doğrudan verimli yatırımlar* arasındaki tamamlanma/tamamlanmama açısından da ele almaktadır. Her iki tür yatırım demeti arasında mutlak bir tamamlanma istenmemektedir. Şekil 3 yardımı ile bu durum açıklanabilir.

Şekilde X eksenini doğrudan verimli yatırımları, Y eksenini de sosyal sabit sermaye yatırımlarını göstermektedir. Q1, Q2 ve Q3 eş ürün eğrileridir. Q1 eğrisi üzerinde, değişik oranlardaki sosyal sabit sermaye ve doğrudan verimli yatırımlar bileşimi, aynı üretimi

gerçekleştirebilmektedir. Fakat her iki kesim arasındaki optimal tamamlamayı, orijinden geçen OL doğrusunun Q1 eğrisini kestiği E1 noktası göstermektedir.

Şekil: 3

Dengesiz Büyüme Modelinde Sektörler arası İlişkiler

Kaynak: MANİSALI, 1982, s.84.

Hirschman'a göre, az gelişmiş ekonomilerdeki kaynak dağılımının, E₁, E₂, E₃ noktalarına denk gelen şekilde yapılmasına gerek bulunmamaktadır. Q₂ üzerindeki A ya da B noktalarının her ikisi de olabilir. Bu çerçevede, sermaye kaynakları yetersiz olan geri kalmış ekonomilerde, sosyal sabit sermaye ya da doğrudan verimli yatırımlar arasında fazla kapasite meydana getirerek gelişme süreci içine girebilmek mümkündür (MANİSALI, 1982, s.84).

111. Perroux Yaklaşımı

Dengesiz büyüme çerçevesinde, Perroux (1955; 1964) tarafından öne sürülen görüşler, "Büyüme kutupları" olarak bilinmektedir. Büyüme kutupları kavramı, bir sektör ve bir sektör içerisinde faaliyet gösteren bir grup firmayı ifade etmektedir. Perroux, büyüme kutuplarını, "soyut bir ekonomik alan" olarak tanımlamaktadır. Bu alan üç biçimde açıklanmaktadır;

- bir ekonomik plan
- bir kuvvetler alanı
- bir homojen bütün.

Perroux, teorisinde “hakim-lider” kavramını da öne çıkarmaktadır. Bir A firması (ya da sektörü), B firması (ya da sektörü) üzerinde hakim konumda ise, A’nın çıktıları büyük oranda B’nin girdileri olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, büyük bir firma ya da sektör diğerleri ile olan ilişkilerinde belirleyici ise “sürükleyici” olarak nitelendirilmektedir. Sürükleyici sektörün (ya da firmanın) faaliyette bulunduğu alan da cazibe merkezi olmaktadır. Perroux, büyüme kutuplarının açıklarken üç kavramı ele almaktadır;

- Dışsal ekonomiler: Bir firmanın faaliyetleri diğerlerinin maliyetini etkilerse ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak etkileme pozitif ve negatif düzeyde olabilecektir.
- Yığılma etkisi: Bir coğrafi küme etrafında faaliyet gösteren firmaların, birbirleri ile bilgi paylaşımı ve lojistik destek sağlamalarını açıklamaktadır.
- Firmalar ve sektörler arasındaki bağlantılar: Bu bağlantılar ileri ve geri olarak çalışmaktadır. Bir sektör, diğer sektörlerin çıktılarına ihtiyaç içinde ise, bu durumda geri bağlantı; bu sektörün çıktıları diğerleri için girdi niteliğinde ise ileri bağlantı olarak nitelendirilmektedir (DARVENT, 1969, ss.7-8).

Buna göre, Perroux modelinde, belirli firma ve sektörlerin çevreleri ile etkileşim sürecinde, ortaya gelişme dinamiği çıkaracağı varsayılmaktadır. Ancak, sürükleyici sektörün çevresine öncelikle istihdam hacmini genişletici etkide bulunması ve faaliyette bulunduğu alan (coğrafya) ile uyumlu olması gerekmektedir. Ayrıca, sürükleyicilik sonsuza kadar devam edemeyeceği gibi, otomatik olarak kendiliğinden de ortaya çıkmamaktadır (DİNLER, 2001, ss.411-420).

112. Streeten Yaklaşımı

Dengesiz büyüme görüşünün diğer bir temsilcisi olan Streeten’e (1966, ss.171-172) göre, denge, statükoyu devam ettiren bir durumdur. Gelişme ve büyüme ise bunun tam tersidir. Bunun gerçekleştirilmesi için dengesiz bir sürece ihtiyaç bulunmaktadır. Bir ekonomide büyümenin gerçekleştirilebilmesi için;

- Bölünemezlikler,
- Artan verimler,
- Yatırım teşvikleri,
- Yeni buluşlar,

gerekmektedir. Bu çerçevede dengesiz büyüme, bazı nicel ve nitel faktörlere dayandırılmaktadır. Nicel faktörler; bölünemezlikler ve ölçek getirileri gibi faktörlerdir. Nitel faktörler ise, ekonomide yatırım teşvikleri, piyasanın dinamik yapısı ve yeni buluşlar için uygun ortamlardır.

Streeten (1966, s.172); yeniliklerin veya tamamlayıcı özellik taşıyan endüstrilerin kalkınmayı hızlandıracağından hareketle; farklı alternatif yatırım alanlarının bulunduğu bir ekonomide, hangi sektörlere öncelik verileceği konusunda birkaç kriter belirlemiş, bu alternatiflerden birisinin seçilmesi halinde, kendini besleyen bir kalkınma sürecine girilebileceğini iddia etmiştir. Bu amaçla;

- Bir sektör ilerlerken, dengenin baskısına en kuvvetlice tepki verme ihtimali fazla olan sektörler,
- Bir yerde dar boğazlara neden olurken diğer dar boğazların aşılmasını sağlayanlar,
- Endüstri, tarım ve tüketiciler için hizmet ve mal sağlarken; dolaylı ve dolaysız biçimde bunlarla ilgili diğer sahalarda da kalkınmanın gerçekleşmesini teşvik eden,
- Bir kolda hizmet ortaya çıkarırken diğer kollarında yatırımlar gerektiren yatırımlar, öncelikle tercih edilmelidir. Streeten'in dengesiz kalkınma teorisinde yönlendirici olan faktör ise piyasalardır. Dolayısıyla, piyasaların yol göstericiliği altında yeni yatırımlara girişilmesi önerilmektedir.

113. Scitovsky Yaklaşımı

Scitovsky'ye göre (1966, ss.98-100), dışsal ekonomilerden hareketle herhangi bir sektör süregelen yatırımlarla genişledikçe, diğerleri de bundan istifade ederler. Buna göre A ve B gibi birbirleriyle ilişkili iki farklı sanayi ele alınsın. A sanayii'nde genişleme olması durumunda;

- A'nın kullandığı bir kapitali ya da ara malı üreten,
 - A'nın ürettiği mallara tamamlayıcı olan bir mal üreten,
 - A sanayinde kullanılan bir üretim girdisini ikame eden bir girdiyi yapan,
 - A sanayindeki gelişmeyle gelirleri yükselen kişilerin tükettiği malları üreten,
- sanayilerde de bir genişleme ortaya çıkarak artan talep nedeniyle kârları yükselecektir. Böylelikle, her bir sektörün üretim artışı nedeniyle Milli Gelir (MG) üzerinde artan oranlı katkı yeteneği ortaya çıkmaya başlamaktadır.

Scitovsky, yukarıda belirtilen mekanizmanın ortaya çıkabilmesi için her firmanın kararlarının diğerleri tarafından bilinmesini sağlayacak bir “haberleşme düzeni” ile ortak hareketler demetinin uyumlaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Piyasa ekonomisinde bu haberleşme düzeni piyasa fiyatı ile sağlanmaktadır. Ancak fiyatlar; gelecek düzeyden çok, şimdiki durumu yansıtmaktadır. Dolayısı ile geleceğe ait hareketlerin merkezi bir planlama ile belirlenmesi gerekmektedir. Bu fonksiyonun da Hükümet tarafından ifa edilmesi beklenmektedir .

114. Dengesiz Büyüme ve Büyüme Kutupları

Klasik dengesiz büyüme taraftarlarına göre, iktisadi hayatın gelişme süreci içerisinde kalkınma hareketlerinin belirli sektörlerle ya da bölgelere dayalı ortaya çıkması rastlantı olamayacak kadar önemlidir. Bu tarihsel gerçek, kalkınmada dengesizliğin “motor karakter” özelliğini ortaya koymaktadır. Ancak, bu dengesizlik sektörlerde olduğu kadar alanlarda da kendini göstermektedir (DİNLER, 2001, s.411). Bu durumda, dengesiz kalkınma anlayışının her iki açıdan da incelenmesi gerekmektedir.

1140. Sürükleyici Endüstriler

Sektörel kalkınma teorisi F. Perroux'nun (1955; 1964) çeşitli çalışmalarına dayandırılmaktadır. Perroux'nun yaklaşımı geniş ölçüde Schumpeter'in "yenilikler" teorisine benzerlik göstermektedir. Ekonomi içinde *sürükleyici* bir birim (lokomotif endüstri) etrafında, ileri-geri bağlantıları yoluyla birbirleriyle sıkı etkileşim içindeki endüstriler topluluğunun ortaya çıkardığı dinamik gelişme alanı *sektörel büyüme kutbu* olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomide sürükleyici endüstrilerin/sektörlerin belirlenebilmesi için ileri ve geri bağlantı katsayılarının bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre, toplam bağlantı katsayısı en yüksek olan sektörler belirlenerek bunların desteklenmesi gerekmektedir. Bunun için de Girdi-Çıktı modeli denilen bir yöntem kullanılmaktadır.

11400. Girdi - Çıktı Modeli

1930'lu yıllarda W.Leontief'in ABD ekonomisi için kullandığı Girdi-Çıktı (G-Ç input-output) modelinin kuramsal altyapısı 18.YY'da yayınlanan F.Quesnay'in “Tableau

Economique” ve L.Walras’ın “Genel Denge” analizine kadar uzanmaktadır. G-Ç modeli, ekonomideki tüm faaliyetlerin sektörlere ayrılabilceği varsayımına dayanmaktadır. Ekonomide (n) tane sektör bulunmakta, bunlar da doğal olarak birbirleri ile arz-talep ilişkisine girmektedirler. Sektörler arası bağlar ve ilişkilerin nicel yönden incelenmesi “endüstriler arası bağınlaşma” olarak adlandırılmaktadır. Endüstriler arası bağınlaşmada, ekonomideki sektörel veriler, G-Ç tablosu içerisinde toplanır. Bu tablodan matematiksel yöntemlerle elde edilen katsayılarla ekonomik analiz yapılır. Burada amaç, sektörler arası ilişkilerin incelenerek karşılıklı bağınlaşmanın niceliğini ortaya koymaktır.

G-Ç tablolarına ait verileri, ülkelerin merkezi istatistik kurumları oluşturur. Üretim birimlerinden derlenen bilgiler endüstriler arası ilişkiler bağlamında sınıflandırılır. MG hesaplarının da çatısını oluşturan bu sınıflandırma ile iktisadi faaliyetlerin verilere aktarılmasında makro iktisadi tutarlılık hedeflenir. Örnek vermek gerekirse, ABD ekonomisi için hazırlanan en son tablo 1997 yılına ait olup, 498 sektörlüdür. AB ülkeleri için ise EUROSTAT bünyesinde uyumlaştırma çalışmaları devam etmektedir. Türkiye’de 1996 ve 1998 yılları için 97 sektörlü olarak hazırlanan G-Ç tablosu ile ilgili 2002 yılı verileri için çalışmaların sürdüğü bilinmektedir (TUSİAD, 2005, s. 9).

Özyurt’a göre (2003, s.92), endüstriler arası analizde, belli malların ayrı üretim ve kullanmayı gerektirdiği kabul edilmektedir. Böylece endüstriler arası sistem, her malın talebindeki bir artışın ekonominin geri kalan kısmı üzerindeki değişik etkilerini gösterebilmektedir. Endüstriler arası analiz modellerinin en önemlilerinden olan G-Ç modeli, aşağıda belirtilen alanlarda çözümler sağlamaktadır:

- Nihai talep ile onu karşılayacak çıktı (output=üretim) arasında ilişkileri ortaya koyar,
- Bir sektörün ara malı arzı ile diğerlerinin ara malı talebi arasındaki tutarlılığı sağlar,
- Ekonomik yapının iktisadi planlama süreci içinde değişimini izlemeye imkan verir,
- Ekonominin kendi kendine yeterliliği veya dışa bağımlılığı hakkında kesin bilgi verir,
- Dış ekonomik ilişkilerin planlanmasına yardımcı olur,
- Nihai talep unsurlarındaki (özel tüketim, kamu cari harcamaları, yatırım, stok miktarı ve ihracat gibi), bir değişimin GSMH üzerindeki etkilerini hesaplamaya yardımcı olur,
- Bazı matematiksel analizlerde ekonominin işleyişine ilişkin dinamiklerinin tanınmasına, böylece iktisadi planların daha teknik biçimde yapılıp uygulanmasına destek sağlar.

G-Ç modelinde bazı varsayımlardan hareket edilmektedir;

a) Bir sektörün girdi kullanım miktarı sadece o sektördeki üretim seviyesinin doğrusal bir fonksiyonudur. Girdi katsayılarının hesaplanmasında bu varsayımdan yararlanılmaktadır.

b) Her mal veya mal grubu tek bir endüstri veya sektör içinde üretilmektedir. Bunun sonucu olarak; i-her mal grubunun üretiminde yalnız bir teknik kullanılmakta, ii-her sektör sadece bir mal üretmektedir.

c) Toplanabilirlik varsayımı: Birkaç tipte üretimde bulunmanın toplam etkisi, aynı tipte üretimlerden doğan etkilerin toplamına eşittir. Kısacası, benzer mal veya hizmetler üreten sektörler veya faaliyetler, sınırlı sayıda sektör başlığı altında toplulaştırılmaktadır (ÖZYURT, 2003, s.100-101).

G-Ç Tabloları, birbirleri ile yakın ilişki içerisinde bulunan dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm: Sektörler arası akım kesimi. Burada herhangi bir sektöre ait sütun (örneğin j sütünü) o sektörün üreteceği mal (X) için diğer sektörlerden talep edeceği ara girdi-input miktarını göstermektedir. Bunların toplamı (U_j) dir. Herhangi bir (i) satırı ya da sırası ise, (i'inci) sektörün diğer sektörlerle ara girdi olarak verdiği üretim miktarını göstermektedir. Bunların toplamı (X_i) dir.

İkinci bölüm: Nihai talep kesimi. Her bir (i) sektörünün ürettiği mallardan (X_i) ne kadarının özel tüketim (C_i) yatırım (I_i), devlet cari harcaması (G_i) için kullanıldığını, ne kadarının ihraç edildiğini (E_i), ve stoklarda bulundurulduğunu (S_{ti}) , gösterir. Bunların toplamı yani (Y_i) lerin oluşturduğu nihai talep vektörü (Y) ise, bir bakıma harcamalar yönünden GSMH'nin %90'ını göstermektedir. Buna göre:

$$Y = C + I + G + S_t + E$$

oldugu görülmektedir.

Üçüncü bölüm: Temel girdiler veya katma değer kesimi. Burada sistem içinde üretilmeyen (emek, sabit sermaye, doğal kaynak, girişimcilik gibi) temel üretim girdileri yer almaktadır. Bunlara yapılan ödemeler, üretim sonunda meydana gelen katma değere eşit olacaktır. Çünkü;

Katma değer = [ücretler ve maaşlar + faiz gel. + kârlar + dolaylı vergiler + amortismanlar] olarak bilinmektedir. Sektörlerin toplam üretimlerinden ara mallara yapılan ödemeler çıktıktan sonra kalan kısım, katma değeri oluşturmaktadır.

Tablo 1

Alan sektörler Veren Sektörler		Alan Sektörler								Toplam Talep = Toplam Arz	Arz							
		Ara Mal Talebi				Nihai Mal Talebi					İthalat	Topl. Üret.						
		Sektörler				Toplam	Özel Yatı Dev. Stok Tük. Rım harc. Değ. İhr						Toplam					
1	2	...	j	...	n		Özel Yatı	Dev. Stok	Tük. Rım	harc. Değ.	İhr	Toplam						
Ara Girdiler (İnput)	1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1j}	...	x_{1n}	W_1	C_1	I_1	G_1	S_{t1}	E_1	Y_1	Z_1	M_1	X_1	
	.	Bölme I				.	Bölme II			
Veren Sektörler	i	x_{i1}	x_{i2}	...	x_{ij}	...	x_{in}	W_i	C_i	I_i	G_i	S_i	E_i	Y_i	Z_i	M_i	X_i	

	n	x_{n1}	x_{n2}	...	x_{nj}	...	x_{nn}	W_n	C_n	I_n	G_n	S_{tn}	E_n	Y_n	Z_n	M_n	X_n	
Ara Girdiler Toplamı		U_1	U_2	...	U_j	...	U_n	$U=W$	C	I	G	S_t	E	Y	Z	M	X	
Temel girdiler Toplamı (net katma değer)		V_1	V_2	...	V_j	...	V_n	V	V_c	V_1	V_G	V_{St}	V_E					
Toplam Üretim(Output)		X_1	X_2	...	X_j	...	X_n	X	C	I	G	S_t	E	Y	Z	M	X	

Endüstriler arası Girdi-Çıktı (Input-Output) Akım Tablosu

Kaynak: ÖZYURT, 2004, s. 95.

Dördüncü bölüm: Temel inputlar (katma değer) unsurlarının nihai talep harcamalarından elde ettikleri geliri gösterir. Ayrıca dış alem faktör gelirleri GSYİH ve GSMH büyüklükleri yer almaktadır (ÖZYURT, 2003, ss. 94-97).

Temel G-Ç modelinin Matematiksel İfadesi

a) G-Ç akım tablosunda birinci bölmedeki sütunların anlamı: Bunlar üreten sektörlerin üretim faaliyetlerini ifade ederler. Herhangi bir sektör amaç edindiği çıktı için diğer sektörlerin ürettiği mal ve hizmetlere ihtiyaç uymaktadır. Bu talebe “ara girdi talebi (U_1)” denmektedir. Nihai üretim için bunun yanında, işgücü (L_1), sermaye (K_1), vb temel üretim faktörlerine de ihtiyaç duymaktadır. Bu tür talebe ise “temel girdi talebi (V_1)” denmektedir. Sonuçta, sektörel üretim miktarı ile üretim maliyetleri arasında denge oluşmaktadır. Buna göre;

$$X_1 = (\text{ara girdi talebi}) + (\text{temel girdi talebi}); \quad \text{yani } [X_1 = U_1 + V_1]$$

olarak gösterilebilir.

b) G-Ç akım tablosunda satırların (sıraların) anlamı: Burada açık bir ekonomide sektörler itibariyle arz-talep denklemi oluşturulmaktadır. Herhangi bir (i) sektörü için arz denkliği:

$$(\text{sektörel toplam talep}) = (\text{sektörel toplam arz})$$

olduğu binilmektedir. Tüm sektörler itibariyle;

$$(\text{toplam ara talep} + \text{toplam nihai talep}) = (\text{toplam yerli üretim} + \text{toplam ithalat})$$

olmakta, bu da;

$$W+Y = X+M$$

biçiminde ifade edilmektedir.

Sektörler arası Bağlantı Katsayıları

Bağlantı katsayıları, ekonomide bir birimlik mal veya hizmet üretilebilmesi için diğer sektörlerden arz/talep etmek zorunda kaldığı girdi miktarıdır. Bu katsayılar sadece üretken sektörler için hesaplanmaktadır. Herhangi bir (j) malının üretim fonksiyonu:

$$X_j = f(x_{1j}, \dots, x_{nj}, V_j)$$

olarak yazılabilir. Burada (x_{ij}) ler diğer sektörlerden alınan ara girdileri, (V_j) ise temel girdileri ifade etmektedir. 97 sektörlü bir model için:

$$\begin{array}{l}
 \text{eleman sayıları} \quad X_{i,j} = a_{i,j} * X_j \quad 0 \leq a_{i,j} < 1 \\
 (97) * (97) \quad (97) * (97) \quad (97) \\
 \\
 \text{matris tanımı} \quad \quad \quad \quad \quad A \quad \quad x
 \end{array}$$

G-Ç Modeli matris gösterimi ile tanımlanırsa:

$$\begin{array}{l}
 x = A x + y \\
 (I - A) x = y \\
 x = (I - A)^{-1} y = R y
 \end{array}$$

bulunur. Leontief ters matrisi olarak bilinen $(I-A)^{-1}$, ya da kısaca R matrisi, sektörlerin üretim yapısındaki konumlarının incelenmesine temel oluşturur.

$$r_{i,j} = \Delta X_i / \Delta Y_j$$

denkleminde, tipik bir $(r_{i,j})$ elemanı; (j) sektörünün nihai talebindeki 1 birimlik artışın dolaysız ve dolaylı girdi talebi yolu ile (i) sektörü üretiminde ne kadar genişleme uyardığını gösterir. Dolayısı ile,

$$\sum_i r_{i,j}$$

(j) sektörünün ekonomi içinde “geri bağlantı katsayısını” göstermektedir.

Arz yönlü bir analiz yapılmak istendiğinde, yine 97 sektörlü bir modelde, sektörler için ortak tanımlar şöyle biçimlendirilebilir;

$$\begin{array}{l}
 \text{eleman sayıları} \quad X_{i,j} = b_{i,j} * X_j \quad 0 \leq b_{i,j} < 1 \\
 (97) * (97) \quad (97) \quad (97) * (97) \\
 \\
 \text{matris tanımı} \quad \quad \quad \quad \quad x' \quad \quad B
 \end{array}$$

Burada yatay katsayılar sözkonusu olduğundan, x' ile v' sırasıyla sektörel üretim ve katma değerleri barındıran satır vektörleridir. Matris gösterimi ile tanımlanırsa;

$$\begin{array}{l}
 x' = x' B + v' \\
 x' (I - B) = v' \\
 x' = v' (I - B)^{-1} = v' C
 \end{array}$$

bulunur. Ghosh ters matrisi olarak bilinen $(I-B)^{-1}$ ya da kısaca C matrisi, Leontief Fiyat modeli ile denk sonuçlar verir. Bu modelde miktarlar sabit kabul edilmekte, maliyet etkileri hesaplanmaktadır. Buna göre;

$$c_{i,j} = \Delta X_j / \Delta V_i$$

gösteriminde tipik bir ($c_{i,j}$) elemanı; (i) sektörünün katma değerindeki 1 birimlik artışın dolaysız ve dolaylı girdi talebi yolu ile (j) sektörünün birim çıktı maliyetinde ne kadar artış uyardığını göstermektedir. dolayısı ile;

$$\sum_j c_{i,j}$$

(i) sektörünün ekonomideki “ileri bağlantı katsayısını” göstermektedir (TUSİAD, 2005, ss.12-18).

Yukarıda açıklanan G-Ç modeli ve ileri-geri bağlantı katsayıları çerçevesinde, ekonomide hangi sektörlerin desteklenmesi gerektiği de belirlenebilecektir. Ekonomide herhangi iki sektör arasında, ileri ve geri bağlantı katsayılarına da göz önüne alınarak, A sektörüne yapılan yatırımlar (I_a), B sektörüne yapılan yatırımlar da (I_b) ile gösterildiğinde;

$$I_b = f(I_a) \text{ ve } \Delta I_a / \Delta I_b > 0 \text{ ise,}$$

B sektörünün A sektörü ile ilişkilerinde sürükleyici olduğu ortaya çıkmaktadır . Bu durumda, B sektörünün desteklenmesi gerekmektedir.

Sürükleyici güce sahip olan lider endüstri ya da firma, büyük ölçekli, yenilikçi ve çevresini etkileyen dominant (egemen) bir birimdir. Perroux'nun büyüme kutbu teorisinde, sürükleyici firma veya endüstri yanında, bir de "kilit" firma ya da endüstri kavramı söz konusudur. Kilit endüstri, endüstriler arası ilişkiler ağının analizinde ortaya çıkmaktadır. Endüstriler arası ilişkiler sisteminde, sürükleyici ve egemen endüstrinin üretimindeki artış, buna girdi veren bağlı endüstrilerin üretim artışını da uyarmaktadır. Bu uyarılmış üretimin artış hızı, egemen endüstrilerin başlangıçtaki büyüme hızından daha yüksek ise, böyle bir sürükleyici endüstri "kilit endüstri" olarak adlandırılmaktadır. Kilit endüstrinin; sürükleyici, yenilikçi ve dinamik olması durumunda, endüstriler arası ilişkilerin yapısı gelişme kutbunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim diğer endüstri grupları da büyük sürükleyici güce sahip çekirdek endüstri etrafında kümelenme eğilimine girmektedirler (HARMENSEN 1972'den Akt. : ERKAN, 1987, s.22).

1141. Sürükleyici Birimler

Coğrafi bir bölge içerisinde bulunan birimlerden bazıları değişik nedenlerle diğerlerinden daha hızlı bir gelişme dinamiği sağlayabilir. Bu durumda, ileri ve geri bağlantıda bulunabileceği diğer birimlerle ekonomik ilişkilerinde belirleyici olmaya başlar.

Bu tür birimler iktisat literatüründe “büyüme kutupları”, “gelişme merkezleri”, “cazibe merkezi” gibi isimlerle anılırken, söz konusu alana da “Polarize bölge” denmektedir. (MGK, 1993, s.19). Polarize bölge, “Sürükleyici birim (SB)” kavramı ile ifade edilmektedir.

F. Perroux (1961); *“ekonomik gelişme her yerde aynı anda değil de, farklı nokta ve kutuplarda farklı şiddetlerde görülür, çeşitli yollarla da tüm ekonomiye etkide bulunur”* görüşü ile; sosyal, kurumsal, siyasi ve ekonomik gelişmeyi başlatmak, gelişmiş olanlarda da geri ve sorunlu bölgeleri kalkındırmak amacı ile SB oluşturma çabalarının önemini ortaya koymaktadır (PARR, 1999, s. 1196).

SB, bölgesel kutuplaşmış kalkınma anlayışı çerçevesinde, değişik yazarlar tarafından incelenmektedir. Bunların en bilinenlerinden Myrdal (1957) ve Hirschman'ın (1958) öncelikle, bölgelerarası etkileşim ve ilişkilerin analizine yöneldikleri görülmektedir. Myrdal ve Hirschman'a göre; bir ülkenin ekonomik gelişmesi, bütün bölgelerde ve aynı zamanda ortaya çıkmamaktadır. Aksine, ekonomik gelişmenin, ilk başladığı bölgelerde yoğunlaşp güçlendiği görülmektedir. Böylece Hirschman'a göre, gelişme süreci bölgesel düzeyde de zorunlu olarak "dengesiz gelişme" şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ülke boyutunda ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için, çeşitli bölgelerde "büyüme noktalarının" oluşturulması gerekmektedir. Büyümenin devamı, büyüme noktasında oluşan toplanmanın yarattığı dışsal ekonomilerden kaynaklanmaktadır.

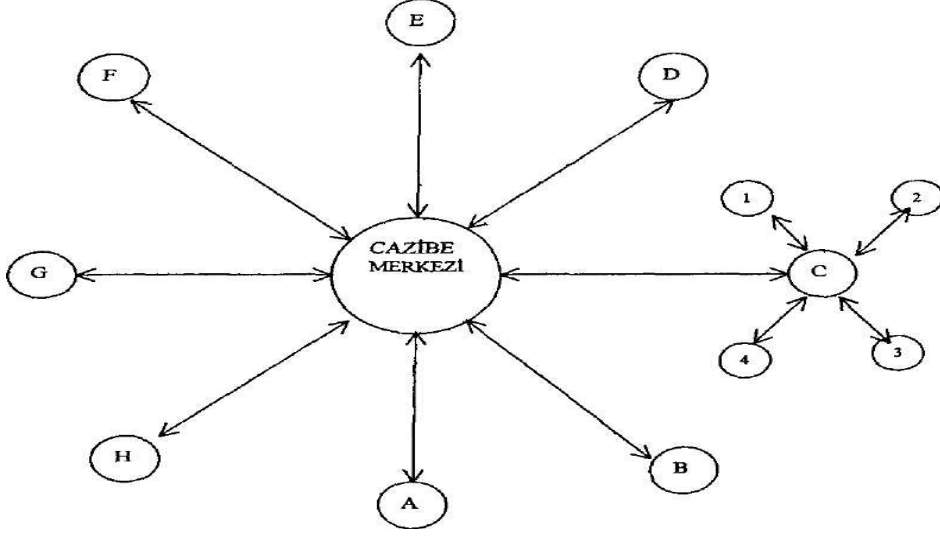
Hirschman'ın endüstriler arası ilişkileri, Perroux tarafından daha açık şekilde analiz edilmektedir. Büyüme noktalarına sahip bölgeler, "gelişme bölgelerini" oluştururken, diğer bölgeler az gelişmiş ya da gerileyen yoksul bölgeleri oluşturmaktadır. Bir gelişme bölgesinin çevreye yaydığı çeşitli etkiler söz konusu olabilmektedir. Bu etkiler üç grupta toplamaktadır:

- Pozitif yayılma etkisi (spread effects) : Bu etkiler gelişmiş - az gelişmiş bölgeler veya büyüme kutbu ile onun hinterlandı arasında ortaya çıkan mal ve faktör hareketlerine bağlı olarak kendini göstermektedir. Merkez birimin büyümesi periferin (çevresinin) de büyümesine neden olmaktadır.

- Negatif geri-itme veya polarizasyon etkisi (backwash effects): Burada, büyüme kutbundan, diğer bölgelerin gelişmesini engelleyen olumsuz etkilerin yayılması söz konusudur. Bir merkezin, çevresindeki nitelikli işgücünü çekmesi bu türdendir.
- Dairesel ve birikimli nedensellik etkisi (circular and cumulative causation effects): Bir bölgede konumlanan ekonomik faaliyetler o bölgeyi çevreye göre dominant hale getirir ve bu bölge periferin yatırımlarını ve nitelikli işgücünü kendisine çeker. Bu süreç ile birlikte bu merkez cazibe merkezi-kalkınma kutbu haline gelir. Ancak, bu tür ekonomik faaliyetlerin önemini kaybetmesi ile birlikte, etki tersine dönebilmektedir. Demiryolu ulaşımının yoğun olduğu dönemde, demiryolu ağı kenarında olduğu için gelişen bir birimin, demiryolu ulaşımının öneminin azalması ile birlikte, ekonomik canlılığını kaybetmesi, ya da bir akarsu kenarında bulunan birimin olduğu yerde, akarsu üzerinde önemli bir tesis (Hidroelektrik santrali gibi) yapılması ile, çevresine göre canlılık kazanması bu etkiye örnek olarak verilebilir.

Hirschman'ın analizlerinde, olumsuz etkilerin gücü zamanla azalmakta buna karşın olumlu etkilerin gücü artmaktadır. Örneğin, yetişmiş işgücünün az gelişmiş bölgeden gelişmiş bölgeye göçü başlangıçta az gelişmiş bölgede olumsuz etkiye neden olmakta, bölgeler arası kutuplaşmayı artırmaktadır. Ancak, daha sonraları bu bölgedeki işgücünün azalması sonucu işgücünün marjinal verimliliği artmakta, dolayısıyla yayılma etkisi devreye girmektedir (ERKAN, 1987,s.24).

Sürükleyici birim anlayışı, bir ülkedeki tüm yerleşme merkezlerinin karşılıklı ilişki içinde oldukları varsayımını temel almaktadır. Küçük merkezler ticari yönden daha büyük yerleşme merkezlerine bağlıdırlar. Küçük merkezler kendilerinden daha büyük yerleşme merkezlerinin; büyük kentler de kendilerinden daha büyük merkezlerin yani metropollerin cazibesi altındadırlar. Bir yerleşme merkezi, kendisinden daha küçük bir ya da birkaç yerleşme merkezini etki alanına alıyorsa, söz konusu merkez bir cazibe merkezi haline gelmiştir (DİNLER, 2001, s.81).

Şekil : 4
Sürükleyici Birim ve Çevresi ile Etkileşimi

Şekilde de gösterildiği gibi, coğrafi konum baz alındığında, Sürükleyici birim, bir merkezle onu çevreleyen etki alanından meydana gelmektedir. Cazibe merkezi, çevreye oranla ekonomik gelişmede merkezi özellik taşıyan bölgedir. Bir ekonominin sınırları içerisinde bu tip merkezlere birden fazla rastlanabilir. Bir ekonomi, önem dereceleri birbirinden farklı, çok sayıda ekonomik gelişme merkezlerine de sahip olabilir. Sürükleyici birimlerle arasındaki ekonomik ilişkilerin derecesi; merkezin etki alanı, çevrenin genişliği, çevre ile merkez arasındaki iktisadi ilişkilerin yoğunluğuna bağlı olarak değerlendirilmektedir (MGK, 1993, s. 19).

115. Yeni Sanayi Odakları

1970'li yıllarda, gelişmiş ülke sanayi bölgelerinin durgunluk ve yavaşlama sürecine girdiği dönemlerde, bu ülkelerin geri bölgelerinde, temelde kendi öz kaynaklarına dayalı olarak, yerel girişimcilik özellikleri, esnek (post-Fordist) üretim teknolojileri, dayanışma, güven ve örgütlenme kapasitesi gibi içsel(leştirilmiş) faktörlere dayalı bir gelişme sürecinin başladığı; yüksek teknolojiye dayalı sektörlerin yanında, geleneksel emek-yoğun sektörlerde de uzmanlaşma ve kümelenme ile birlikte gelişme dinamiğinin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu süreç bölgesel politikalara yeni bir kavramın girmesine yol açmıştır.

Yeni Sanayi Odakları anlayışı; sanayi bölgeleri, esnek üretim sistemi, sosyal düzenleme, yerel dinamikler gibi kavramlara dayanmaktadır. Esnek üretim sistemleri,

üretimde bir süreçten diğerine geçebilme, üretim miktar ve niteliğini kolaylıkla değiştirebilme yeteneğini ifade etmektedir. Bu tür gelişme sürecine konu olan bölgeler “Yeni Sanayi Odakları (YSO)” olarak tanımlanmaktadır (Pyke - Senberger ,1990’dan Akt.: DPT, 2000/c, ss. 183-184). YSO, girişimci dinamiklerinde; firmalar arası ilişkilerin koordinasyonu, yerel istihdam pazarının düzenlenmesi, yeni işgücü kaynaklarının oluşturulması, bölge dinamiklerinin ve sosyal ihtiyaçların üretilmesi gibi fonksiyonları nedeniyle, yığılmış üretim sistemlerinden de öte, sosyal bir düzenleme sistemini içermektedir.

YSO’nun başarısında, içsel faktörlerin etkisi ön plana çıkarılmaktadır. Bu çerçevede, YSO’ların başarısında aşağıdaki etkenlerin rol oynadığı genel kabul görmektedir:

- coğrafi kümelenme ve yığılma
- sektörel uzmanlaşma
- firmalar arası güven ve işbirliği
- girişimciliği tetikleyen yerel gelenekler
- işgücü temininde kolaylık,
- bilgi taşmaları
- hükümet teşvikleri
- merkezi ve yerel kamu kuruluşlarının teknolojik desteği.

YSO, global düzeydeki bilgi taşmalarından yararlanarak, yığılma ve kümelenme etkileri ile birlikte, bilgiyi içselleştirmekte ve bilgi üretiminde başarılı olmaktadır. Burada, YSO’nun üç özelliği de ön plana çıkmaktadır:

- yerel düzeyde gerçekleşen üretimin uluslar arası piyasalarda rekabet edebilmesi,
- buluşçuluk-yenilikçilik kapasitesi,
- yerel içsel değerlerin dinamik etkisi.

Türkiye’de YSO anlayışı, Gaziantep, Denizli, Çorum, Kayseri gibi illerin, özellikle 1980 sonrası dönemde sağladığı ekonomik başarıyı açıklamada kullanılmaktadır (DPT, 2000/c, ss.179-187; DİNLER, 2001, ss.461-465). Bu illerin gelişme dinamiklerinin incelenmesi sonucu;

- gelişme dinamiğinin KOBİ’lerle başladığı,

- başlangıç aşamasından itibaren göreceli olarak gelişmiş bölgelerde (İstanbul gibi), sabit maliyetler ve işgücü ücretinin yükselmesi nedeniyle, daha uygun üretim bölgeleri arayan sektörlerle kucak açtığı,
 - esnek üretim yöntemini benimsedikleri, bu durumda, globalleşmenin olumlu etkisinin elde edilebildiği, bir başka ifade ile, üretim yöntemlerinde ve piyasaya mal sunumunda post-modern ekonomik anlayışa uygun hareket edildiği,
 - periferin nitelikli ve niteliksiz işgücüne istihdam sağladığı, bu yönü ile iç göç açısından bölgesel cazibe merkezi haline geldikleri,
 - başlangıç aşamasında kullanılan emek-yoğun faaliyetlerin gelişme süreci içerisinde bilgi ve teknoloji-yoğun aşamasına doğru yol aldığı, bu konuda, uygulanan sektörel teşviklerin ve taşmaların etkisinin bulunduğu,
- tespit edilmektedir (DPT, 2000/c, ss.203-246; HELMSING, 2001, ss.280-283). Buradan, YSO'nun, merkez-çevre etkileşimini geliştirdiği, bölgesel kutuplaşma anlayışına uygun özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

116. Yeni Ekonomik Coğrafya

Yeni ekonomik coğrafya (YEC) anlayışı, “kutuplaşma” ve “neoklasik bölgesel modellerin” bir sentezi durumundadır. Rekabetçi bir ortamda, ekonomik faaliyetlerin bir bölgede yığılması ve bölgeler arası yayılmasının altında yatan nedenleri açıklamaya çalışmaktadır. Firmaların yer seçme (location) sorunu ve sorunu çözme yolları açıklanmaya çalışılmaktadır.

YEC kavramı, iktisat literatürüne, Fujita (1988), Krugman (1991) ve Venables'in (1996) çalışmaları ile girmiştir. Bunlar, Dixit ve Stiglitz'in (1977) “teknelci rekabet genel dengesi modelini” kullanarak, mal ve faktörlerin nakliyelerinin sektörel yer seçimi üzerindeki etkilerini ölçeğe göre verim ve ürün farklılaştırması yönünden incelemektedirler.

YEC anlayışının temelleri iktisadi düşüncenin gerilerine kadar gitmektedir. Ekonomik faaliyetlerin belirli bölgeleri tercih etmeleri, girdilere ve işgücü piyasasına yakınlık ve pazara uzaklık kavramları çerçevesinde iktisadi düşünce içerisinde sürekli tartışılmıştır. Ricardo (1817) mukayeseli üstünlük, Von Thunen (1826), toprakların kullanımında, üzerinde üretilen ürünlerin arz edileceği pazar, Marshall (1890) yerel dışsallıklar, Ohlin

(1933) faktör dağılımı, Lösch (1940) ölçek ekonomileri ve uzmanlaşma, gibi kavramları açıklarken, YEC anlayışını çağrıştıran analizlerde bulunmaktadırlar. Daha yakın zamanlarda, Perroux (1955) kilit endüstriler, Myrdal (1957) dairesel nedensellik, Hirschman (1958) sektörler arası bağlantılar, konularındaki çalışmaları ile, dengesiz büyüme anlayışından YEC anlayışına doğru giden süreç içerisinde önemli bir noktada durmaktadırlar (OTTAVIANO-THISSE, 2004, ss.2-6).

YEC kavramının daha iyi ortaya konulabilmesi için bazı kavramların açıklanması gerekmektedir.

Merkez (core) : Bölge içerisinde, yığılma ve kümelenme etkileri sonucu firmaların faaliyette bulunduğu birimdir. Merkez, genellikle bilgi ve teknoloji-yoğun sektörlerle hizmet sektörünün dominant olduğu yerdir. Klasik dengesiz büyüme anlayışı merkezi, sürükleyici birim olarak tanımlamaktadır.

Çevre (periphery) : Bir merkez etrafında, onun etki alanında, daha çok geleneksel emek-yoğun sektörlerle tarım sektörünün hakim olduğu birimlerdir. Bir merkez etrafında çok sayıda birim oluşabilir. Bunların tümü merkezin etki alanındadır. Merkezin tarımsal ürün talebine karşılık vermek için üretimde bulunur. Merkezin ürettiği teknoloji ve bilgi-yoğun malların bir kısmına da talepte bulunur.

Yığılma (agglomeration): Ölçek ekonomileri ve dışsallıkların çekiciliği nedeniyle, firmaların bir birimde yerleşmelerinden sonra/sırasında, firmaların faaliyetlerini destekleyen ve onların ihtiyaçlarını karşılayan, yiyecek ve giyecek firmaları, reklam şirketleri, hukuki ve mali danışmanlar, gümrük komisyoncuları, nakliyeciler, eğlence mekanları, kamu kurumları, sağlık ve eğitim kurumları vb pek çok meslek grubu da bu yerlerde faaliyet göstermeye başlar. Bir yandan birimlerin nüfus ve ekonomik hacimleri büyürken diğer yandan da uzmanlaşma başlar. Sonuçta, gelişme noktaları etrafında yoğun bir ekonomik ve sosyal hareketlilik gözlenir. Bu etki yığılma (agglomeration) etkisi olarak tanımlanmaktadır. Yığılma etkisi, klasik dengesiz büyüme taraftarlarının endüstriler arası bağ ve kutuplaşma kavramını çağrıştırmaktadır.

Yayıma (dispersion) : Yığılma etkisinin tersini ifade etmektedir. Fiyat rekabetinden kaçış, taşıma maliyetlerinin etkisini minimuma indirme ve firma için en uygun alanı (toprağı) bulma amacı, firmaların ülke içerisinde değişik bölge ve birimlere dağılmasına yol açabilir. Taşıma maliyetlerinden kaçış hammaddeye yakın yerler ya da pazara yakın yerlerin tercihini gerektirir. Firma yoğunluğunun ortaya çıkardığı negatif dışsallıklar da

yayılmaya yol açar. Ayrıca, talepte bulunulan girdilerin ülke genelinde yayılan firmalardan temin edilmesi ve bir bölgenin firmaların çıktıklarına koyacağı talebin yetersiz kalması yayılmaya neden olmaktadır.

Kümelenme (cluster): Bir birimde, aynı sektörde faaliyette bulunan firmaların yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Kümelenme etkisinin temelinde dışsallıklar yatmaktadır. Bunların en başında bilgi taşmaları ve işgücü piyasası gelmektedir. Bilgi taşmaları, bir bölgede bulunan firmaların, üretim, girdi temini ve pazarlama konusunda, birbirlerinin elde ettikleri başarıların paylaşımı anlamına gelmektedir. İşgücü piyasasının dışsallığı ise, firmaların bir merkezde kümelenmeleri sonucu, emek arzının bu merkezde yoğunlaşması ve buralarda belirli bir süre çalışarak nitelik kazanan (yaparak öğrenme) işgücünün teminindeki kolaylık anlamına gelmektedir (PORTER, 2004, s.44).

Birikimli nedensellik (Cumulative causation): Birikim döngüsü-nedenselliği; bir bölgeyi zenginleştiren ekonomik faaliyetler ve ekonomik gelişmeler o bölgeyi çevreye göre dominant hale getirir ve bu bölge periferin yatırımlarını ve nitelikli işgücünü kendisine çeker. Bu nedenle, bölgesel büyüme farklılıkları giderek belirginleşir.. Bu süreç ile merkezin cazibe merkezi-kalkınma kutbu haline gelmesi ifade edilmektedir.

Yukarıda açıklanan kavramlar YEC anlayışında temel olarak kullanılmaktadır. YEC düşüncesinin savunucuları, bu kavramlara değişik anlamlarla yükleyerek, bölgesel gelişmenin dinamiğini açıklamaya çalışmaktadırlar.

Krugman (1991), Marshall'ın (1890) dışsal ekonomiler kavramından hareket ederek, firmaların yer seçme (location) güdüsünün üç nedene dayandığını aktarmaktadır;

i-Bir birimde yoğunlaşan firmalar bir emek arzı havuzu oluşturur. Buralarda işsizlik oranı düşer ve nitelikli işgücü bulma kolaylaşır.

ii-Yerleşmiş endüstriler ticaret dışı özel girdi temininde birbirlerine destek sağlar,

iii-Bilgi taşmaları, firmalar için yığılma halinde, yayılma (alanda dağılma) halinden daha uygun üretim fonksiyonu sağlar.

Bu çerçevede, Krugman endüstrileşmiş merkez ve tarımsal çevre farklılaşmasını iki sektörlü model içerisinde incelemektedir. Teknoloji ve bilgi yoğun endüstriler, ölçek ekonomilerinin bir gereği olarak, nüfus yoğunluğunun arttığı, girdilerin kolaylıkla temin edilebildiği (nakliye maliyetinin minimum olduğu) ve nihai malların pazarlanabildiği merkezi seçmektedir. Ancak, endüstrilerin istihdam ettiği işgücünün tarımsal ürünlere

talebi bulunmaktadır. Böylelikle, merkez, ürünlerine karşı talep ortaya koyarak, tarımsal çevreye olumlu etkide bulunmaktadır. Krugman bu iki sektör arasındaki ilişkiler çerçevesinde, yığılma ve gelişme dinamiğini belirlemeye çalışmaktadır (HELMSING, 2001, s.279).

Porter'a göre (2004, s.30 vd.) bölgelerin ekonomik kompozisyonu belirli bir evrim sonucu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik evrimi de coğrafi konum ve doğal kaynaklar gibi faktörler belirlemektedir. Bölgelerin bu özellikleri, belirli üretimlerin kümelenme etkisi ortaya çıkarmasını sağlamaktadır. Firmaların belirli bir alanda kümelenerek birbirlerine yakın faaliyette bulunmaları; ölçek ekonomileri, girdilerin uygun fiyattan kolayca temini, ara ve nihai mal üretimlerine arz/talep bulabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Firmalar, pazara ve girdi teminine kolayca ulaşabilecekleri bölgeleri tercih etmektedirler. Ara mal piyasalarına yakınlık önemli bir etkidir. Firmalar, gerek kendi ürettikleri ara mallar, gerekse talepte bulunacakları ara malları kolaylıkla temin edecekleri yeri seçmektedirler. Bu durumda, üretim sürecinin altında ve üstünde yer alan firmalar için, ulaşım maliyetlerinin minimizasyonu da önem kazanmaktadır. Ayrıca bu durum, Hirschman (1958) ve Myrdal (1957) tarafından öncülüğü yapılan ileri ve geri bağlantılı sektörler anlayışına da uygunluk göstermektedir. Bu açıklamalar, yığılma ve kümelenme etkisinin pozitif katkısını ortaya koymaktadır.

Küreselleşme, yer seçiminin önemini ortadan kaldıramamıştır. Her ne kadar teorik düzeyde, serbest global pazar, hızlı nakliye-ulaşım, yüksek hızlı iletişim, firmalara her zaman diliminde, istedikleri hızda istedikleri girdileri temin edebilme imkanını verse de, pratikte, yer seçimi hâla rekabetin temelinde yatmaktadır. Porter, "çağdaş dünya ekonomik atlasını" tasvir ederken, birbirlerine bağlı sektörler ve kurumların bir bölgedeki yoğunlaşmasının, "başarının" farklı bir boyutu olduğunu savunmaktadır. Bu konudaki en çarpıcı örnek Silicon vadisi ve Hollywood olarak verilmektedir. Coğrafi, kurumsal ve kültürel yaklaşma, firmaların birbirleri ile daha yakın ilişkiler kurmasını, iyi iletişimi, güçlü hareketleri ve uzaklık durumunda elde edilemeyecek diğer avantajları sağlamaktadır. Global ekonominin bilgiye dayalı ve dinamik olması, doğru politikaların elde edilmesinin temel sebebidir. Rekabetin sağlayacağı avantaj da, uzaklık durumunda elde edilemeyecek olan bilgi taşmaları, güvene dayalı ilişkiler ve karşılıklı motivasyonda yatmaktadır. Bu çerçevede, kümelenme en geniş anlamda rekabeti üç yoldan etkilemektedir;

- Üretkenlik gelişmektedir. Firmalar belirli bir konuda ihtiyaç duyduğu tüm girdileri, bilgi ve işgücünü kolaylıkla temin edebilmektedir.
- Yeni buluşlar -innovation- kolaylaşmakta, desteklenmektedir. Bilgi ve tecrübenin kümelenme alanı içerisinde kolaylıkla elde edilmesi -taşma etkisi- bunu sağlamaktadır.
- Yeni üretim tekniklerinin ve yeniliklerin endüstriye kolaylıkla adaptasyonu sağlanmaktadır. Yeni bir üretim tekniğinin denenmesi, etrafta bu konuda girdi sağlayabilecek ve çıktılara talepte bulunabilecek çok sayıda firma olduğundan kolaylaşmaktadır (HENDERSON-SHALIZI-VENABLES, 2000, s.13; HELMSING, 2001, ss.280-282).

1160. Kurumsal Yaklaşım

YEC anlayışının farklı bir yorumu “kurumsal görüş (institutionalist perspective)” olarak bilinmektedir. Bunların öncülüğünü, Amin ve Thrift (1995), Storper (1997), Morgan (1997) yapmaktadır. Bölgelerin kendi iç dinamikleri ile gelişmelerinin yolları aranmaktadır. Bölgelerin “öğrenmeyi öğrenmelerinin” üzerinde durulmaktadır. Firmalar yerine bölgenin ekonomik, kurumsal ve sosyal bazda girişimci niteliğine kavuşması için, bölgenin iç zenginliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu durumda; bölgelerin arz yönü, nitelik kazanma amaçlı eğitim, yenilik, iletişim imkanları ve kurumsal yapılar gelişmenin merkezine yerleştirilmektedir.

Bu anlayışta, “dışsallıklar” ve “artan getirileri”, uzamsal (spatial) kümelenme ve uzmanlaşma bağlamında açıklayan içsel büyüme teorilerinin katkısı bulunmaktadır. Bilindiği gibi, karşılıklı iletişim maliyetlerinin düşürülmesi, yığılmanın ortaya çıkardığı ölçek ekonomileri, uzmanlaşma ile gelen teknolojik ve nitelik artışı, içsel büyüme anlayışı çerçevesinde büyüme fırsatı olarak değerlendirilmektedir. Krugman ve Porter, dışsal ekonomiler, nitelik kazanmış işgücü, uzamsal olarak kümelenen teknolojik yenilikler, kümelenmenin sağladığı rekabet ve büyüme için gerekli anahtar elementler (artan getiriler, insan sermayesi birikimi, teknolojik ilerleme) üzerinde durmaktadır (AMİN, 1999, s.372).

Kurumsal yaklaşım konusundaki çalışmaların çoğu Morgan’ın (1997) “öğrenen bölgeler” kavramından hareket etmektedir. Silicon Vadisi, Baden Württemberg gibi bölgeler, uzmanlaşma ile firmalar arası iletişim, know-how paylaşımı, bilgi taşmaları ve karşılıklı desteklerle belirli bir konuda başarı göstermektedirler. Morgan’a göre (1997,

s.500 vd.), bu başarılarının altında, bilgi taşmaları ve karşılıklı uyum ile bağımlılıklarının artması sonucu ortak bir “öğrenme kaynağına” kavuşmaları yatmaktadır. Üstün zekalı kimselerin ve kurumların boyutu ve yoğunluğu, eğitim ve mesleki kurslar, eğitim kurumları ve firmalar arasındaki bağlar, bölgelerin öğrenme kapasitelerini belirlemektedir.

Diğer yazarlar da, ekonomik rekabette formel ve informel bilgi arasındaki farkı açıklamaya çalışmaktadırlar. Storper (1997), Maskell ve Malmberg (1995) firmaların birbirlerine yakınlığının, informel biçimde kurumsallaşan değerlerin temininde kolaylık sağladığını belirtmektedirler. Storper (1997), küreselleşme ile uyum içerisinde gelişme dinamiği gösteren bu bölgelerin başarılarının altında “ilişki değerleri” ve “ticaret dışı bağımlılıklar” olduğunu savunmaktadır. Bunlar yerel bilgi, yüz yüze değişim, yazılı olmayan bilgiler, yerel kurumların kalitesi, uzun zamandan beri süregelen yerel gelenek ve normlar, yerel ilişki ve iletişim biçimleri olarak belirtilmektedir (AMİN, 1999, ss.370-3; MOULAERT - SEKIA, 2003, ss.294-298).

İnformel yollarla kurumsallaşan bu bilgi ve iletişim çevresi, firmaların günlük olarak ihtiyaçları bulunan girdileri (iletişim, bilgi, danışma, teknoloji, yeni fikirler, eğitim ve nitelik kazandırma faaliyetleri) karşılıklı bağımlılık içerisinde temin etmelerini kolaylaştırmaktadır. Avrupa'nın gelişmiş bölgelerinde birbirleri ile ilintili sektörlerin oluşturduğu kümelenme örnek olarak verilmektedir. Bunlar, bölgesel yetenek ve kapasitelerini kullanarak uluslar arası boyutta rekabet edebilmektedirler. Kümelenme ile, bilgi üretimi ve dayanışma ortaya çıkmakta, birliktelik kurumsal hale gelmektedir (AMIN, 1999, s.376).

Özet olarak belirtmek gerekirse, kurumsal yaklaşımda; bölgelerin kendi iç dinamikleri ile, yerel gelenekler, informel ilişkiler ve kümelenme etkisinden maksimum yarar elde edeceklerdir. Sonuçta, bölgelerin öğrenme ve bilgi üretme kapasitelerini kullanarak, gelişme başarısı sağlayacağı savunulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İÇSEL VE DENGESİZ BÖLGESEL GELİŞME

20. Bölgesel Gelişmenin Anlamı

Bölge kavramının tanımı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bölge sözcüğü ile nitelendirilen mekan biriminin boyutu ve içeriği, kullanılan bağlama göre değişebilmektedir. Örnek olarak, Avrupa Birliği'nde (AB) planlama bağlamında bölgeler kırsal, kent ve metropol boyutlarında kullanılabilir. Bunların bir bölümü ekonomik, sosyal, kültürel açıdan homojen mekan parçasını tanımlarken, bir kısmı da işlevsel açıdan bütünlük gösteren birimlere işaret etmektedir (DPT, 2000/c, s.7).

Bölge, ne kent kadar küçük, ne de ülke kadar geniş bir anlam taşımadığından bir ülke içerisinde çok sayıda bölge bulunmaktadır. Buradan hareketle, Bölge; idari, ekonomik, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine, üzerinde yaşayan insanların ortak özelliklerine göre sınırları belirlenen, yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulusal sınır dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, bir birim, olarak tanımlanabilir.

Ulusal sınırlar içerisindeki bölgelerin ekonomik performanslarının analizi ve bir hiyerarşi içerisinde gösterilmesi, görece olarak geride bulunanların durumlarının iyileştirilmesi ve ileri olanlara yakınsama yollarının test edilmesi, "Bölgesel gelişme" kapsamına girmektedir. Bölgesel gelişme kavramı, "bölgesel kalkınma" ve "bölgesel büyüme" kavramlarını da içerir bir anlamda kullanılmaktadır. Bu amaçla, farklı teorilere dayalı, pratikte uygulanabilir politikaların belirlenmesi "Bölgeselleştirme" olarak nitelendirilmektedir.

21. Büyüme Teorileri ve Bölgesel Modellerin Evrimi

Büyüme teorilerindeki gelişim sürecine bağlı olarak bölgesel büyüme modellerinin de zaman içerisinde çeşitli anlayışlara göre biçimlendiği görülmektedir. Bölge; tüm

modellerde, belirli bir alan üzerindeki bir nokta (points in space) olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel bölgesel modeller, tek sektörlü olup, bölgeler arası ticareti göz ardı ederken, yeni modeller, yığılma ve ticaret yolu ile bölgeler arası değişime odaklanmaktadır. Modellerdeki farklılıklar bölgesel gelişme dinamiklerinin de farklı olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Her teori demeti kendi varsayımlarına göre bölgesel gelir artışına ve bölgeler arası yakınsamaya yol açan faktörleri belirlemeye çalışmaktadır.

Bölgesel politikalar uzun bir period içerisinde klasik iktisadi düşüncenin etkisinde kalmıştır. Azalan verimlerin varlığı nedeniyle, sermayenin gelişmiş bölgelerden geri bölgelere yönelmesi sonucu, geri bölgelerin zaman içerisinde daha yüksek bir büyüme oranı yakalayarak gelişmiş bölgelerin düzeyine ulaşacağı varsayılmıştır. Devletin bu sürece müdahale etmemesi gerektiği, kabul edilmektedir.

Neoklasik anlayışta ekonominin arz tarafı öne çıkmaktadır. Bölgedeki sermaye birikimi, işgücü ve teknolojik ilerlemeler bölgesel büyümeyi belirlemektedir. Ayrıca faiz hadleri, yatırım kararları üzerinde etkili olduğundan analize girmektedir. Bölgelerarası faktör hareketleri ve bunların bölgesel büyümeye etkilerinin üzerinde de durulmaktadır. Üretim faktörlerinin getirilerinin, bölgeler arasında farklı olması faktör hareketlerine neden olmaktadır.

Keynesgil bölgesel modellerde genel olarak bölgesel ihracat ve bölge üretimine olan talep büyümeyi belirlemektedir. Bölgesel büyüme ihracata bağlı olarak gelişmektedir. Buna göre, bölge içi/dışı mal ve hizmet talebi bölgesel geliri artırmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için bölgelerin, üretim girdilerine kavuşturulmasının üzerinde durulmaktadır.

İktisadi düşüncenin ilk dönemlerinde bölgesel politikalar, V.Thünen, Weber ve Marshall tarafından öncülüğü yapılan, firmaların yer seçimlerinin altında yatan saiklere yönelik analizlerle belirginleşmeye başlamıştır. Daha sonraları Perroux (1955) tarafından ileri sürülen “Büyüme Kutupları Teorisi” bölgesel politikaların merkezinde yer almıştır.

1970’li yılların başına kadar varlığını koruyan bölgesel modeller, Fordist üretim sistemi ve Keynezyen ekonomi politikalarıyla uyumlu gözükmektedir. Genel ekonomiden

hareketle bölgesel kalkınmanın gerçekleşeceğini savunan bu modellerde, ilave istihdam ve talep oluşturmanın önemi üzerinde durulmuştur.

1970'lerin ilk yarısında batı ekonomilerinde ortaya çıkan ekonomik durgunluk sonucu Keynezyen ekonomi politikaları ve Fordist sistemi önemini yitirmeye başlamıştır. Bu dönemde, ulusal sınırlar içerisindeki bölgeler arasında gelir ve diğer göstergeler bakımından farklılık ve dengesizlikler belirginleşmeye başlamıştır. Bu nedenle, uygulanmakta olan politikaların bölgesel boyutunun sorgulanmaya başlandığı görülmektedir.

Genel olarak belirtmek gerekirse bölgesel modellerin Hükümet müdahalelerine göre sınıflandırıldığını söylemek mümkündür. Kamusal müdahaleleri tamamen reddeden neoklasik model bir uça; hükümet politikaları ve müdahalelerine yer veren “dengesiz modeller” ve “içsel bölgesel büyüme anlayışı” da diğer uça bulunmaktadır.

210. Neoklasik Anlayışın Yetersizliği ve Bölgesel Politikalarda Yeni Arayışlar

Bölgesel modellerin tümü, geri bölgeler ile gelişmiş olanların gelir düzeylerindeki farklılığın zaman içerisinde ortadan kaldırılması – yakınsama kavramı - üzerinde durmaktadırlar. Neoklasik bölgesel anlayış ve diğer bölgesel modellerin analizi için Yakınsama kavramının açıklanması gerekmektedir.

2100. Bölgesel Gelişimin Belirlenmesi: Yakınsama Kavramı

Bölgesel modellere dayalı çözümlenelerde yakınsama kavramı kullanılmaktadır. Yakınsama, bölgeler arasında belirli bir zaman dilimi içerisinde, genel anlamı ile gelişmişlik farklarının azalması anlamına gelmektedir. Bu durumun tersi de “ıraksama” olarak nitelendirilmektedir. İktisat literatüründe yakınsama bir çok yönden ele alınsa da, ekonometrik çalışmalarda genellikle iki farklı şekilde tanımlanmaktadır:

i- Sigma yakınsaması: Kişi başına düşen gelir düzeyleri arasındaki farklılıklar azalma eğiliminde ise, sigma yakınsamasından söz edilmektedir. Sigma yakınsaması, standart sapmanın zamana karşı grafiğini çizerek kolayca gözlemlenebilmektedir. Standart sapma zamana göre artıyorsa, sigma yakınsamasından söz edilemeyecektir. Değişim katsayısı (coefficient of variation) da sigma yakınsamasını test etmekte kullanılabilir.

ii- Beta yakınsaması: Gelirdeki büyüme oranı ile, başlangıç yılı geliri arasındaki ters yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir. Gelişmiş ülkelerde sermayenin azalan marjinal getirisi ve üretim faktörlerinin serbest dolanımı sayesinde marjinal getirisinin nispeten yüksek olduğu yoksul bölgelere hareketi ve bunun yanısıra teknoloji ve yeniliklerin yaygınlaşması ile, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler yada bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının uzun vadede ortadan kalkabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle, az gelişmiş bölgelerin daha hızlı büyüme potansiyeline sahip olduğu varsayılmaktadır. Başlangıç yılı gelirinin katsayısı olan beta, yakınsama hızını ölçmektedir. İki çeşit beta yakınsaması vardır:

Tam (mutlak) yakınsama (absolute convergence): Sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabitken, faiz hadleri düşecek ve kişi başına düşen geliri düşük olan ülke ya da bölgeler kişi başına düşen geliri yüksek olan ülke ya da bölgelerden daha hızlı büyüüp onları zaman içerisinde yakalayacaktır. Eş-oranlı bir yatırım, başlangıçta faktör donanımlarının farklı olması nedeniyle, yoksul bölgedeki gelir düzeyini, zengin bölgelerdekinden daha hızlı arttıracaktır. Böylece, bölgeler arasında büyüme oranları önce farklılaşacak ve sonuçta, kişi başına düşen geliri düşük olan bölgeler kişi başına düşen geliri yüksek olan bölgelerin reel gelir düzeyine yaklaşacaklardır. Tam yakınlaşma hipotezinde, fakir bölgelerin, zengin bölgelerin gelir düzeyine ulaşacağı ele alınmakta ancak, bu bölgelerin karakteristik özellikleri dikkate alınmamaktadır.

Şartlı yakınsama (conditional convergence): Bölgelerin sahip olduğu birtakım karakteristik özellikler nedeniyle aynı durağan durum dengesinde bulunamayacakları ifade edilmektedir. Dolayısıyla, tam yakınlaşma hipotezinin öne sürdüğü gibi, fakir bölgelerin zengin bölgelerden daha hızlı büyüüp onları yakalamaları, ancak ve ancak bölgelerin aynı teknoloji düzeyi, tasarruf oranı, doğurganlık oranı, hükümet politikaları ve aynı kurumsal yapıya sahip olmaları ile mümkün olacaktır. Şartlı yakınlaşma hipotezi, yukarıda ifade edilmeye çalışılan özelliklerinden dolayı, daha çok, bir ülkenin bölgeleri ya da illeri arasında gelir bakımından bir yakınsamanın olup-olmadığını test etmeye yöneliktir. Şartlı yakınsama, içsel bölgesel büyüme anlayışını destekleyen çözümler ortaya koymaktadır (BERBER, 2004, ss.136-137; BERBER- ARTAN- YAMAK, 2000, s.2).

2101. Neoklasik Bölgesel Gelişme Modeli

Solow tipi Neoklasik bölgesel model azalan verimler anlayışına dayanmaktadır. Daha yüksek bir sermaye düzeyi, daha az getiri anlamına gelmektedir. Bu durumda, gelişmiş bölgelerde daha az bir yatırım güdüsü ortaya çıkmakta, sermaye, getirinin daha yüksek olduğu/olabileceği geri bölgelere yönelmektedir. Böylelikle, geri olanlar ileri olanlardan daha hızlı oranlarda büyümekte, bölgeler arasında yakınsama (mutlak yakınsama) ortaya çıkmaktadır. Buradan, hiçbir müdahaleye yer vermeksizin, tüm bölgelerin zaman içerisinde kişi başına gelir bakımından eşit durağan durum büyüme oranına gelecekları, varsayılmaktadır. Bölgeler arasındaki bu ilişki;

$$\ln (y_T / y_0) \frac{1}{T} = \beta_0 - \frac{1}{T} \ln y_0 (1 - e^{\beta_1 T}) + u_t$$

denklemleri veya daha basit bir şekilde;

$$\ln (y_T / y_0) \frac{1}{T} = \beta_0 + \beta_1 \ln y_0 + u_t$$

denklemleri ile de gösterilmektedir. Burada, başlangıç döneminde (period 0) kişi başına gelir $[y_T/y_0]$ ile, son dönem (T) ile gösterilmektedir. (u_t) konvansiyonel hata terimidir. (β_1) ise, yakınsamayı ölçen parametredir. $(-\beta_1)$ kişi başına gelir düzeyi ve her yıl azalan durağan durum denge arasındaki farkı vermektedir. Yakınsama var ise β_1 negatif olarak değer almaktadır (KALDEWEI - WALZ, 2001, s.5).

Neoklasik anlayışa göre, tüm bölgelerin aynı durağan durum dengesinde bulunduğu varsayımı altında, koşullu yakınsama görülmemektedir. Koşullu yakınsamayı gösteren büyüme regresyonları, yukarıdaki denklemlerde durağan durum dengesindeki farklı kişi başına gelir düzeylerini gösteren kontrol değişkenleri eklenerek bulunabilmektedir. Bilindiği gibi koşullu yakınsama, bölgelerin kendi durağan durum dengelerine göre ilerlediklerini göstermektedir.

Neoklasik modelde durağan durum dengesi öncesi büyümenin tetikleyicisi, fiziksel sermaye birikimi olarak varsayıldığından, tasarruf ve yatırım oranı bu modelde önem kazanmaktadır. Barro ve Sala-i Martin (1995) çalışmasında da bu konuların üzerinde durulduğu görülmektedir. Yatırım oranının bölgesel gelişmeyi artıran bir etkide bulunduğu varsayılmaktadır.

Solow modeline göre göç'ün, açık ekonomilerde (ya da bölgelerde), bölgeler arası gelir eşitsizliğini gideren etkide bulunduğu kabul edilmekte, gelir farklılıklarının, göç güdüsünü tetiklediği kabul edilmektedir. Bu konudaki çalışmalar, kişilerin bir bölgeden diğerine göç etmeleri durumunda, terk edilen bölgenin büyüme oranının yükseldiği, gidilen bölgenin büyüme oranının ise düştüğüne işaret etmektedir. Böylelikle neoklasik anlayışta göç, bölgeler arası yakınsamaya neden olmaktadır (BARRO – S. MARTIN, 2004, ss.383-402).

Yukarıda açıklandığı gibi, neoklasik Solow (1956) modelinde de ülkeler ya da bölgeler, teknoloji düzeyi, kurumsal ve hukuki altyapı bakımından benzer şartlarda iseler, zaman içerisinde kişi başına çıktı düzeyleri birbirlerine yakınsamaktadır. Hükümet müdahalelerine yer vermeyen bu görüş çerçevesinde, ülkesel ya da bölgesel farkların zaman içerisinde kaybolacağı varsayılmaktadır. Ancak gerçek hayatta her ülke ya da bölgenin kendine özgü bir takım şartlar içerisinde bulunduğu bilinmektedir (BERBER, 2004, ss.131-132). Bu doğrultuda, Romer (1990), Grossman ve Helpman, (1991), Aghion ve Howitt (1992) kişi başına gelir düzeyinin her ülke ya da bölgeye özel içsel koşullardan etkilendiğini savunmaktadırlar. Bu durumda, ülke ya da bölgeler zaman içerisinde kendiliğinden bir yakınsama süreci içerisine girememektedir. Buna göre, her ülke içerisinde farklı bölgelerde gelişme dinamiği oluşturabilmek için, ülke ve bölgelerin kendi içsel özelliklerini göz önüne alan ve buna göre politika ortaya koyarak destekleyen bir mekanizmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, belirli bölgelerin diğerlerine göre büyüme oranı rakamlarında kaydettikleri üstünlükler, bir yandan tarihsel süreç içerisinde sahip oldukları faktörlerin etkisinden, diğer yandan da gelişmeyi doğuran üretim faktörlerinin görece olarak hareketsizliğinden kaynaklanmaktadır.

Neoklasik bölgesel düşüncenin noksanlığını gösteren bu önermeler doğrultusunda, 1980'li yıllardan itibaren büyüme teorilerinde kaydedilen yenilikler, bölgesel politikalara da yansımış, devletin pasif ya da dolaylı rolünün yerine, aktif ve bilinçli bölgesel politika aktörü olması gerektiği savunulmaya başlanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde, Kuzey İtalya, Güneybatı Almanya, Batı Danimarka, Güneybatı Norveç gibi yeni dinamik bölgeler, kendini göstermeye başlamıştır. Bu bölgelerin başarısının altında kalkınma sürecinin tümüyle bölgesel dinamikler ile başlatılması bulunmaktadır (WALSH, 2002, s.1). Bu anlayışın belirgin özellikleri arasında, yenilikleri, ağ gelişimini, kurumlar arası işbirliğini

teşvik etmesi, yerel/bölgesel kaynakların potansiyelinden maksimum düzeyde istifade etmeyi amaçlaması, gibi etkenlerin bulunduğu söylenmektedir.

İçsel büyüme teorilerinin 1990'ların başından itibaren iktisadi düşüncede geniş biçimde ele alınması ile birlikte, büyüme ve gelişme sürecinde fiziksel olmayan faktörler önem kazanmaya başlamış, firma, endüstri ve bölgesel bazda kapasitenin geliştirilmesinin üzerinde durulmuştur. Böylece, yenilikler ve taşmaların etkisi ile, sermaye birikiminin artırılması, amaçlanmıştır. Sosyal, kültürel, ekonomik ve doğal sermaye oluşumunda yerel ve bölgesel çevrenin destekleyici rolü ön plana çıkmıştır. Bölgesel politikalarda nicelik yanında niteliğe de önem verilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda, bölgesel istihdam ve üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik politikalarda; yerel-bölgesel üretim sistemlerinin yapısı, bölgesel bilgi düzeyi, insan sermayesinin görünümü, firmaların idari ve teknolojik açıdan durumu, kamu ve özel kurumların destekleyici rolleri, firma, kent ve bölgenin yenilik ağlarına entegrasyonu ile yerel ve bölgesel dışsallık ve taşmalardan yararlanabilme yeteneği, yerel girişimcilik gibi, parametrelerin göz önüne alınmasının gereğine dikkat çekilmektedir. Bu dönüşüm çerçevesinde, bölgesel politikalarda içsel anlayışın yer almaya başladığı görülmektedir. Aydalot (1986), Pyke vd. (1990), Maillat (1995; 1996) gibi yazarlar çalışmalarında, yerel/bölgesel dinamikler ile içsel büyüme arasındaki ilişki üzerinde durmaktadırlar (Akt. ÇETİN, 2005, ss.2-3).

211. Amprik Çalışmalar ve Bulgulardan Elde Edilen Çıkarımlar

Bölgeler arası yakınsama konusunda yapılan araştırmalar, tam anlamı ile olmasa da bölgesel politikaların başarı durumlarını ortaya koyar niteliktedir. Türkiye ve AB bölgeleri üzerinde yapılan bir çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ile ilgili bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Tansel ve Güngör (1997), Markov zinciri yöntemi kullanarak, 1975-1990 döneminde Türkiye'de kişi başına verimliliğin iller arasındaki dağılımının nasıl bir seyir gösterdiğini incelemiş, mutlak ve koşullu yakınsama bulunduğu sonucuna varmışlardır.

Filiztekin (1998) kişi başına düşen il katma değer verileri kullanarak Türkiye'de iller arasında yakınsama olup-olmadığını belirlemeye yönelik çalışmasında, 1975-1990

döneminde sadece koşullu yakınsama bulgusuna ulaşmış, mutlak yakınsamanın olmadığı sonucuna varmıştır.

Erk, Ateş ve Direkçi (2000) 1979-1997 dönemi verilerini kesit yaklaşımı kullanarak incelemiş ve Türkiye bölgeleri arasında yakınsama olmadığı sonucuna varmışlardır

Berber, Yamak ve Artan (2000), 1975-1997 dönemi ile ilgili veriler üzerinde yürüttükleri çalışmalarında, Türkiye’de bölgeler bazında iki tür yakınsamanın da olmadığı sonucuna varmışlardır.

Altınbaş, Doğruel ve Güneş (2002), 1987-1998 döneminde iller arasında gelir farklılıklarının arttığı, yakınsamanın olmadığı sonucuna varmaktadırlar.

Doğruel ve Doğruel (2003), 1987-1999 dönemini kapsayan panel veri çalışmasında, iller/bölgeler arasında mutlak yakınsamanın olduğu, ancak koşullu yakınsamanın olmadığı sonucuna varmıştır.

Karaca (2004), 1975-2000 dönemini kapsayan ve kesit regresyona dayanan çalışmasında Türkiye illeri arasında mutlak ve koşullu yakınsamanın olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kırdar ve Saracoğlu (2006), Türkiye’de bölgeler ve iller arasında kişi başına gelir seviyesindeki yakınsamayı irdelemek ve iç göç olgusunun yakınsama üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında, 1975-2000 yılları arasında iller arasında mutlak ıraksamanın olduğu sonucuna varmaktadırlar. Bölgesel ve sektörel farklılıkların etkileri ayrıştırıldığında, Türkiye’de kişi başına gelirden iller arasında koşullu yakınsamanın olduğuna, ancak, iç göçün bu yakınsamada etkili olmadığı sonucuna varmaktadırlar. İç göçün bu etkisizliğinin, iç göç ve büyüme oranları arasında halen içsellik sorununun devam ettiği ve net iç göç veren illerde emek yoğunluğundaki azalma nedeniyle sermayenin marjinal getirisinin düşmesinden kaynaklandığını belirtmektedirler.

Erlat (2006), zaman serisi yaklaşımını kullanarak yaptığı çalışmada, Türkiye’nin coğrafi bölgeleri ve illerinin büyük çoğunlukla yakınsamadığı, sonucuna varmaktadır.

Türkiye ile ilgili çalışmalarda farklı dönemleri inceleyen farklı yazarların farklı sonuçlara varması durumu, AB ile ilgili çalışmalarda da kendini göstermektedir.

Barro-Sala-i Martin (2004, ss.479-480), AB-90 bölgesinin 1950-1990 dönemlerini inceledikleri çalışmalarında, AB bölgeleri arasında koşullu yakınsama işaretlerinin görüldüğünü, farklı kişi başına gelir düzeyinde bulunan bölgelerin yakınsadığını ancak, durağan durum kişi başına gelir düzeyleri farklı olan bölgelerin daha hızlı büyüdüğünü ortaya koymaktadırlar.

Neven/Gouyette (1994), Armstrong (1995), Broecker (1998), Walz (1999), tarafından AB bölgeleri üzerinde yapılan çalışmalar, Barro ve Sala-i-Martin (2004) tarafından yapılan çalışma ile aynı yöntemi kullanarak yapılmış olsa da, farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Barro ve Sala-i-Martin (2004) çalışması sonucu ortaya atılan %2 oranında β-yakınsama bulgusu, yukarıda belirtilen araştırma bulguları tarafından doğrulanmamaktadır. Araştırılan dönemde mutlak ve koşullu yakınsamanın ancak çok az bir oranda gerçekleştiği, sonucuna varılmıştır.

Boldrin ve Canova (2001) ise, aynı yöntemi kullanarak yürüttükleri çalışmalarında, yukarıdaki bulguları eleştirmektedirler. AB'nin 185 NUTS-2 bölgesi verilerini 1980-1996 dönemi için inceledikleri çalışmalarında, yakınsamanın gözükmediği sonucuna varmaktadırlar.

Kaldevei ve Walz (2001), AB-12 çerçevesinde, 1980-1996 dönemi için bölgesel gelişmenin potansiyel belirleyicilerini araştırmak için NUTS-2 düzeyi bölgesel verilere dayanarak yaptıkları çalışmalarında, YEC anlayışı ve İBM'i bölgesel açıdan test etmişlerdir. 1986-1996 döneminde, üye ülkeler ve ülkenin bölgeleri arasında çok az oranda bir yakınsama olduğu sonucuna varılmaktadır.

Canova (2004), AB bölgeleri için kişi başına gelirin yoğunluk dağılımını, yeni bir yöntem kullanarak incelediği çalışmasında, durağan durum dağılımının; farklı dinamikler, farklı durağan-durum ve farklı hareketlilik özelliklerine göre dört farklı cazibe kutbunda toplandığını, belirlemektedir.

Brasili ve Luciano (2004) AB'nin 140 bölgesi üzerinde 1980-1999 dönemi için yaptıkları çalışmalarında, AB üyeliğinin kişi başına gelir yakınsamasını desteklediği, perifer bölgelerin ortalama AB gelir düzeyine göre daha hızlı bir büyüme oranı gösterdiği sonucuna varmışlardır.

Ramajo ve diğerleri (2005) Uyum sürecinde olanlar ve olmayanlar olarak iki bölüme ayırdıkları AB bölgelerinin Neoklasik bakış açısı ile mutlak yakınsamasını incelemiştir. Bu çalışmada üç sonuç elde edilmiştir. Birincisi, her bölgenin başlangıç durağan durum düzeyi önemlidir ve her bölge bu durumuna göre büyümektedir. İkincisi, AB bölgeleri içinde coğrafi yerleşim ve kişi başına gelir düzeyi bölgelerin ekonomik büyümesinde önemli rol oynamaktadır. Uyum sürecinde olan ülkeler için %5.3 yaklaşma oranı , diğerleri için %3.3 yaklaşma oranı bulunmuştur. Önemli coğrafi taşmalar tespit edilmiş ve bu etkinin içsel olduğu kadar dışsal etkenlerden de kaynaklandığı, ayrıca AB bölgelerinin birbirlerine yakınsamalarında da etkili olduğu belirtilmektedir. Üçüncüsü de, Bir bölgenin yakınsamasında, komşu bölgelerin başlangıç GSH düzeylerinin yüksekliğinin pozitif etkide bulunduğu; uyum sürecinde olmayan ülkelerin bölgelerinin, komşu bölgelerin tarım sektörü istihdam oranı yüksek ise bundan yarar sağladıkları tespit edilmiştir. Bu durumun, kutuplaşma anlayışı ile de paralellik gösterdiği belirtilmektedir.

Yukarıda yer alan ve hem Türkiye hem de AB bölgeleri ile ilgili yapılan çalışmalardan farklı sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir. Barro ve Sala-i Martin (2004, s.461) tarafından da belirtildiği gibi, bir ülke içerisinde bölgeler arasında yakınsama tartışması, mutlak doğru sonuçlar çıkarmamaktadır. Yasal, kültürel, kurumsal ve ekonomik engellerin ülke içerisinde geçerli olmaması, veri toplama süreçleri içerisinde, ekonomik faktörlerin bölgeler arası hareketine imkan tanımakta, böylelikle, veri toplama zaman dilimi içerisinde, veri kaymaları yaşanmaktadır. Veriler dönem sonu itibari ile toplanmaktadır. Verilere yansıyan da dönem sonu kesinleşen rakamlardır. Bir firmanın yıl içerisinde yer değiştirmesi durumunda, terk edilen ve yeni tercih edilen bölge ekonomisi bu firmanın faaliyetlerinden kaynaklanan verilere konu olabilmektedir. Bu durum tam ölçmenin imkansızlığını ortaya koymaktadır.

Yapılan ampirik çalışmaların neredeyse genelinin, bölgelerin, geçmişte belirli bir zaman dilimi içerisinde yakınsama/ıraksama katsayılarını belirlemeye yönelik olduğu

görülmektedir.. Bölgeleri yakınsatan ya da iraksatan etkenlerin belirlenmesine yönelik çalışmalara, Kaldevei ve Walz, (2001) gibi az sayıdaki bazı çalışmalar hariç, pek rastlanılmamaktadır. Çalışmalarda, yakınsama/iraksama kavramları üzerinde daha çok genellemelerin yapıldığı görülmektedir. Henderson, Shalizi ve Venables (2000, s.18) amprik çalışmaların bu eksikliğini dile getirmektedir.

Bölgeleri birbirleri ile yalnızca gelire dayalı olarak sınıflandırmak tatmin edici bir sonuç vermemektedir. Niceliksel gelişmenin yanında niteliksel gelişmenin de önem kazanması nedeniyle, işgücü yapısı, işsizlik oranı, eğitim ve sağlık altyapıları, yatırım düzeyi, bölgenin yaşam standardı ve rekabet gücünün bir bütün olarak ele alınmasının üzerinde durulmaktadır. Bölgelerin üretim faktörlerinin (yetişmiş insan sermayesi gibi) diğer bölgelere transfer olmaması için, fiziksel ve sosyal altyapının, iletişim ağlarının, nitelikli işgücünün doğrudan üretken yatırımlarla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

22. İçsel ve Dengesiz Büyüme Modellerine Göre Bölgesel Gelişmenin Belirleyicileri

Amprik çalışmalara yer veren kısımdan da anlaşılacağı gibi, bölgesel gelişme modellerinin sadece birisinin doğruluğunu ortaya koyan sonuçlara ulaşılamamaktadır. Amprik çalışma sonuçları, çalışma yöntemi ve araştırılan zaman dilimine göre farklı bölgesel modelleri destekleyebilmektedir. Buradan hareketle, bölgesel gelişme modelleri tasarlanırken tek bir modele bağlanmak yerine, birbirleri ile uyumlu ve birbirlerini destekleyen modellerin ortak noktalarının baz alınmasının daha başarılı sonuçlar ortaya koyabileceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, geçmiş on yıllarca bölgesel politikaların merkezinde yer alan ve özü itibari ile bölgesel nitelikli olan dengesiz büyüme teorileri ile, gelişmekte olan ekonomilerin içinde buldukları açmazlara karşı çözümler üreten içsel büyüme modellerinin bölgesel versiyonunun birlikte ele alınmasının üzerinde durmak gerekmektedir.

İçsel büyüme anlayışı çerçevesinde bir bölgenin gelişmesine yönelik teorik çerçeve ortaya konabilir. Ancak, bu bölgedeki gelişmenin diğer bölgelere de yansımaları konusunda, dengesiz büyüme teorilerinin varsayımlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle, belirli bölgelerde kaydedilecek gelişmenin diğer geri bölgelere de yansiyarak, ulusal ekonomi içerisindeki tüm bölgelerin belirli bir süreç içerisinde gelişme dinamiği içine girebilmesinin yolları bu iki model demeti çerçevesinde ortaya konacaktır.

İçsel ve Dengesiz Bölgesel Büyüme modelleri, temelde, gelişmekte olan ekonomilerde, bölgesel dengesizliklerin kendiliğinden ortadan kalkmayacağı anlayışına dayanmaktadır. Bu tür ekonomilerin temel hastalığı olan sermaye yetersizliği ve buna bağlı olarak üretim faktörlerinin optimal kullanımının sağlanamaması nedeniyle, hiçbir müdahale olmaksızın ulusal ve bölgesel ekonominin beklenen ve sürdürülebilir bir gelişme dinamiği içerisine giremeyeceği varsayılmaktadır.

Bilindiği gibi, büyüme modellerinde “içsel” kavramı, büyümenin ekonominin kendi iç dinamikleri ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle, içsel büyüme modellerinin bölgesel politikalara uyarlanmasını amaçlayan İçsel Bölgesel Büyüme Modelinde (İBBM) bölgelerin kendi iç dinamikleri ile beklenen büyüme oranını yakalayabileceği varsayılmaktadır. İBBM, geleneksel Solowcu anlayışının aksine, uzun dönem bölgesel büyümeyi doğuran faktörlerin ve büyüme performansının yanında büyüme potansiyeli üzerinde durmaktadır (bkz. MARTİN - OTTAVIANO (1999) ; WALZ (1996)). Dengesiz büyüme anlayışı da, sermaye kıtlığı nedeniyle, mevcut kaynakların öncelikle en uygun gelişme potansiyeli olan sektör ve bölgelere ayrılması gerektiği anlamına gelmektedir. Böylelikle belirli merkezlerde sağlanan gelişme dinamiğinin çevresine yayılacağı beklenmektedir.

Literatürde, içsel ve dengesiz büyüme modellerinden hareket eden bölgesel teorilere rastlanılmasa da günümüzde tartışılan bir çok bölgesel anlayışın bu iki model ile ortak noktalarının bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle, bölgesel iktisat literatüründe gündemde bulunan bazı anlayışlar üzerinde durmak gerekmektedir.

220. Çağdaş Bölgesel Büyüme Modelleri

Çağdaş bölgesel büyüme modellerinin içsel büyüme anlayışı ve bölgesel ekonomilerden etkilendiği görülmektedir. Bu anlayış, içsel yığılmanın yanında, pozitif büyümeye neden olan yeni ve dinamik gelişimci sektörlerin yer seçimini, bölgesel gelişmenin temel itici gücü olarak ele almaktadır. Farklı sektörlerin bölgesel uzmanlaşmaya neden olan yer seçimleri, yığılma etkisinden kaynaklanan karşılıklı ilişkiler sonucu ortaya olumlu/olumsuz etkiler çıkarmaktadır. Yığılma etkisi denilen bu hareket, Krugman (1991, ss. 483-484) tarafından da öne sürüldüğü gibi, coğrafi kümelenme ile bölgesel uzmanlaşmaya yol açmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik anlamda görülen canlılık duraksama dönemine girince, geleneksel üretim yapan bölgelerin ekonomik yapılarının da gittikçe zayıflamaya başladığı görülmüştür. Klasik anlayışın yer seçimine dair teorilerinden esinlenilerek bu bölgelere yönelik yatırım ve istihdam teşviklerinin gündeme gelmesi ile birlikte, Perroux'nun (1955) kalkınma kutupları modeline de uygun olarak, altyapı yatırımları ile önemli bir miktar yardımın bu geri bölgeleri tekrar geliştirmeye başlayacağı beklenmiştir. Ancak, bölgesel bazda uygulamaya başlanılan bu politikalar kesin bir başarı ortaya koyamamıştır. Altyapı yatırımları ve firma teşviklerinin bazı firmaların geri bölgelere gelmesini sağlamasına rağmen, yeni teknolojileri kullanan bu firmaların geleneksel üretimde bulunan firmaların istihdam hacmini düşürdüğü gözlenmiştir. Ayrıca, yeni firmalar ile bölgelerin birbirlerine uyumlu olmaması nedeniyle de bölgelerle firmalar arasında yapısal bir bağlantı kurulamamıştır. Bu süreç, 1970'lerin ortalarında başlayan ekonomik kriz dönemine kadar devam etmiştir. Bu tarihlerde, firmalar üretimlerine son vermeye başlamış, bir çok kömür madeninin, çelik ve tekstil atölyelerinin, tersanelerin kapanmaya başlaması üzerine de merkezi hükümetler, bölgesel destek konusunda daha seçici davranma yoluna gitmişlerdir (BROWN-BURRONS, 1977; MARTINELLI, 1998; De MONTRİCHER, 1995'ten Akt. MOULAERT - SEKIA, 2003, s.290).

Geleneksel bölgesel politikadaki bu kriz döneminden sonra, bölgesel gelişme için içsel- (yerel ve bölgesel) girişimlerin önemi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) yerel ve bölgesel potansiyellerle sağlayacağı gelişme dinamiğinin ulusal devletin ekonomi politikalarından daha başarılı sonuçlar ortaya koyabileceği düşünülmüştür. Bu süreçte, Aydalot (1986) ve GREMI² grubunun öncülük yaptığı görülmektedir. Bunlar, İBM'nin bölgesel versiyonunu ortaya koymaya çalışmışlardır. İnsan sermayesi, yerel iş kültürü, eğitim sistemi, yerel altyapı, üretim sistemlerinin yapısı ve niteliği ve bölgesel gelişme için bölgesel birikimlerin kullanılması gibi büyüme ve kalkınma faktörleri üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, California coğrafya ekolü; teknolojik yenilik, endüstriyel organizasyon ve yer seçimi arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmış ve *Yeni Sanayi Odakları* kavramı ortaya atılmıştır (STORPER - WALKER, 1989; STORPER- SCOTT, 1988). GREMI hareketinin

² GREMI araştırma grubu, alansal kalkınma ve yerel yenilik süreçleri alanlarında teorik ve ampirik araştırmalarda bulunan Avrupa ve Kuzey Amerikalı araştırmacılardan oluşan uluslar arası bir kurumdur. 1984 yılında P.Aydolat tarafından kurulmuş, daha sonra R.Camagni başkanlığında çalışmalarını sürdürmüştür. Bölgesel modellerde GREMI yaklaşımı, içsel büyüme teorilerinin bölgesel versiyonunu ifade etmektedir.

öncülüğünü yapan bu düşünce akımı, başlangıçta sanayi bölgeleri ekolü olarak bilinse de daha sonraları, bölgesel bazda; ekonomik, sosyal ve politik formel ve informel ilişkilerin uzun dönemli bölgesel büyüme üzerindeki etkilerine yoğunlaşmıştır (MOULAERT-SEKIA, 2003, s.290).

Belirli bir dönem süregelen teorik tartışmalardan sonra, yukarıda gelişme süreci belirtilen ve bölgelerin kendi içsel dinamiklerine önem veren bölgesel düşüncelerin, “Alansal Yenilik Modelleri- Territorial Innovation Models- (AYM)” adı altında kümelendiği görülmektedir. AYM, kurumsal dinamiklerin önemli rol oynadığı bölgesel modellerin tümüne verilen jenerik bir tanımlama anlamında kullanılmaktadır. AYM bünyesinde değerlendirilen bölgesel modellerin içsel büyüme anlayışı ile paralellik göstermesinin yanında, dengesiz büyüme modellerinin bölgesel yorumu ile de benzeştiği görülmektedir. Bu çerçevede değerlendirilen bölgesel modellerle ilgili bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Yenilikçi Çevre:

GREMI grubunun içsel büyümenin bölgesel yorumuna dayalı olarak üzerinde durduğu önemli bir kavramdır. Firmalar ve içinde buldukları çevreyi incelemektedir. Yenilikçi çevre, yerel dinamik öğrenme süreçlerini ortaya çıkaran üretim sistemi, ekonomik aktörler ve endüstriyel kültürün birlikte etkileşim içinde bulunduğu coğrafi bir alan olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda, bölgedeki bir firma, bölgesel şartlardan izole olamamakta, yenilik kapasitesini içinde bulunduğu çevre’ye göre belirleyebilmektedir. Firmalar, “üretim”, “pazar” ve “desteklere” göre politika belirlemektedir. Üretim ve pazar konusunda somut çıkarımlarda bulunulabilir, ancak, destek konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Bu belirsizlikler;

- üretim faktörleri arasındaki ilişkiler ve nitelikleri,
- firmalarla ortakları, ara mal sağlayıcılar ve müşteriler arasındaki ilişkiler,
- bölgedeki diğer kurumlarla stratejik ilişkiler,

olarak sayılabilir. Bu durumda, destek kavramı, çevre’de bulunan farklı firmaların yenilik kapasitesini belirlemekte, bu da çevre’nin öğrenme kapasitesine bağlı olmaktadır. Öğrenme, çevredeki değişikliklerin kavranarak buna uyumlu politikaların üretilmesi anlamına gelmektedir. Yenilikçi çevre, yerel üretim sistemlerinin geliştirilmesine ve uzmanlaşmaya destek olmaktadır. Böylelikle ürün çeşitleri ve niteliği artırılabilir.

Bu durum bölgesel firmalara rekabet avantajı sağlamaktadır (CAMAGNI, 1991, s.1; MOULAERT -SEKIA, 2003, s.291).

Sanayi Bölgeleri:

Sanayi bölgeleri kavramı, aynı endüstri ve bölgede bulunan KOBİ'lerin yenilik kapasitelerinin üzerinde durmaktadır. Marshall'ın (1920) yerleşmiş sistemlerin avantajları, anlayışından kaynaklanmaktadır. Sanayi bölgeleri, coğrafi olarak yerleşmiş üretim sistemi olarak, bir endüstri içinde, üretim ve dağıtımın değişik aşamalarında uzmanlaşmış küçük firmalar arasındaki işbölümü/faaliyetleri ifade etmektedir. KOBİ'lerin yenilik kapasiteleri, endüstri ve yerel özelliklere bağlıdır. Gelenekler, tarihsel ve sosyo-ekonomik faktörler bölgenin ekonomik başarısında etkilidir. Burada firmaların kendi aralarında, firmalarla bölge arasında, pazar içi ve dışı çok sayıda ilişkiler yumağı bulunmaktadır. Sanayi bölgeleri, bazı yönlerden yenilikçi çevre anlayışına benzemektedir. Beccatini (1981) bunları “yaratıcı çevre” olarak nitelendirmektedir. Aralarındaki benzerlik, yerel sosyo-ekonomik yapının, değişik faaliyetlerde uzmanlaşmış acentalar arasında işbirliği ve yardımlaşma konusundaki rolüne verilen önemden kaynaklanmaktadır (MOULAERT - SEKIA, 2003,s.290 vd).

Yerleşmiş Üretim Sistemleri:

Sanayi bölgeleri anlayışının yerel ekonomik kalkınma anlamında genelleştirilmesidir. Yerleşmiş üretim sistemleri, sanayi bölgeler ile birlikte, sanayileşmeyi kırsal ve kentsel alanlar için özel bir süreç olarak görmektedir. Sanayileşmenin yayılması, sürekli bir evrim sonunda ortaya çıkmaktadır. Buna göre yerel kalkınma, dışarıya (kalkınmayı etkileyen ulusal ve uluslar arası şartlar) ve yerele bağlı olarak ortaya çıkan sanayileşme tarafından belirlenmektedir.

Yeni Sanayi Odakları:

YSO anlayışı; sanayi bölgeleri, esnek üretim sistemi, sosyal düzenleme, yerel dinamikler gibi kavramlara dayanmaktadır (STORPER - SCOTT, 1988, s.24). Esnek üretim sistemleri, üretimde bir süreçten diğerine geçebilme, üretim miktar ve niteliğini kolaylıkla değiştirebilme yeteneğini ifade etmektedir. Girişimci dinamiklerinde firmalar arası ilişkilerin koordinasyonu, yerel istihdam pazarının düzenlenmesi ve yeni işgücü kaynaklarının oluşturulması, bölge dinamiklerinin ve sosyal ihtiyaçların üretilmesi gibi

fonksiyonları nedeniyle, yığılmış üretim sistemlerinde de öte, sosyal bir düzenleme sistemini içermektedir (MOULAERT - SEKIA, 2003, ss. 290 -293).

Yenilik Kümeleri:

Yenilik kümesi, coğrafi bir alanda bir arada bulunmanın avantajları ile performanslarını artıran üreticileri ifade etmektedir. Saxenian (1994) tarafından Silicon Vadisi üzerinde yapılan çalışmalarla gündeme gelmiştir. Yerel ekonomik performans üzerinde, yerel kültür ve kurumların, endüstriyel yapının ve işbirliği düzeninin rolü ile yığılma ekonomileri, sanayi organizasyonları, esnek üretim sistemleri ve yönetim üzerinde durmaktadır. Aynı doğrultuda daha önce Porter (1990) yatay ve dikey kümelenmeyi tanımlamaktadır. Dikey kümelenme, alıcı-satıcı ilişkilerinden oluşan endüstrilerdir. Yatay kümelenme, nihai ürün pazarını paylaşan, aynı teknolojiyi kullanan, aynı nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan ya da benzer doğal kaynaklara talepte bulunan firmalar tarafından oluşturulmaktadır (MOULAERT - SEKIA, 2003, s.293).

Bölgesel Yenilik Sistemleri:

Firmalar için birlikte öğrenmenin avantajları ve sistem üyeleri arasında işbirliğine dayalı ilişkilere dikkat çekmektedir. Bu anlayışın varsayımları şunlardır;

- Fiziksel yakınlık, yüz yüze etkileşimi kolaylaştırır,
- Yüz yüze etkileşim interaktif öğrenmeyi doğurur,
- İnteraktif öğrenme yeniliğe yol açar,
- Yenilik rekabeti artırır,
- Rekabet yığılmayı doğurur,
- Üretilen bilgidен yararlanma yolları ortaya çıkar.

Bölgesel yenilik sistemlerinde, “Yenilik” sadece bir teknolojik ilerleme değil aynı zamanda iyi bir organizasyon sürecidir. Esasında, teknolojik gelişmeye yol açan da organizasyonun niteliğidir. Bölgesel teknolojik gelişmeler de ulusal yenilik kapasitesine bağlıdır.

Öğrenen Bölgeler:

Morgan (1997) ile Cooke ve Morgan (1998) gibi yazarların çalışmaları ile gündeme gelen Öğrenen bölgeler; yenilik sistemleri, kurumsal-evrimci ekonomi, öğrenme süreci ve bölgesel kurumsal dinamiklerin belirlenmesi gibi farklı anlayışların orta noktalarını birleştirmekte, bilgiye dayalı, dinamik rekabet gücünü gerçekleştirmek için gereken

koşulları tanımlamaktadır. Firmaların yenilik kapasitelerinin artırılması, rekabet gücü elde etme ve rekabetçi konumu koruma üzerinde durulmaktadır. Öğrenen bölge anlayışı, rekabetin yerelleşmiş ve aynı zamanda küresel ekonomiye entegre olmuş bir ekonomik sistem ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır.

Morgan (1997, ss.500-502), ekonomide bilginin önemini iki yönden ele almaktadır. Birincisi, yenilik interaktif bir süreç olup sosyal ve kurumsal yapıdan etkilenmektedir. İkincisi de, bölgesel ekonomide “Bilgi” en önemli stratejik kaynak, “Öğrenme” de en önemli süreçtir. Silicon Vadisi, Baden Württemberg gibi bölgeler, uzmanlaşma ile firmalar arası iletişim, know-how paylaşımı, bilgi taşmaları ve karşılıklı desteklerle belirli bir konuda başarı göstermektedirler. Morgan ‘a göre bu başarılarının altında, bilgi taşmaları ve karşılıklı uyum ile bağımlılıklarının artması sonucu ortak bir “öğrenme kaynağına” kavuşmaları yatmaktadır. Üstün zekalı kimselerin ve kurumların boyutu ve yoğunluğu, eğitim ve mesleki kurslar, eğitim kurumları ve firmalar arasındaki bağlar, bölgelerin öğrenme kapasitelerini belirlemektedir.

Yukarıda temel varsayımları belirtilen çağdaş bölgesel modellerin önermeleri üç farklı boyutta değerlendirilebilir;

- Ekonomik boyut: Yerel girdilerin bilgi ve yenilik üretme yeteneği ile değerlendirilerek sağlanan bölgesel ekonomik büyüme,
- Sosyo-kültürel boyut: Kültürel ihtiyaçlar ve bölgesel kimliğin tanımlanması, bölgelerin içsel özellikleri, güvene dayalı karşılıklı ilişkiler ağı (taşmalar, dışsallıklar, yardımlaşmalar),
- Politik boyut: Politika oluşturma aşamasında, bölgede bulunan ya da bölge ile ilgilenen resmi/özel kurumların, firmaların, bireylerin ve grupların katkısının sağlanması.

Buradan, bölgesel modellerin salt ekonomi içerikli olmadığı, daha geniş bir görünümde olduğu anlaşılmaktadır. Yine, bölgesel modellerde;

- Bölgelerin içsel özellikleri,
- Bölgesel taşmalar ve dışsallıklar,
- Bilgi ve yenilik üretme yeteneği,
- Yığılma ve kümelenme ile ortaya çıkan uzmanlaşma,

gibi kavramların belirgin olduğu görülmektedir. Bölgesel modellere dayalı politikalar tasarlanırken, yukarıdaki kavramlardan yararlanılması konusunda ortak görüş birliğinin olduğu söylenebilecektir.

221. İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişmenin Belirleyicileri

İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme (İDBG), büyüme modellerinin bölgesel politikalara göre yorumlanmasıdır. İDBG modelinde, içsel özelliklerinin gelişme dinamiği ortaya çıkaracağı beklenen belirli bir bölgede, başlangıçta kamusal bir müdahale ile ortaya çıkarılan gelişme sürecinin, diğer bölgelere yayılması amaçlanmaktadır. İçsel ve Dengesiz Büyüme modellerinin ortaya koyduğu teorik çerçeve, bu doğrultuda bir takım açılımlar getirmektedir. İçsel büyüme anlayışına göre;

- Devletin ekonomik büyüme sürecinde aktif rolünden (Barro, 1991) hareketle, bölgesel politikadaki fonksiyonu da; piyasa düzenlemesi, altyapı yatırımları, özel sektör (yatırım ve ar-ge) teşvikleri, mesleki ve formel eğitim, istihdam sağlama, olarak sayılabilir.
- İnsan sermayesinin artırılması (Lucas, 1988) ile bilgi'ye ulaşım, bilgi üretiminin kolaylaşması ile birlikte yeniliklerin ortaya çıkması, sektörel ve bölgesel taşmalar yolu ile gelişme dinamiğinin etkileri, üzerinde durulması gerekir.
- İşgücünün yaparak öğrenmesi (Arrow,1962), buna dayalı olarak insan sermayesinin artırılması, amaçlanmaktadır.
- Bilgi ve teknoloji taşmaları, dışsallıklar (Romer, 1986), gelişmenin yayılmasını sağlamaktadır.
- Bilgi ve yaparak öğrenmenin doğurduğu artan getiriler, insan sermayesi birikimini artırmaktadır.
- Bilgi ve yeniliklerle elde edilen monopolcü kârları, gelişmeyi teşvik edici unsur olmaktadır.

Aynı doğrultuda, dengesiz modeller de, ekonomide tüm sektör ve bölgelerin aynı anda yeterli sermaye donanımına kavuşturulamayacağından hareketle, aralarından en uygun olanının belirlenerek mevcut sermaye stokunun bu sektör ve bölgelere tahsis edilmesi sonucu, bunlardan elde edilen gelişmenin taşma ve dışsallıklar ile diğer sektör ve bölgelere yayılacağı varsayımına dayanmaktadır. Kamusal bir otorite tarafından planlanan politikalarla desteklenen sektör ve bölgelerin, nihai aşamada bağlantılı olduğu diğer sektör

ve bölgeleri de gelişme dinamiği içine sokacağı beklenmektedir. Bu temel çıkış noktasında dengesiz bölgesel modellerde;

- Hirschman (1958); arz ve talep dışsallıkları (ileri ve geri bağlantılar)
- Perroux (1955; 1964); yığılma, dışsallıklar, sektörel ve bölgesel bağlantılar,
- Streeten (1966); artan verimler, teşvikler, yeni buluşlar,
- Scitovsky (1954); piyasa haberleşme düzeni,
- YSO; içsel dinamiklerin önemi, uzmanlaşma, yığılma, kümelenme,
- YEC; yer seçimine dayalı uzmanlaşma, merkez-çevre ilişkileri, yığılma, taşmalar,
- Kurumsal yaklaşımda ise; dışsallıklar, artan getiriler, uzmanlaşma, karşılıklı bağımlılıklar,

gibi kavramlara dayalı politikalar üretildiği görülmektedir. Genel olarak ele alındığında, bölgelerin/sektörlerin kendi içsel dinamikleri, yığılma, kümelenme, uzmanlaşma, yeniliklerin önemi, kamusal müdahale, dışsallıklar ve taşmaların bölgesel politikadaki önemi üzerinde durulmaktadır. Buna göre İDBG modelinde;

- Kamu politikaları,
- İşgücünün niteliğinin yükseltilmesi,
- Bölgelerin bilgi ve yenilik üretme yeteneği,
- Yığılma, kümelenme ve uzmanlaşma,
- Merkez-çevre ilişkileri, ileri ve geri bağlantılar,
- Dışsallıklar ve taşmalar,
- Bölgelerin sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri,
- Çalışanların yenilik üretme yetenekleri (çalışarak gelişme)

bölgesel gelişmeyi doğururken, bu gelişme dinamiğinin diğer birim ve sektörlerle yayılmasına da yol açmaktadır. Bu kavramların bölgesel gelişme üzerindeki etkilerini ortaya koyan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Bölgelerin içsel özellikleri ile sosyo-ekonomik ve kültürel altyapılarının bölgesel gelişme üzerinde etkili olduğu, AYM çerçevesinde savunulmaktadır. Türkiye’de bu konuda yapılan bir kaç araştırma bulunmaktadır. Gülcan ve Aldemir (2004), yerel kültürün illerin gelişmesine etkisini Aydın-Denizli örneğinde test etmişler ve Denizli ilinin gelişmeye uygun kültürel özellikleri nedeniyle, Aydın ilinden daha yüksek oranda bir gelişme dinamiği sağladığı sonucuna varmışlardır.

Kamu politikaları, işgücünün niteliği, bilgi ve yenilik üretme yeteneği, uzmanlaşma, dışsallık ve taşmaların bölgesel gelişme üzerindeki etkileri; insan sermayesinin artırılmasının bölgesel gelişme üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik çalışmalarla ortaya konmaktadır.

2210. Bilgi ve Bölgesel Politikalar

Romer (1986); Arrow'un (1962) yaparak öğrenme (learning by doing) kavramından hareketle, mevcut üretim çerçevesinde "bilgi"nin yan ürün olarak elde edildiğini, bu bilginin kullanımının ekonomi içinde yayılmasına yol açıldığını, böylelikle; kamusal mal haline gelen bilgi'nin yeni yatırımlara katkı sağlayarak, ülkedeki toplam bilgi stokunda artış meydana getirerek, genel anlamda ekonomide verimlilik artışına yol açacağını açıklamaktadır.

Özü itibarıyla içsel büyüme modelleri işgücü, sermaye ve toprak gibi üretim faktörlerinin azalan getiriye sahip olmaları nedeniyle tek başlarına gelişmenin dinamiğini oluşturamayacağını, bunlarla birlikte, artan getiriye sahip olan bilginin büyümenin sürükleyici gücü olduğunu ortaya koymaktadır. Zira, geleneksel üretim faktörleri kullanıldıkça değer kaybına uğrar iken, bilginin değeri kullanıldıkça ve paylaşıldıkça artmaktadır. Ayrıca işgücü, sermaye ve toprak, bir faaliyette kullanılırken (veya bir mekanda bulunurken) aynı anda bir başka faaliyette (veya mekanda) kullanılması mümkün değildir. Bilgi için bu sınırlama geçerli olmamaktadır. Bilginin aynı anda farklı faaliyetlerde paylaşılarak kullanılıyor olması değerini artırmaktadır. Bilginin bu nitelikleri kimi zaman onu ayrı bir üretim faktörü konumuna getirmekte, kimi zaman ise ona geleneksel üretim faktörlerinin azalan getiriye maruz kalmasını engelleyici bir işlev yüklemektedir. Buna göre, yeni bilgiyle donanmış insan sermayesi ve yeni teknolojileri içeren ara mallar/yatırım malları, üretim sürecinde verimlilik artışını da beraberinde getirecektir (SAYGILI- CİHAN- YAMAN, 2006, ss.21-22).

Bilgi toplumu ile, büyük yerleşme merkezlerinin dikey büyüme sonucu neden oldukları negatif dışsallıkların bireyler ve firmalar açısından "katlanılamaz" düzeye gelmesi, yatay büyüme ile büyük merkezlere yakın küçük birimlere önem kazandırmıştır. Bunu destekleyen diğer bir gelişme de, internet ortamının, tarafların mekansal ve fiziksel olarak karşı karşıya ya da aynı yerde bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırması olmuştur.

İnternet; bilginin yayılmasını ve dağıtımını kolaylaştırmış, yeni buluşlara erişmek, gelişmekte olan ülkeler için daha hızlı ve rahat hale gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için internet, sıçrama tahtası görevi yapmakta, bu ülkelere gelişmiş ülkelerin bilgi düzeyini yakalamak için tarihi bir fırsat sunmaktadır (DTM, 2004). Colecchia ve Schreyer (2002) Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ekonomik gelişmeye katkısını değerlendirdikleri çalışmalarında, 1990'ların ikinci yarısından sonra, ABD için BİT'nin ekonomik büyüme üzerinde yıllık 0.3 ile 0.9 arasında pozitif katkısının olduğu sonucuna varmışlardır. Amin ve Wilkinson (1999, s.90 vd), Perrons (2000, s.15), Bilgi ve öğrenmenin bölgesel politikalar için önemini vurgulamaktadır. Bunlara göre bilgi ve öğrenme sürecini değerlendirebilen bölgeler, kendi avantajlarını kullanma yeteneğini elde etmektedirler. İnternet; bölgelerin bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırırken, kendi değerlerinin/üretimlerinin daha az maliyetle pazara sunulmasını da sağlamaktadır.

Lipsev ve dig. (1990, s.770)'a göre sermaye kıtlığı yaşanan ekonomilerde, ihtiyaç duyulan sermaye yerine bilgi birikiminin ikame edilmesi mümkündür. İçsel büyüme anlayışına göre de, Bilgi ve yenilikler, bu ikame fonksiyonu ile bölgesel sermaye birikimini artırmaktadır. Geri bölgelerin potansiyel üretim kaynaklarının bulunduğu varsayımı altında bilgi, bu faktörlerin üretim sürecine girmesini sağlamakta, atıl kaynakların değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ancak geri bölgelerdeki bu dinamizmin ortaya çıkarılabilmesi için;

- Özel kesimin bölgelere yönelmesini sağlayacak teşvik politikalarının uygulanması,
- Özel kesim girişiminin yetersiz kaldığı durumlarda, başlangıçta, üretim sürecinin – üretim için gereken bilgi altyapısının - devlet tarafından başlatılması, gerekmektedir. Ancak, geri bölgelerde gelişme dinamiği başlatılması ve sürdürülmesi, sadece üretim bilgisi ile mümkün olamamaktadır. Üretilen mal ve hizmetlerin hangi piyasalarda, nasıl ve hangi miktarlarda sunulacağı, tüketici taleplerinin niteliği, farklılaştırılmış ürünlerin nasıl tanıtılacağına yönelik bilgi de “piyasa bilgisi” olarak nitelendirilmekte ve stratejik önem taşımaktadır. Piyasa bilgisi, hedef alınan piyasalara göre iki şekilde sınıflandırılabilir;
- Dış ticarete yönelik olarak, Küreselleşme'nin belirleyiciliği çerçevesinde, global piyasalarda talep bulan ve geri bölge faktörlerinin kullanımı ile üretilmesi mümkün olan ürünlerin belirlenmesi. Tüketici talepleri ile doğrudan doğruya karşı karşıya bulunan büyük marketler kendi iktisadi kazançları için bu çalışmalara katkıda bulunabileceklerdir.

Yabancı sermayenin de bu konuda katkısının sağlanması mümkündür. Türkiye’de, AB kökenli pek çok firmanın ülkenin değişik bölgelerinde, organik ürün yetiştiriciliği konusunda (DPT, 2003/b, s. 16) yerli firmalar ve üreticilerle ürün anlaşması yaptıkları bilinmektedir.

- İç pazara yönelik olarak, ulusal ekonomide kaynakların optimal kullanımının sağlanamaması nedeniyle, ithalat yolu ile karşılanan ancak, içeride yetiştirilme imkanı olan ürünlerle, gelişmiş bölgelerde talep bulabilecek tür ve nitelikte ürünlere yönelik bilgiler.

Bu bilgiler global ve ulusal internet ortamından, ilgili kamu kurumlarının istatistik çalışmalarından, küresel firmalar ve perakende satış megastorların talep formlarından elde edilebilecektir. Genel olarak ele alınırsa, bölgesel politikalar için bilginin elde edilmesi ve kullanılabilmesi için bölgelerin aşağıda belirtilen üç yeteneğe sahip olması gerektiği söylenebilecektir;

i-Bilgiden haberdar olabilme yeteneği; Global yaşamda dünyanın bir tarafındaki Bilgi, gelişen iletişim kanalları sayesinde anında başka taraflarda duyulmakta ve değerlendirilebilmektedir (spillover effect- taşma etkisi). Bu konuda gayreti olanların önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.

ii-Bilgiyi kullanan kesimleri görmek ve başarılarına şahit olmak; Bilginin ne amaçla ve nerelerde kullanıldığını görmek. Dünyanın bir bölgesinde elde edilen başarıları duyabilmek, gelişmeye aday bölgelerin önüne yeni ve ulaşılması mümkün ufuklar serecektir. Bu durumda, bölgesel politikaların buna göre uyarlanması ve programlanması gerekmektedir. Akademik çevrenin ve yabancı ülkelerde çalışan kesimin³ bu yansıtma işleminde özel bir fonksiyonu bulunmaktadır. Özel sektörle birlikte, devlet ve STÖ’de bu konuda destekleyici çalışmalar yürütebilir.

iii-Bilgiyi elde ederek (ya da üreterek) kullanabilmek; Ulusal kaynaklarla olabileceği gibi yabancı sermaye yatırımları ile de bilgi transferi yapılabilir. Burada önemli olan, bölgelerin elde edilen bilgi birikimini kullanabilme kapasiteleridir. Bu süreç, başlangıç aşamasında, bölge dışı aktörlerle sağlanırken, zamanla, “yaparak öğrenme” ve “çalışarak gelişme”, bilginin yerelleşmesine yol açacaktır. Böylelikle bir yenilik süreci de başlamış olacaktır.

³ BHAGWATİ, (2002) yabancı ülkelerde çalışan işgücünün para transferi ile birlikte, buldukları ülkelerdeki bilgi birikiminin aktarılmasında da rol oynadıklarını belirtmektedir.

2211. Devlet Müdahalesi ve Bölgesel Politikalar

Barro (1990), kamu harcamalarını özel kesim için üretken bir girdi olarak görmektedir⁴. Dengesiz büyüme anlayışı çerçevesinde de kamusal teşvik ve yatırımların önemi üzerinde durulmaktadır. Aschaur (1989), kamu sermayesinin özel sermayeden çok daha üretken ve verimli olduğunu, Amerika’da 1970’lerdeki verimlilik azalışını kamu altyapı yatırımlarının eksikliğine bağlamaktadır. Akdede ve Erdal (2004), Türkiye illeri ve bölgeleri açısından, kamu sermayesinin ya da kamu yatırımlarının bölgesel farklılıkları gidermede bir işlevinin olup olmadığını incelemeye yönelik çalışmalarında, kişi başına düşen en yüksek kamu yatırımlarına sahip olan nispeten fakir bölgelerde yakınsamanın görüldüğünü, başka bir deyişle, en fakir bölgelerde kamu sermayesinin şehirlerin birbirine yakınsamasına olumlu etki yaptığı sonucuna varmaktadırlar.

Bölgesel politikalar açısından devlet müdahalesi, sadece yatırım boyutu ile sınırlı bulunmamaktadır. Devletin karar alma ve uygulama fonksiyonu çerçevesinde, bölgesel politikaları doğrudan ve dolaylı etkileme yeteneği bulunmaktadır⁵. Türkiye’de bölgesel ekonomiler için hükümetin fonksiyonu ve kullandığı araçlar aşağıdaki biçimde sıralanabilecektir;

i-Yönetmelik araçlar; Hükümet birimlerinin çalışmaları, merkezi ve yerinden yönetim birimlerinin harcamaları; mali araçları ve teşvikleri belirleme, kullanma/kullandırma kuralları.

ii-Uluslar arası antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin (AB müktesebatına uyum gibi) yerine getirilmesi.

iii-Politika belirleme (hükümet programları ve bütçe kanununa dayalı politikalar).

⁴ Bu konuda yapılan ampirik çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Karagöl ve Özdemir (2004), Kointegrasyon metodu kullanılarak, Türkiye’de Marmara , Akdeniz ve Ege bölgelerinde kamu yatırımlarının uzun dönemde GSYİH’yi nasıl etkilediği araştırmış, kamu yatırımlarının, GSYİH üzerinde Marmara bölgesinde pozitif, Akdeniz ve Ege bölgesinde negatif etkide bulunduğu, bu sonuçlara göre; uzun dönemde kamu yatırımlarındaki artışların Akdeniz ve Ege bölgesinde özel yatırımları azaltıcı yönde bir etki yaptığı, ayrıca, kamu yatırımlarındaki artışların, özel sektör tarafından planlanan verimli yatırımların yapılmasını olumsuz yönde etkilediği, sonucuna varmıştır. Bölgesel bazlı kamu harcamalarının etkilerini tespiti yönelik çalışmalara çok rastlanmamakla birlikte, genel ekonomi açısından, kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymaya yönelik bir çok çalışma bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, Berber (2003), Türkiye’de kamu yatırımlarının büyüme üzerindeki etkisinin özel yatırımların gerisinde kaldığını; Ram (1986) kamu sektörünün ekonomik büyüme ve etkinliğine olumsuz etki yapacağını, ileri sürmekte, kamu sektörünün etkisiz işlediği, devletin müdahaleci davranışının ekonomik sistem üzerine aşırı yük ve maliyet bindirdiği, devletin maliye ve para politikalarının iktisadi özendiricilik sistemini bozduğu ve sistemin verimliliğini azalttığı gibi nedenleri saymaktadır.

⁵ Bilindiği gibi, farklı iktisadi düşünceler, devletin bu fonksiyonunun iktisadi politikalarda kullanılıp-kullanılmamasına göre kümelenmektedir.

iv-Düzenleyici metinler; Parlamento ve yetkili birimler tarafından çıkarılan, Anayasal, yasal bazdaki düzenlemeler ve yasalara bağlı alt düzenlemeler (Tüzük, Yönetmelik ve dig.).

v- Hakemlik; Adli ve diğer yetkili kurumların anlaşmazlık konularını çözümülemesi.

vi-Yaptırımlar; Politikaların etkinliğini sağlama yönünde, aykırı durumların mevzuata uygun biçimde cezalandırılması.

vii-Durum belirleme; İstatistik ve bilgi toplama/derleme yöntemleri kullanılarak elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile uygulanan politikaların başarı dereceleri, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin etkililik düzeyinin ve aralarındaki ilişkinin saptanması.

viii- Refah devleti uygulamaları; yoksul ve ihtiyaçlı kesime yönelik politikalar.

ix- Eğitim ve sağlık politikaları ile beşeri sermayenin niteliğinin artırılması.

Türkiye’de Hükümet, bu fonksiyonları ile;

- bilgi ve teknoloji düzeyinin bölgelere transferi,
- temel altyapı yatırımları,
- uluslar arası kurumlarla ilişkiler,
- çevresel politikalar,
- eğitim ve meslek edindirme,
- istihdam piyasasının düzenlenmesi,

konularındaki yetkileri ile bölgesel gelişmenin en büyük destekleyicisi olmaktadır.

2212. İnsan Sermayesi Birikimi ve Bölgesel Politikalar

İnsan sermayesi, önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, bireylerin formal ve informal eğitim süreci sonunda edindikleri üretkenlik kapasitelerini ifade etmektedir. Ekonomik modellerde insan sermayesinin artırılması, gerek devlet gerekse özel sektör tarafından verilen eğitimin yanında, bireylerin çalışırken edindikleri tecrübe ile ilişkilendirilmektedir. Eğitim; bireyler, firmalar ve toplum için geleceğe yönelik bir yatırım olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik anlamda eğitim; bilgi ve yenilik üretimi ile üretkenlik artış oranının yükseltilmesine yol açmaktadır. Cohen ve Soto (2001) tarafından yapılan çalışma sonucuna göre, 1960 yılında işgücünün ortalama eğitim süresi düşük gelirli ülkelerde (2,1) yüksek gelirli ülkelerde (8,7) yıl iken, 2000 yılında düşük gelirli ülkelerde (5,7) yüksek gelirli ülkelerde (12,1) yıla yükselmiştir. Yüksek gelirli ülkeler açısından, eğitime ayrılan bu süre, toplam çalışma süresinin (15-64 yaş arası) 49 yılın neredeyse %25’ine denk gelmektedir.

İnsan sermayesinin ülke içerisinde bölgesel gelişmeye olumlu katkı sağladığını gösteren ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Goetz ve Hu (1996) tarafından yapılan çalışmada, ABD'nin güneyindeki alt bölgelerin iktisadi gelişmesinde, beşeri sermaye düzeyinin doğrudan ve dolaylı katkısı sınıanmıştır. Yapılan sınıama sonuçları, beşeri sermaye düzeyi yüksek olan bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Lau ve diğ. (1993), Brezilya'nın eyaletleri arasındaki iktisadi gelişmişlik farkları ile beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi sınıamış, beşeri sermaye göstergesi olarak kullanılan işgücünün ortalama eğitim süresinin, reel üretime katkısının olduğu sonucuna varmışlardır. Martin ve Herranz (2004), İspanya'nın 19 bölgesindeki gelişmişlik farklılıklarının açıklanmasına yönelik çalışmalarında, beşeri sermayenin bölgesel büyüme üzerinde pozitif etkide bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır (TUSİAD, 2006, ss..30-35).

İnsan sermayesi – bölgesel gelişme ilişkilerini Türkiye için test eden birkaç çalışma bulunmaktadır. Güngör (1997), toplulaştırılmış üretim fonksiyonu yöntemi kullanılarak eğitimin Türkiye'nin 67 il'indeki sanayi büyümesine etkisini sınıadığı çalışmasında, 1980-1990 döneminde, sanayi sektöründe çalışanların ortalama eğitim düzeylerinin, üretime pozitif yönde etkide bulunduğu sonucuna varmıştır. Saygılı (1998), insan sermayesine ilişkin aynı göstergenin, 1985-1993 döneminde imalat sanayi sektörlerindeki toplam faktör verimliliği artışının, sadece teknolojik değişme bileşenini olumlu etkilediğini belirtmektedir. Taymaz (2001), 1987-1997 döneminde, 67 sanayi sektörünü kapsayan verileri kullanarak, toplam istihdam içerisinde teknik personelin (mühendisler ve teknisyenler) oranını, insan sermayesi göstergesi olarak tanımlamış ve insan sermayesinin, teknolojik gelişmenin önemli bir açıklayıcısı olduğu sonucuna varmıştır.

Saygılı, Cihan ve Yavan (2005) Türkiye ekonomisinin 1975-2002 dönemi ile ilgili, panel veri ve çapraz kesit yöntemleri kullanarak yaptıkları, çalışmalarında, insan sermayesi-verimlilik ilişkilerini test etmişlerdir. Çalışma, nicelik ve nitelik yönünden, insan sermayesinin geliştirilmesinde Türkiye'nin dünyadaki konumunun oldukça yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı çalışma dahilinde yürütülen ve farklı gelişme düzeylerindeki 50 dolayında ülke verisini kullanarak yapılan büyüme modeli tahminlerinde, yüksek ekonomik büyüme ve verimlilik artışına ulaşmada insan sermayesinin geliştirilmesinin önemi saptanmaktadır. Daha önce yapılan çalışmaların birçoğunun bulgusuna paralel olarak ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde

okullaşma oranı ve işgücünün ortalama eğitim süresindeki iyileşmenin, verimlilik artışına önemli katkı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

İnsan sermayesi birikiminin, -içsel teknolojik gelişmenin yanında-, İBM’de büyümenin temel belirleyicisi olduğu bilinmektedir. Lucas’tan (1988) sonra, bir çok yazar değişik yöntemlerle insan sermayesi birikiminin durağan- durum düzeyine etkilerini araştırmıştır. Yukarıda belirtilen çalışmaların tümü, insan sermayesi birikim sürecindeki dışsallık ve taşmalara yoğunlaşmaktadır. İnsan sermayesi birikimine elverişli bölgeler, insan sermayesinin nitelik kazanması ile daha hızlı bir büyüme trendine girebilmektedirler. Böylelikle, insan sermayesinin eğitim yolu ile artırılması bölgesel gelişme üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır.

2213. Bölgeler Arası Etkileşim

Taşmalar’ın bölgesel gelişmenin yayılması konusunda önemli fonksiyon gördüğü kabul edilmektedir. Bölgesel bilgi taşmaları yığılmalara neden olarak, sonuçta bölgesel gelişme dinamikleri ortaya çıkarmaktadır. Bilgi taşmaları, biriktirilen bilgi sermayesinde sabit getirilere yol açarak durağan durum büyüme oranının artmasına da neden olmaktadır. Bu temel görüş içsel teknolojik değişme kavramına dayanmaktadır (Grossman ve Helpman, 1991). Böylelikle bilgi taşmaları, kâr maksimizasyonu peşinde koşan firmaların ar-ge faaliyetlerine yönelmelerini sağlayarak, bilgi ve yenilik üretimini doğurmakta, teknolojik gelişmenin sürekliliğine yol açmaktadır (KALDEWEI - WALZ, 2001, ss.6-7).

Merkez-çevre etkileşimi, uzmanlaşmanın yanında, büyüme sürecini de doğurmaktadır. Bu mekanizma Perroux (1955) tarafından da kabul edilmektedir. Bölgeler arasındaki küçük farklılıklar, yığılma etkisinin belirleyici gücü ile ortadan kalkmaktadır. Bilgi taşmalarının bu yaklaşımda etkili olduğu söylenmektedir. Yerleşmiş bilgi taşmaları, yığılma ve kümelenme etkileri ile gelişimci büyüme merkezlerine yol açmaktadır (Englmann ve Walz, 1995). Bu görüş çerçevesinde, daha geniş bir bilgi altyapısı (gelişimci sektörlerin varlığı) bölgenin daha hızlı büyümesine yol açabilecektir (Walz, 1996). Bölgeler arasında, bilginin yayılma gücü de belirleyicidir. Bir bölgede üretilen bilgi’nin diğer bölgelere yayılması (taşmalar), bu bölgelerin yerel bilgi altyapısına bağlı olarak biçimlenmektedir (Akt. HELPMAN - COE, 1995, ss.863-866).

Krugman (1991), Krugman ve Venables (1995), Walz, (1996), merkez-çevre etkileşimi çerçevesinde, “Taşıma maliyetleri” üzerinde durmaktadırlar. Yüksek taşıma maliyetleri, firmalar alanda dağınık ise, üretim maliyetlerini artırdığından, yığılma ve kümelenmeyi teşvik etmektedir. Taşıma maliyetlerinin yüksek olduğu iki bölge arasındaki ilişkiler çerçevesinde, müşteri kitlesinin yoğun olduğu bir bölgede, ara ve nihai mal üretimine ağırlık vermek gerekecektir. Böylelikle bu bölge, yığılma etkisinden kaynaklanan daha yüksek bir büyüme hızı ile, endüstriyel/hakim merkez haline gelecek, diğeri ise daha düşük bir büyüme hızı ile bağlı/ikincil bölge durumuna düşecektir.

Dışsallık konusundaki görüşler üç grupta toplanmaktadır. Marshall-Arrow-Romer (MAR), dışsallıkları, yenilik üretimi bağlamında ele almaktadır. MAR dışsallıkları olarak bilinen bu anlayış, aynı endüstride yer alan yerel firmalar arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan dışsallıkları ifade etmektedir. MAR anlayışı, Schumpeter gibi büyüme ve yenilik için tekelci piyasa şartlarının daha uygun olduğunu, firmaların ortaya koydukları yeniliklerin yararlarının bu piyasalarda içselleştirilebildiğini, savunmaktadır. Ancak, üretilen yeni fikir ve buluşlarının bedel ödenmeksizin taklit edilebilmesi, yenilikçi firmaların ar-ge çalışmalarından vazgeçmelerine yol açabilir. Bu nedenle, devletin patent ve telif yasaları ile yeni fikirleri koruma altına alması beklenmektedir. Bu durumda bile, yeniliklerin diğeri tarafından kullanılması tamamen engellenememektedir (KÜÇÜKER, 1998, ss.64-66).

Porter’e göre (1996, ss.87-89), dışsallıklar en çok rekabetçi endüstrilerin coğrafi olarak yığıldığı kentlerde ortaya çıkmaktadır. Yerel rekabet, firmaları teşvik edici bir etkiye bulunmaktadır. Rekabetçi firmaların birbirlerinin fikir ve yeniliklerini taklit etmesi firmalar üzerine yenilik yapmak anlamında bir baskı oluşturmaktadır. Porter, teknolojik olarak yenilik ortaya koyamayan firmaların rekabet güçlerini kaybettiklerini savunmaktadır.

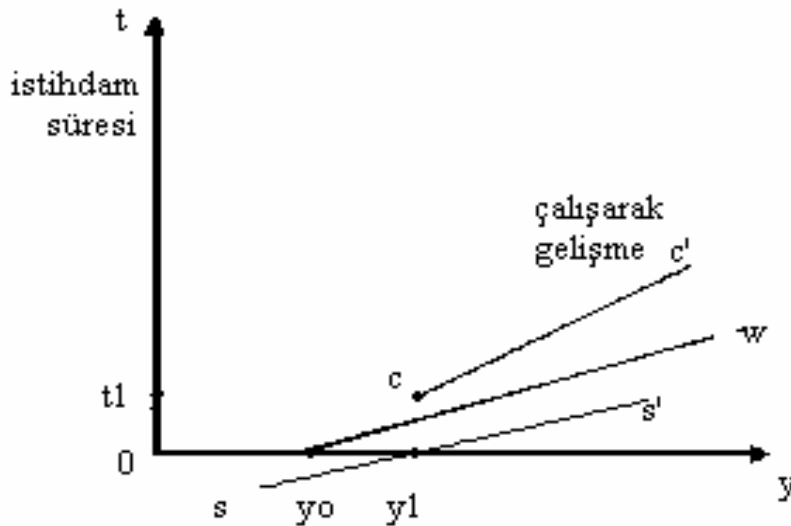
Jacobs dışsallıkları, en önemli bilgi transferlerinin farklı endüstriler arasında gerçekleştiğini, büyüme için endüstriyel çeşitliliğin uzmanlaşmadan daha önemli olduğunu savunmaktadır (Gleaser ve diğ. 1992). Jacobs modelinde bilgi yayılması yerel ortamın çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Farklı sektörler arasındaki bilgi değişimi, bir sektör içindeki bilgi alışverişine göre daha verimlidir. Jacobs dışsallıkları endüstriyel çeşitliliğin büyüme için daha önemli olduğunu ifade etmektedir (Henderson, 1997; Lucio, Hecce ve Goicollea, 2002, Akt. KIYMALIOĞLU; 2004, ss. 370-374).

2214. Bölgeye Yönelik Finansal Kaynakların Etkisi

Yakın zamanlarda, gelir artışı ile bölgesel finansal gelişme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik, ampirik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. De Gregorio ve Giudotti (1995), King ve Levine (1993), bu çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalarda elde edilen bulgular ve gelişen teorik büyüme anlayışı, finansal sektörün gelişmesinin gelir düzeyi üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar, finansal gelişmenin bölgesel gelir artışına yol açtığı sonucuna varmaktadır. Bu görüş çerçevesinde, bölgesel bazda küçük işletmelerin kredi ve finans kaynaklarına ulaşımındaki kolaylıkların bölgesel gelişmeye olumlu katkıda bulunduğu sonucuna varılmaktadır.

2215. Çalışarak Gelişme

Arrow (1962) belirli bir alanda faaliyette bulunan firmalarda, zaman geçtikçe, üretim maliyetlerinin düştüğünü, kalitenin yükseldiğini ve üretimin hızlandığını fark etmiş; bunun çalışanların yaptıkları iş ile ilgili bilgi birikimlerini artırmalarından kaynaklandığını ileri sürerek, bu sürece “yaparak öğrenme” adını vermiştir. Yaparak öğrenme, işgücünün daha az bir zaman diliminde daha etkin öğrenmesini sağlamaktadır. Daha çok sanayi dallarında gözlemlenen bu süreç, günümüz dünyasında rekabet konusunun gerektirdiği uzmanlaşmayı en kolay sağlayan öğrenme süreci olarak ta bilinmektedir.

Şekil: 5
Çalışarak Gelişme

Ancak, yaparak öğrenme kavramı, belirli bir işte çalışan kesimin kaydettiği gelişmeleri tüm boyutları ile ortaya koyamamaktadır. Yaparak öğrenme, işgücünün sadece yaptığı iş

ile ilişkilerini tanımlamaktadır. Oysa, yaptığı işi geliştiren işgücü, kalifiye hale gelmektedir. Bu durumda, niteliği artan işgücünün fiyatı da yükselecektir. Gelir artışı ile birlikte, birbirini takip eden bir takım gelişmeler de ortaya çıkmaktadır. Şekil 5 bunu açıklamaktadır. Yatay eksen, y , toplam gelir; dikey eksen, t , istihdam süresini göstermekte, $s-s'$ tasarruf eğrisi, w ; ücret, $c-c'$ ise çalışarak gelişme eğrisidir. İstihdam süreci içerisinde t_1 , zamanında, y_1 gelir düzeyinden itibaren *çalışarak gelişme* ortaya çıkmakta ve ücret ve tasarruf artışına bağlı olarak yükselmektedir. Bu gelişmeler başlangıçtan itibaren aşağıdaki biçimde sıralanabilir:

- 1-işgücünün çalışmaya başlaması,
- 2-yaparak öğrenme,
- 3-nitelik artışı ve buna bağlı olarak ücret artışı,
- 4-ücret artışı ile tüketim kalıplarında değişme,
- 5-ücret artışı ile eskiye göre daha yüksek bir tasarruf,
- 6-tasarrufların bireysel yatırıma yönlendirilmesi,
- 7-piyasa şartlarını öğrenme, piyasada en kârlı yatırım seçeneğini bulmaya çalışma,
- 8-yaptığı işe ilaveten bireysel girişimcilik.

Görüldüğü gibi, başlangıçta bir iş ile irtibatlandırılan işgücü, nihai aşamada bir girişimci haline gelebilmektedir. Bu durum, “çalışarak gelişme-developing by working” sürecini tanımlamaktadır⁶. Çalışarak gelişme ile ilgili, literatürde müstakil bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Daha ayrıntılı araştırmaları bir başka çalışmaya bırakmakla birlikte, gerçek hayatta gözlemlenebildiği kadarı ile bu sürecin doğrulayan işaretlere ulaşmak mümkündür. Çalışan kesimin, belirli bir süre sonra, gelir artışı ile birlikte tasarrufa yöneldiği, bu tasarrufların getirisi ile gelir artışının daha da arttığı, artan gelirin bazı durumlarda ilave işler için yatırıma dönüştürüldüğü gözlemlenebilmektedir. Bu durumda, işgücü, ilaveten bir başka alanda faaliyette bulunma imkanı da bulmaktadır. Çalışarak gelişme, firmalar açısından daha somut bulgular ortaya koymaktadır. Başlangıçta sınırlı alanlarda faaliyet gösteren firmaların zaman içerisinde elde ettikleri gelişme ile birlikte faaliyet alanlarını genişlettikleri, görülmektedir. Türkiye’de kamuoyunun yakından

⁶ Çalışarak gelişme, ilk bakışta Keynesyen politikalar ile benzeştirilebilir. Bilindiği gibi, Keynesyen anlayışta, resesyon dönemlerinde, talep artışına bağlı olarak üretim artışı gerçekleştirilebilmesi için devletin harcamalarını artırması tavsiye edilmektedir. Çalışarak gelişme kavramı, Keynesyen anlayışın yukarıda belirtilen bölümüne de uygunluk göstermektedir. Ancak temel çıkış noktasında, geri bölgelerdeki nitelsiz işsiz kesimin kendi bölgelerinde istihdam edilerek, bölgesel kaynaklarla hem kendilerinin hem de bölgenin gelir düzeyini artırmaları hedeflemektedir.

tanıldığı bir takım şirket topluluklarının (holdinglerin) belirli bir süre önce, daha az alanda faaliyette bulunur iken, faaliyet alanlarını genişleterek mevcut konumlarına geldikleri görülmektedir.

Çalışarak gelişme; işsizlik oranının yüksek, atıl bölgesel kaynakların büyük boyutlarda olduğu geri kalmış bölgeler için amaçlanan gelişme dinamiğinin ortaya çıkarılarak sürdürülebilirliğini göstermektedir. Bir başka ifade ile, devlet tarafından bölgedeki niteliksiz işgücünün geleneksel faaliyetlerde istihdamı ile bu sürecin başlatılabilmesi mümkün olabilecektir.

2216. Sürükleyici Birimlerin Belirlenmesi

İDBG anlayışına göre, her bölgenin içsel özelliklerine göre belirli faaliyetlerin belirlenerek desteklenmesi tavsiye edilmektedir. Türkiye'nin idari yapısı ve coğrafi özellikleri (Bknz. KARLUK, 1999; ŞAHİN vd 2005; DİE, 2002) belirli ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde egemen olmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, homojen bir bölgede bulunan ilçelerin⁷ oluşturduğu bir grubun gelişme kutubu olarak ele alınması ve bunların arasından sürükleyici birim (SB) olma potansiyeli bulunanların belirlenmesi gerekmektedir. SB'lerin desteklenmesi ile birlikte, merkez-çevre etkileşimi içerisinde, gelişme dinamiğinin, ileri ve geri bağlantılar yoluyla, gelişme kutubu içerisindeki diğer birimlere yayılması amaçlanmaktadır.

Türkiye'nin coğrafi yapısı çerçevesinde belirli faaliyetlerin belirli bölgelerde belirgin olmasından hareketle, gelişme kutuplarının aşağıdaki gruplandırmaya göre yapılması ve bunların arasından SB'lerin seçilmesi tavsiye edilebilecektir:

i- Mülki Bölümlenme: İller gelişme kutubu olarak değerlendirilirken, bağlı alt kademeler arasından da SB'ler seçilecektir. Bu durumda Devlet birimlerinin merkez ilçelerde kümelenmesi, hizmetler sektörünün gelişmesine yol açarak emek talebi ortaya çıkarırken, merkezin yerel tüketim mallarına (tarım ürünleri) karşı talebi de bağlı birimlerin üretimi için önemli bir pazar avantajı ortaya koyacaktır. AB bölgesel politikalarının merkezinde

⁷ DPT'nin yaptığı çalışmalarda il merkezleri de aynı zamanda bir merkez ilçe kabul edilmektedir. Türkiye idari yapılanmasında ilçeden daha büyük müstakil bir birim bulunmamakta, nüfus, alan ve ekonomik faaliyetler bakımından araştırma temeline konulacak en uygun birim olarak değerlendirilmektedir. Daha küçük olan köyler ise gerek ekonomik gerekse diğer açılardan anlamlı ve somut veriler sunamamaktadır.

yer alan ve 2003 yazından itibaren Türkiye’de de uygulanmaya geçirilen NUTS sistemi için, bu görüşe uygun olarak Mülki bölümler esas alınmaktadır (bknz.DPT, 2003-İBB).

ii- Su Havzaları: Türkiye’de bir çok yerleşim birimi akarsu, baraj ya da göllerin etkileşim alanı içinde bulunmaktadır. Van gölü havzası, Yeşilirmak havzası, Keban barajı havzası gibi⁸. Bu havzalar asıl kaynağı besleyen tüm birimleri ile bir bütünlük içinde bulunmaktadır Su havzalarının ortaya koyduğu avantajlar, potansiyeller (sulama, ulaşım, su ürünleri, iklim özellikleri vb.) ve dışsallıklar değerlendirilerek ortak politikaların en optimal biçimde uygulanacağı birim/birimler SB olarak seçilebilecektir.

iii-Sınır Bölgeleri (Merkeze en uzak bölgeler): Türkiye’nin komşu ülkelerle sınır bölgesinde bulunan yerler (Suriye, Irak, İran, Gürcistan, Bulgaristan ve Yunanistan sınırında bulunan il merkezleri ve ilçeler) sınır ticareti ve sınır ilişkilerine (turistik ve resmi hareketler) dayalı olarak çevre birimler için SB olma potansiyeli taşımaktadır⁹.

iv-Turizm Bölgeleri: Doğal, tarihsel ve kültürel değerleri özellikle dış kaynaklı turizm hareketleri için elverişli durumda bulunan yerler, hizmet ve tarım (gıda) sektörü üretimi için önemli boyutlarda talep ortaya koymaktadır. Turistik değer taşıyan birimler, il, bölge ya da ülke bazında SB olabilmektedir. Sözelimi, Antalya bölgesi Türkiye için her boyutta bir cazibe merkezi durumundadır. Sarıkamış kayak merkezi ise küçük bir birim olmasına rağmen, kış turizmine yönelik hareketlerin yoğunluğuna bağlı olarak, gelir düzeyi oldukça geri olan Kars¹⁰ ili için gelişme kutbu olabilir. Benzer biçimde belirlenecek yerlerin, yakın çevresinde etkileşim içinde bulunabileceği yerlere göre, SB olarak değerlendirilmesi ve uygun politikaların ortaya konması mümkündür.

Yukarıda belirtilen 4 sınıflandırma ile birlikte aşağıdaki kriterler çerçevesinde oluşturulan gelişme kutupları, benzer çalışmaların yapılmasını sağlayabilecektir;

- Bitkisel üretim bölgeleri (tahıl, meyve, sebze ve süs bitkileri üreten yerler),
- Hayvancılık bölgeleri,
- Sanayi bölgeleri,
- Kıyı bölgeleri,
- Orman bölgeleri,
- Ana ulaşım ağı ve çevresi.

⁸ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bknz. ŞAHİN ve dig. (2005).

⁹ Sınır ticareti ile ilgili değerlendirmeler üçüncü bölümde yer almaktadır.

¹⁰ İBB sınıflandırmasında Türkiye’nin sosyal ve ekonomik gelişmişlik endeksi sıralamasına göre, en geri bölge olarak belirlenmiştir (DPT-ÖUKP, 2004, s.36 vd) .

Bu şekilde belirlenecek gelişme kutuplarında, hakim sektörün yanında diğer kamusal ve özel faaliyetlerin bulunması kaçınılmazdır. Ayrıca, SB’lerde, hammaddenin nihai ürün haline getirilmesine kadar gereken tüm yan endüstriler ve bunun için gereken niteliksiz/nitelikli işgücü, alet ve makineler, uzmanlaşmış hizmetler, finans hizmetleri, diğer girdiler ve bu firmalarla ilgili diğer endüstriler de konuşlanacaktır. Bu durumun bölgesel politikaların tasarlanması aşamasında göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

23. İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme Modeli

İDBG Modeli, içsel özellikleri gelişmeye en uygun olan birim ve sektörlerin desteklenmesi ile ortaya çıkan gelişme dinamiğinin, merkez-çevre etkileşimi içerisinde çevreye yayılmasını amaçlayan bölgesel gelişme modelidir. Bölgesel gelişme ile birlikte, ayrıca, insan sermayesinin de “çalışarak gelişme” sürecine girerek yükselmesi beklenmektedir.

İDBG modeli¹¹, önceki kısımlarda açıklanmaya çalışıldığı gibi, İçsel ve dengesiz bölgesel büyümenin belirleyicilerine göre tasarlanmaktadır. Buna göre, bölgelerin içsel özellikleri dikkate alınarak, devlet müdahalesi ile, bilgi birikimi ve insan sermayesinin artırılması, bölgeler arası ilişkiler, işgücünün istihdam edilmesi ile birlikte ortaya çıkan dinamikler (yaparak öğrenme ve çalışarak gelişme) bölgesel politikalar doğrultusunda değerlendirilmektedir.

Modelde 3 bölge bulunmaktadır. Başlangıçta tümü geri olarak nitelendirilirken, devlet tarafından içsel özelliklerine göre 3 farklı sektörde; birinci bölge’nin tarım sektöründe, ikincinin ara mallar sektöründe üçüncünün de bilgi ve teknoloji sektöründe, faaliyet göstermesi planlanmıştır. Üç bölge birbirlerine fiziksel olarak yakındır. Bu nedenle mal ve işgücünün ulaştırma maliyetleri önemsenebilecek kadar az düzeydedir.

¹¹ Literatürde, teorik model kurgulayan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Romer (1990); içsel büyüme anlayışı çerçevesinde, “Dikey yenilikler” olarak nitelendirilen 3 sektörlü bir model ortaya koymaktadır. *Araştırma sektörü* nitelikli istihdam ile lisans, dizayn, vb üretmek *Aramal üreten sektöre* satar. Bu sektör de nihai mal için girdiler üretmektedir. *Nihai mal sektörü* de ara mal ve emek kullanarak nihai malı üretmektedir. Murakami (2002); Bölgeler arasında kamu girdileri ile bölge halkının refah düzeyi arasındaki ilişkileri incelemek için, iki bölgeli içsel büyüme modeli kurgulamaktadır. Krishna ve Perez (2004); Dengesiz büyüme anlayışının altında yatan düşünceleri ortaya koymak ve sürükleyici sektörleri belirlemek için sektörler arası ilişkileri gösteren bir model ortaya koymaktadırlar. İDBG, bu çalışmalardan fikir bazında yararlanmaktadır.

Modelde devlet aktif olarak yer almaktadır. Devlet, bölgesel planlama yapmakta, piyasayı düzenleyici işlemleri uygulamaya geçirmekte, altyapı yatırımları yapmakta, eğitim ve sağlık gibi alanlarda faaliyet göstererek işgücünün niteliğinin artırılmasını sağlamakta, bilgi ve yenilik üretilmesi için yatırım ve ar-ge teşvikleri uygulamakta, nitelikli ve niteliksiz işgücüne istihdam sağlamakta, geri bölgede yaşayanlara sosyal yardımda bulunmaktadır. Bölgesel politikalar uygulanan üç bölgeye de gelir vergisi muafiyeti tanınmış, sadece KDV tahsilatı yapılmasına karar verilmiştir. Uluslar arası kurum ve fonların bölgelere yönelik yardımlarının temin edilmesi için devlet eğitim faaliyeti de vermektedir.

Modelin hareket noktası, atıl durumda bulunan geri bölge işgücünün, başlangıçta devlet müdahalesi ile üretim sürecine sokulmasıdır. Bu durumda mevcut faktörlerle, elde bulunan niteliksiz emek devlet müdahalesi ile üretime başlamakta ve emek-yoğun ürünler elde edilmektedir. Bir sonraki aşamada, ilk aşamada üretilen emek-yoğun mallar belirli bir oran içerisinde girdi olarak kullanılmaktadır. Böylece, üretim bir hiyerarşi içerisinde gerçekleşmektedir. Süreç içerisinde, yaparak öğrenme ve taşma etkisi, teknoloji ve bilgi'ye ulaşımı artırmaktadır. Böylelikle, her aşamada girdi olarak kullanılan ürün ve işgücü bir önceki aşamaya göre teknolojik ilerleme ve beşeri sermayedeki artışı da içermektedir.

Beşeri sermayenin nitelikleri hariç diğer etkenlerin de aynı olduğu şartlarda, başlangıçta en ileri düzey üretimde bulunan firmalar gelişmiş üçüncü bölgede, diğer aşamalı üretimler de diğer iki bölgede faaliyet göstermektedir. İlk bölge firmaları ikinciye, ikinci de üçüncüye geleneksel üretim yöntemleri ile üretilen ve kademeli olarak katma değer eklenmiş mallar satarken, gelişmiş üçüncü bölge, bir yandan bilgi ve yenilik üretirken, diğer yandan da elinde bulunan bilgi ve teknoloji düzeyi ve yüksek nitelikli emek sayesinde bu malları ara mal olarak kullanmakta ve ulusal/uluslar arası piyasalara yönelik nitelikli mallar üreterek satmaktadır. İlk aşamada gelişmiş bölge firmaları, ölçeğe göre artan getiri, diğer iki bölgeninkiler ise ölçeğe göre sabit getiri altında üretimde bulunmaktadır.

Birinci bölge ilk aşama üretimi gerçekleştirerek, minimum düzeyde bir gelir elde etmeye başlamakta, ürün ve işgücü kalitesi yükseldikçe, daha ileri düzey mal üreten diğer birimlerin gelirleri de artış eğilimine girmektedir. Burada ileri bağlantı ilişkileri dinamiktir.

Bir önceki aşamada elde edilen bilgi ve teknoloji bir sonraki endüstrilere katma değerli olarak yansımaktadır. Başlangıçta devlet müdahalesi ile (altyapı yatırımları, teşvikler ve işgücüne yönelik eğitim ve sosyal amaçlı harcamalar) harekete geçirilen bu mekanizma, velud döngü (virtuous circle; kısır döngünün tersi) içerisinde işlemeye devam etmektedir.

Birinci Bölge: Geleneksel Üretim Aşaması

Devlet birinci bölgede sosyal yardım kapsamında yaptığı harcamaları istihdam amaçlı kullanmaya başlayarak niteliksiz işgücünün öncelikle tarımsal faaliyetlerde istihdam edilmesini sağlar. Bir yandan da tarım sektörüne yönelik altyapı yatırımlarını yerine getirir. Bu durumda, daha önce atıl kapasite olarak gözüken niteliksiz istihdam ve kullanılmayan/optimal değerlendirilemeyen toprak üretim sürecine sokulmuş olur.

Bu aşamada, teknoloji minimum düzeyde ve emek niteliksizdir. Geleneksel mallar üretilmekte, “ölçeğe göre sabit getiri” geçerli olmaktadır. Tam rekabet koşulları altında, bu tür geri bölgelerin tümünde aynı emek türü kullanılmakta ve emeğin mobilitesi nedeniyle (iç göç serbestisi) aynı ücret düzeyi geçerli olmaktadır. Bu nedenle;

$$pZ = cZ = w^c_L \quad (1)$$

fiyat, maliyet ve ücret eşit olmakta, ticaret serbestisi nedeniyle de;

$$w^c_L = w_L \quad (2)$$

işgücünün getirisi ile maliyeti de eşit varsayılmaktadır. c , niteliksiz emeğin ücreti, cZ ise bir birim Z malının üretim maliyeti olmaktadır. Emek ve malların serbestçe dolaşabilmesi nedeniyle $pZ=1$ olarak varsayıldığında, fiyat düzeyi;

$$1 = cZ = w \quad (3)$$

olarak ifade edilebilecektir (DION, 2004, s.4).

Üretime başlama ile birlikte, tarımsal üretimi geliştirmek için ihtiyaç duyduğu alet, makine ekipman vb. (t), ikinci bölgeden, tarımsal üretimi geliştirmek için ihtiyaç duyduğu bilgi ve teknolojiyi (k), üçüncü bölgeden talep eder¹².

Birinci bölge toplam tarımsal üretiminin bir kısmını kendisi kullanmakta, kalan kısmını da ikinci ve üçüncü bölgeye satmaktadır. İkinci bölge toplam üretimini 2'ye

¹² T , Z ve K her bölgenin toplam üretim düzeyini, t , z ve k ise bölgelerin birer birim üretimlerini göstermektedir.

ayırmakta bir bölümünü birinci bölgeye, diğerini de üçüncü bölgeye satmaktadır. Üçüncü bölge ise, toplam üretimini 3'e ayırmakta, bir bölümünü birinci, bir bölümünü ikinci, bir bölümünü de dış bölgelere (ulusal/uluslar arası) satmaktadır. Bu durumda, bölgelerin toplam üretimleri miktar olarak;

$$\text{Birinci bölge için; } Q_Z = (a+b+c)$$

$$\text{İkinci bölge için; } Q_T = (d+h)$$

$$\text{Üçüncü bölge için; } Q_K = (a' + b' + c')$$

olarak gösterilebilir. Bu çerçevede başlangıçta birinci bölgenin toplam net geliri diğer bölgelerle yaptığı ticarete göre belirlendiğinden;

$$y_1 = z - \left(\frac{d}{T} + \frac{a'}{K} \right) \quad (4)$$

olarak gerçekleşecektir. z , toplam satışını, (d/T) ikinci bölgeden, (a'/K) da üçüncü bölgeden alımını göstermektedir. Devletin altyapı yatırımları ve sosyal yardımları¹³, üretim miktarını ve niteliğini artırıcı etkide bulunduğundan; bölgesel üretimi devlet yardımlarının etkisini gösteren bir katsayı ile (r) çarpmak gerekecektir. Bu durumda;

$$y_1 = r(z) - \left(\frac{d}{T} + \frac{a'}{K} \right) \quad (5)$$

eşitliği yazılabilir, denklemde kolaylık amacıyla $r(z)$ yerine Z yazılırsa,

$$y_1 = Z - \left(\frac{d}{T} + \frac{a'}{K} \right) \quad (6)$$

elde edilir. Burada, (Z) değerinin, üretim girdisi olarak diğer bölgelerden temin edilen $(d/T+a'/K)$ değerinden büyük olması gerektiğinden;

$$Z \geq L \left(\frac{d}{T} + \frac{a'}{K} \right) \quad (7)$$

yazılabilir. Burada L ; işgücünün nitelik düzeyini ve dolayısı ile $(d/T+a'/K)$ girdilerine eklenen katma değer oranını gösteren bir çarpan olup başlangıç aşamasında, yukarıda (1-2-3 no.lu denklem) gösterildiği gibi (1)'e eşittir. Birinci bölgenin üretime başlaması ile birlikte, ilk aşamada yaparak öğrenme, daha sonraki aşamalarda da çalışarak gelişme süreci ortaya çıkacağından, (L) değeri artmaya başlayacak, buna bağlı olarak ikinci ve üçüncü bölgeden ithal ettiği faktörlere eklenen katma değer de artacaktır. Bu durumda işgücü; (L) değeri ne kadar büyük olursa, bölge toplam üretim değeri (Z), ve toplam net

¹³ Birinci bölge tarımsal üretim yaptığından, doğal olarak bu ürünlere kendisinin de ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle toplam üretiminin bir kısmını kendisi kullanacağından dışarıya satmaz. Ancak, birinci bölgede devlet sosyal yardım bazında birinci bölgenin ihtiyacı olan ürünleri satın alarak tekrar bedelsiz olarak bölgede dağıtmaktadır.

gelir (y_1) de artacak, buna bağılı olarak diğerk iki bölgeden ithal edilen girdi miktarı da artırılmak istenecektir.

Başlangıç aşamasında, niteliksiz emek (L) tek girdi iken, üretim sektörü değışmediğı halde, zaman içerisinde diğerk bölgelerden talep edilen bilgi ve yeniliklerle üretim geliştirilmekte, bölgesel gelir de artırılmaktadır.

İkinci Bölge: Modern Üretim Aşaması

İkinci bölge, tarım bölgesi için makine vb. bilgi bölgesi için ara mal niteliğinde modern mal üretmektedir. Devlet tarafından sağlanan teşviklerle bu bölgede faaliyette bulunan firmalar girdi olarak nitelikli emek (H) ve bilgi (sermaye); ara mal olarak birinci bölge ürünü, (z) kullanmaktadır. Bir ünite modern mal (t), üretmek için¹⁴ bir ünite bilgi (k) gerekmektedir. Burada üretim hacmini, “potansiyel, nitelikli emek miktarı (istihdam hacmi)” belirlemektedir. Bu nedenle her üretim için “artan verimler” geçerli olmaktadır. Sabit maliyetlerin kamu teşvikleri ile karşılandığı varsayılmaktadır. Bu nedenle, toplam maliyet değışken maliyete eşit olmakta, bu da nitelikli emek ücreti, bilgi ve girdi maliyetlerinin toplamını göstermekte;

$$ct = w_H^c + k + z \quad (8)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Tam rekabet piyasasında fiyat-maliyet eşitliği varsayımında,

$$ct = pt \quad (9)$$

olarak gösterilecektir. Burada, kamu teşvikleri (G) ile sağlanan sabit maliyetler firmaya/üreticiye kâr olarak kalmaktadır. Kamusal teşvikler burada, işgücünün eğitilerek niteliğinin artırılması ve üretim için gerekli diğerk altyapı yatırımları için kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, ikinci bölgenin başlangıç aşamasında toplam net geliri;

$$y_2 = (T + G) - \left(\frac{b}{Z} + \frac{c'}{K} \right) \quad (10)$$

olarak gösterilir. Birinci bölge ile ilgili varsayımların geçerliliğı altında;

$$T \geq H \left(\frac{b}{Z} + \frac{c'}{K} \right) + G \quad (11)$$

yazılabilir. Burada da (H), işgücünün nitelik düzeyini ve dolayısı ile girdilere eklenen katma değıer oranını göstermektedir. İkinci bölge, toplam net gelir artışını sağlamak için,

¹⁴ T; ikinci bölgenin toplam üretimini göstermekte, birinci bölgeye yönelik makine vb ile üçüncü bölgeye yönelik işlenmiş tarımsal ürünleri içine almaktadır.

birinci bölgenin ürettiği mallarla üçüncü bölgenin ürettiği bilgi ve yeniliklere gerek duymakta, daha fazla bilgi ve yenilik için de daha fazla miktarda nitelikli emek talebinde bulunmaktadır. Bu durumda, nitelikli emek talebini –insan sermayesini- artırmaya çalışacaktır. Bunun için bir yandan mevcut istihdama yönelik eğitim vermek isterken diğer yandan da dışarıdan nitelikli emek talebinde bulunacaktır.

İkinci bölgede ücret düzeyi, işgücü nitelikli olduğundan birinci bölgedeki emek ücretinden daha yüksek olacaktır. (8) Numaralı denklemden hareketle,

$$w^c_H = pT - c\left(\frac{b}{Z} + \frac{c'}{K}\right) \quad (12)$$

yazılabilir. İkinci bölgede emek ücreti, üretilen (T) malının fiyatı ile dışarıdan alınan girdilerin maliyeti farkına göre belirlenecektir. (pT) değerinin artması işgücünün nitelik düzeyine (H), bağlı olduğundan (11 no.lu denklem), ücret düzeyi de, yenilik üretmeye/bilgi birikimini kullanabilmeye bağlanmıştır. Bilgi ve yeniliklerle sağlanan artış (H değerinin artması), gelir düzeyinde (y_2), daha fazla bir artışa yol açacağından, ücret düzeyinin de bağımlı olarak yükseleceği görülmektedir.

İkinci bölgede, üretim sürecinde bilgi birikimi ve dışsallıklar nedeniyle üretim genişleme imkanı da bulmaktadır. İkinci aşamada tüketim malları üretiminde mal farklılaştırmasına gidilmesi ile monopolistik güç elde edilmekte ve ölçeğe göre artan getiri sürekli hale getirilebilmektedir. T üretim sürecinde, bölgelerdeki n sayıdaki firma ürettiği malları p fiyatından satmaktadır. Bölgedeki firmaların sayısı da sermaye olarak kullanılabilen bilgi birikimine bağlı olmaktadır.

Üçüncü Bölge: Bilgi ve Yenilik Üretim Aşaması

Üçüncü bölge bilgi ve yenilik üretimine yoğunlaşmıştır. Firmalar bu bölgede nitelikli istihdam kullanarak, diğer iki bölge ve ülke dışına bilgi ve yenilik üreterek satmaktadır. Bu aşamada faaliyette bulunan gelişmiş sektörler, değişik tür mal ve hizmet üreten ve üretim yöntemlerini ve ürettikleri mal ve hizmetleri kar maksimizasyonu amacıyla sürekli değiştirebilen sektörlerdir. Doğal olarak, her ulusal ekonominin amacı tüm bölgeleri gelişmiş sektörlerle kavuşturabilmektir. Ancak, bu durum, kendiliğinden ortaya çıkmadığından, kamu müdahalesi gerekebilmektedir.

Gelişmiş sektörler; patent ve telif haklarının koruma altına alınması nedeniyle kar maksimizasyonu peşindedir. Monopol gücü elde etmek için özel nitelikli bilgi üretmektedirler. Ancak taşma etkisi nedeniyle, özel nitelikli bilgi, kamusal nitelikli hale gelebilmektedir. Bilgi birikiminin artması ile birlikte gelişmiş sektörlerde üretkenlik te artmaktadır. Romer (1990), yeni fikirlerin keşfinin yenilik maliyetini düşürdüğünü varsaymaktadır. Bulunulan zaman dilimindeki araştırmalar, gelecek araştırmaların maliyetini düşürmektedir. Mucidler de kendi fikirlerinin telif haklarını koruma altına almaktadırlar. Yeni ürünler için ‘ürüne özel bilgi’ye ulaşmaya çalışmaktadırlar. Fiziksel sermayenin aksine bilgi birikimi, amortismanına konu olmamaktadır. Getiriler, telif hakları ile toplumsallaştırılmamakta, aksine, kişiselleştirilmektedir. Bu da mucidler için teşvik unsuru olmaktadır.

Üçüncü bölge, Sürükleyici birim, cazibe merkezi-kalkınma kutbu, fonksiyonuna bürünmüştür. Merkez-çevre ilişkilerine göre, çevresinden mal ve hizmet talebinde bulunmakta, onlara yüksek nitelikli bilgi ve yenilik sunmaktadır. Bu durumda, üçüncü bölgenin toplam net geliri;

$$y_3 = (K+G_3) - \left(\frac{c}{Z} + \frac{h}{T}\right) + W^c_{Ha} \quad (13)$$

olarak gösterilebilir. (G_3) bölgeye sağlanan kamu teşviklerini; $\left(\frac{c}{Z} + \frac{h}{T}\right)$ periferden talepte bulunduğu mal ve hizmet kümesini, (W^c_{Ha}), bilgi ve yenilik üretiminde ihtiyacı olan yüksek nitelikli emek karşılığı ödenen ücreti göstermektedir. (K) ulusal ve uluslar arası piyasalara sunduğu bilgi ve yeniliklerle, bunlara dayalı olarak üretilen yüksek nitelikli mal ve hizmetlerden elde ettiği toplam hasılatı ifade etmektedir. Bir ve ikinci bölge ile ilgili (7) ve (11) no.lu denklemlerden hareketle;

$$K > H_a \left(\frac{c}{Z} + \frac{h}{T}\right) + G \quad (14)$$

yazılabilir. Üçüncü bölgede de emegin nitelik düzeyi (H_a), belirleyicidir. (K) değerinin büyümesi, bir yönü ile, girdi olarak kullandığı (Z) ve (T) mallarının değerindeki artışa da bağlıdır. (K) ileri teknoloji gerektiren bir üretim olabileceği gibi, tarım ve hizmet sektöründe yürütülen değişik faaliyetleri de kapsayabilecektir. Bölgelerin kendi içsel özelliği bu sektörlerin temel belirleyicisi olacaktır. Bilgi ve yenilik üretimi için ithal girdiler de kullanılabilir. Bu ithalat, yabancı sermaye yatırımları ya da uluslar arası

fonlardan yararlanılarak gerçekleştirilebilir. Doğal olarak, (K), üretim aşamasında kullanılan bir çok faktörün maliyetini de içermektedir. Maliyet yönü ile ele alınırsa, bilgiye dayalı üretim ölçeğe göre artan getiriler ve yüksek kâr oranı anlamına geleceğinden, birim başına toplam maliyet/fiyat ilişkisi;

$$p(k) > c[w_{Ha}^c + t+z+ (k_{cf})] \quad (15)$$

olarak gösterilebilir. (k_{cf}) birim başına sabit maliyetleri göstermektedir. Kamu teşviklerinin sabit maliyetlerin bir kısmını karşıladığı da varsayılmaktadır.

Üçüncü bölgede, bilgi ve yenilik üreten yüksek nitelik kazanmış emek (H_a) istihdam edilmektedir. Bölgede emek piyasasında firmalar tam rekabet, emek arz edenler ise monopollü rekabet koşullarında bulunmaktadırlar. Bilgi ve yeniliklerle çok sayıda mal üretildiğinden, bir firma, kendisine uygun gördüğü herhangi bir nitelikli emek istihdam talebinde bulunabilir. Ancak, her bir emek sahibi, bilgi birikimi ile diğerlerine göre farklı olduğundan, monopollü rekabet avantajını elinde bulundurmaktadır. Bu nedenle, emek, monopollü rekabet gücünü kullanmak isteyecektir. Bu durum, ücret talebine de yansıtacaktır. Nitelikli emek için belirli bir süre eğitim ve çalışma tecrübesi gerekeceğinden, kısa dönemde, piyasaya başkalarının girmesi de mümkün olmayacaktır. 15 numaralı denklemde, (t , z , ve k_{cf}) değerleri kısa dönemde sabittir. Firmanın üretimi doğrudan nitelikli emek tarafından belirlenmektedir. Bu durumda;

$$p(k) = f(w_{Ha}^c) \quad (16)$$

yazılabileceğinden, üretilen malın fiyatı, emek ücretine bağımlı hale gelmektedir. Firma, nitelikli emek ile ürettiği bilgi ve yenilikleri piyasaya sunarken monopollü rekabet gücüne kavuşacağından, tam rekabet piyasasına kıyasla elde ettiği fazladan kârın bir bölümünü, emek ücretine ilave olarak ödemeye de razı olacaktır. Bu durumda, emek ücret düzeyi, normalin üzerinde gerçekleşecektir.

230. İDBG Anlayışında Bölgeler Arası İlişkiler

Bilgi ve teknolojiye dayalı yatırımlar ölçek ekonomilerinin bir gereği olarak, gelişmiş üçüncü bölgede yoğunlaşmaktadır. Bilgi/teknoloji-yoğun sektörlerin çok yönlü girdi-çıkıtı ilişkisi içerisinde bulunmalarının zorunluluğu buna neden olmaktadır. Bu tür yatırımların, temel altyapı hizmetlerinin yeterli düzeyde bulunduğu, ilgili kamusal ve özel kurumların konuşlandığı, işgücünü barındırabilecek koşullara sahip, ihtiyacı olan mal ve hizmet

girdilerinin kolaylıkla temin edilebileceği, ulaşım imkanları gelişmiş bölgeleri tercih ettiği bilinmektedir. Bu durumda, bir bölge içerisinde merkez olarak ön plana çıkan birim;

- işgücü havuzu olabilecek,
 - temel gıda maddelerini üretebilen,
 - bilgi ve teknoloji yoğun üretimine az da olsa talep ortaya koyan,
- görel olarak geri kalmış birimlere ihtiyaç duyacaktır. Böylelikle, artan getirili teknoloji-yoğun sektörlerle, sabit getirili tarım sektörü, birbirleri ile bağlantılı hale gelecektir.

Periferde, üretim ve bilgi birikimi artışından elde edilen sermaye birikimi, daha yüksek getiri nedeniyle gelişmiş bölgeye yönelecektir. Böylelikle, merkezde sermaye yoğunlaşmaya başlayacak, bu da bilgi ve teknoloji yatırımlarının artmasına yol açacaktır. Ayrıca, gelir düzeyi yükselenlerin gelişmiş bölgelere yönelmesi nedeniyle, tarım sektörüne dayalı geri bölgelerde nüfus ve istihdam oranının dengeli bir düzeyde kalması da sağlanacaktır.

Periferden ithal edilen ve genellikle geleneksel/tarımsal ürün niteliğindeki bu mal (ve hizmetler), bölge nüfusunun ihtiyacı bulunan temel ihtiyaçlar/gıda maddelerini de karşılamaktadır. Bu nedenle birinci ve ikinci bölge menşeli bu ürünlerin fiyat düzeyi, gelişmiş üçüncü bölgedeki nitelikli istihdam ücretinin belirlenmesinde de etkili olmaktadır. Üçüncü bölgede yaşayan kesim nitelikli emek arz ettiğinden, monopol gücüne sahip bulunmaktadır. Talep edeceği ücret düzeyini de temel ihtiyaçların fiyatına göre ayarlamak isteyecektir. Başlangıç aşamasından itibaren bu mekanizma şu şekilde işlemektedir.

Gelişmiş bölgede, bilgi ve teknoloji düzeyi sürekli artarken, maliyetler düşmekte, çıktı nitelikleri de yükselmektedir. İleri düzey bilgi ve nitelikli emek ile üretilen malların fiyatları, diğer iki bölge firmalarının ürettiği malların fiyatlarından daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Bu durumda, nitelikli emek ücreti de yüksek düzeyde oluşmakta, buna bağlı olarak harcamaları da yükselmektedir. Nihai malı üreten bölge en yüksek gelir elde ederken, bu gelir düzeyine bağlı olarak tüketim kalıplarında meydana gelecek gelişme ile birlikte;

1. daha nitelikli mal talep etmeye başlamakta,
2. buna bağlı farklılaştırılmış mal üretimine başlayan diğer iki bölge ürünlerinin fiyatı yükselmekte,

3. bu durumda, diğ er iki bölge işgücünün emek ücreti ve gelir düzeyi de yükselme eğilimine girmektedir.

Böylelikle gelişmiş bölgenin yüksek gelir düzeyi, diğ er iki bölgeye mal ve hizmet talebi olarak yansımakta ve ücret düzeyi bakımından *geri bağlantı* ilişkisi ortaya çıkarmaktadır.

Gelişmiş bölge sahip olduğu bilgi ve teknoloji düzeyi ile nitelikli emek gücü sayesinde, diğ er bölge firmalarının daha az maliyetle üretim yapmasını ve mal farklılaştırılmasını sağlayacak yöntemleri/yenilikleri sağlama yönünde bir çaba içerisinde bulunmaktadır. Bunu gerçekleştirdiği ölçüde, gerek yüksek gelir düzeyine sahip işgücünün, gerekse bu iki bölgenin üretimini ara mal olarak kullanan firmaların daha düşük fiyat düzeyinden mal ve hizmet temin edebilmesi yolunu açmış olacaktır. Bu durumda, bilgi üretimi ve taşmaları üretimde uzmanlaşma ve mal farklılaştırmasını doğuracak, üretim maliyetlerini düşürecek, böylelikle *ileri bağlantı* ilişkileri de kendini gösterecektir. Bu durumda birinci ve ikinci bölgenin kâr oranlarını yükseltme imkanı ortaya çıkacaktır.

Bölgeler, bir yandan birbirlerine mal satarken, diğ er yandan da üretimlerine talep ortaya koymaktadırlar. Bu doğrultuda, mal ve hizmet fiyatlarının hangisinin hakimiyeti ile şekilleneceği konusu gündeme gelmektedir.

Başlangıç aşamasında devlet, üretim maliyetlerinin bir bölümünü kamusal altyapı ve teşviklerle sağlamaktadır. Bu bakımdan piyasa fiyat düzeyine karşı daha esnek bir tavır ortaya koyabileceklerdir. İlk aşamada üçüncü bölge yüksek bilgi ve teknolojiye sahip olduğundan, piyasa şartlarını kendi tercihlerine göre yönlendirebilecektir.

Üretimin her üç bölgede gelişmesi ile birlikte, bilgi taşmaları ve dışsallıklar, birinci ve ikinci bölgenin de piyasa koşullarına göre davranış geliştirme yeteneğini artıracaktır. Bu sürecin sonunda piyasada genel anlamda tam rekabet, özel durumlarda da monopollü rekabet koşulları ortaya çıkarak piyasa bir dengeye kavuşacaktır. Denge durumunda, her bir bölgenin üretim maliyetlerini düşürmeye yönelik yeniliklerinden diğ er bölgeler de istifade edeceklerdir. Nihai olarak bilgi ve yeniliklere dayalı üretimde bulunarak dış piyasalara ihrac eden üçüncü bölgenin başarısı tüm bölgelere yarayacaktır. Üçüncü bölge, yerel girdileri bilgi ve yeniliklerle üreterek çok sayıda farklılaştırılmış mal üretme kapasitesine sahip bulunmaktadır. Bu durum, üçüncü bölgenin periferindeki birimlerden daha fazla mal talebinde bulunmasını sağlayacak, böylelikle bunların da gelirleri yükselme eğilimine girecektir. Bu durum bilgi ve teknoloji düzeyinin artırılması ile sınırsız bir

büyüme oranının yakalanabileceğini öngören içsel büyüme modellerine de uygunluk göstermektedir.

Gelişmiş sektörler; yüksek insan sermayesi ve yenilikler karşısında fırsatları değerlendirebilme yetenekleri ile yüksek oranlı bir gelişme hızı yakalayabilmektedir. Bu nedenle, “kendine yeterli -autarky-“ olarak tanımlanmaktadır. Burada belirleyici olan sahip oldukları araştırma teknolojileridir ve aşağıdaki biçimde çalışmaktadır. Gelişmiş sektör, monopollü rekabet koşullarında diğer alt kademe sektörler için bilgi ve yeni fikirler (farklılaştırılmış mallar) üretmektedir. Kullandığı temel girdi ise yüksek nitelikli emek (H_a) olmaktadır. Farklılaştırılmış yeni malların üretim düzeyi (n), gelişmiş sektördeki toplam istihdam düzeyine bağlıdır. Gelişmiş sektör, yeniliklere/buluşlara kaynaklık yapmaktadır. Yenilikler/buluşlar da bilgi düzeyine bağlı olarak ortaya çıkmakta ve büyüme oranını belirlemektedir. Farklılaştırılmış malların üretim düzeyi, ayrıca, üretkenlik faktörüne (η) ve bilgi stokuna (K) bağımlı olarak yürütülen ar-ge faaliyetlerine de bağlı olmaktadır. Bilindiği gibi, ar-ge faaliyetleri sonucu ilerlemeler/gelişmeler ortaya çıkarılmaktadır. Böylece, araştırma safhasındaki bu ilerlemeler diğer alt bölgelerin işgücüne olan ihtiyacını azaltmakta ve “yeni mal” üretimi konusunda maliyetleri düşürmektedir. Bu durumda, yenilik için tasarlanan üretim fonksiyonu;

$$n = \frac{HaK}{\eta} \quad (17)$$

olarak gösterilmektedir. Mal farklılaştırılması, yenilik sayesinde içsel olarak belirlenmektedir. Artan ya da azalan verimlere maruz kalma zorunluluğundan bağımsız olarak, bilgi üretiminde, toplam ürün sayısı, toplam bilgi birikimine eşit olduğundan;

$$K=n$$

eşitliği yazılabilecektir (DION, 2004, s.6.)

Modelin dayandığı mekanizme işlediği süre içerisinde, her üç bölge işgücü, yaparak öğrenme sürecinin ötesinde, çalışarak gelişme dinamiğine kavuşacağından, faaliyette buldukları alanda/sektörde bilgi ve yenilik üretmeye başlayacaklardır. Burada, bilginin kamusal bir mal olduğu ve kullanımının başka firmalar tarafından tamamen engellenemeyeceği varsayımı kendini göstermektedir. Her üç sektör/bölgenin üretimleri ve toplam ürün sayısı; $[n_3 + n_2 + n_1 = n]$ olarak gösterilir. Toplam bilgi birikimi

toplam ürün sayısına eşit kabul edildiğinden, gelişmiş üretim için bilgi birikimi $K_3 = n_3$; ikinci bölge üretimi için $K_2 = n_2$; birinci bölgede de $K_1 = n_1$, olarak ifade edilirse;

$$K_1 = n_1 \leq K_2 = n_2 \leq K_3 = n_3 \quad (18)$$

denklemleri yazılabilecektir. Burada, her üç bölge bilgi birikiminin ve üç üretim sürecinin birbirlerine oranını görülmektedir. Sektör/bölgeler birbirlerine bağımlı olduğundan, taşmalar ve merkez-çevre ilişkileri, süreç içerisinde, bilgi üretiminin diğer bölgelere de yayılabileceğini göstermektedir.

231. İDBG Anlayışına Dayalı Açılımlar

İDBG modelinde, içsel büyüme ve dengesiz büyüme teorileri birlikte değerlendirilmekte ancak, bir takım yeni düşünceler de ortaya atılmaktadır. Dengesiz büyüme, birimler arasından sadece birisinin seçilerek desteklenmesi ile gelişme dinamiğinin diğer bölgelere de otomatik olarak yayılacağını varsaymaktadır. İDBG modelinde devlet, merkez olarak kabul edilen sürükleyici birimi desteklemesi ile birlikte, merkez-çevre etkileşimi içerisinde perifer niteliğindeki diğer birimleri de desteklemektedir. Bu durum, ileri ve geri bağlantılar eliyle çift yönlü etki ortaya çıkarmaktadır. Bazı durumlarda, perifer, bazı durumlarda da merkez, ileri ya da geri bağlantı ortaya çıkarabilmektedir.

Türkiye gibi, gelişmekte olan ülkelerin geri kalmış bölgelerinde, tarım sektörünün önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bölgelerde, tarım sektöründe mevcut kapasite kullanım oranı yükseltilmeksizin, bölgede altyapısı bulunmayan ya da bölgelerin içsel özelliklerinin pozitif dışsallık sağlamadığı diğer alanlara yönelmesinin başarılı olamadığı bilinmektedir¹⁵. Bu nedenle, İDBG Modeli, geri kalmış bölgeler için, bir yandan işsiz kesimin istihdam edilmesi, diğer yandan da tarım sektöründe optimal üretim şartlarının oluşturulmasına yönelik politikaların gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Tarımsal üretimde bulunan bölgelerde, toprak varlığı sabit olduğundan, bir süre sonra azalan verimler ve buna bağlı olarak toplam gelirin düşme ihtimali bulunmaktadır. Bu bölgedeki gelir düşüşü, diğer bölge üretimlerine karşı daha az bir talep miktarı doğuracağından, daha önce açıklanan mekanizma ile diğer bölgelere de yansiyacaktır.

¹⁵ Bu konu gelecek bölümlerde ele alınmaktadır.

Bunun önüne geçmek için, devletin bir takım politikalar uygulaması gerekecektir. Tarım sektöründe üretimde miktar artışı gelir artışı anlamına gelmeyebilir¹⁶. Bunun yerine üretilen malların piyasa fiyatlarını artıracak yöntemlerin bulunması gerekecektir. Ancak, burada, salt fiyat odaklı politikalar diğer bölgelere olumsuz etkide bulunacağından, “ürün niteliği” ile birlikte fiyat artırımının amaçlanması daha uygun olacaktır. Bu doğrultuda;

- Birinci bölge üretimi miktar, tür ve alan planlaması ile geliştirilmeye çalışılır. Böylelikle her firmanın kendi bilgi birikimine göre en avantajlı olduğu ürün, piyasa talep miktarına göre üretilmeye başlanılır. Dışarıdan ithal edilen ürünlerin belirli bir planlama ile içeride üretilmesine başlanır.
- Ürün nitelikleri artırılır. Tarımsal ürün talebinde bulunan diğer bölgelerin tüketici tercihlerine göre üretim yapılması sağlanır. Niteliği artmış ürün, daha yüksek bir bilgi ile üretildiğinden üretim aşamasında kullanılan emeğin niteliğine bağlı olarak piyasa fiyatı da yükselecektir.

Bu politikalar sonucu piyasada oluşturulan güven duygusu, fiyatlar ve buna bağlı olarak gelir düzeyinde de istikrar doğuracaktır. Sonuçta, fiyat ya da üretim miktarı dengesizliğinden kaynaklanan olumsuzluklar önlenebilecektir.

İçsel büyüme anlayışına göre büyüme sürecinde artan getirileri sağlayan bilgi ve teknoloji düzeyidir. İDBG modeli, bilgi ve yenilik sağlayan nitelikli işgücünün, vazgeçilemez ihtiyaçlarının kendi tüketici tercihlerine göre elde edilebilmesini de amaçlamaktadır. Bu durum, Bilgi ve yenilik üretimine katkı sağlayan içsel bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan, geri bölgelerde üretilen tarımsal ürünlerin fiyat ve niteliklerinin, bilgi ve yenilik üreten nitelikli emek gücüne olumlu katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Modelde devlet her üç bölgeye yönelik alt yapı yatırımlarını gerçekleştirmekte, eğitim, sağlık ve araştırma hizmetlerini karşılamaktadır. Genel teşvik sistemi yerine seçici - bölgesel ve sektörel- teşvik sistemi uygulanmasının üzerinde durulmaktadır. Teşvik uygulamasında, devletin bir takım imkanları girişimcilere ya da işgücüne sunması ile birlikte, başlangıçta vergilerin ortaya çıkaracağı dışlama etkisinden kurtulmak için, bazı vergilerden muafiyet tanınması da tavsiye edilmektedir. Türkiye'nin her bölgesinde geri

¹⁶ King kanunu ve Cob-web teoremi bu açmazı ortaya koymaktadır.

kalmışlık özelliği taşıyan birimlerin varlığı nedeniyle (bknz. Dinçer-Özaslan,2004), teşvik sisteminin, coğrafi ayırım yapılmadan tüm ülke için geçerli olması gerekmektedir.

Devletin geri bölgelere yönelik sosyal yardımlarının, bölgesel politikalar doğrultusunda kullanılması tavsiye edilmektedir. Sosyal yardımlardan beklenen amaç geri bölgedeki gelir düzeyi yetersiz kesimin korunmasıdır. Bölgesel politikalar doğrultusunda kullanıldığında, yoksul kesimin belirli bir istihdam imkanı bulması sağlanarak koruma işlevi daha fonksiyonel hale gelmektedir. Sosyal yardımlar çerçevesinde nakit olarak bireylere ödeme yapılmamakta, bunun yerine geleneksel faaliyetlerde istihdam edilmekte ve emek ücreti ödenmektedir. Ayrıca, bölgenin ihtiyacı bulunan tarımsal ürünler satın alınarak bedelsiz biçimde halka dağıtılmaktadır.

Model, bölge ve sektörlerin gelişmesi ile birlikte, işgücünün de *yaparak öğrenmenin* ötesinde bir gelişme dinamiği içerisine girerek, sadece yaptığı işi daha iyi yapmaya yönelik yöntem geliştirmenin dışında, gelir artışına bağlı olarak piyasada iktisadi düşünen bir aktör/girişimci olarak davranabileceğini de varsaymaktadır. Bu süreç “çalışarak gelişme-developing by working” olarak nitelendirilmektedir. Bölgesel gelişme için önemli bir adım, bireylerin çalışarak gelişme sürecine girmelerini sağlamaktır. Belirli bir istihdam imkanı bulan bireyler, sadece yaptıkları işi öğrenip geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda, piyasada aktör olarak faaliyette bulunabilir, piyasa fırsatlarını değerlendirebilme yeteneği (finans piyasalarında yatırım yapabilme gibi) kazanır. Yaşam düzeyini yükseltme, tüketim kalıplarını değiştirme ve kendi çocuklarının kendisinden daha ileri düzeyde eğitim almalarını sağlayabilme imkanı bularak gelecek kuşak işgücünün daha nitelikli hale gelmesine yol açar.

Bu bölümde teorik çerçevesi çizilmeye çalışılan İDBG modelinin, Türkiye için pratikte uygulanmasına yönelik politikaların ortaya konması gerekmektedir. İktisadi yaklaşımların; ülkelerin (ve bölgelerin) kendi içsel özelliklerinden, dünyada geçerliliğini koruyan global düşünce akımlarından bağımsız olarak düşünülmemeyeceği varsayılarak, bölgesel politikaların daha bütüncül (holistik, küllî) yaklaşımlarla ele alınması gerektiğine inanılmaktadır. Bu çıkış noktasının bir gereği olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu mevcut şartların belirlenmesinden sonra, bu doğrultuda, başarı ortaya koyması beklenen politikalar, İDBG modeli çerçevesinde, gelecek bölümlerde ortaya konmaya çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE 'de BÖLGESEL GELİŞMENİN GÖRÜNÜMÜ

30. Türkiye'de Bölgesel Yapının Özellikleri

Türkiye'de değişik kurumlar ve yazarlar tarafından yapılan araştırmalar (DİE, 2002; DPT, 2000/c; 2003/a; 2003/d; 2003/b; İTO, 1996; TÜSİAD, 2005; TEK, 2005 ve 2006; DİNÇER ve ÖZASLAN, 2004), bölgesel dengesizliğin ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Yapılan değerlendirmeler ve veriler ışığında, uzun dönemden beri süregelen bu dengesizlik, aşağıdaki biçimde üçlü bir ayrıma tabi tutulabilir:

- i- Birey gruplarının gelir dilimlerinden aldığı pay oranlarındaki dengesizlik,
- ii-Ülkenin yönetim kademelerinin GSYİH'ya olan katkılarındaki dengesizlik,
- iii-Nüfusun ülke genelindeki dağılımındaki dengesizlik.

Kişi başına GSYİH, işsizlik oranı, okuma yazma oranı gibi çeşitli göstergeler yanında, kamu hizmetlerinin ve kaynakların yetersiz dağılımı ve etkin kullanım eksikliği, uygun olmayan topografik yapı, zor iklim koşulları, iç ve dış pazarlara uzaklık, dağınık yerleşim yapısı, yetersiz ve optimal özellikler taşımayan yatırımlar gibi nedenler bölgesel dengesizlikleri körüklemektedir (DPT, 2000/c, s.22-23).

300. Yönetim Kademeleri Arasındaki Dengesizlik

Türkiye'de yönetim kademeleri, belirli coğrafi alanla tanımlanmak sureti ile Anayasa'nın 126. maddesi hükmüne dayanılarak İl, İlçe ve Köy biçiminde hiyerarşik bir yapıda oluşturulmuştur. 2004 tarihi itibari ile 81 il, bu illere bağlı olarak, merkez ilçeler dışında, 850 ilçe ve 35145 köy bulunmaktadır (www.illeridaresi.gov.tr -2004)

Hiyerarşinin en üstünde yer alan iller arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. DİE ve DPT (2003-İBB; 2003-2671; ÖUKP; 2003) verilerine göre 81 ilden sadece 20'sinin Türkiye ortalamasının üzerinde gelir elde edebildiği, ayrıca gelişmeleri için kamusal teşvik öngörülen Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) dahilindeki illerin sayısının sürekli arttığı, artışın doğal olmaktan öte politik kaygılardan kaynaklandığı ileri sürülmektedir (ALTINBAŞ-DOĞRUEL -GÜNEŞ, 2002, s.1; TUSİAD, 2005, s.35).

Dinçer ve Özasan (2004) tarafından değişik dönemlere ait DPT ve DİE verilerine göre yapılan İl merkezleri ve İlçelerin “Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-(SEGE)” çalışmaları, gelişmiş olarak kabul edilen bölgelerin içindeki geri kalmış ve yoksul birimlerin durumunu ortaya koymaktadır. Bu değerlendirmelere göre, Türkiye’de bir bütün olarak her hangi bir bölgeye “gelişmiş” demek mümkün olamamakta, gelişmiş il ya da ilçe “merkez”lerinden/birimlerinden söz edilmesi gerekmektedir.

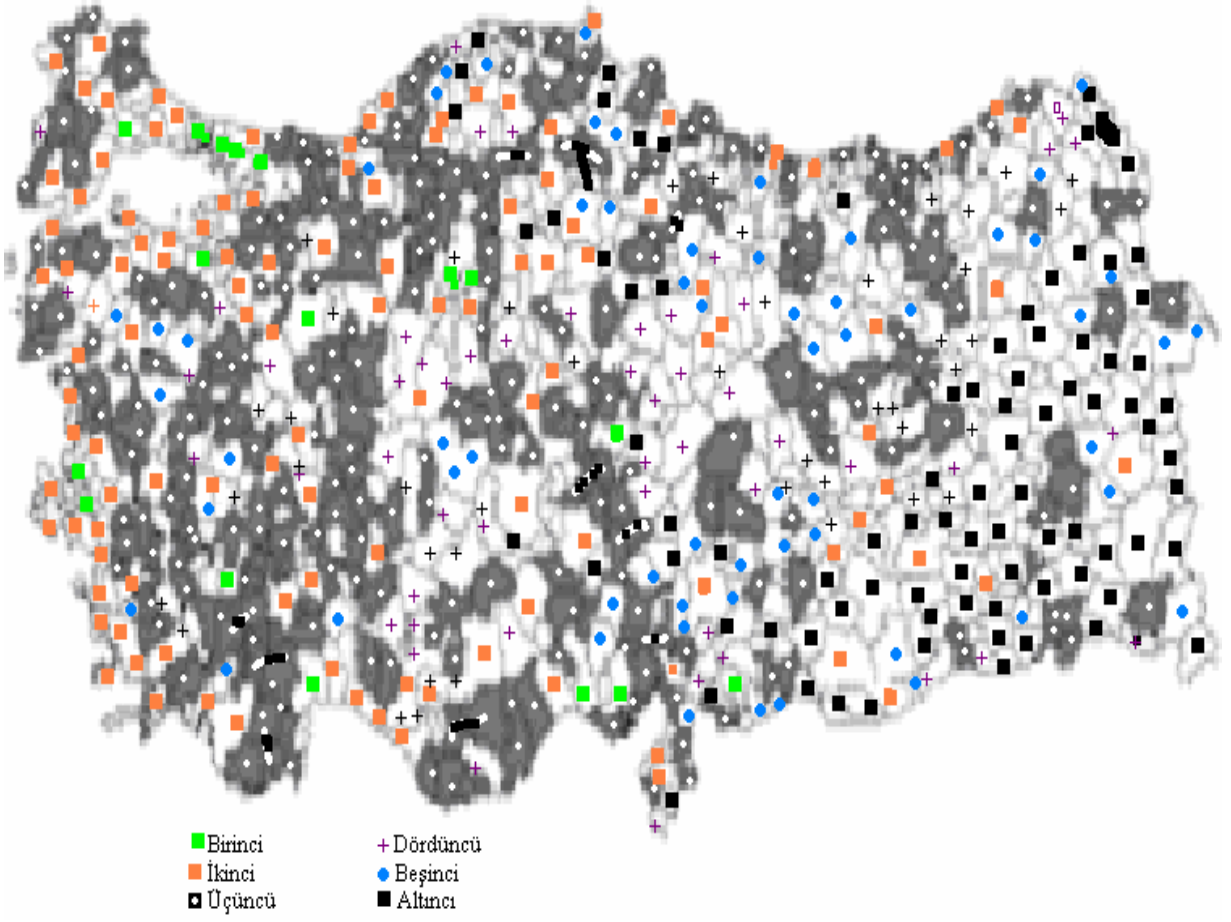
Genel anlamda Doğu – Batı dengesizliği olarak ifade edilen bu gelişmişlik farkları, bölgeler arasında olduğu gibi her bölgenin kendi alt birimleri içerisinde de görülmektedir. Marmara havzası ile Ege ve Akdeniz kıyılarının göreceli olarak geliştiği, ancak, kıyı bölgelerinin hemen yakınlarında iç kesimlerde, il merkezleri ile ilçe ve belde merkezlerinin arasında büyük oranda gelişme farklılıkları olduğu, ülkenin doğu bölgeleri kadar gerilik yaşandığı tespit edilmektedir (DPT, 2003/d, ss.132-149).

Dinçer ve Özasan’ın çalışmasında (2004), çözümlenmeler ve değerlendirmeler sonucunda ülke, farklı gelişmişlik düzeylerinde altı ayrı ilçe grubuna ayrılmıştır. Çalışma sonuçları incelendiğinde, değişken değerlerinin, en fazla gelişmiş ilçe grubundan en az gelişmiş ilçe grubuna doğru, aşamalı olarak azalan bir dizi izlediği görülmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik kriterine göre ayrımı yapılan ilçe gruplarının analizinde; değişkenlerin ait oldukları 2000 yılı değerleri göz önüne alınarak, genellikle ülke ortalamasına göre aldıkları değerler ve oransal büyüklükler, karşılaştırmalar yoluyla değerlendirilmiştir. En gelişmiş birinci grupta 15, ikinci grupta 152, üçüncü grupta 309, dördüncü grupta 177, beşinci grupta 100 ve en az gelişmiş altıncı grupta ise 119 ilçe yer almaktadır. DPT’den (2003/d ss.132-149) yararlanarak bu derecelendirmeler aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

- **Birinci Derecede Gelişmiş İlçeler Grubu:** Birinci derecede gelişmiş ilçeler grubu; sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ilk on beş sırada yer alan ilçeleri kapsamaktadır. Bu ilçeler sırasıyla; Bursa-Büyükşehir, Adana- Büyükşehir, Kocaeli-Körfez, Kocaeli-Gebze, İzmir-İzmir, Antalya-Merkez, Eskişehir- Merkez, Gaziantep-Merkez, Denizli-Merkez, Konya-Büyükşehir, Kocaeli-Merkez, İstanbul- Büyükçekmece, Mersin-Merkez, Kayseri-Büyükşehir ve Tekirdağ-Çorlu ilçeleridir. Harita 1'den de izlenebileceği gibi, birinci derecede gelişmiş ilçeler grubunda yer alan ilçeler, ülkenin batı kesimlerinde bulunmakla birlikte, ülke coğrafyasına dağılmış durumdadır. Bu ilçelerin toplam nüfusu 8.905.761 kişi ile ülke nüfusunun yüzde 13'ü kadardır. İktisadi faaliyetlerin sanayi ve hizmetler sektöründe yoğunlaştığı, buna paralel olarak sanayi, ticari ve mali kurumlar istihdamının toplam istihdam içindeki paylarının yüksek olduğu görülmektedir. Toplam istihdamın yüzde 25'i sanayi, yüzde 14'ü ticaret ve yüzde 4'ü mali kurumlar sektörlerindedir. Ekonomik faaliyetlerin sanayi, ticaret ve turizm sektörlerinde yoğunlaştığı bu ilçelerde tarımsal faaliyetlerden sağlanan gelir düşük düzeydedir. Grubun ülke tarımsal üretimi içindeki payı sadece yüzde 5,87 düzeyindedir.

- **İkinci Derecede Gelişmiş İlçeler Grubu:** İkinci derecede gelişmiş ilçeler grubu ülkenin batı ve orta kesimlerinde yoğunlaşan 152 ilçeden oluşmaktadır. Grubu oluşturan ilçelerin toplam nüfusu 17.626.704 kişi ve ülke nüfusu içindeki payı yüzde 26'dır. Ülkenin doğu kesimlerinde bulunan ikinci derecede gelişmiş ilçelerin ise, özellikle Merkez ilçelerden oluşmakla birlikte az gelişmiş doğu bölgelerinde gelişme adacıkları olarak ortaya çıktıkları gözlenmektedir. Toplam istihdamın yüzde 45'i tarım, yüzde 13'ü sanayi ve yüzde 42'si hizmetler sektörlerinde çalışmaktadır. İstihdamın yüzde 47'sini ücretli çalışanlar, yüzde 2,52'sini işverenler oluşturmaktadır. Ekonomik faaliyetler tarım ve hizmetler sektöründe yoğunlaşmakla beraber, küçük ve orta ölçekli sanayiler de gelişmiştir. Grubun ülke tarımsal üretim değeri içindeki payı yüzde 29,51'dir. Diğer taraftan, İstanbul, Ankara ve İzmir illeri Büyükşehir kapsamındaki ilçeler hariç olmak üzere, orta ve büyük ölçekli imalat sanayi işyerlerinin yüzde 40'ı grubu oluşturan ilçelerde faaliyet göstermektedir.

- **Üçüncü Derecede Gelişmiş İlçeler Grubu:** Üçüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunda 309 ilçe yer almaktadır. Harita 3'den de izlenebileceği gibi, bu grupta yer alan ilçeler, ülkenin orta, batı ve kuzeydoğu bölgelerinde kümelenmişlerdir (Harita 1).

Harita : 1
Türkiye’de Gelişmişlik Derecelerine Göre İlçelerin Dağılımı
 Kaynak: DİNÇER -ÖZASLAN (2004) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır

Bu ilçelerin genel karakteristiği özellikle endüstriyel bitkiler üretiminde uzmanlaşmalarıdır. Tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı sergileyen bu ilçeler, ülke tarımsal üretim değerlerinin yüzde 40'ını gerçekleştirmektedirler. Grubu oluşturan ilçelerin toplam nüfusu 13.882.853 kişi, ülke nüfusu içindeki payı ise yüzde 20'dir. Nüfusun önemli bir kısmı tarım sektöründe çalışmaktadır. Toplam istihdamın yüzde 69,68'i tarım, yüzde 6,39'u sanayi ve yüzde 23,93'ü hizmetler sektöründe yer almaktadır.

- **Dördüncü Derecede Gelişmiş İlçeler Grubu:** Dördüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunda 177 ilçe yer almaktadır. Harita 4 incelendiğinde bu grupta yer alan ilçelerin ülkenin batı kesimlerinde seyrelmeye başladığı, diğer yandan Orta Anadolu'dan Kuzeydoğu Anadolu'ya doğru uzanan bir aksta yoğunlaştıkları gözlenmektedir. Dördüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunun toplam nüfusu 5.380.428, ülke nüfus içindeki payı ise yüzde 8'dir. Tarımda çalışanların toplam istihdam içindeki payı yüzde 79,86'dır. Sanayi ve hizmetler sektörlerinin payları ise sırasıyla yüzde 3,25 ve yüzde 16,89'dur. Ülke tarımsal üretim değerinin yüzde 11,61'i dördüncü grupta yer alan 177 ilçede gerçekleştirilmektedir.

- **Beşinci Derecede Gelişmiş İlçeler Grubu:** Beşinci derecede gelişmiş ilçeler grubu 100 ilçeden oluşmaktadır (Harita-5). Grubu oluşturan ilçelerin toplam nüfusu 2.886.984 kişidir. Ülke nüfusu içindeki payı yüzde 4'dür. Bu grupta yer alan ilçeler, yoğunluk Orta ve İç Doğu Anadolu'da olmak üzere, ülke coğrafyasına dağılmıştır. Bu gruptaki ilçelerden bazıları ise, ülkenin nispi olarak gelişmiş İç Batı bölgelerinde yer almakta ve homojen olarak görece bir gelişmişlik düzeyi yakalamış bu bölgede, geri kalmış ilçe adacıkları niteliği sergilemektedir. Tarım sektöründe istihdam edilenler oranının yüzde 82 olduğu bu grupta, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki istihdam oranları sırasıyla; yüzde 2 ve yüzde 16'dır. Grubu oluşturan ilçelerin ortak özelliği, tarım ağırlıklı ekonomik yapıya sahip olmakla beraber, tarımsal verimliliğin düşük olmasıdır. Grubun ülke tarımsal üretim değeri içindeki payı sadece yüzde 5,99 seviyesindedir. Temel ekonomik faaliyetlerin sanayi ve hizmetler sektöründe gelişmediği bu ilçelerde orta ve büyük ölçekli imalat sanayii iş yeri sayısı sadece 13'tür. Söz konusu tesislerin büyük bir kısmı ise kamu sektörüne aittir.

- **Altıncı Derecede Gelişmiş İlçeler Grubu:** Kademeli ilçe grupları arasında, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre en düşük değerlere sahip ilçelerin yer aldığı bu grupta 119 ilçe bulunmaktadır. Harita 6'dan da izlenebileceği gibi, ağırlıklı olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ilçelerden oluşan bu grupta Marmara ve Ege Bölgelerinden ilçe bulunmamaktadır. Diğer yandan, Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinin bazı ilçeleri bu grupta yer almaktadır. Grubu oluşturan ilçelerin toplam nüfusu

4.254.177 kişidir. Ülke nüfus içindeki payı ise yüzde 6'dır. Tarım sektöründe çalışanların oranı yüzde 83,18'dir. Kademeli gruplar arasında, tarımsal istihdamın en büyük dilime sahip olduğu ilçeler bu grupta yer almaktadır. Diğer taraftan, sanayi ve hizmetler sektörü istihdam oranları sırasıyla; yüzde 1,17 ve yüzde 15,65'dir. Ülke tarımsal üretim değeri içindeki payı yüzde 7,36 olan grupta, orta ve büyük ölçekli üretim yapan imalat sanayii işyeri sayısı ise sadece 10'dur.

301. Gelir Düzeyine Göre Dengesizlik

Türkiye için 1987 ve 1994 yıllarında yapılan hane-halkı gelir dağılımı ve tüketim harcamaları anketlerine göre, kırsal kesim için Gini katsayısında¹⁷ iyileşme yönünde önemli bir değişiklik görülmezken, kentlere ilişkin Gini katsayısının 0,44'ten 0,51'e yükseldiği (Tablo 2; Grafik 1); DİE tarafından 2003'de yapılan gelir dağılımı araştırmasının geçici sonuçlarına göre de 1994-2003 yılları arasında gelir dağılımındaki eşitsizliğin mevcut durumunu koruduğu görülmektedir (DPT, 2003/b, s.31).

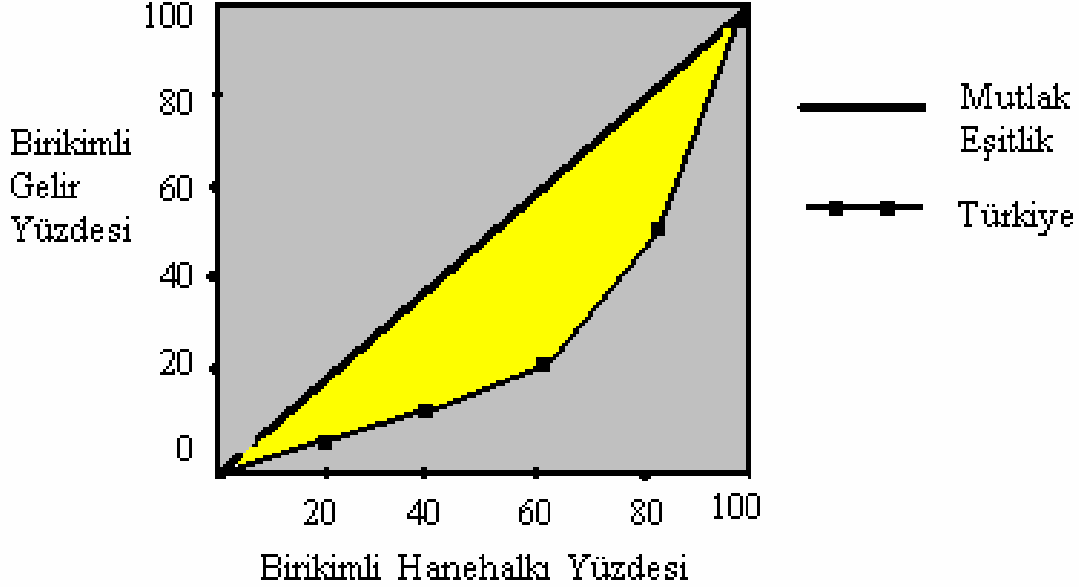
Tablo: 2
Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırma Sonuçları

	1973	1986	1987	1994	2002	2003
TOPLAM GELİR	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Birinci %20 (Q ₁)	3.5	3.9	5.2	4.9	5.3	6.0
İkinci %20(Q ₂)	8.0	8.4	9.6	8.6	9.8	10.3
Üçüncü %20(Q ₃)	12.5	12.6	14.1	12.6	14.0	14.5
Dördüncü%20(Q ₄)	19.5	19.2	21.2	19.0	20.8	20.9
Beşinci%20(Q ₅)	56.5	55.9	49.9	54.9	50.1	48.3
GİNİ KATSAYISI	0.51	0.46	0.43	0.49	0.44	0.42
Q ₅ /Q ₁	16.1	14.3	9.6	11.2	9.5	8.1
Q ₁ /Q ₂	11.5	12.3	14.8	13.5	15.1	16.3

Kaynak: DPT ve DİE verilerinden düzenleyen YÜKSELER, 2004, s.4.

¹⁷ Gini katsayısını gösteren şekilde, dikey eksen gelir; yatay eksen nüfus oranını temsil eder. Eşit dağılım köşegenlerden geçen doğru ile belirtilir. Gini katsayısı; Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın üçgenin altında kalan alana oranıdır. Köşegen ile Lorenz eğrisi arasında kalan alan A, Lorenz eğrisi altında kalan alan B olursa, Gini katsayısı; A/A+B olur ve dolayısı ile (0-1) arasında değer alır. (0) tam eşitliği; 1 ise tam eşitsizliği gösterir. 0,5'in üstünde olması yüksek eşitsizliği, altında olması ise orta düzey eşitsizliği gösterir.

Grafik: 1
LORENZ EĞRİSİ-2003

Tablo 2 verilerinden de anlaşılacağı gibi, 1973-2003 döneminde, gelir dengesizliğinde bir düzelmeye gerçekleştirilemediği, aksine dengesizliğin boyutlarının daha da arttığı görülmektedir. 2003 yılı verilerine göre, nüfusun beşinci %20'lik kesimi toplam gelirin %48,3'üne sahip bulunmaktadır. Toplum kademeleri arasında görülen bu gelir dengesizliğinin, yerleşim yerlerine göre de belirgin olduğu anlaşılmaktadır. 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de toplam nüfusun %35.1'i kırsal alanlarda yaşamaktadır (DİE, 2002). 2002 yılı itibariyle de 36.527 köy ve 42.098'i bağlı birim olmak üzere kırsal alanda toplam 78.625 yerleşim birimi bulunmaktadır. Köylerin %89'unda sağlıklı ve yeterli, %8'inde sağlıklı ancak yetersiz içme suyu bulunmasına karşın, %3'ünde sağlıklı ve yeterli içme suyunun bulunmadığı belirtilmektedir (DPT, 2003/b, s.35). Buna göre, köy-kent ayrımı bir yana, aynı kademedeki yaşayanlar arasında bile (kentler arasında ve aynı kent içinde) önemli gelir dengesizliği yaşandığı görülmektedir.

302. İstihdam Oranlarındaki Dengesizlik

Mevcut durumda herhangi bir iş ile irtibatı bulunmayan ya da çalışır gözüktüğü halde ekonomiye pozitif katkısı olmayan (gizli işsiz) emek miktarı, bir yönüyle işsiz sayısı ve

oranını gösterirken diğer yandan da kullanılabilir emek arzı potansiyelini ortaya koymaktadır. İktisat literatüründe çoğunlukla üretimin asli unsuru sayılan emek faktörünün değerlendirilememesi, var olan faktörün israf edilmesi anlamına da gelmektedir. Buna göre, son birim emeğin verimli olarak istihdam edileceği duruma kadar, diğer faktörlerle eşleştirilebilmesi durumuna göre büyümenin ortaya çıkabileceği, bir başka deyişle de bu duruma kadar ekonomide atıl kaynak bulunduğu söylenebilecektir.

Tablo: 3
Kentsel ve Kırsal İşgücünün Görünümü +15 Yaş - Bin Kişi

	Kent			Kır		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Sivil işgücü	12522	12955	13009	10969	10863	10592
Sivil istihdam	11076	11111	11149	10449	10243	9821
İşgücüne katılma oranı	%44	%44,4	%43,6	%58,7	%57,6	%56
Atıl işgücü oranı	%18	%20	%19,6	%10,1	%10,7	%11,5

Kaynak: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf> -2004, s.167.

Tablo 3 verilerine göre, -gizli işsizler hariç- Türkiye işgücünün döneme göre %10-15 'i atıl durumda bulunmaktadır. Kentsel alanlardaki işsizlik oranının kırsal alana göre yaklaşık iki kat daha kötü olduğu görülmektedir. Geçmiş dönemlerde FAO adına Türkiye Kalkınma Raporu hazırlayan Baade (FAO, 1959), Türkiye'nin atıl işgücünü üretim sürecine sokabilmesi durumunda oldukça yüksek bir büyüme oranı gerçekleştirebileceğini, ileri sürmüştür. Baade'nin önerisine benzer değerlendirmeler daha sonra Krueger (1974) tarafından da dile getirilmiştir. Krueger, gelir bakımından kilim dokumakla teknoloji-yoğun faaliyetler arasında fark olmadığını, kilim dokumadan elde edilen kazancın teknoloji yoğun faaliyetlerden elde edilenden daha çok olduğu durumlarda, teknoloji saplantısına girilmemesi gerektiğini tavsiye etmiştir.

Tablo: 4
İşsizlik Oranına Göre İlk ve Son 15 İlçe

İLK 15 İLÇE				SON 15 İLÇE			
872 İlçe İçinde Sırası	İL	İLÇE	İşsizlik %	872 İlçe İçinde Sırası	İL	İLÇE	İşsizlik %
1	Mardin	Yeşilli	32	858	Aydın	Koçarlı	1,53
2	Batman	Merkez	29	859	Bolu	Dörtdivan	1,52
3	Kırıkkale	Karakeçili	27	860	Bayburt	Demirözü	1,51
4	Isparta	Y.Bademli	26	861	Kastamonu	Doğanyurt	1,51
5	Şırnak	Cizre	22	862	Bursa	Keles	1,48
6	Rize	Ardeşen	21	863	Manisa	Saruhanlı	1,47
7	Ş.Urfa	Viranşehir	21	864	Denizli	Tavas	1,38
8	Van	Merkez	21	865	Samsun	Asarcık	1,33
9	Rize	Hemşin	20	866	Kırklareli	Kofçaz	1,30
10	Osmaniye	Merkez	20	867	Sinop	Dikmen	1,26
11	Siirt	Merkez	20	868	Bolu	Mudurnu	1,20
12	Mardin	Nusaybin	19	869	Denizli	Çameli	1,19
13	Hakkari	Merkez	19	870	Sakarya	Kaynarca	1,07
14	Bitlis	Ahlat	18	871	Bilecik	Yenipazar	0,98
15	Konya	Yalıhüyük	18	872	Hatay	Altınözü	0,88

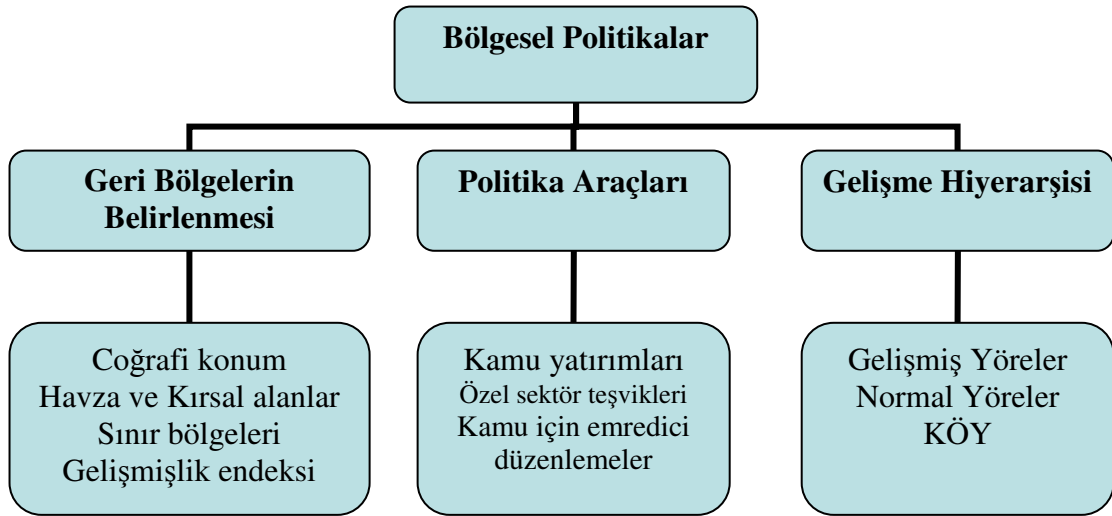
Kaynak: DİNÇER – ÖZASLAN, 2004, s.240. verilerinden hazırlanmıştır.

Gelir dilimleri arasındaki dengesizlik bir başka dengesizliği de beraberinde getirmektedir. Tablo 4 verileri, Türkiye’de bölgesel bazda işsizlik oranlarında büyük dengesizlikler bulunduğunu göstermektedir. Bu durumun iç göç gibi ayrı bir sorun demetine yol açacağını tahmin etmek zor olmayacaktır. İşsiz kesimin yaşadığı bölgeyi terk etme eğiliminde olduğu, niteliksiz emeğin göç eğiliminin muhtemel AB üyeliği önünde AB vatandaşları ve otoritelerince önemli bir engel olarak algılandığı (KAZGAN, 1999, s.419; SCHAEFER-AUSTİN-PARKER, 2005, s.1), belirtilmektedir. Bu durumda işsizlik oranının yüksekliğinin, AB üyeliği gibi, başka boyutlarda da büyük sorunlara yol açabileceği görülmektedir.

31. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Politikalar

Türkiye’de geri kalmış bölgelerin belirlenmesinde ve politika tespitinde ortaya çıkan belirgin bir kriter ya da kriterler demeti bulunmamaktadır. Ancak, uygulamaya bakılarak, birtakım istisnalar olsa da, 4 kriterin öne çıktığı görülmektedir.

- Coğrafi Kriter: Kalkınmada Öncelikli Yöreler – (KÖY) uygulamasında olduğu gibi, genellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ağırlıklı olmak üzere gelişmediği varsayılan bir takım sınır ve kırsal bölgeler bu kapsamda değerlendirilmektedir.
- DPT'nin SEGE Araştırması: DPT, DİE bulgularına göre il merkezlerinin ve ilçelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik verileri kullanarak bir sıralama yapmaktadır.
- Sınır Kriteri: Türkiye'nin özellikle Doğu ve Güney sınırında bulunan iller Sınır Ticareti Kapsamına alınmaktadır.
- Bölge (Alan) Planlaması Yöntemi: Bir takım büyük ve entegre projelerin uygulandığı alanlar (Güneydoğu Anadolu Projesi-GAP Bölgesi gibi) , iklim ve coğrafi bakımdan benzerlik gösteren bölgeler (Doğu Karadeniz Kalkınma Planı-DOKAP gibi) ve su havzalarının etrafında kümelenen yerellerden oluşan bölgeler (Çukurova Bölgesi gibi), bu kriter çerçevesinde ele alınmaktadır.

Şekil: 6

Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Politikaların Sınıflandırılması

Bunlara paralel olarak, DPT’de (2000/c, ss.22-31) yer alan bilgilere göre, Türkiye’de bölgesel farklılıkları gidermek amacıyla;

i-Kamu sektörüne yönelik zorlayıcı politikalar ve teşvikler,

ii-Özel sektör yatırım teşvikleri ve yönlendirmeleri

iii-Kamu yatırımları ile bölgesel gelişme ve kırsal kalkınma projeleri, olmak üzere, bölgesel ekonomik kalkınmaya yönelik üç temel araçtan yararlanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 6). Teşviklerin daha etkin ve verimli olarak uygulanabilmeleri amacıyla da Mülki bölümlere esasları çerçevesinde üç ayrı bölge grubu belirlenmiştir.

310. Gelişmiş Bölgeler

DPT (2003-2671) tarafından yapılan gelişmişlik sıralamasına göre, İstanbul ve Kocaeli il sınırları içindeki alan ile Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Antalya Büyükşehir belediye sınırları içinde kalan alan gelişmiş bölge olarak kabul edilmektedir. 5084 Sayılı Yatırım ve İstihdam Teşvikleri hakkındaki Kanun'da ise , TÜİK bulgularına göre GSYİH ortalaması kişi başına 1500 ABD Dolarından az olanlar ve KÖY kapsamındaki iller haricindekiler gelişmiş bölge olarak kabul edilmektedir.

311. Normal Bölgeler

Gelişmiş bölgeler ve KÖY kapsamı dışında kalan il'ler normal bölge olarak nitelendirilmektedir. Normal bölgeler, geri bölgeler için öngörülen teşviklerden yararlanamamaktadır (DPT, 2000/c, s.68) .

312. Kalkınmada Öncelikli Yörelere

Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY), Bakanlar Kurulu kararı ile saptanarak, geliştirilmeleri için bir takım özel teşviklerin uygulandığı, Türkiye şartlarına göre, ekonomik ve sosyal olarak geri kalmış (Mülki bölümlere birimleri), yerlerdir. KÖY kapsamındaki birimler DPT tarafından; nüfus, eğitim, sağlık, tarım, sanayileşme, madencilik, ticaret, haberleşme ve ulaştırma, sosyo-kültürel ve finansal gelişmelerle ilgili verilerinin değerlendirilmesi sonucu belirlenmektedir. Bu il ve ilçelerin KÖY ilan edilip burada yapılacak yatırımlara ve çalışacak işgücüne bazı özel teşvik sağlanmasındaki amaç, özel sektör açısından bu yörelere yatırımların çekiciliğini artırmak, böylelikle bölgenin gelişmesini sağlamaktır (SEYİDOĞLU, 2002, ilgili madde). 1960 sonrası Planlı dönemin ilk yıllarından başlayarak KÖY'e özel bir önem verilmiştir. İlk olarak 28 Şubat 1963 tarih ve 202 sayılı Kanun gereği, 1968 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan 22 il KÖY olarak belirlenmiştir. Zaman içerisinde diğer bölgelerden de KÖY kapsamına alınan il'ler olmuş, sayı sürekli bir artış göstermiştir.

KÖY uygulaması, önceleri Birinci ve İkinci derece adı altında sınıflandırmaya giderken, 14 Ekim 1996 tarih ve 8629 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile “İkinci Derece KÖY” kaldırılarak tamamı “Birinci Derece KÖY” ilan edilmiştir. Bu günkü durum 13 Ekim 1998 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiş ve 49 il ile 2 ilçe KÖY kapsamında¹⁸ değerlendirilmiştir. DİE (2002) verilerine göre bu yörelerin yüzölçümü ülke alanının %55’ini, ülke nüfusunun ise %36’sını oluşturmaktadır.

3120. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sağlanan Teşvikler

KÖY Politikası, genellikle bir sanayi teşvik politikası olarak yürütülmektedir (DPT, 2000-2502, s.71). Bu açıdan sağlanan kolaylıklar ve verilmesi planlanan teşvikler hep sanayi odaklı olmuştur . KÖY kapsamında sağlanan teşvikler aşağıdaki konuları da kapsamaktadır (DPT, 2000/c, ss.65-71; DPT, 2000/b, s.69)

- KÖY’de Teşvik Belgeli yatırımlar, Devlet yardımları kararı çerçevesinde ithal edilen yatırım mallarından gümrük ve fon muafiyeti, KDV istisnası ve yatırım indirimi gibi teşvik araçlarından faydalandırılmaktadır. Bunun yanında bu yörelerdeki KOBİ’ler yatırım ve işletme kredisi ile desteklenmektedir.
- KÖY’de tarım, imalat sanayi, turizm ve diğer kamu hizmetleri kapsamına giren projelerin desteklenmesi amacıyla İl Özel İdareleri ve Belediyelerin gerçekleştirecekleri projeler desteklenmektedir.
- KÖY’de ve Olağanüstü Hal Bölgesinde, İstihdam Yaratılması ve Yatırımların Teşvik Edilmesine Dair 4325 sayılı Kanun çerçevesinde, bu kapsamda bulunan 22 il’de uygulanmak üzere, Gelir ve Kurumlar Vergisi istisnası, çalışanlardan kesilen vergilerin ertelenmesi, işlemlerde vergi, resim ve harç istisnası, sigorta primi işveren paylarının devletçe karşılanması ve bedelsiz yatırım yeri tahsisi, gibi ilave teşvik araçlarının uygulanmasına devam edilmektedir¹⁹.

¹⁸ 2004 Ocak itibarıyla KÖY Kapsamındaki 49 İl : 1-Adıyaman 2-Ağrı 3-Aksaray 4-Amasya 5-Ardahan 6-Artvin 7-Bartın 8-Batman 9-Bayburt 10-Bitlis 11-Bingöl 12-Çankırı 13-Çorum 14-Diyarbakır 15-Elazığ 16-Erzincan 17-Erzurum 18-Giresun 19-Gümüşhane 20-Hakkari 21-Iğdır 22-Kahramanmaraş 23-Karabük 24-Karaman 25-Kars 26- Kastamonu 27-Kırıkkale 28-Kırşehir 29-Kilis 30-Malatya 31-Mardin 32-Muş 33-Nevşehir 34-Niğde 35-Ordu 36-Osmaniye 37-Rize 38-Samsun 39-Siirt 40-Sinop 41-Sivas 42-Şanlıurfa 43-Şırnak 44-Tokat 45-Trabzon 46-Tunceli 47-Van 48-Yozgat 49-Zonguldak. Bu illerle birlikte Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri de KÖY kapsamında bulunmaktadır.

¹⁹Olağanüstü hal uygulaması 2002 Kasım’ında kaldırılmasına rağmen bu teşvik sistemi devam etmektedir.

- Devlet tarafından KÖY'ün ekonomik, sosyal ve kültürel açımları için, bu merkezli çeşitli çalışmalar yürütülmektedir.

KÖY uygulamasının başladığı 1971 yılından bu güne kadar bu kapsamda değerlendirilen illerin sürekli bir artış göstererek 49 il ve 2 ilçeye ulaşması bu politikaların ne kadar başarılı olduğunu da ortaya koymaktadır. Herhangi bir dışsallık analizi yapılmadan “Bir sanayi teşvik politikası” (DPT, 2000/c, s.71) olarak uygulanmaya çalışılan KÖY politikaları ile beklenen hedeflere ulaşamadığı bu konudaki yetkili kamu birimi DPT (DPT, 2000/b, s.68) tarafından ifade edildiği gibi, diğer iktisat yazarları Kazgan, (1999); Kepenek-Yentürk, (2001) ile amprik çalışmalar yapan Erol (1997); Altınbaş, Doğruel ve Güneş, (2002) tarafından ortaya konulmuştur.

313. Bölgesel Gelişme Projeleri

Türkiye’de ilk bölgesel planlama çalışmaları 1950 sonlarında başlamış olmasına rağmen, “planlı dönem” olarak tanımlanan 1960 sonrasında belirginleşmiştir. Bu tarihten sonra uygulamaya konulan Beş Yıllık Kalkınma Planlarında (BYKP), ulusal planın bölgesel gerçeklere dayanmasının gerekliliği varsayımı altında (DPT 2000/c, s. 32) seçilen birkaç pilot bölgede, her biri farklı birer sorun için öngörülen “Bölgesel Planlamaya Dayalı Gelişim Projeleri (BPDGP)” hazırlanmış ve uygulamaya geçirilmeye başlanmıştır .

BPDGP’de dikkate alınacak ekonomik, sosyal ve çevresel odaklı temel amaçlar ve hedefler (DPT, 2000/c, ss.33-35) aşağıdaki biçimde sıralanmaktadır;

- Bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandıracak politika saptamak,
- Sektörel gelişmeleri hızlandırmak için sektörel analizler yapmak,
- Bölge içinde kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlamaya yönelik önemli kamu yatırımlarını belirlemek ve özel kesim yatırımlarını özendirici politika ve uygulamaları ortaya koyarak; bölgesel gelişmeyi; kamu, yerel yönetimler, özel kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği içinde geliştirmek,
- Bölgedeki girişimciliği teşvik etmeye, bölgesel iç dinamikleri harekete geçirmeye ve/veya bölge dışındaki girişimcileri (yabancı sermaye dahil) çekmeye yönelik yatırım alanlarının belirlenmesi, yatırım projelerinin hazırlanması, nitelikli işgücü temini, teknoloji, finansman vb konularında somut öneriler geliştirmek, bunların eşgüdümünü

sağlayacak kurumsal düzenlemeler önermek ve bu çalışmalarını “katılımcılık ilkesi” çerçevesinde gerçekleştirmek,

- Seçilmiş yatırım konularında mevcut potansiyelin değerlendirilmesi ve yatırımlara yön göstermek amacıyla değişik konularda fizibilite hazırlamak,
- Bölgesel istihdamın geliştirilmesi açısından önem taşıyan işgücü arz ve talebinin sektörel ve mekansal analizini yapmak, bölgedeki insan kaynaklarının geliştirilmesi konusunda yeni projeler önermek.

Bölgesel farklılıkları azaltmak amacıyla bu doğrultuda uygulamaya geçirilmeye çalışılan çok sayıda proje bulunmaktadır. Bunlara aşağıdakiler örnek verilebilecektir (DPT, 2000/c, s.31 vd).

- Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP),
- Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi
- Doğu Anadolu Projesi (DAP),
- Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)

314. Kırsal Kalkınma Projeleri

DPT’ye göre (2000/a, ss.1-5) kırsal kalkınma; kentsel alanların dışında bulunan dezavantajlı yaşam ve çalışma ortamlarında, mevcut doğal kaynakların istismarına neden olmadan, uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmek yoluyla, hayat standartlarının ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi, refahın artırılması, bu bölgeler/yörelere /havzalar ile diğer bölgeler/yörelere/havzalar arasındaki gelişmişlik farklılığının kaldırılması, tarımsal yapının iyileştirilmesi, tarımsal üretimde kalite ve kantitenin artırılması, her ölçekten işleme sanayiinin kurulması, en azından tarımsal üretimin sanayi ile entegre edilmesi, gıda güvenliği, işsizliğin azaltılması, sağlıksız bir göçün önlenmesi vs, gibi amaçlarla, tarımsal kalkınmaya ilaveten kırsal alt yapı, tarımsal alt yapı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, örgütlenme, barınma, ulaşım, haberleşme, istihdam, pazarlama, kırsal turizm, yöresel el sanatları vs gibi sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki mevcut yapılarda ihtiyaçların ve önceliklerin belirlenmesi ve belirlenen hususlarda yetersizliklerin giderilmesi-iyileştirilmesi için planlanan tüm geliştirici faaliyetleri ifade etmektedir.

2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı kesin sonuçlarına göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 67.803.927, şehirlerin (il ve ilçe merkezleri) nüfusu 44.006.274 ve köylerin nüfusu ise 23.797.653'tür. Buna göre, toplam nüfusun %35.1'i köylerde yaşamaktadır. 2002 yılı itibariyle, 3.216 belediye (2.265'i belde belediyesi), 36.527 köy ve 42.098 bağlı birim olmak üzere toplam 81.841 yerleşim birimi bulunmaktadır (DİE, 2002). Kırsal alandaki yerleşim çok parçalı ve dağınık olması nedeniyle bu alanlara götürülecek fiziki ve sosyal altyapı hizmetlerinde çeşitli sorunların yaşanması mümkün görülmektedir.

Türkiye'de, 1970'li yıllardan bu yana, çoğu zaman dış kaynak yoluyla finanse edilen ve benzerleri daha önce dünyanın değişik bölgelerinde uygulanmış "kırsal kalkınma" projeleri gerçekleştirilmiş ve uygulanmaya devam edilmektedir. Bu tip projeler arasında:

- Yaş Sebze ve Meyve Geliştirme Projeleri (MEYSEP),
- Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi,
- Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi,
- Hayvancılığı Geliştirme Projeleri (5 adet),
- Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projeleri (TYUAP I ve II),
- Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi,
- Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi,
- Doğu Anadolu Havza Geliştirme Projesi,
- Ortak Ormancılık için Uygun Metotların Geliştirilmesi Projesi,
- Ürün Borsaları Geliştirme Projesi,
- Köy-Kent Projesi (Ordu/Mesudiye/ Çavdar ve Yöresi Köyleri Köy-Kent Projesi),

sayılabılır (DPT, 2000/a, s.5). Bu açıklamalar çerçevesinde, Türkiye'de uygulanan kırsal gelişme politikalarının dayandığı temel yaklaşımlar:

- i-Sosyo-ekonomik yapıda köklü değişiklik hedefleyen (Toprak Reformu)
- ii-Kırsal'a götürülen hizmetlerin kalite ve boyutunda artış hedefleyenler,
- iii-Yerleşim birimlerinin birleştirilmesini hedefleyen (Köy-kent, Merkez-köy)
- iv-Gönüllü katılımcı demokratik yöntemlere dayalı toplum kalkınması yaklaşımı,
- v-Tarımsal istihdam amaçlı yaklaşım,

olarak sınıflandırılmaktadır (GERAY, 1999, ss.61-65).

315. Sınır Ticareti

Sınır ticareti; iki komşu ülke arasında anlaşmalara bağlı olarak yapılan özel bir dış ticaret rejimidir. Sınırın iki yakasındaki insanların ihtiyaçlarının karşılanması için karşılıklı olarak mal alım-satımı öngörülmektedir.

Ülkelerin sınır bölgelerinin ekonomik durumlarını geliştirmek için karşılıklı anlaşmalarla bir tür tercihli ticaret anlaşması biçimi (SEYİDOĞLU, 1999, s.126) olan sınır ticaretini uygulama alanına sokmaları, bu bölgelerin gelişmesi ve kendi iç bölgelerinden elde edilen ve ulaştırma maliyeti nedeniyle pahalı hale gelen bir takım malların karşılıklı satılıp alınmasını mümkün kılmaktadır. Niteliğine uygun yapıldığı takdirde komşu ülkelerin bu tür ticaretten karşılıklı olarak kazançlı çıkacakları, var olan örneklerden anlaşılmaktadır. Örneğin Kanada ile ABD arasında, doğu ve batı bölgelerindeki orman ürünleri sınır ticareti iktisat literatüründe bu konuya iyi bir örnek olarak verilmektedir.

Sınır ticareti (Kıyı ticareti de buna eklenebilir), ile amaçlanan bir yönüyle adeta çıkmaz bir sokakta yaşayan sınır bölgesi insanların temel ihtiyaçlarından bazılarını, uluslar arası genel ticaret ilkelerine kısmen uymaksızın, birtakım vergi ve fonlardan muaf olarak komşu ülkenin sınır bölgesinde yaşayan karşı tarafla eşit biçimde, karşılıklı anlaşmalarla gidermektir (ÇİÇEK; 2000, ss.92-94). Böylelikle, sınır bölgelerinde ihtiyaç duyulan maddelerin daha az maliyetle daha kolay elde edilmesiyle birlikte, dolaylı olarak güven ortamının karşılıklı olarak artmasına da katkıda bulunulmaktadır (SÖNMEZ; 1995, s.7).

3150. Türkiye’de Uygulanan Sınır Ticaretinin Görünümü

Türkiye’de sınır ve kıyı ticaretinin tanımı 1 Eylül 1993 tarih ve 21685 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararında ;”*Sınır ve/veya kıyı ticareti sınır ve kıyı illeri ile bunlara komşu illerin ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile karşılıklı olarak yapılan ticari işlemler*” olarak ifade edilmektedir.

1999 tarih ve 4458 sayılı Gümrük Kanununun 172. maddesi ise ; “*Türkiye ile komşu ülkeler arasında coğrafi durum ve bölge ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılacak sınır ticaretinin kapsamı Bakanlar Kurulunca belirlenir. Sınır ticaretine ilişkin gümrük*

işlemleri yönetmelikle belirlenir.” hükmünü getirmektedir. Bu çerçevede sınır ticaretinin kapsamı ve konusu olan mallar Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmektedir.

Yukarıda belirlenen mevzuat hükümleri kapsamında, *“sınır ticareti yapılacak illerin tespiti ile gümrük kapılarının bu ticarete açılıp/kapatılması Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının koordinatörlüğünde, Milli Savunma ve İçişleri Bakanlıkları ile Gümrük Müsteşarlığı temsilcilerinden oluşan bir komisyonun teklifi üzerine Başbakanlığın kararı ile kesinleşmektedir (Md:3)*

Sınır ticaretine konu olan mallar Dış Ticaret Müsteşarlığınca belirlenmektedir. Bunlar; ilke olarak sınır bölgelerinde yaşayan kişilerin iç pazara göre karşı taraftan daha ucuza elde edeceği malları kapsamaktadır. Ancak, pratikte bunlara, bu kapsama girmeyen petrol ürünlerinin de dahil edildiği (ORHAN, 2000, s.5; ÇIÇEK, 2000, ss.92-94) belirtilmektedir.

Sınır ticareti yapabilmek için gereken koşullar Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan Yönetmelik hükümleri ile belirlenmekte; esasları Dış Ticaret Müsteşarlığınca belirlenen çerçeveye uymak koşulu ile sınır ticareti yetkisi bulunan İl Valilikleri ilgili kişi ve şirketlere sınır ticaret belgesi vermektedir.

Birtakım fon ve vergilerden muafiyet, sınır ticareti ile ithal edilen malların yurtiçine daha az maliyetle getirilmesi anlamına geleceğinden, bu malların ticaretinden, minimum düzeyde alınmayan vergi ve fon miktarı kadar bir kâr sağlanacaktır. Ortaya çıkan bu kâr, bir anlamda devletin almaktan vazgeçtiği vergi miktarının bölge insanına dönmesi, demektir. Bu durumda sınır ticaretinin hacmi ne kadar büyük olursa bölge ekonomisine olan katkısının da o derecede artacağı ortadadır.

Vergi ve fonlardan kısmen ya da tamamen muafiyet sınır ticaretinin Subvansiyon kavramı ile birlikte değerlendirilmesini de gündeme getirmektedir. Sınır ticaretinde, devletin normal koşullarda aldığı kimi fon ve vergilerden vazgeçmesi, üretici ve tüketiciler açısından “Dolaylı Subvansiyon” etkisi göstermektedir. Bu da, hem tüketici hem de ticari

faaliyette bulunan kişi ve şirketler açısından “az maliyetle daha fazla mal” anlamına gelmektedir²⁰.

316. Özel Sektöre Yönelik Teşvik Politikalarının Bölgesel İstihdam Etkisi

Türkiye ekonomisinin sermaye, bilgi ve teknoloji kıtlığı içinde bulunduğu, buna bağlı olarak yüksek oranda işsizlik ve atıl kaynak barındırdığı gerçeği karşısında, sektörlerle ve bölgelere göre bir kişilik istihdam için gereken yatırım miktarının hesaplanması, teşvik uygulamalarının bölgesel istihdama olan katkısını ortaya koyabilecektir. Bu çerçevede Hazine Müsteşarlığı tarafından girişimcilere verilen teşvik belgelerinin tutarları ve bunlara dayalı olarak öngörülen istihdam miktarı bu verinin elde edilmesini sağlayabilecektir (<http://www.treasury.gov.tr/stat/tesvik.htm>; - Ekim 2004; www.ankaajansi.com.tr/ - 30.10.2004).

Tablo: 5

Teşvik Belgelerine Göre Sektörlerin ve Bölgelerin İstihdam/Yatırım İlişkisi

2004 Yılı	Yatırım (Trilyon TL)	İstihdam (Kişi)	Kişi başına yatırım (Milyar TL)
Toplam	16.119.4	128.362	125.6
SEKTÖRLERE GÖRE			
Tarım	319.2	5.668	56.3
Madencilik	482.4	5.821	82.9
Hizmetler	4.560.7	39.188	116.4
İmalat sanayii	10.067.1	76.707	131.2
Enerji	689.8	978	705.4
BÖLGELERE GÖRE			
Doğu Anadolu	353.7	5.814	60.8
Ege	1.659.0	19.130	86.7
Karadeniz	1.138.7	12.538	90.8
Akdeniz	1.857.3	16.533	112.3
İç Anadolu	2.559.4	21.218	120.6
Güneydoğu	1.204.3	9.052	133.1
Marmara	7.040.9	43.913	160.3
Çok bölgeli	305.8	164	1.864.9

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verileri ve ANKA'dan (www.ankaajansi.com.tr - 06.05.2005) yararlanılarak hazırlanmıştır.

²⁰ Subvansiyon kavramı ile ilgili olarak bkz. A. KESİM, Subvansiyon Teorisi, KTÜ, 1981.

Tablo 5 verilerinden de anlaşılacağı gibi, Hazine tarafından 2004 yılının ilk dokuz ayında teşvik belgesine bağlanan toplam 16.119 trilyon TL tutarındaki yatırımlar kapsamında 128.362 kişilik istihdam yaratılması öngörülmüşken, söz konusu projeler kapsamında yaratılacak her bir kişilik istihdam başına ortalama 125.6 milyar liralık yatırımın gerektiği görülmektedir. Sektörler bazında da 1 kişilik istihdam için gereken yatırım tutarı, Enerji (teknoloji-yoğun) sektöründe 705.4; Hizmetlerde 116.4; İmalat sanayiinde 131.2; Madencilikte 82.9; Eğitimde 52.9; Turizmde 57.8; Tarımda 56.3 milyar TL olarak hesaplanmaktadır.

Bölgeler bazında ise, 1 kişilik istihdam için Marmara'da 160,3; Güneydoğu'da 133,1; İç Anadolu'da 120,6; Akdeniz'de 112,3; Ege Bölgesi'nde 86,7; Karadeniz'de 90,8; Doğu Anadolu Bölgesi'nde 60,8 milyar TL yatırım yapılması gerekmektedir²¹. Buna göre teşvik belgelerinden çıkarılan değerlendirmeler ışığında, Türkiye'nin bazı geri bölgelerinde istihdam oluşturmanın maliyeti, diğerlerine göre oldukça düşüktür. Böyle olmasına rağmen, özel sektörün geri bölgeleri yeterince tercih etmediği söylenebilecektir. Bu durum, bölgesel teşviklerin tek başına yatırım cazibesi ortaya koyamadığına delil olarak gösterilebilecektir.

32. Türkiye'de Bölgesel Dengesizliklerin Nedenleri

Önceki kısımlarda yer alan bilgiler doğrultusunda, Türk Mülki İdare sistemi olan il bölümlenmesi çerçevesinde Türkiye'de bölgesel dengesizliğin boyutu, ilgili kaynaklardan alınan veriler ve yapılan değerlendirmelerle ortaya konulmuştur. Bu çerçevede Türkiye'de geçmişten günümüze önemli boyutlarda bölgesel dengesizliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır.

²¹ 2005 Ocak-Mart döneminde ise teşvik belgesine bağlanan yatırımların toplam tutarı 4 milyar 343.8 milyon YTL düzeyinde oluşurken, <http://www.treasury.gov.tr/stat/tesvik.htm>; (erişim tarihi: Nisan 2005) bu yatırımlar kapsamında öngörülen istihdam ise 45 bin 631 kişi olarak belirtilmektedir. Bu verilerden ANKA'nın (www.ankaajansi.com.tr/) (erişim tarihi: 06.05.2005) yaptığı hesaplama göre, söz konusu projeler kapsamında yaratılacak her bir kişilik istihdamın maliyeti ortalama 95.2 bin YTL olarak hesaplanmaktadır. Ağırlıklı olarak teknoloji-yoğun nitelikteki yatırımları kapsayan Enerji sektöründe, bir kişilik istihdam için yapılması gereken ortalama yatırım tutarı 2 milyon 613.5 bin YTL, İmalat sektöründe 98.2 bin YTL, Hizmetler sektöründe 78.2 bin YTL, Madencilikte 58.7 bin YTL, Tarımda ise 119.3 bin YTL; Bir kişiye istihdam yaratılması için yapılması gereken ortalama ithalat tutarı 35.7 bin dolar; Bir kişilik istihdama düşen ortalama ithalat tutarı, Enerjide 1 milyon 313.4 bin dolar; imalat sektöründe 44.4 bin dolar, tarımda 31.1 bin dolar, hizmetler sektöründe 19.7 bin dolar, madencilik ise 10.6 bin dolar olarak hesaplanmaktadır.

Bölgesel gelişme konusunda yapılan çalışmalarda;

- bölgenin sosyal ve kültürel yapısı,
- bölgenin bilgi birikimi,
- küresel ekonominin ulusal ve bölgesel etkileri,
- bölgenin ulusal ekonomi içerisindeki görünümü,
- ulusal belirleyicilerin bölgesel etkileri,

gibi içsel ve dışsal etkenlerin bölgesel politikaların başarısı ile doğrudan ilgili olduğu belirtilmektedir (HUDSON, 1999, s.2). İlk bakışta dışsal olarak gözükken bu etkenlerin, ekonomik performansı etkilemesi yönüyle İBM'e göre içsel kabul edildiği bilinmektedir. Bu çerçevede yapılan değerlendirmelerde, ekonomide sağlanacak başarıların, ekonomi kavramının iç dinamiğinde bulunan bazı etkenlerle biçimleneceği öne sürülmektedir. Buna göre, hükümet politikalarının görünümü, beşeri sermayeyi etkileyen sosyal, kültürel, ekonomik şartlar ve artan getiriye sağlayan "bilgi'ye" ulaşabilirlik, ekonomik politikaların sonucunu etkilemektedir (HAN-KAYA, 2004, ss.297-299).

Bu değerlendirmeler ışığında, politikalardan beklenen başarıyı engelleyen ya da sınırlandıran faktörleri doğru olarak belirleyebilmek, gelecek dönemlerde tasarlanacak olanlardan beklenen verimin elde edilmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle geçmişin başarısızlık nedenlerini ekonomik olduğu kadar politik yönden de somut olarak ortaya koymak gerekmektedir.

320. Bölgesel Politikaların Başarısını Etkileyen Faktörler

Bölgesel politikalar, ulusal ekonomiye bağlı olarak ortaya konmakta ve uygulanmaktadır. Ulusal ekonomiye etkileyen sosyal, politik, ekonomik vb. iç ve dış faktörler doğrudan ve dolaylı olarak bölgesel politikaların başarısını da etkilemektedir. Bu nedenle, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durum üzerinde olumsuz katkısı olan faktörlerin ele alınmasında yarar görülmektedir.

3200. Siyasi İstikrarsızlık

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu tarihten günümüze (2004 yılına) kadar 22 parlamento döneminde 59 değişik hükümet görmüştür. Bu durum, hükümetlerin görev sürelerinin seçim dönemlerinden çok daha kısa olduğunu, dolayısı ile siyasi iktidarların kendi politika

ve programlarını çoğu zaman tamamlayamadan (KAZGAN, 1999, s. 328) görevden ayrılmak durumu ile karşılaştığını, göstermektedir.

Türkiye’de 1960 sonrası planlı dönemin, siyasi istikrar açısından değerlendirilmesi, istikrar ve ekonomi (büyüme- kalkınma –gelişme) ilişkisini ortaya koymaktadır. Büyüme hedeflerinin tutturulamaması ve iç dengesizliklerin giderilememesinin bir temel nedeninin de siyasi istikrarsızlık olduğu öne sürülmektedir (SAVAŞ, 2000, s.158). Bu doğrultuda Barro (1991, s.437) da , siyasi istikrarsızlığın, mülkiyet hakları ve özel sektör yatırımları üzerinde negatif etkiye bulunduğunu, kötü ekonomik sonuçların kaynağı olduğunu ileri sürmektedir.

Siyasi ortamın istikrarlık derecesinin yatırım kararlarındaki risk faktörünü belirgin olarak öne çıkardığı, bunun yanında, hükümetlerin ekonomi politikalarına yönelik alacakları kararların tam ve etkin uygulanmasına imkan vermeyeceği, tahmin edilebilecektir. İBM’de büyümenin motorunun yenilik ve araştırma faaliyetleri olarak ortaya konması, istikrarlı bir ortam sunamayan siyasi yapının bu faaliyetlere katkı sağlayamayacağı, en azından destek veremeyeceğini de göstermektedir.

Telatar (2003), Türkiye’nin siyasi istikrarsızlığı ve ekonomik görünümü üzerine yaptığı çalışmada, ekonominin kurumsal olarak zayıf olduğu, finansal bir görünüm içinde bulunduğu, reel sektör ile finans sektörünün *holding bankacılığı* biçiminde iç içe girmiş olmasının yanı sıra, reel sektör -siyasi otorite ilişkilerinin biçiminin reel sektörde yaşanan istikrarsızlığın ekonomi politikalarına doğrudan yansımaya yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde siyasi özgürlükler ile büyüme arasında genel olarak pozitif bir ilişki gözlemlenirken; *siyasi istikrarsızlık* ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki ters yönlü ve karşılıklıdır. Siyasi istikrarsızlık yatırım hacmi ve etkinliğini azaltarak, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte, kişi başına düşen gelirdeki düşüşün de siyasi istikrarsızlığı arttırdığını ileri sürmek mümkündür. Ampirik bulgular, bu temel olguyu destekler niteliktedir (TEK, 2003, s.18). Bu çerçevede, hükümetlerin bölgesel amaçlı, orta ve uzun vadeli politikalarını ortaya koyamamaları ya da tamamlayamadan görevden ayrılmaları, bölgesel aktörlerin beklediği desteğin sağlanamaması anlamına

gelmektedir. Bu durumda, siyasi istikrarı yakalayamayan ekonomilerde bölgesel politikalar doğrudan ve dolaylı, olumsuz etkilenmekte ve başarı ortaya koyamamaktadır.

3201. Türkiye Ekonomisinin Maruz Kaldığı Krizler

Türkiye ekonomisi son 25 yıl içerisinde büyük ekonomik krizlere maruz kalmıştır. Bu krizlerin;

- faiz oranlarındaki ani ve aşırı yükselme,
- döviz çıkışı nedeniyle TCMB rezervlerindeki önemli ölçüde ani azalma,
- yatırımcı ve tüketicilerin güven duygusu kaybı,
- bunlara bağlı olarak sosyal ve siyasal krizlerin tetiklenmesi,

gibi sonuçlara neden olduğu görülmektedir. 1979 yılındaki krizin 24 Ocak 1980, 1988'dekinin 4 Şubat 1988, 1990 körfez savaşı ile başlayan krizin 5 Nisan 1994; Temmuz 1997 Asya ve Ağustos 1998 Rusya krizlerinin etkisi ile başlayan 9 Aralık 1999; 22 Kasım 2000 ve 19 Şubat 2001 krizlerinin de Mayıs 2001 ekonomik istikrar programları ile aşılmaya çalışıldığı, bilinmektedir (BORATAV ve diğ. , 2003, ss. 5-42).

Türkiye'de 1980-2001 arası kamu açıklarının yüksek boyutlara ulaşması, bu açıkların, dış borçlanma, iç borçlanma, ve TCMB avansları ile finansmanı yüzünden devletin borç tuzağına düştüğü, kamu yatırımlarının daraldığı, bankaların devleti fonlar hale geldiği, faiz oranlarının yükselmesinin özel yatırımları olumsuz etkilediği ve enflasyon beklentisini kuvvetlendirdiği, tüm bunlara bağlı olarak ta makro istikrarın sağlanması yolunda Kamu Borçlanma Gereğinin yüksek oranda olmasının başarısızlığa yol açan büyük bir engel olduğu, belirtilmektedir (DEMİR, 2003, s.75).

Akcoraoğlu (1999), zaman serileri analizini kullanarak Türkiye Ekonomisinde makroekonomik faktörlerin iktisadi büyüme üzerindeki rolü konulu araştırmasında; ampirik bulgular ve makroekonomik bulguların sürdürülebilir iktisadi büyümeye katkıda bulunduğu sonucuna varmıştır. Araştırma sonucuna göre; İktisadi büyüme, yüksek enflasyon, büyük bütçe açıkları ve döviz kuru piyasasındaki sapmalar ile negatif korelasyon içindedir. Diğer yandan, sermaye birikimi ve özellikle de özel sermaye birikimi Türkiye'nin iktisadi büyümesinde çok önemli rol oynamaktadır. Buna göre, sürdürülebilir iktisadi büyüme bakımından olumsuz kuramsal yapılanma ve siyasal unsurlara karşı temel

olarak kamu yatırımlarının kısılmasına yönelik kamu açıklarının azaltılması politikaları, sermaye birikimi ve büyüme olumsuz etkilemektedir.

1975-2002 yılları arasında kalan dönemde yaklaşık her 4-5 yılda bir kriz yaşayan Türkiye ekonomisinin, makro plandaki sorunları daha da derinleşirken, bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik politikalardan başarı elde edilmesi mümkün görülmemektedir. Bu dönemleri kapsayan ve bölgesel dengesizlikleri ölçme amaçlı çalışmalardan elde edilen sonuçların bölgesel farklılıklarının devam ettiğini göstermesi, bu önermeyi doğrulamaktadır. Makro ekonomik boyutta krizlere maruz kalan ekonomilerin bölgesel bazda da bu sorunları yaşayacağı genel kabul görmektedir.

3202. İç Sermaye Hareketleri

Bölgesel gelişme geri bölgelere yönelecek yatırımlarla giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak, yatırımların faiz oranlarına karşı esnek olması, reel sektör yatırımlarının boyutunu ve niteliğini etkilemektedir. Graff (2002), finansal gelişme ile büyüme arasında bir ilişki bulunduğu, ve bunun özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin olduğu, ülkelerin insan kaynaklarının eğitim düzeyi yükseldikçe bu ilişkinin daha da öne çıktığı, global kriz dönemlerinde (1973 petrol krizi gibi) büyüme üzerinde olumsuz etkide bulunduğu, büyümenin temel kaynağı olmadığı, ancak büyüme katkı sağladığını belirtmektedir.

Graff'ın bulgularının Türkiye örneğinde doğrulandığı görülmektedir. Türkiye'de 3 aylık mevduat faizi ile orta vadeli işletme kredisi faizi arasındaki farkın 1995'te 70 puan olduğu, buna bağlı olarak bankaların yüksek oranda kar elde ettikleri görülmektedir (DÖNMEZ, 2003). Bankacılık sektörünün aktifleri GSYİH'nın %70'ini geçmektedir. Geçen yıllarda, menkul kıymetlerin GSYİH içindeki payı %30'a yükselirken, bankacılık sektörünün özel sektöre sağladığı krediler GSYİH'nın %17'sine gerilemiştir. Menkul kıymetler portföyünün %90 kadarı devlet kağıtlarından oluşmaktadır. Buna göre devlet kağıtlarından elde edilen faiz gelirleri bankacılık sektöründeki gelirlerin önemli bir kısmını, %50'sini, oluşturmaktadır. Yüksek kârlı ve düşük riskli kamu sektörü borçlanması nedeniyle, bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredilerde düşme görülmektedir. Bankacılık sektörünün kârlılığının 2001 krizinden sonra artması, yüksek faiz oranlarının yatırımları engellediği biçiminde anlaşılmaktadır (DPT, 2003/c, s.47).

Tablo: 6**Bazı Büyük Firmaların Faiz ve Faaliyet Karlarının Karşılaştırılması**

Firmalar	Faiz vb Kar/Faal.Kar 1999	Faiz vb.Kar / Faal.Kar 2000
Alarko	0.58	0.33
Arçelik	0.25	0.09
Hürriyet Gaz.	0.49	0.35
Pektim	0.55	3.67
Trakya Cam	0.52	0.79
Türk Şişe-Cam	1.99	0.88

Kaynak: İSO, 2001, (www.iso.org.tr Ekim 2003)

İstanbul Sanayi Odası tarafından yıllık olarak yapılan 500 büyük firmaya ilişkin değerlendirmelerde, Türkiye’de ekonomik krizin yaşandığı 1999-2000 yıllarında faaliyet dışı kazançların – faiz ve benzeri gelirlerin – giderek arttığı, firma bazında üretimden sağlanan faaliyet kazançlarını geçtiği, açıklanmaktadır (İSO, 2001; Tablo 13). Bu tablonun ülke ekonomisinin aşırı istikrarsızlığından kaynaklandığı ve büyük firmaların dönem itibari ile yatırım risklerini, yüksek seyreden faiz oranlarından kaynaklanan kolay kazanç ile dengelemeye çalıştıklarını göstermektedir.

Özel sektörden bölgesel politikalar doğrultusunda yatırımlar beklenirken, faiz getirisinin göz önüne alınması kaçınılmazdır. Daha risksiz ve getirisi yüksek finansal piyasalar varken, girişimcinin risk faktörünün yüksek oranlarda seyrettiği geri bölgelere yatırım yapması beklenmemektedir. Buna göre, iç sermaye birikiminin gerek ulusal gerekse bölgesel politikalar çerçevesinde faiz oranına göre tavır alacağı, yüksek faiz oranlarının görüldüğü dönemlerde, reel yatırımın tercih edilmeyeceği, Türkiye’nin maruz kaldığı olumsuzluklardan görülmektedir.

3203. Global Krizler ve Yabancı Sermaye Etkisi

Dünya ekonomilerini etkileyen 1973 Petrol krizi, 1997 Asya krizi, 1999 Rusya krizi, 1990 ve 2002 Körfez krizlerinin Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu bilinmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye, 1970’li yıllardan sonra dış ödeme zorlukları ve enflasyon sorunları ile yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde yerli üretim için gereken ara mallar ithalatının döviz darboğazı; iç sermaye kaynaklarının kullanımının da yüksek

enflasyon nedeniyle darboğaza sürüklendiği, belirtilmektedir (KEPENEK-YENTÜRK, 2001, s.143; SEYİDOĞLU, 1999, ss.583-588).

Global krizlerle birlikte, yabancı sıcak para hareketlerinin de Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz etkide bulunduğu belirtilmektedir. Boratav (2001), denetlenemeyen dış kaynaklı sermaye hareketlerinin, ilk aşamada istikrarsız ekonomik canlanmaya neden olduğu, ancak, ekonomik canlanmanın istikrarsızlığı nedeniyle, finansal kargaşa ve sonuçta krizlere yol açtığını etmektedir. Bu doğrultuda;

- Uluslar arası döviz piyasalarına hakim para birimleri arasındaki paritenin değişmesi: (1991, 1994).
- Ekonomide yüksek miktarda dış borçlar, borçlanma gereği ve dış ticaret açıkları ile mücadele için yerli paranın yabancı para birimleri karşısında ani ve yüksek oranda devalüe edilmesi: (1980; 24 Ocak öncesi, 1994; 4 Nisan, Kasım 1999 ve 2001 Şubat Krizleri).
- Tam sermaye mobilitesi koşullarında, yerli reel faiz oranlarının dışarıdan yüksek olması nedeniyle, yabancı sermaye kaynaklarının iç sermaye piyasalarına girerek yüksek kazanc elde etmeleri, bir süre sonra da ani oyunlarla tekrar dışarıya çıkması, sonucu, Türkiye’de sıcak paradan kaynaklanan krizlere maruz kalındığını belirtmektedir.

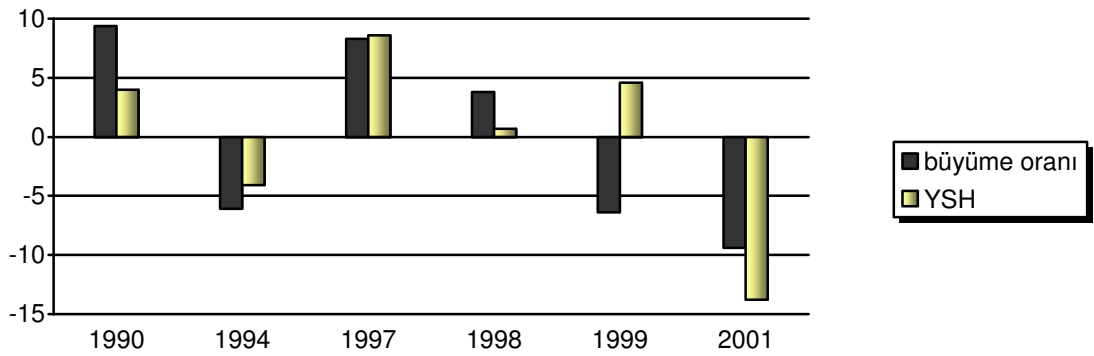
Yabancı sermaye bir ülkeye genelde 3 farklı şekilde gelmektedir.

- i- Sabit sermaye yatırımı yapmak için. Bu tür yabancı sermaye, üretimin ve istihdamın artmasına yol açmaktadır.
- ii- Portföy yatırımı yapmak, borsadan hisse senedi, piyasadan bono, tahvil satın almak. Bu amaçla gelen paranın ne zaman çıkacağı belirsizdir. Bu nedenle yüksek risk unsuru taşımaktadır.
- iii- Uzun vadeli veya kısa vadeli kredi (borç) olarak.

Bunların arasında, birincisi, sadece “sabit sermaye yatırımı yapmak” için gelen yatırım kalıcıdır, doğrudan üretimi ve istihdamı artırmaktadır (SEYİDOĞLU, 1999, ss.664-665). Portföy yatırımı yapmak için ve kredi olarak gelen yabancı sermaye kalıcı değildir. Ülkenin siyasi ve ekonomik risk durumuna göre değer kazanmakta ve kalış süresini belirlemektedir. Öniş ve Erdoğan’ya (2002) göre dış kaynaklı-kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülkeyi terk etmesi durumunda ortaya çıkan finansal krizler, reel ekonomide kalıcı tahribata yol açmakta ayrıca sosyal dokuyu da bozmaktadır. Grafik 2 bu durumu yansıtmaktadır. Burada, Türkiye’de yabancı sermaye hareketlerinin büyüme üzerindeki

pozitif etkisinden çok, kriz yaratma etkisinin belirgin olduğu görülmektedir. 1998’de, büyüme oranının 3,8 olmasına karşın sermaye girişinin 0.7 milyar\$ düzeyinde; 1999’da yüksek miktarda sermaye girişine karşın -6,4 gibi yüksek bir negatif büyüme hızı ve 2001 yılında -13.8 milyar\$ lık bir çıkış ile birlikte -9.4 negatif büyüme oranı, bu olumsuzluğu ortaya koymaktadır.

Grafik: 2
Türkiye’de Büyüme Oranı ve Net Yabancı Sermaye Hareketi –YSH-

Kaynak: DİE (www.die.gov.tr - Mayıs 2003), Maliye Bakanlığı (2003)

Yabancı sermaye hareketleri ile birlikte büyük firmaların reel sektörler yerine mali piyasalara yönelmesi de ekonomik kriz ve istikrarsızlık doğurmaktadır (KAZGAN, 1999, s.283). Çarkuşlu da (2001) kısa dönemli uluslararası finansal hareketlerin yüksek arbitraj sağlamanın olumsuz etkilerini Türkiye örneğinde incelemektedir. BORATAV ve diğ. (2003) Türkiye’ye gelen yabancı sermayenin büyük bir bölümünün (%90 kadarı) “doğrudan yatırım niteliğinde olmaması” nedeniyle borca dönüştüğünü ve bunun da kamunun borç yükünü artırarak krizlere zemin hazırladığını savunmaktadırlar.

Yukarıda belirtilenlerin son dönemlerde de hala geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 7 verilerine göre, Ağustos ayları itibari ile 2004-2005 döneminde ülkeye 38.1 milyar dolar döviz girmiştir. Bu çerçevede;

- 7.2 milyar doların kaynağı belirsiz,
- 30.9 milyar dolar net giriş,
- Sabit sermaye yatırımı için ülkeye giren yabancı sermaye 3.7 milyar dolar,
- Hisse senedi, bono, tahvil satın almak için 11.2 milyar dolar,
- Kredi olarak 15.1 milyar dolar,

yabancı sermaye girişi olduğu görülmektedir. Ekonomi açısından üretim ve istihdam artırımının aleyhine seyreden bu süreçte, reel yatırımın getirisi, finans piyasalarının sağladığı kazançlardan geride kalmaktadır.

Tablo: 7
Türkiye'ye Yönelik Yabancı Sermaye Hareketleri
2004 Ağustos - 2005 Ağustos

	Türkiye'ye giren döviz (Milyon Dolar)
TOPLAM GİREN DÖVİZ	38.189
Kaynağı belirsiz	7.278
Sermaye hareketi	30.911
Yabancı sermaye yatırımı (net)	2.821
Giriş	3.764
Çıkış	-943
Portföy yatırımı	11.287
Kredi	15.166
Mevduat	858
Diğer	79

Kaynak: TCMB (www.tcmb.gov.tr- Eylül 2005)

Gerek global krizler, gerekse yabancı sermaye hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerinde oldukça derin olumsuz izler bıraktığı bilinmektedir. Makro boyuttaki bu etkilenmenin bölgesel politikaları da etkilemesi kaçınılmaz görülmektedir. Bu olayların yaşandığı durumlarda, iç ekonomide daralma görüldüğü, özel ve kamu yatırımlarının azaldığı, DPT, DİE, Maliye Bakanlığı ve TCMB verilerinden ve değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır.

3204. Yolsuzluk

Bir ülkedeki kurumsal zayıflığın belirtisi olan yolsuzluk; yatırımları ve harcamaları azaltma, gelir eşitsizliğini artırma, yabancı yatırımları caydırma, piyasalarda, kaynakların dağılımında sapmalara neden olmakla sorumlu tutulmaktadır (AKÇAY, 2002, s.2).

Dünya Kalkınma Raporunda (2004), hükümetler kamusal harcamaları ussal biçimde gerçekleştiremezse, yoksul kesime giden hizmetlerin kötüleşeceği, krize neden olan uygulamalarının özel sektörü de çamura sürükleyeceği, bunun da yoksul kesimin daha da aleyhine durumlara yol açacağı, yolsuzluk oranının yüksek olmasının düşük ekonomik

büyüme üzerinde etkili olduğunun amprik gözlemlerle ispatlandığı, belirtilmektedir. Dünya bankası belgelerinde “Grand corruption”, “petty”, “absenteism”, “patronage”, gibi terimlerle ifade edilmeye çalışılan yolsuzluk; ihale yolsuzluğu, önemli mevkilerin satışı, yanlış belge verme, sahte lisans, kayırmacılık, iş görmeme gibi uygulamalarla kendini göstermektedir. Yolsuzluk; politikacıların dokunulmazlık sistemini istismar etmeleri ile güç kazanmaktadır. Kamu yönetiminde hesap verilebilirlik ortadan kalkmaktadır. Yolsuzluk temel hizmetlerin aksamasına kamusal gelirin azalmasına yol açmaktadır. Politikacılar ve diğer yetkililerin kamusal harcamaları yolsuzluk alanlarına yönlendirmeleri nedeniyle, temel altyapı hizmetlerinde öncelik sıralaması değişmektedir. Yoksul ve ihtiyaçlı kesimin temel hizmetlere ulaşmak için rüşvet vermek zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Bölgesel boyutlarda da olumsuzluklar ortaya çıkaran yolsuzluk, etnik ve sınıfsal kaygılarla seçilen yerel yöneticilerin uzun süreli olarak yönetime gelmeleri -Curley Effect²²- ve kendi çevrelerini gözetmeleri nedeniyle, mahalli idareleri de geri bırakmaktadır. Demokratik sistemin bir zaafı olarak literatüre giren bu durum ayrı bir yolsuzluk boyutu olarak kendini göstermektedir.

Türkiye, Transpanrency International (www.transparency.org ; Şubat 2004) tarafından yapılan yolsuzluk incelemesine göre (Corruption Perception Index-CPI) Dünya ülkeleri arasında 2001 yılında 3.6 CPI ile 54. sırada, 2002 yılında da 3.2 CPI ile 64. sırada, 2003 yılında da 3.1 ile 77. sıraya gerilemiştir. Bu durum, uluslar arası sıralamada Türkiye'nin yolsuzluklarla anılan bir ekonomi olduğunu göstermektedir.

Mauro (1995) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, CPI üzerinde %1 lik bir sapmanın GSYİH üzerinde %5'lik bir artış sağlamanın yanında, GSYİH'nın yıllık büyüme oranının da %0.5 artmasına neden olmaktadır. Tanzi ve Davodi (1997), yolsuzluk derecesi ile devlet geliri arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. ASO (2003) tarafından Türkiye için yapılan incelemede, Türkiye Ekonomisinin içinde bulunduğu açmazlardan yolsuzluk olaylarının belirli oranlarda sorumlu olduğu ileri sürülmektedir.

Türkiye ekonomisinde yolsuzluk olaylarını iki ayrı kategoride incelemek mümkündür.

²² Curley effect—Michael Curley (1910-1950) yılları arasında Boston Belediye başkanı olarak görev yapmıştır. Seçildiği dönemler içerisinde Boston'un beklenenin aksine gelişemediği, sınırlı bir destekçi kesimin menfaatinin gözetildiği, böylelikle tüm yerel toplumun geri bırakıldığı incelenmiştir (WDR, 2004). Curley effect'in Türkiye'de çok yaygın olduğu söylenebilir.

Ekonomik Yolsuzluklar

Siyasi ya da idari açıdan kamu yetkisi kullanan ya da elinde başkalarına ait kaynak bulunduran kesimin bu kaynakları kendi çıkarlarına göre kullanması ya da değişik yasadışı yöntemlerle ele geçirmesi, ekonomik yolsuzluğu ortaya koymaktadır. Türkiye’de kamu kaynaklarından yapılan yolsuzluklar şu biçimlerde (ÇİÇEK, 2000/b) ortaya çıkmaktadır :

- kamunun yaptığı harcamalardan hukuk dışı yöntemlerle pay alma,
- yakın çevresine kazanç sağlamak için ihtiyaç bulunmayan yatırımlara yönelme,
- belgeler üzerinde oynayarak fazladan kazanç sağlama,
- kamu yatırımlarının niteliksiz ve standartları düşük olarak yapılması.

Dünya Kalkınma Raporu’nda da (2004) belirtildiği gibi, kamu kaynaklarından yapılan yolsuzluklar, yatırımların öncelik sıralamasını ortadan kaldırarak ekonomiyi doğrudan ve dolaylı olarak hasara uğratmaktadır.

Türk ekonomisinde özel kesim tarafından yapılan en önemli yolsuzluk ise Bankacılık alanında ortaya çıkmıştır. Türkiye’de 1990 sonrası çok sayıda bankanın mevduat sahiplerinin çıkarları aleyhine faaliyette bulduklarının tespit edilmesi üzerine, bu bankalara hükümet tarafından el konulması sonucu, banka sahiplerinin bu yolla hazineye yol açtığı zararların yüksek miktarlarda olduğu bilinmektedir²³.

İdari ve Siyasi Yolsuzluklar

İdari ve siyasi yolsuzluklar, bazı durumlarda doğrudan ekonomi ile ilgili olmamakla birlikte, devletin temel görevleri çerçevesinde yükümlü olduğu fonksiyonlarının objektif ve iyiniyet kuralları içinde işletilmemesidir. Kamu görevlileri arasındaki kayırmacılık ve yandaş ilişkileri (belirli görevlere niteliksiz kişilerin getirilmesine yol açarak, bu pozisyonlardan alınması gereken verimin düşmesine yol açması gibi) ya da devletin tek tarafı yaptığı bir takım düzenlemelerin siyasi kaygılarla ekonomi mantığına aykırı olarak ortaya konması bu konuya örnek olarak verilebilecektir.

Türkiye’de siyasal sistemin olumsuzluklarının uygulanan iktisat politikalarının başarılarını temelden etkilediği yapılan araştırmalarla ortaya konmaktadır. Coşar ve Öz (1996), Türk siyasal sisteminde, populizm ve patronaj ilişkilerinin hakim olduğu, liberalizm ve devletçilik görüşlerinin sürekli çatışma içinde bulunduğu, politikaların

²³ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkznz. www.tmsf.org.tr

belirlenmesinde bilimsel yaklaşım yerine başka etmenlerin geçerli olduğu, sınıfsal etmenlerle sivil toplum hareketlerinin zayıflığı nedeniyle, ekonomi politikalarından beklenen verimin alınmadığını belirtmektedirler.

Sınır ticareti ile ilgili yanlış politika ve uygulamalarla 1996-1999 yılları arasında devletin bu yolla 2 milyar \$ civarında vergi kaybına uğradığı ve bu kaybın belirli kesimlerin eline geçtiği ileri sürülmektedir (ORHAN, 2000; ÇİÇEK; 2000/a, ss.90-94).

Tarımsal ürünlere yönelik destekleme alımları uygulamasında, (ya da tek alıcının kamu olduğu türlerde), siyasi nedenlerle tarımsal ürünlerin fiyat düzeylerinin yükseltilmesi kamu kaynaklarının bir yönüyle karşılıksız aktarılmasına yol açmıştır. Ayrıca, fiyatların yüksek tutulması, ihtiyaç olmadığı halde ürün miktarının artmasına yol açarak, ölçüsüz ve gereksiz üretime yol açmıştır. İhtiyaç fazlası olduğu halde yüksek fiyattan satın alınan ürünler daha sonra çöpe atılarak kamunun açıktan zararına neden olmuştur (KEPENEK-YENTÜRK, 2001, s.351; PARASIZ, 1998: s.373).

Ülkenin geri bölgelerinin kamu görevlileri açısından cazip olmaması nedeniyle, bu bölgelerdeki görevli ihtiyacının hiçbir zaman giderilemediği, bu bölgelere nitelikli personel ataması yapılamadığı, bilinmektedir. Siyasi iktidarların değişme dönemlerinde merkezden uzaklaştırılmak istenenlerle göreve yeni atanan kişiler geri bölgelere gönderilmektedir. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde çıkarılan Devlet Memurları Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği²⁴ bu bölgelerde görev yapmayı her kamu görevlisi için zorunluluk olarak düzenlese de birkaç meslek dalı dışında bu konuda bir başarı da sağlanamamıştır. Böylelikle geri bölgelerin ihtiyaç duyduğu kamu personeli, nicel ve nitel yönden, karşılanamamaktadır. Bu durumda, kamu hizmetlerinde aksama ve eksiklik ortaya çıkmaktadır. Temel kamusal hizmetlerin yeterince yerine getirilemediği bölgelerde, bu durumun, ekonomik faaliyetler için negatif dışsallık unsuru olduğu kabul edilmektedir.

AB'ne katılım süreci çerçevesinde hazırlanan İlerleme Raporunda (DPT, 2003/c, s.128) Yolsuzluk konusunda alınması gereken önlemlerin aciliyeti ve önemi vurgulanarak, Türkiye'nin Yasama Meclisince bu konuda gereken araştırma ve yasalaraştırma

²⁴ 19.04.1983 tarih ve 83/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kararlaştırılmış ve 25.06.1983 tarih ve 18088 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur.

çalışmalarının sürdürülmesi gerektiği belirtilmektedir. Rapora göre, yolsuzluğun çok ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürdüğü, Türk iş adamlarının %80'ninin yabancı yatırımların önündeki en büyük engelin yolsuzluk olduğuna inandıkları da belirtilmektedir. Bu durumun ekonomi politikalarına olumsuz etkide bulunacağı genel kabul görmektedir.

321. Düzgün İşlemeyen İstatistik Sistemi

Bir ekonomide, bilgilerin ve verilerin doğru elde edilebilmesi ve parametrelerin ortaya konabilmesinin için düzgün işleyen bir istatistik sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. İstatistik sistemi;

i-ekonominin genel durumunun tespiti, aksayan ve iyi işleyen yönlerinin, ihtiyaç duyulan ve fazla bulunan faktörlerin nicel ve nitel yönden belirlenmesi,
ii-uygulamaya geçirilecek politikaların bu veriler ışığında tasarlanması,
iii- uygulanan politikaların dönem sonunda başarı durumlarının tespiti,
fonksiyonunu görmektedir. Doğru, güvenilir ve test edilebilir yöntemlerle elde edilen veriler, kendilerine dayalı olarak tasarlanan politikaların başarısını da etkilemektedir.

Veri toplama işleminde yapılan hata ve yanlışlıklar, bu verileri kullanan özel ve kamu kurumlarının hatalı varsayımlar ve çıkarımlar yapmasını sağlayarak, zincirleme tüm ekonomiye yansıtacak, politikalardan beklenen sonucu olumsuz olarak etkileyecektir. İstatistik çalışmalarında, nicelik tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da, sadece miktar değil niteliksel değişimleri de açıklayan “Değişkenlerin” durumudur. Bağımsız değişkenler, açıklanmak ya da tahmin edilmek istenen olayın/olayların oluşumunu etkileyen faktördür (İSLAMOĞLU, 2002, s, 16). Bu nedenle, ilgili verilerdeki yanlışlıklar, diğer tüm bağımlı değişkenlerin yanlış değerlendirilmelerine yol açarak aralarındaki ilişkinin oranını gösteren parametrelerin tam anlamıyla ifade edilememesine ya da yanlış değerlendirilmesine yol açacaktır.

Türkiye’de uygulanan Genel Nüfus Sayımı çalışmalarındaki temel bağımsız değişken insan –birey- sayısıdır. Buna bağlı olarak, nüfusun yaş gruplarına ayrımı, cinsiyet, sağlık, işgücü vb gibi 60 kadar bağımlı değişken belirlenmeye çalışılmaktadır.

Türkiye’de merkezi hükümetin yerel yönetimlere nüfus sayısına göre kaynak aktarması ve belediye olma koşulunun yerleşim biriminde yaşayan insan sayısına (1580

sayılı Kanuna göre en az 2000 kişi) bağlanması²⁵ nedeniyle, Belediyelerin daha fazla kaynak almak, Köylerin de Belediye haline gelebilmek için Genel Nüfus Sayımlarında yasal olmayan yöntemlerle kendi nüfuslarını olduğundan fazla göstermeye çalıştıkları ve bunda başarılı oldukları görülmektedir (DPT, 2000/a, s.23). Böylelikle nüfus rakamlarındaki hata ve yanlışların doğrudan diğer 60 değişkenin ve aradaki ilişkilerin oranının doğru olarak belirlenememesine yol açmaktadır. Sözgelimi, nüfusun fazla çıkarılması, bir birimdeki erkek-kadın oranı, yaş grupları dağılımı, çalışma durumu, göç vb gibi verilerin tümüyle yanlış olarak belirlenmesine neden olmaktadır.

Elektrikte, dağıtımdan kaynaklanan kaçaklar oranının 2002 yılında %22, değerinin 1.7 milyar € civarında olduğu belirtilirken (DPT, 2003/c, s.87); elektrik kullanım miktarının illerin gelişmişlik durumlarının tespitinde yer almasının (bkz.; DPT, 2003/d) ne kadar güvenilir sonuçlar ortaya koyacağı açıktır. Yine aynı doğrultuda, yolsuzluk boyutlarının ürkütücü olduğu durumlarda, kamu yatırımlarının ekonomideki etkisinin belirlenmesine yönelik çalışmalardan da objektif ve doğrulanabilir sonuçlar ortaya koymak mümkün olamayacaktır.

İstatistiki verilerdeki tutarsızlıklar, bazı ampirik çalışmalarda da kendini göstermektedir. Bağdigen (2002), Türkiye'nin 1981-2000 yılları arası dönemlerini gelir tahminleri yönüyle incelemeye çalışmış, ancak, tahminlerin doğru yapılmadığı ve önemli büyüklükte hatalara yer verildiği, sonucuna varmaktadır. Kar ve Taban (2003) tarafından 1971-2000 yılları arası için yapılan araştırmada, Türkiye'de kamu harcamalarından; eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının büyüme üzerinde pozitif, sağlık harcamalarının negatif, alt yapı yatırımlarının ise etkisiz olduğu sonucuna varılmıştır. İktisadi gerçekler ve mantıksal değerlendirmelerle açıklanamayacak bu durumun yetersiz verilerden kaynaklandığı söylenebilecektir. Uğur ve Vehbi (2002, s.128), Türkiye'nin potansiyel üretim düzeyini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında, işgücü ve sermaye stoku ile ilgili verilerin sağlıklı olmaması nedeniyle tahminlerinin gerçekçi olarak yapılamadığı, sonucuna varmaktadır. Uygur (2003), 2002 ve 2003 yıllarına ait DİE verilerinin gerçeği yansıtamadığını, test edilemediğini ve bu nedenle tartışmalı bulunduğunu, belirtmektedir.

²⁵ 13.07.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanununun 4. maddesi bu rakamı 5000 olarak belirlemiştir.

Kayıtdışı ekonominin boyutları konusunda yapılan çalışmalar (ILGIN, 1999; GÜMÜŞ, 2000) Türkiye Ekonomisinin içinde bulunduğu bir diğer açmazı ortaya koymaktadır. Tanımı gereği kayıtdışı olması nedeniyle tam olarak ölçülmesinin mümkün olamamaktadır. Sadece tahmini olarak boyutları ortaya konabilen ve ekonominin tüm birimlerini etkileyen bu konu, gerek kamu politikalarının belirlenmesi gerekse, mevcut verilerin sağlıklı toplanması konusunda negatif dışsallık ortaya koymaktadır. Bu durumda, ekonominin bütünü hakkında doğru, güvenilir ve tutarlı veriler elde etmek mümkün olamamaktadır.

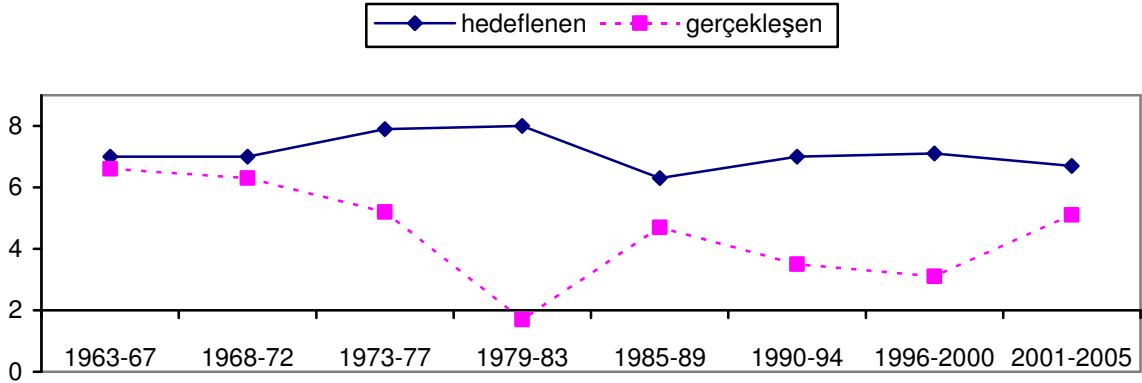
İstatistik bulgularında yapılan yanlışlıklar, ekonominin ne durumda olduğunun belirlenmesi ve uygulanacak politikaların seçilmesinin önünde önemli engeller demeti olarak kendini göstermektedir. Yanlış verilere dayalı olarak tasarlanan bölgesel politikalardan, doğru sonuçlar ve başarı elde edilmesi mümkün görülmemektedir.

AB katılım sürecine ilişkin uyumluluk çalışmalarında, istatistik ve veri toplama yöntemlerin de özel bir yeri bulunmaktadır. Ulusal ve bölgesel istatistiklerin Birlik normlarına uygun hale getirilmesi için konu, her yıl yayınlanan İlerleme Raporlarında yer almaktadır. 2003 yılı İlerleme Raporuna göre, Türkiye'nin bu alandaki görevli kurumu olan DİE'nin (2006 sonra TÜİK) AB standartlarına uyumlu hale getirmek için çalışmalara başladığı, ancak demografik ve sosyal istatistikler, bölgesel istatistikler, iş istatistikleri, ulaştırma, dış ticaret ve tarım istatistikleri alanlarında hala büyük çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilmektedir (DPT, 2003/c, s.81).

322. Planlardaki Hedeflerin Yakalanamaması

Türkiye'nin, 1960 sonrası 40 yılı aşkın süredir iddialı biçimde 5 yıllık kalkınma planları hazırlamasına ve uygulanmasına gayret göstermesine rağmen, büyüme hedeflerini bir türlü tutturamadığı görülmektedir (Grafik 3).

Bölgesel politikalar ve gelişme açısından bir değerlendirme yapılması durumunda da aynı başarısızlığın yaşandığı görülmektedir. DİE ve DPT (2003/b) verilerine göre 81 ilden sadece 20'sinin Türkiye ortalamasının üzerinde gelir elde edebildiği, KÖY dahilindeki illerin sayısının sürekli arttığı görülmektedir.

Grafik: 3**Plan Dönemlerinde Büyüme Hedef ve Gerçekleşme Oranları GSMH pf**

Kaynak: DPT, DİE verilerinden elde edilmiştir.

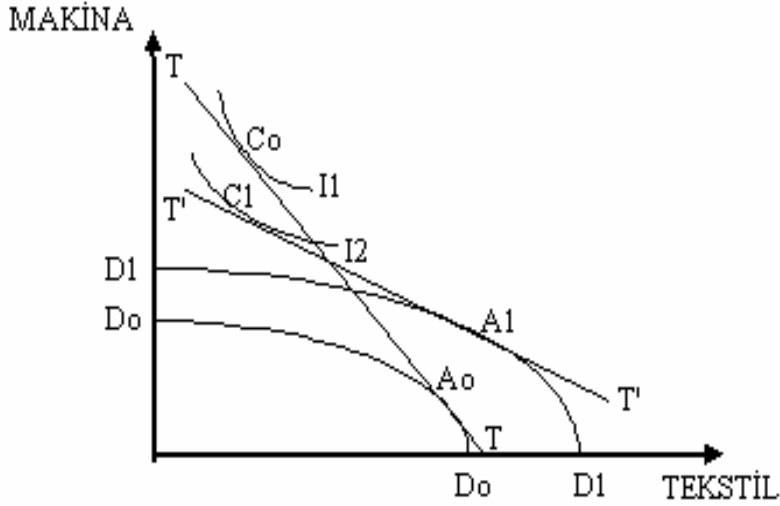
Bu değerlendirmeler çerçevesinde, Türkiye'nin Kalkınma planlarında öngördüğü kalkınma hızını yakalayabilecek nitelikte politikaları uygulamaya geçiremediği anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak, Erol (1997), Kalkınma politikalarının illere (bölgelere) olan etkisini incelediği çalışmasında, 1960-1990 arası uygulamaların olumlu etkisinin görülmediği sonucuna ulaşmıştır.

323. Yoksullaştırıcı Büyüme'ye Neden Olan Politikalar

Bhagwati (1958) her üretim artışının/büyümenin ekonomi için refah artışı anlamına gelmeyeceğini, "Yoksullaştırıcı büyüme (immiserizing growth)" adını verdiği bazı durumlarda ticaret hadlerinin bozulmasına neden olarak ülke refahının eskisinden daha düşük bir düzeye düşüren durumları teorik olarak ortaya koymaktadır.

Yoksullaştırıcı büyüme Şekil 6'da açıklanmaktadır. Ülke, başlangıçta A üretim ve C tüketim noktaları ile serbest ticaret dengesinde bulunmaktadır. Birinci durumda Ticaret hadleri T ile gösterilmiş olup ülke refahı I₁ düzeyindedir. İkinci durumda ülkede şiddetli bir ticaret artırıcı yönlü büyüme varsayılın ve üretim olanakları eğrisi tekstil üretiminde yüksek bir artış sağlayacak biçimde yatay eksen üzerinde dışa doğru genişler. Burada ülke daha çok tekstil ürünleri ihraç edip karşılığında makine ithal etmeye başlarsa ticaret hadleri şiddetle ülke aleyhine değişir. Yeni ticaret hadleri T' ; ülke refahı ise I₂ düzeyine gelmiştir. Ticaret hadlerindeki bozulma o dereceye gelmiştir ki, üretim genişlemesinden sağlanan

refah kazancı, ticaret hadlerindeki bozulmanın çok altındadır. Büyüme ülkeyi yoksullaştırmıştır. Yeni ticaret hadleri doğrusu T' nün teğet olduğu I₂ kayıtsızlık eğrisinin I₁ 'in altında bulunması bu durumu göstermektedir (KARLUK, 1999, s.108-109).

Şekil: 7
Yoksullaştırıcı Büyüme

Yoksullaştırıcı büyüme kavramının her ekonomi ve her sektörde sık rastlanan bir durum olmadığı bilinmektedir. Ancak, Bhagwati'nin analizinde örnek verdiği tekstil sektörü ile tarım sektöründe Cob-web teoremi ve King Kanunu çerçevesinde, artan üretimin, talebin esnek olmaması dolayısı ile ticaret hadlerinde üretici aleyhine düşüşlere yol açabileceği iktisat literatüründe geniş kabul görmektedir.

UNCTAD 2002 Ticaret ve Kalkınma Raporu (www.unctad.org- Mayıs 2003) gelişmekte olan ülkelerin dünya sınai ve yüksek teknoloji mamul ihracatında payının süratli artışının bu ülkelerin gelirlerine yansımada dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından olumlu görünen bu hareketin gerisinde önemli sorunların saklı olduğu belirtilmektedir. Dış ticaret istatistiklerinde sınai mamul diye geçen ürünlerin üretiminin (bu arada yüksek teknoloji mamul üretiminin) giderek artan bir kısmı, değişik ülkelerde üretilmiş parçaların ve yarı-mamullerin montajından ibarettir. Raporu göre, bazı yeni sanayileşen Asya ülkeleri hariç tutulursa gelişmekte olan ülkelerin ihracat mallarının üretimi doğal kaynak ve vasıfsız işgücü kullanımına dayanmaktadır. Bu metallerin piyasalarında ihracatçı ülke izdihamının artması bu ülkelerin tümünün dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve verim artışının durmasına yol açmaktadır. Bu eğilim kalkınma imkânlarını azaltabilmektedir.

Türkiye'nin 1994 yılında 17,3 milyar \$ olan imalat sanayi ithalatının, 1997'de 37,8 milyar \$ düzeyine yükselmesi; Kazgan (1999, s.347) tarafından ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkide bulunmayan bir gelişme olarak yorumlanmaktadır. Kazgan'ın iddiasının Türkiye'nin 2000-2004 dönemi dış ticaret rakamlarından da doğrulandığı görülmektedir (Tablo 8). Beş yıllık dönemde toplam ihracatın ara mal ithalat rakamlarının bile altında kaldığı görülmektedir. Normal koşullarda dahilde işlenerek katma değer eklenen ithal ara mallarının daha yüksek miktar ve oranda ihracata konu olması beklenirken, ihracat bileşenleri içinde bu durumun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Tablo: 8
Türkiye'nin Dış Ticaret Bileşimi (milyon \$) 2000-2004 dönemi

İHRACAT	2000	2001	2002	2003	2004
Tarım ve Ormancılık	1.659	1.976	1.754	2.121	2.542
Balıkçılık	25	30	51	81	103
Madencilik ,Taş ocakçılığı	400	349	387	469	649
İmalat Sanayi	25.518	28.826	33.702	44.378	59.533
Diğerleri	173	153	165	204	294
GENEL TOPLAM	27.775	31.334	36.059	47.253	63.121
İTHALAT					
Tarım ve Ormancılık	2.123	1.409	1.703	2.535	2.757
Balıkçılık	2	1	1	2	8
Madencilik, Taş Ocakçılığı	7.097	6.577	7.192	9.021	10.981
İmalat Sanayi	44.200	32.686	41.383	55.690	80.448
Diğerleri	1.081	726	1.275	2.092	3.346
GENEL TOPLAM	54.503	41.339	51.554	69.340	97.540

Kaynak:DTM, www.dtm.gov.tr (Mayıs 2005).

Soyak (2005), turizm sektöründe, KDV indirimi gibi palyatif önlemlerin dışında, ulusal turizm politikasına yönelik orta ve uzun vadeli önlemlerle bu yapıların dönüştürülmemesi durumunda, Akdeniz ve Ege Bölgelerinde yabancı turizme hizmet veren işletmelerin sektörde *yoksullaştırılan büyüme sürecinin* aktörleri olmaya devam edeceğini; böylelikle hem sektörün, hem de Türkiye'nin zaman ve kan kaybetmeyi sürdüreceğini vurgulamaktadır.

Türkiye'de bölgesel istihdama olan katkısının yanında, ihracat bileşenleri içindeki yeri nedeniyle üzerinde önemle durulan tekstil sektöründe de optimal planlamanın yapılamadığı

iddia edilmektedir. DPT (2001, s.2) bu konuda önemli bir değerlendirme yapmaktadır. Tablo 9 verilerinden de anlaşılacağı gibi, 1995-1999 arası dört yıllık dönemde toplam talep %44 artarken, üretim %50 (298.000 ton) artırılmıştır. Ancak aynı dönemde, 590.000 ton/yıl kapasiteli yatırım yapılmış, devreden çıkan makine parkının düşülmesi ile iplik kapasitesi 523.000 ton/yıl artmıştır. Böylece yoğun yatırımların başladığı 1995'ten itibaren 1998 sonuna kadar 225.000 ton/yıl fazla kapasite ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile, 1997 ve 1998 yılları yatırımlarının sektörün ihtiyacı olmayan gereksiz yatırımlar olarak görmek mümkündür. Bu konuda bir başka açıdan yapılan değerlendirmede de, Günçavdı ve Küçükçiftçi (2006), tekstil sektörünün kullandığı girdilerin büyük bölümünün ithalata karşılanması nedeniyle, tarım sektörünün artan girdi rekabeti ile karşılaştığını ve üretim düzeyinin düştüğünü öne sürmektedirler.

Tablo: 9
Pamuklu Sektöründe İplik Arz ve Talep Artışı (bin ton)

Yıllar	Arz			Talep				Toplam Talep
	Kapasite	Üretim	İthalat	İhracat		Yurtiçi		
				Tekstil	Konfeksiyon	Toplam	Nihai Tüketim	
1995	95	30	56	-73	43	-30	116	85
1996	185	134	-21	17	41	58	65	123
1997	155	106	3	57	71	128	-19	109
1998	88	28	-15	52	37	89	-76	13
Toplam	523	298	22	53	192	245	85	330
<i>Değişim</i> <i>98/95%</i>	<i>57</i>	<i>50</i>	<i>15</i>	<i>24</i>	<i>72</i>	<i>50</i>	<i>34</i>	<i>44</i>

Kaynak: DPT, 2001, s.2.

Türkiye'de son dönemlerde büyük oranda dışa bağımlı olarak gelişen tarımsal üretim²⁶ ve tekstil sektöründe²⁷, zaman zaman üretim artışı nedeniyle üreticilerin Cob-web teoremi ve King Kanununda²⁸ belirtilen olumsuzluklara düştükleri görülmektedir. Bu durumlarda, üretim için gereken hammadde, makine teçhizat ya da ara mallarının büyük bir bölümünün ithalat yolu ile karşılanması, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine bozulabilmesi

²⁶ Yüksek verim sağlayan, birim fiyatı yüksek tohumların ithalata karşılanması gibi.

²⁷ Türk üreticileri, tekstil üretim makine ve teçhizatlarını gelişen teknoloji nedeniyle sürekli yenilemek zorunda kalmaktadırlar. Tekstil ürünlerinin en büyük alıcısı durumunda bulunan AB ve ABD'nin kotaları ile, daha ucuz işgücüne sahip Çin ve bazı Uzakdoğu ülkelerinin fiyat rekabetine muhatap olduğu da bilinmektedir.

²⁸ İleriki bölümlerde açıklanmaktadır.

ihtimalini gündeme getirmektedir. Nihai aşamada başarılı sonuçlar ortaya koyamayan yatırımlar, kıt kaynakların israf edilmesi anlamına da gelmektedir.

324. Bölgesel Politikadaki Yanlış Tercihler

Türk İktisat literatürünün büyük bir kesimi, geçmişte uygulanan bölgesel politikaların başarısız olduğunu belirtmektedir (DPT, 2000/c; 2003/d; DİNLER, 2001; KEPENEK-YENTÜRK, 2001; KAZGAN, 1999; TEK, 2005 ve 2006). Bu doğrultuda Geray (1999) Türkiye’de uygulanan Kırsal gelişme projelerinin süreklilik kazanamadığını, değişen siyasi ve ekonomik koşullara göre sık sık değiştiğini, kırsal işgücüne istihdam sağlayamadığını belirtmektedir.

Rosenstein-Rodan (1966, ss.50-51) bir ekonomide, geri bölgelerde emek fazlası, gelişmiş bölgelerde de sermaye fazlası olduğundan hareketle, geri bölgelerin kalkınmaları için;

-geri bölgedeki emek fazlasının gelişmiş bölgeye taşınması,

-gelişmiş bölgedeki sermayenin bir kısmının geri bölgelere aktarılmasını tavsiye etmektedir. Ancak, ilk durumda emek fazlasının taşınmasının pek çok sosyal probleme yol açacağından hareketle ikinci yolun daha verimli olduğunu belirtmektedir.

R-Rodan’ın analizinin Türkiye şartlarına uyarlanabileceği anlaşılmaktadır. Geri kalmış bölgelerde emek fazlasının bulunduğu ancak gelişmiş bölgelerde sermaye fazlasının bulunmadığı, yapılan araştırmalardan ortaya çıkmaktadır (bkz. DPT, 2003/a). Bu durumda, Türkiye’nin geri bölgelerinin sorunlarının emek ya da sermaye taşınması ile çözümlenemeyeceği görülmektedir. R-Rodan’ın çeşitli sosyal sorunlara yol açacağını belirttiği, geri bölgede atıl bulunan emek miktarının gelişmiş yörelere olan akınının (iç göç) Türkiye’de yoğun olarak tespit edildiği bilinmektedir (bkz. İTO, 1996). İkinci önerisi olan sermayenin geri bölgeye taşınması işleminin ise, uygulanan teşvik edici politikalara rağmen sağlanamadığı yukarıda belirtilen kaynakların bulgularına göre ortaya çıkmaktadır.

Planlı dönem içerisinde, Çorum, Denizli, Gaziantep ve K.Maraş gibi illerin büyük bir gelişme göstermelerine rağmen diğerlerinin bu başarıyı sağlayamamaları, onlar için uygun politikaların ortaya konmadığını göstermektedir. Türkiye’de bölgesel politikalarla, geri bölge potansiyellerini değerlendirmeye yarayacak uygulamalar ortaya çıkamamıştır.

3240. Bölgesel Politikalarda Temel Alınan “Bölge” Kriterinin Yetersizliği

Bölgesel politikalarda kullanılan “bölge” kavramı, KÖY uygulamasında Mülki bölümlenmeye göre İl sınırlarını hedef almakta, Bölgesel gelişme projelerinde ise Havza esas alınmaktadır. Bir il içerisindeki ilçelerin gelişme düzeylerinin ve potansiyellerinin farklı olması, gelişmenin “en uygun olan bölümde” gerçekleşmesine yol açmaktadır. Sözelimi, Yozgat için Yerköy ilçesi, Artvin için Hopa ve Arhavi ilçeleri, K.Maraş için merkez ilçe, il içerisinde gelişmenin merkezi olmuşlardır. DPT (2003/d; DİNÇER-ÖZASLAN, 2004) bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Bölgesel gelişme projelerinde de, projelerden en fazla yararlanan iller mevcut hali ile en gelişmiş olanlardır. GAP projesi çerçevesinde G.Antep, DOKAP'ta Trabzon politikaların avantajlarına kendilerine çekme gücüne sahip bulunmaktadırlar. Bu doğrultuda, bölgesel politikaların “geri bölge” tanımını başarılı bir şekilde yapamadığı anlaşılmaktadır.

3241. Geri Bölgelerin Tümünün Aynı Politikalara Tabi Olması

Kalkınma amaçlı KÖY uygulamasına alınan il grubunun homojen olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, aynı kriterlere göre değerlendirilememektedirler. Farklı özellikler taşımaları nedeniyle, farklı gelişme potansiyeline sahip bulunmaktadırlar. Aralarında coğrafya, iklim, konum ve altyapı bakımından büyük farklar görülmektedir. Ardahan, Kars, Ağrı, Hakkari, Şırnak, Bitlis, Bingöl gibi iller bölgelere oldukça uzaktır. Kırıkkale, Ş.Urfa, Samsun gibi iller ise çok daha avantajlı gözükmektedir. Bu illerin bir bölümü coğrafya, konum ve iklim bakımından (yüksek rakım, engebeli arazi gibi) son derece olumsuz koşullarda bulunmaktadır. Bir kısmı ise. (K.Maraş, Urfa, Malatya, Trabzon gibi) çok daha uygun potansiyeller içermektedir. Bu nedenle, doğal olarak, öngörülen teşvikler, yatırımlardan en fazla getiri sağlanabilecek bu merkezlere kaymaktadır (DPT, 2003/d, ss.132-149). Özel sektörün tercih etmediği/edemediği diğer yerler ise gelişme dinamiği ortaya çıkaramamaktadır.

3242. Uygulayıcı Birimin Belirsizliği

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 166. maddesine göre, kalkınma ile ilgili temel görev ve yetki DPT'ye aittir. Kalkınma planları ile bölgesel gelişme politikalarının DPT

tarafından belirlendikten sonra, diğer kamu kurumlarının da buna uygun işlev görmesi beklenmektedir. Ancak, politikaların uygulamaya konduğu taşrada nitelikli ve uzman personelin bulunmaması, her Bakanlığın bu amaçlı çalışmalarının diğerlerinden bağımsız olarak icrası ve aralarında koordinasyonun sağlanamaması, DPT'nin Ankara'dan bu politikaları takibini zorlaştırmaktadır. AB ülkelerinde bu fonksiyonu gören Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Türkiye'de zamanında kurulmamış olması²⁹, Türkiye'nin bölgesel politikalarının başarısızlığını ortaya koyan diğer bir temel neden olarak görülmektedir.

3243. Hedef ve Önceliklerdeki Tutarsızlıklar

Bağımlılık Teorileri taraftarları olarak bilinen bazı yazarlar, “yanlış paradigma” olarak tanımladıkları bir süreç içerisinde geri kalmış ülkelerin, gelişmiş ekonomilerin baskıları ile geri kalmışlığa mahkum edildiğini savunmaktadırlar. Bunlara göre, gelişmiş ülke yardım birimlerinin ve çok uluslu örgütlerin “bilgisiz uzmanlarının” verdiği “hatalı ve uygunsuz tavsiyeler”, geri ülkelerin gelişmelerini engellemektedir (AMİN, 1991, s.180; BRIEN, 1992, s.34).

Türkiye örneğinde yanlış paradigma kavramının farklı boyutlarda kendini gösterdiği söylenebilecektir. Sabit sermaye yatırımlarının doğrudan üretken olan alanlar (tarım ve imalat) yerine, dolaylı üretken alanlara (konut piyasası, hizmetler sektörü) kaymasının Türkiye ekonomisinde yanlış politikaların başında geldiği belirtilmektedir (KAZGAN, 1999, s.336) .

Bölgesel gelişme politikalarının temeline sanayileşmenin yerleştirilmesi, tarım sektörüne yeterince önem verilmemesi, geri bölgelerin en büyük potansiyel üretim faktörlerinin ortaya çıkamamasına neden olmuştur. Tarım sektörünün ekonomi içindeki payının oransal olarak düşük tutulma amacı, ona önem verilmemesine yol açmıştır. DİE (2002) verilerine göre geçmişe oranla tarım sektörünün GSMH içindeki payında azalma görülürken, aksine sektöre bağlı nüfus aynı oranda azalmamaktadır.

²⁹ 25.01.2006 tarih ve 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Görev ve Koordinasyonu Hakkındaki Kanun ile DPT'ye bağlı olarak, Bakanlar Kurulu ile uygun görülen bölgelerde, Kalkınma Ajanslarının kurulması hükmüne bağlanmıştır. Kalkınma Ajanslarının, bölgesel politikadaki bu eksikliği gidermesi amaçlanmaktadır.

Diğer ekonomik faaliyetlerin tümü doğrudan ya da dolaylı olarak ama varlığı yadsınamayacak biçimde tarım sektörünü bağımlıdır. Bu bağımlılığı belirleyen ana etken ise insan yaşamının beslenme nedeniyle doğrudan tarım sektörüne bağlı olması ile açıklanabilecektir. Dinler (1993, ss.33-34), tarım sektörünün tüm ekonomi içinde 5 temel işlevi bulunduğunu belirtmektedir;

- insanların besin ihtiyaçlarını karşılama,
- endüstriyel sektöre hammadde üretme,
- toplumun sağlığını ve ruhsal dengesini korumaya katkıda bulunma,
- kalkınmanın finansmanını sağlama,
- diğer sektörlerle işgücü katkısı.

Bu çerçevede, tarım sektörü, ihmal edilmemesi gereken, ihmal edildiği durumda dolaylı olarak diğer sektörleri, tüm toplumu ve ekonomiyi olumsuz etkileyen bir sektör olarak görülmektedir.

Dünya Bankası (1998-99) verilerine göre Türkiye’de tarım sektöründe 1994’te *çalışan başına katma değer* 1168\$ olduğu durumda, Fransa’da aynı değer 30 bin \$ olması, Türkiye’nin potansiyel olarak ne miktar bir ekonomik kazançtan mahrum kaldığını da göstermektedir. Kazgan (1999, s.339) bu durumu Türkiye ile Fransa arasındaki FBG farklılığının kaynağı olarak yorumlamaktadır.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2004) verilerine göre; Türkiye, dünyada üretilen buğday, mercimek ve nohutun %3,5’ini, taze sebzenin %4’ünü, sert kabuklu meyve üretiminin %16’sını, kayısının %16,9’unu, incirin %26,7’sini, karpuzun %11,1’ini, yeşil fasulyenin %13,7’sini, biberin %9,6’sını, domatesin %8,2’sini ve kirazın %8,9’unu karşılamaktadır. Ayrıca, Türkiye dünya fındık, nar, kuru incir, kuru kayısı ve sofralık zeytin üretiminde birinci; kiraz, çekirdeksiz kuru üzüm ve biber üretiminde ikinci; sebze, nohut, karpuz, domates, tıbbi bitkiler ve kuru mercimek üretiminde üçüncü; zeytinyağı, meyve, hıyar, yaş üzüm, Antep fıstığı ve çay üretimi ile sera alanları ve arı kolonisinde dördüncü; tütün, kuru soğan, pamuk ve bal üretiminde beşinci; limon ve zeytin üretiminde altıncı; elma üretiminde yedinci; mandarin, greylift ve ayçiçeği üretiminde dokuzuncu; patates üretiminde onuncu; buğday ve narenciye üretiminde onbirinci sırada yer almaktadır.

Yukarıdaki belirtilen avantajların dış ticaret rakamlarına yansımadağı görülmektedir. Tablo 8 verilerine göre 2000-2004 döneminde, Türkiye'nin tarım ve ormancılık ürünleri ihracat ve ithalat rakamlarının birbirlerine çok yakın olduğu, bazı yıllarda ithalatın ihracattan daha fazla olduğu (2004 yılında ihracat 2542 milyon \$ ithalat 2757 milyon \$) görülmektedir. Halbuki, Türkiye'nin tarımsal potansiyeli, makro bazda ihtiyaç duyulan miktarın üzerinde üretim kapasitesine sahiptir. Bunu gerçekleştirecek politikaların ortaya konmaması, tarım sektörüne bağımlı bulunan geri bölgelerin gelişmeleri önündeki büyük engellerden birisi olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'nin bazı bölgelerin gelişme dinamiği içine girememesi, bilgi ve diğer faktörlerin yetersizliği nedeniyle, içsel değerlerin ortaya çıkarılamamasına bağlanabilir. Bu anlayış, çözüm üretilmesi için iyi bir başlangıç noktası olabilecektir. Bazı gelişmiş ülkelerin, özellikle sanayi sektörü için ulaşım ve iklim koşulları nedeniyle negatif dışsallık sağlayan belirli bölgelerinin turizm sektöründe başarılı oldukları bilinmektedir. İsviçre bu konuya iyi bir örnek olacaktır. Benzer coğrafi koşullara sahip olan Türkiye'nin Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin benzer başarıyı yakalayamaması, bilgi birikimi ve insan sermayesinin yetersizliğine bağlanabilir. Bu durumda, bölgelerin içsel özelliklerine göre politika oluşturulmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik gelişme açısından, üretim faaliyetlerinin türü konusunda bir saplantı içinde olunmaması gerekmektedir. Hollanda'da hayvancılık ve çiçek üretimi, Fransa'da kozmetik, İsviçre'de turizm, ulusal ve bölgesel ekonomiler içinde önemli bir paya sahip bulunmaktadır. Türkiye'nin 1950-70 dönemindeki sanayileşme politikasını inceleyen A. Krueger, ekonomik gelişme açısından kilim dokumakla çelik üretme arasında fark olmadığını, hatta daha çok dolar getirisi sağlıyorsa, kilim üretiminin tercih edilmesi gerektiğini önermektedir. Krueger (1974) Türkiye'nin yanlış politika belirlemesi nedeniyle, başarabileceğinden daha düşük bir büyümeye maruz kaldığını da ileri sürmektedir.

Türkiye'de ekonomik kalkınma ya da bölgesel gelişme konusundaki temel yetersizliklerden birisi de kalkınma planlarında ilkelerin saptanmasına rağmen, bu ilkelerin ne biçimde ve hangi aktörlerle uygulamaya geçirileceğinin belirtilmemiş olmasıdır. Evrensel ilkelere odaklaşılrken, yerel sorunların çözümüne ilişkin pratik yöntemlerin

ortaya konamadığı ileri sürülmektedir. Sözgelimi 8.BYKP’da (DPT, 2000) “küreselleşen Dünyada küreselleşmenin avantajlarından en üst düzeyde yararlanarak çağı yakalamak...”, amacı ortaya konmuş olmasına rağmen, bunun ne biçimde hangi koşullar altında hangi pratik uygulamalarla sağlanacağı, belirtilmemektedir (SOYAK, 2003, s.180).

Konukman (1995, s.25) Kalkınma Planlarında mevcut makroekonomik hedeflerin tahmin niteliğinde, politika ve araçların da göstermelik biçimde yer aldığını iddia ederek; “7.BYKP’da Bilim ve Teknolojide Atılım Projesinde”; üçüncü sanayi devriminin yeni sektörlerinin geliştirileceği belirtilirken, Yatırım politikaları bölümünde bu sektörlerle yönelik herhangi bir yatırım programının oluşturulmamasını” biçimindeki ifadeleri iddiasına örnek olarak vermektedir.

3244. Bölgesel Dışsallık Değerlendirmesi

Türkiye’de bölgesel politikalar çerçevesinde “dışsal maliyet oranının yüksek olduğu endüstrilerin” geri bölgelere yönlendirilmeye çalışılması, başarılı sonuçlar çıkaramamıştır. Türkiye’de planlı dönem içerisinde uygulamaya geçirilen ve DPT’nin (2000/c) nitelendirmesi ile sanayi teşvik politikası olarak görülen KÖY uygulaması bu konuya örnek olarak verilebilecektir.

Bölgesel politikalarla ulaşılması amaçlanan hedef, geri bölgelerin gelişmeleri ve nihai olarak ulusal ekonominin zenginliğinin artırılmasıdır. Bu gerçekten hareketle, cari koşullar altında girişimcilerin yatırımlarını götürmediği geri bölgelere kamusal teşviklerle yatırımların yönlendirilmesi çabaları başarılı olamamaktadır. Bunun nedenlerine gelince;

i-girişimci açısından temel saik kar maksimizasyonudur. Kamu teşviklerinin tek başına girişimciye bu imkanı vermediği, bu nedenle teşvik kapsamındaki bölgelere beklenen yatırımların yapılmadığı görülmektedir.

ii-geri bölgelerin, faktör ve hammadde temini, üretim ve pazarlama konularında pozitif dışsallık sağlayamadıkları durumlarda kamusal teşvikler de bir cazibe oluşturamamaktadır. Bu durumda teşviklerden elde edilen getiriler, negatif dışsallıkların etkisini ortadan kaldıramamaktadır.

Buna göre, Türkiye’de KÖY uygulaması ve sanayi teşvik politikasının verimsiz kalacağı ortadadır ve bu güne kadar da beklenen verimlerin alınamadığı kabul edilmektedir (DPT, 2000/c; ALTINBAŞ-DOĞRUEL-GÜNEŞ, 2002, ss.1-2).

3245. Kamu Teşviklerinin Yerinde ve Etkin Kullanımının Sağlanamaması

Kamusal teşvikler, iktisat literatüründe piyasa mekanizmasına dıştan yapılan bir müdahale yöntemi olarak kabul edilmektedir. Teşviklerin, bölgesel destek uygulamalarına yönelik uygulanması gerekmektedir. Teşviklerle, bölgenin coğrafi konumu, ulaşım imkanları, altyapı, eğitim durumu ile diğer sosyal ve ekonomik olumsuzluklarına karşı bir çözüm getirilmektedir. Ancak, Türkiye’de teşvik uygulamalarının objektif kriterlere göre uygulanmadığı, ekonominin genelini amaçlayan uygulamaların dışına taşıdığı görülmektedir. Bu durum haksız rekabet ortaya çıkarmakta, kamu kaynaklarının doğrudan ya da dolaylı olarak amacı dışında kullanılmasına yol açarak beklenen yararın elde edilememesine neden olmaktadır (ÇİLOĞLU, 2000, s.29). Türkiye’de uygulanan teşvik sisteminin geçmişte, büyük oranda bu biçimde kullanıldığı, yapılan anlaşılmaktadır (DİNLER, 2001, s.360; MİLLİYET 17 Mart 1993).

1997-98 döneminde Tekstil sektörünü de içine alan Asya krizi sırasında Türkiye’de tekstil sektörünün büyük oranda teşvik uygulamalarına konu olması uygulanan politikaların dış gerçeklerden ne kadar habersiz olarak hayata geçirildiğini göstermektedir (KAZGAN, 1999, s. 328).

Teşvik uygulamalarının sektör ayrımı yapılmaksızın tüm ekonomik faaliyetleri içine alması ya da bölgesel kalkınma amaçlı gelişme dinamiği oluşturacak, sürükleyici birim ya da sürükleyici sektörlerle yansımaması bu konudaki diğer bir yanlışlığı ortaya koymaktadır. Çiloğlu (2000) Türkiye’de mevcut uygulanan teşvik sisteminin bu iki temel yanlışlığa yer verdiğini belirtmektedir.

Öğüt ve Barbaros (2003), yatırım teşviklerinin bölgesel eşitsizlikler üzerindeki etkisine yönelik olarak yaptıkları ampirik çalışmada, her bir bölgede verilen teşvik planlarının sayısında büyük oynamalar olduğunu, bunun da Türkiye’de politik ve makroekonomik istikrarsızlıktan kaynaklandığını, belirtmektedirler. Türkiye’nin en gelişmiş bölgesi olarak

bilinen Marmara bölgesinin hem toplam yatırım olarak, hem de kişi başına istihdam verilerine göre Türkiye’de uygulanan teşvik planlarından en fazla faydalanan bölge olduğunu tespit etmektedirler. Bu yazarlara göre, Türkiye’deki yatırım teşvik sistemi şeffaflık ve süreklilik içermemekte, teşvik konusunda yetkili ve görevli devlet organları arasında koordinasyon bulunmamaktadır. Diğer yandan;

- öncelikli yörelere göre desteklenmesi gereken sektörlerin seçilmediği,
 - parasal teşviklerin “gerçek yatırım” için güdüleyici olamadığı,
 - yatırım teşviklerinin ancak %15’inin az gelişmiş bölgelere kullandırıldığı,
- sonucuna ulaşmaktadırlar.

Akdede ve Erdal (2004, s. 7) Kamu harcamalarının, Türkiye’nin bölgesel gelişimine katkısını belirlemeye yönelik araştırmalarında, coğrafi bölgeler arası gelir farklılıklarının artan eğilimde olduğu, bölgelere yapılan kamu yatırımlarının, bu farklılıkları giderek artırdığı sonucuna vararak, bu durumun, bölgesel kalkınma stratejilerinin ve kamu yatırımları teşvik politikalarının gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koyduğunu belirtmektedirler.

Bölgesel politikalar çerçevesinde, yatırım ve buna bağlı olarak istihdam oranını yükseltmek için öngörülen kamusal teşvik politikalarının mevcut işletmelere çok az oranda sunulup, büyük oranda yeni yapılacak yatırımlar için geçerli olması³⁰, bu konuda yaşanan diğer bir yanlışlık olarak gözükmektedir. Bunun yerine, halen belirli faaliyetleri ile işveren durumunda bulunanların desteklenerek daha fazla işçi çalıştırmalarını sağlayacak politikaları ortaya koymak daha kolay ve daha verimli olabilecektir. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- devam eden bir faaliyeti genişletmek girişimcinin tecrübesi nedeniyle daha kolaydır,
- yürüttüğü iş ve bölge ekonomisi konusunda bilgi birikimi bulunmaktadır,
- üretim ve pazarlama konularında tecrübelidir ve sistemini kurmuştur,
- sabit ve işletme yatırımları bulunmaktadır,
- kredi vb konularda daha avantajlıdır, bankalarla daha yakın ilişkisi bulunmaktadır.

³⁰ 29-01-2004 tarih ve 5084 sayılı “Yatırımların ve İstihdamın Teşviki..... . Hakkındaki Kanun” bu alanda yapılan en son hukuki düzenlemedir. Kanunda belirtilen teşviklerin mevcut durumda faal olanların haricinde yeni kurulacak işletmeler için öngörülmesi aynı tutumun devam ettiğinin bir göstergesidir.

Teşvik uygulamalarının sadece yeni kurulacak işletmeler için geçerli olması şu sakıncaları doğurabilecektir;

- bölge içerisinde girişim gücü sınırlı miktarda bulunduğundan yeni yatırımlar için bölge dışından gelecek müteşebbislere ümit bağlanmaktadır,
- yabancılar bölgenin özelliklerini bilemeyebilir,
- girdi temini ve pazarlama konusunda açmaza girebilir,
- bölgesel piyasayı ve piyasa koşullarını bilemeyebilir,
- bölgesel finans piyasalarına yabancıdır,
- yeni bir üretim için daha fazla sermaye gerekmektedir, sabit, işletme ve risk sermayesine ihtiyacı bulunmaktadır.

Bu sayılanlar ışığında, yeni yatırımları teşvik etmenin yanında, halen işveren durumunda bulunan KOBİ'lerin desteklenmeleri ve iş genişlemesi yapmalarının teşviki daha uygun görülmektedir. KOBİ'lerin yerel ve bölgesel potansiyellerle sağlayacağı gelişme dinamiğinin ulusal devletin ekonomi politikalarından daha başarılı sonuçlar ortaya koyabileceği savunulmaktadır. Bu anlayışın Aydalot (1986) ve GREMI grubu tarafından desteklendiği önceki bölümlerde de belirtilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE BÖLGESEL GELİŞME ve POLİTİKALAR

40.Genel Açıklamalar

Avrupa Birliği'ne (AB) giden süreç içerisindeki temel antlaşma metinlerinde [Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Antlaşmalar] bölgesel farklar değerlendirilerek birlik içerisinde uyumlu ve dengeli bir gelişme öngörülmüştür. AKÇT/54. maddesi, AET Giriş maddesi ile 2.maddesi, ekonomik bütünleşme konusundaki başarı için bölgeler arasındaki dengesizliğin giderilmesini öngörmüş, üye devletler arasındaki yaşam düzeylerinin dengeli ve sürekli geliştirilmesi konusunda Topluluğa sorumluluk yüklemiştir.

Başlangıçta, bölgesel politikalarla ilgili projelerin, Roma Antlaşması 3. maddesine göre kurulan Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kaynaklarından karşılanması kararlaştırılmıştır. Böylelikle, geri bölgelerin gelişmelerine yönelik, zengin bölgelerden ve dışarıdan sermaye transferi amaçlanmış ve girişimler desteklenmiştir (BACHE, 1998, ss.31-33).

1975 yılında, bölgesel kalkınmanın temelini oluşturan Bölgesel Kalkınma Fon'u kurularak, bu fonun kullanımı konusunda belirli kriterler ortaya konmuştur. 01 Temmuz 1987'de kabul edilen Tek Avrupa Senedi³¹ (Single European Act) ile AET Antlaşmasınının 130. maddesi düzenlenerek "Ekonomik ve Sosyal Yakınlaşma" başlığı altında Bölgesel Politika konusuna girilmiş ve bu politikalar çerçevesinde kullanılacak Yapısal Fon'lar (Structural Funds) 3 ayrı biçimde belirlenmiştir;

- Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (European Regional Development Fund-ERDF)
- Avrupa Sosyal Fonu (European Social Fund-ESF)
- Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund-EAGGF).

³¹ www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/selected/livre509.html (Mayıs 2004)

1993 tarihli Maastricht (Avrupa Birliği Antlaşması) 130/A maddesinde birliğin kendi içinde ekonomik ve sosyal yakınlaşmayı güçlendirmesi, geri bölgeler ve kırsal alanlar için politika ve faaliyetler geliştirerek uygulamaya geçirmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede ekonomik ve parasal birliğin 3. aşamasına geçiş için öngörülen “yakınlaşma kriterleri-convergence criteria” için özel bir politika demetine ihtiyaç duyulmuş ve 130/D maddesine ekli bir Protokol ile “Uyum Fonu – Cohesion Fund (CF)” oluşturulmuştur.

AB'nin en son görünümünü ortaya koyan Maastricht Antlaşmasında benimsenen “Subsidiarity-yerindelik” prensibi çerçevesinde AB içerisinde yerel makamların öneminin artırılması ile kurumsal yapı içinde “Bölgeler Komitesi – Committee of Regions (COR)”; Antlaşmanın 4.maddesi (Amsterdam 7.madde) ile 198/A (Amsterdam 263/265.maddeler) maddelerine göre işlev görmek üzere Mart 1994'ten itibaren çalışmalarına başlamıştır.

AB, bu amaçlarla, 2000-2006 yılları için, gerek üye devletlerin ve gerekse aday ülkelerde gerçekleştirilecek yapısal önlemlerin finansmanında yararlanılmak üzere, toplam 260 milyar Euro'luk bir meblağı harekete geçirmiştir (EC, 2000, s.19) .

Bölgesel gelişmişlik konusu, AB'ne yeni üyelerin katılımıyla daha da belirgin hale gelmiş olacaktır. Bu amaçla, AB, mevcut üyelerin yanında, üyelik sürecinde bulunan özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yararlanması amacıyla ayrı bir programlar demeti de (PHARE, ISPA ve SAPARD)³² geliştirmiştir (CEC, 2001, s.3).

41. AB'de Bölgesel Politikaların Amaçları

AB Bölgesel gelişme politikaları ile bir yandan bölgeler arası farklılıklar giderilmeye çalışılırken, diğer yandan da kişilere istihdam imkanları ortaya koyarak onların daha iyi ve yüksek bir yaşam düzeyi sağlamaları hedeflenmektedir (EC, 2004, s.3). Bu hedeflere ulaşmak için üyelerce Birlik normlarına, kriter ve ilkelerine uyumlu olarak tasarlanan, farklılıkların azaltılması ve giderek artmasının önlenmesi amacı ile uygulanan çeşitli politika ve mali araçlar düzenlenmektedir.

³² ISPA-Instrument for Structural Policies for Pre-Accession, SAPARD-Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) PHARE - Coordinated Support for the Reconstructing of Economies of Poland and Hungary).

Ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yoğunlaştırılmaması, bölgesel faktörlerin ortaya çıkarılması ile farklı bölgelere yönlendirilmesi, böylelikle gelir artışı sağlanması ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amacıyla AB içerisinde olduğu gibi ulusal düzeyde de politika geliştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bölgesel farklılıklar, Birlik düzeyinde ulusal düzeydeki farklılıklardan daha fazladır. Ayrıca, bölgesel gelişmişlik dengesizliği yaşayan ülkelerin kendi gayret ve kaynaklarıyla bu sorunu aşmaları imkansız görüldüğünden, bu amaçla, Birlik ölçeğinde düzenleme yapılması yoluna gidilmiştir (Eurochamber CAPE II, 2000'den akt. TOBB, 2004, ss.1-5; EC, 2004, s.3-8).

Genel hatları ile bölgesel faktörlerin değerlendirilmesi ve bölge insanına istihdam sağlayarak yaşam düzeylerinin yükseltilmesinin temel amaç olduğu AB sisteminde, bölgesel politikaların temel amaçlarını aşağıdaki biçimde bir çerçeveye oturtmak mümkündür;

i-Bölgelerin rekabet güçlerinin artırılması: Rekabet üretkenlik ve istihdam artışı ile gerçekleştirilebilecektir. Bölgelerin kendi üretim faktörlerinin değerlendirilmesi ile diğer bölgelerle rekabet edebilir duruma getirilebilmesi ve bunun için gereken kamusal altyapıların hükümetlerce gerçekleştirilmesi, internet ağının sunduğu imkanların özellikle bilgiye erişim ve tanıtım alanında kullanılması, kamusal teşviklerin bölgede gelişme sağlayacak biçimde tasarlanması, bölgesel dışsallıkların belirlenerek maksimum yarar elde edilmeye çalışılması.

ii- İstihdam düzeyini nitelik ve nicelik yönüyle geliştirmek ve artırmak; yeni iş alanları ortaya çıkarmak, cinsiyet ve diğer ayrımların giderilmesi, temel ve mesleki eğitimin yaygınlaştırılması.

iii-Kentsel ve kırsal alanların gelişmişlik düzeylerinin eşitlenmesi, özellikle balıkçılık bölgelerine yönelik uygun politikaların ortaya konması.

iv-Tam üyelik sürecinde bulunan ülkelerin üyelik öncesi bölgesel politikalarını birlik ile uyumlu hale getirebilmek.

v- Sorunlu ve dezavantajlı bölgeler için özel politikalar ortaya koyarak olumsuzlukları ortadan kaldırmak (COR, 2002; EC, 2004, ss.1-10).

42. AB'de Bölgesel Sınıflandırma (NUTS Sistemi)

Avrupa Topluluğu Antlaşmasınının 130/a maddesinin “*değişik bölgelerin gelişme durumu farklılıkları ve en fazla mağdur olmuş çevreleri...., azaltma amacı*” ile, 198/a

maddesinin “*yerel ve bölgesel yönetim birimlerinden*” söz etmesi , bölge kavramının her üye ülkenin kendi iç sistemine göre biçimlendirilmesine imkan tanımaktadır. Ancak, topluluk bölgesel amaçlı fon ve programlarının ortaya koyduğu kriterlere uygunluk açısından kolay ve tutarlı politika belirlenmesi ve kaynak ayrılabilmesi için üyelerin NUTS³³ sistemine uygun bölge tanımlaması yapması ve uygulamaya geçirmesini istemektedir.

NUTS Sistemi, AB’nde bölgesel istatistiklerin geliştirilmesi, karşılaştırmalar, uyumlaştırmalar ve analizler yapılabilmesine yönelik olarak bölgelerin sınıflandırılmasını öngören EUROSTAT tarafından oluşturulmuş 3 aşamalı hiyerarşik istatistiki bir sınıflandırmadır (EUROSTAT, www.eurostat.eu.int 2003).

-NUTS I; Kendine yeterli ekonomik güce sahip, ana sosyo-ekonomik bölgeler. Topluluk ve bölgesel bazlı sorunların analizi için (gümrük birliği ve ekonomik entegrasyonun etkilerinin analizi gibi) kullanılmaktadır.

-NUTS II; Daha çok iller düzeyinde idari birimler, bölgesel politikaların temeli olan Hedef 1 denilen geri kalmış bölgeler bu düzeyde ele alınmaktadır.

-NUTS III; Kırsal idari birimleri tanımlamaktadır. Yapısal sorunlarla mücadele eden bölgelerin ekonomik ve sosyal değişimleri için Hedef 3 bölgeleri³⁴ ve Rekabet politikası açısından ulusal teşviklerin uygulanması bu düzeyde esas alınmaktadır.

01.06.2003 tarihi itibariyle AB içerisinde 72 adet NUTS I, 213 adet NUTS II ve 1091 adet NUTS III olarak tanımlanmış bölge bulunmaktadır³⁵. NUTS bölümlenmesi, 2000-2006 dönemi için AB Yapısal Fonları tarafından desteklenecek olan Hedef bölgelerin belirlenmesine temel oluşturmaktadır. NUTS sisteminin fonksiyonları:

a. Birliğin bölgesel verilerinin toplanması, geliştirilmesi ve birbirlerine göre uyumlaştırılması,

b. Bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin sağlıklı biçimde yapılabilmesi,

c. Birliğin bölgesel politikalarının genel çerçevelerinin belirlenmesi,

biçiminde düzenlenmektedir (EUROSTAT, www.eurostat.eu.int 2003).

³³ NUTS; Fransızca “Nomenclature des Unites Territoriales Statistiques” kelimelerinin ilk harfleridir. İngilizce’de ise “Nomenclature of Territorial Units for Statistics” olarak tanımlanmaktadır. Kavram olarak Türkçeye İstatistiki Bölge Birimleri olarak çevrilmiştir. Council Regulation No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS).

³⁴ Hedef 1-2-3 bölgeleri ileriki sayfalarda açıklanmaktadır.

³⁵ Türkiye için bu sayılar; 12, 26 ve 81 olmaktadır.

AB Parlamentosu ve Konseyince uygulamaya geçirilen NUTS Tüzüğüne göre, üyelerin nüfus dağılımları dikkate alınarak her birim için minimum ve maksimum nüfus eşikleri belirlenmiştir (Tablo 10).

Tablo: 10

AB NUTS Düzeylerinin Nüfusa Göre Sınırlandırılması

Düzy	Minimum	Maksimum
NUTS 1	3 milyon	7 milyon
NUTS 2	800.000	3 milyon
NUTS 3	150.000	800.000

Kaynak: <http://europa.eu.int/eur-lex/en/comm/pdf/2001/en-501PC0083.pdf> (2003)

NUTS sistematığıne göre amaca en uygun olan Bölgesel Kalkınma Politikalarının belirlenmesi, öncelikle geri bölgelerin hangi ölçütlere göre seçileceği sorununu gündeme getirmektedir. Bu açıdan ortaya konan ölçütlerin seçimindeki başarı politikaların uygulanmasından elde edilecek sonucun verimlilik derecesini de belirleyecektir. Bu düşünce çerçevesinde Birlik içinde gelişmişlik farkı beş göstergeye göre belirlenmektedir;

a. İşsizlik oranı: Birliğin en zengin ve en fakir bölgelerinin işsizlik oranları karşılaştırılarak sınıflandırılmaktadır.

b. Kişi başına düşen GSYİH: Değişik bölgelerin, Birliğin GSYİH ortalamasına göre sıralanmasıdır.

c. Alt yapıya dayalı farklılıklar: Alt yapı açısından en iyi ve en yetersiz bölgeler karşılaştırılmaktadır.

d. Merkez çevre ilişkileri: Birliğin, çevre bölgeleri, toplam yüzölçümün yarısından fazlasını oluşturup toplam nüfusun beşte biri olan 50 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Ancak bu bölgeler GSYİH'nin ¼'ünü almaktadırlar. Buna karşılık merkez bölgeler yüzölçümünün 1/10'nuna sahip iken GSYİH'nin %40'nı almaktadır.

e. Sentetik indeks: Suni olarak ekonomik gelişmişliğe etki eden olumlu veya olumsuz faktörlerin giderildiği, bölgelerin gerçek durumunun yansıtıldığı bir kriterdir (Akt. KARLUK; 1998, s.301).

43. AB Bölgesel Politika Araçları

Avrupa Birliği üyesi Devlet ve Hükümet Başkanlarının bir araya geldiği 24-25 Mart 1999 tarihli Berlin Zirvesi'nde, 2000-2006 yılları arası dönem için, bölgesel fonlar çerçevesinde 260 Milyar Euro tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır (Tablo 11 ve 12). Bu fonların yönetimine ilişkin genel hükümlerin yer aldığı tüzük, 21 Haziran 1999 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi tarafından yürürlüğe konulmuştur (Council Regulation No. 1260/1999, ss. 1-42).

Tablo: 11

Bölgesel Fonların Harcama Gruplarına Göre Dağılımı (2000-2006)

Aktörler	Tahsisler (Milyar €)	Yapısal Fonlara Oranı	Kullanılabilecek Fonlar
Hedef 1	135.9	%69.7	ERDF,ESF,EAGGF,FIFG
Hedef 2	22.5	%11.5	ERDF, ESF
Hedef 3	24.05	%12.3	ESF
Balıkçılık Bölgeleri	1.11	%0.5	FIFG
Topluluk İnsiyatifleri	10.44	%5.35	ERDF, EAGGF, ESF
Interreg	4.875		
Equal	2.847		
Leader+	2.02		
Urban	0.7		
Yenilikçi Tedbirler ve Teknik Yardımlar	1.0	%0.51	ERDF

Kaynak: EC, 2000, s.19.

Tablo: 12

AB Bütçesinde (2000-2006) Bölgesel Fonlar ve Ödenekleri

Fonlar	Miktar	AB Bütçesine Oranı	AB GSYİH'na Oranı
Yapısal Fonlar (ERDF; ESF; EAGGF)	213 milyar €	-	%1,04
Uyum-Yakınlaşma Fonu	18 milyar €	-	0,087
Aday Ülkeler için	47 milyar €	-	0,22
Toplam	260 Milyar €	%33	%1,27

Kaynak: www.inforegio.cec.eu.int (Agustos-2002).

Bölgesel eşitsizliği gidermek amacıyla yapısal, ekonomik ve sosyal sorunların çözümüne finansman sağlamaya yönelik olarak AB tarafından aşağıda belirtilen dört araç geliştirilmiştir³⁶.

430. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF)

ERDF ile rekabet gücünün artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması suretiyle istihdam oluşturulmasına yönelik projelere kaynak aktarılmaktadır. Fonun amaçları;

- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi,
- Üretken yatırımların teşvik edilmesi,
- Alt yapının iyileştirilmesi,
- Yerel kalkınmanın hızlandırılması.

olarak düzenlenmiştir (Council Regulation No. 1783/1999, s.1-4).

431. Avrupa Sosyal Fonu (ESF)

ESF yapısal işsizlikle mücadele, çalışma koşullarını iyileştirme, işçilerin mesleki eğitimini sağlama, yaşam standartlarını yükseltme ve işsizlere gelir sağlama projelerine ayrılmıştır. ESF ekonomik ve sosyal yakınlaşmanın desteklenmesine yardım etmekte ve Topluluk genelinde tutarlı istihdam politikalarının oluşturulmasında oldukça önemli bir araç niteliği taşımaktadır (Council Regulation No. 1783/1999, s.5-8).

432. Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (EAGGF)

EAGGF, AB'nin kırsal kalkınma politikasının ana finansman aracı ve aynı zamanda Ortak Tarım Politikasının da ikinci ayağını oluşturmaktadır. Fon, AB içindeki kırsal kalkınma çabalarına kaynak sağlamaktadır. Fon iki bölüme ayrılmıştır: Yönlendirme Bölümü, Hedef 1 kapsamındaki kalkınma çabalarını desteklerken, Garanti Bölümü, diğer bölgelerdeki etkinlikleri desteklemektedir (Council Regulation No. 1257/1999, s.80-101).

³⁶ Bu kapsamda verilen bilgilere ilave olarak bkz.: AB Bölgesel Politika ve Yapısal Fonlar, www.tobb.org.tr/raporlar/raporlar.php

433. Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı (FIFG)

FIFG, kıyı bölgelerinde (Hedef 1 programları veya Hedef 1 dışındaki ulusal programları) genel olarak balıkçılık sektöründe ve balıkçılık sanayisinde rekabet gücünün artırılmasına yönelik girişimleri desteklemektedir. Faaliyetlerinde, balıkçılık kapasitesi ile mevcut kaynaklar arasında dengenin korunması gözetilmektedir (Council Regulation No 1783/1999, s.54-56).

434. Topluluk Girişimleri

2000-2006 yılları için tahsisi edilen yapısal fonlar hibe formunda verilmekte olup, söz konusu fonların, % 94'ü, yukarıda belirtilen üç hedef (Hedef programları -objective programmes) çerçevesinde kullanılmaktadır. Bunlara ilaveten, yapısal fonlara ilişkin Tüzüğün 4. maddesi, fonların *Topluluk Girişimleri* programlarının finansmanı ile *yenilikçi tedbirler ve teknik yardımların* finansmanına da katkı sağlayacağını belirtmektedir. Bu çerçevede, *Topluluk girişimi programları* için toplam fonların %5,35'lik bölümü tahsisi edilirken, *yenilikçi düzenleme ve teknik yardım* için ise, %0,65'lik bölüm tahsis edilmiştir. Yapısal fonların % 5,35'lik bölümünün tahsis edildiği *Topluluk girişimler* ³⁷ dört konudan oluşmaktadır:

- **Interreg III:** Topluluk alanının tümünde uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla, Topluluk içindeki ortak sınır bölgelerinde, Topluluk üyesi ülkelerle sınırları bulunan ülkelerin sınır bölgeleri arasında ve Topluluğun kendi içindeki bölgeler arasında işbirliklerini amaçlamaktadır. Bu kapsamdaki girişimlere ERDF'den destek sağlanmaktadır. Burada, Topluluğun kendi içindeki bölgesel işbirliği yanında, genişleme perspektifi, MEDA ülkelerinin de yararlanmasına olanak sağlayan bir yaklaşım benimsenmiştir.
- **Leader + :** Yerel gruplar arasında işbirliği ve birleştirilmiş programlar aracılığıyla kırsal kalkınmayı öngören projelere finansman sağlanmaktadır. Finansman kaynağı, EAGGF Yönlendirme Bölümü olarak belirlenmiştir.

³⁷Topluluk girişimlerini tanımlayan İngilizce deyimler ve kavramlar Türkçe'ye kelime olarak çevrilemediğinden, uzun açıklamalar yazmak yerine AB literatüründe kullanılan İngilizce kelimeler aynen kullanılmıştır.

- **Equal:** İstihdam pazarına girişle ilgili, her türlü eşitsizlik ve ayrımcılıkla mücadelede yeni yaklaşımların geliştirilmesinde uluslar-ötesi işbirliğini öngören Projelere finansman sağlanmaktadır. ESF, bu alandaki Projelere finansman sağlayacaktır.
- **Urban :** Sürdürülebilir kentsel kalkınma perspektifiyle, AB üyesi ülke kentlerinin ve komşu kentlerin ıslahı amacına yönelik girişimlere de bu çerçevede finansman sağlanabilmektedir. Finansman kaynağı, ERDF olarak belirlenmiştir (EC, 2000, ss.19-20; TOBB, 2004, s.8).

435. Yenilikçi Tedbirler ve Teknik Yardımlar

Hedef 1, 2 ve 3 kapsamındaki yardımların kalitesini yükseltmek amacıyla oluşturulan yenilikçi yöntem ve uygulamaların hazırlıklarına katkı sağlayacak *yenilikçi eylemler* bu çerçevede yer almaktadır. Bu tür girişimlerin sade ve şeffaf bir yöntem izlenerek gerçekleştirilmeleri gerekmektedir. Pilot projeler halinde hazırlanacak eylemlerin her birine sadece tek bir fondan finansman sağlanmaktadır.

Teknik yardım konusunda ise, yapısal fonlara ilişkin tüzük uygulamasıyla ilgili hazırlık, izleme, değerlendirme ve denetleme önlemlerine mali destek sağlanabilmektedir. Bu çerçevede, fonların işleyişine ilişkin genel nitelikte araştırmalar; fonlardan yararlananların deneyimlerinin değişimi ve karşılıklı bilgilenmeyi öngören girişimler; bu alandaki uygulamalar konusunda yöntemlerin değerlendirilmesi ve bilgi değişiminin iyileştirilmesi gibi projelere finansman sağlanmaktadır (TOBB, 2004, s.8).

44. Fonlardan Yararlanma

Avrupa Birliği Yapısal Fonlarından yararlanmaya ilişkin usul ve esaslar, 21 Temmuz 1999 tarih ve EC No 1260/1999 sayılı Konsey Tüzüğü ile belirlenmiştir (Council Regulation (EC) No 1260/1999, ss.1-42). Tüzüğün 1. maddesinde, yapısal fonların kullanım alanları, bütün diğer Topluluk mali araçlarında olduğu gibi, AT Antlaşması'nın 158-160. maddelerinde belirtilen *Topluluğun ekonomik ve sosyal yakınlaşma gereği ve bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak, yapısal fonlar ve Uyum Fonu ile desteklenen bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltması* genel ilkeleri çerçevesinde kullanılması şartına bağlanmıştır. Buna göre, Yapısal Fonların kullanılmasında, Avrupa Yatırım

Bankası ve mevcut diğer kaynakların, aşağıda belirtilen 3 hedefi gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerin desteklenmesine katkı sağlama zorunluluğu getirilmiştir. Hedef 1, 2 ve 3 kavramları ile ilgili aşağıdaki değerlendirmeler yapılmaktadır (CAN, 2004; CEC, 1999; EC, 2004; BAYBURTLU, 2002; <http://europa.eu.int> , 2002; TOBB, 2004, ss.5-15);

i- Hedef 1: Geri Bölgelerin Kalkındırılması ve Yapısal Uyumu.

AT Antlaşmasınının 33, 146 ve 160. maddeleriyle tüm fonların kendi işleyiş kuralları çerçevesinde bir diğerine de katkı sağlaması zorunlu tutulmuştur.

Hedef 1 çerçevesinde, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Sosyal Fonu (ESF), Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (EAGGF) ve Yönlendirme Bölümü ile Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı (FIFG) den yararlanılmaktadır.

Bir bölgenin **Hedef 1** kapsamında yer alabilmesi için aşağıdaki kriterlere uygun olması gerekmektedir:

- NUTS II tanımlamasında satın alma gücü esasına göre kişi başına GSYİH'sı Topluluk ortalamasının % 75'inin altında olan bölgeler,
- Nüfus yoğunluğu oldukça düşük olan bölgeler. Mevcut uygulamada bu kategoride iki bölge bulunmaktadır: İsveç ve Finlandiya. Bu bölgelerde nüfus yoğunluğu km² için 8 kişi ve/veya daha altındadır.
- En uzak bölgeler. Bu kategoride, Fransa'nın denizaşırı bölgeleri, Kanarya Adaları, Asor ve Maderia ³⁸ girmektedir.

Hedef 1 kapsamında tahsis edilen fonlardan yararlanmak için oldukça ayrıntılı bir süreci takip etmek gerekmektedir. Yukarıda belirtilen Tüzüğün 3/2 maddesi doğrultusunda Komisyon, Hedefler programlarından yararlanacak bölgelere ilişkin bir liste hazırlamıştır. (Liste Hedefler Programları ile ilgili açıklamanın sonunda yer almaktadır). Hedef 1 kapsamında yer alan nüfus, AB toplam nüfusunun % 22,2'ni oluşturmaktadır. Yapısal fonların %69,7'si, yani 135,9 Milyar Euro'luk bölümü, bu kapsamdaki projelere ayrılmıştır.

ii- Hedef 2 : Yapısal Sorunlar Yaşayan Bölgelerin Ekonomik ve Sosyal Dönüşümünün Desteklenmesi. Hedef 2 çerçevesindeki kaynaklardan (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Avrupa Sosyal Fonu) yararlanmak için, aşağıda belirtilen kriterler geliştirilmiştir:

³⁸Asor ve Maderia adaları Atlas Okyanusunda olmalarına rağmen Portekize'e bağlıdırlar

- Sanayi bölgelerinde: i-Topluluk ortalamasının üzerinde bir işsizlik oranı; ii-Topluluk ortalamasının üzerinde bir sanayi istihdam oranı; iii-Sınai istihdam oranında düşüş,
- Kırsal kesimde: i-Düşük nüfus veya tarım sektöründe yüksek iş gücünün istihdamı; ii-İşsizlik veya yüksek oranda kırsal kesimden göç eğilimi,
- Şehirlerde: i-Yüksek düzeyde uzun süreli bir işsizlik oranı; ii-Yüksek düzeyde bir fakirlik; iii-Çevre sorunları; iv-Suçluluk oranının yüksekliği; v-Düşük düzeyde eğitim. (Bu beş kriterden birinin varlığı, bu amaç için tahsis edilen fonlardan yararlanmak için yeterlidir)
- Balıkçılığa dayalı bölgeler: i-Balıkçılık sektöründe önemli bir istihdam oranı; ii-bu sektördeki istihdam oranında düşüş.

Hedef 2’de de oldukça detaylı ve katı kurallarla belirlenmiş bir prosedür geliştirilmiştir. Buna göre;

- Tüzük, bu hedef kapsamındaki kaynaklardan yararlanacak Topluluk nüfusunun toplam nüfusun % 18’ini geçmemesi şartını koymuştur.
- Komisyon, sınai ve kırsal kesimdeki nüfusu ve işsizlik oranını ve Hedef 1 dışında kalan bölgelerdeki uzun süreli işsizlik oranlarını göz önünde bulundurarak bir tavan getirmiştir.
- Üye ülkelerin, söz konusu kriterlere uygun bölgelerini kendileri belirleyip Komisyona sunmaları gerekmektedir.
- Komisyon, nihai olarak üye devletlere danışarak, Hedef 2 kaynaklarından yararlanacak bölgelere ilişkin kesin bir liste hazırlamaktadır.

Liste, 7 yıl için hazırlanmakta olup, bu süre içinde herhangi bir nedenle kriz yaşayan bölgeleri de içerecek şekilde ilaveler yapılabilmektedir. Ancak, bu tip eklemelerle öngörülen nüfus tavanının aşılması gerekmektedir. Yapısal fonların % 11,5’lik bölümü Hedef 2 çerçevesindeki projelerin finansmanına tahsis edilmiştir. Bu oran, 22,5 Milyar Euro anlamına gelmektedir.

iii- Hedef 3: Eğitim, Mesleki Eğitim ve İstihdam Politika ve Sistemlerinin Desteklenmesi. Her bölgenin kendi özellikleri doğrultusunda, ulusal düzeyde hazırlanacak insan kaynaklarını geliştirme önlemleri için referans niteliğinde olup Hedef 1 bölgeleri dışında uygulanmak zorunda olan bir programdır. Yapısal Fonların % 12,3 ‘lük bölümü,

yani 24,05 Milyar Euro, Hedef 3 çerçevesindeki projelerin finansmanına tahsis edilmiştir. Aşağıdaki konularda hazırlanacak projeler Program kapsamında desteklenebilmektedir:

- İşsizliği azaltmak, aktif istihdam politikası geliştirmeye yönelik projeler,
- Sosyal dışlanma tehdidi altında bulunan kişilerin istihdam piyasasına girişlerini iyileştirmeye yönelik projeler,
- Eğitim programları ile (yaşam boyu eğitim dahil) istihdam fırsatlarının artırılması,
- Ekonomik ve sosyal değişimlerin önceden belirlenerek gerekli uyum hazırlıklarının gerçekleştirilebilmesi amacıyla önlemler geliştirmeye yönelik projeler,
- Kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ilişkin projeler.

Verilere göre, yapısal fonların yaklaşık % 94'ü, geri kalmış topluluk bölgelerinin geliştirilmesi, yapısal sorunlar yaşayan bölgelerin ekonomik ve sosyal dönüşümünün desteklenmesi ve eğitim, mesleki eğitim ve istihdam politikası ile sistemlerinin geliştirilmesi konularında kullanılmaktadır.

Hedef 1 kapsamı dışında kalan bazı kıyı bölgeleri, balıkçılık sektöründe, balıkçılık çabalarının gözden geçirilmesi; balıkçılık filolarının modernizasyonu ve su kültürünün geliştirilmesi; deniz alanlarının korunması; balıkçılık limanları alt yapısının geliştirilmesi; balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ve balıkçılık ürünlerinin geliştirilmesi konularındaki projelere, Balıkçılık Yönlendirme Fonu'ndan (FIFG) finansman sağlanmaktadır. Bu amaçla, 1.106 milyon Euro'luk bir fon ayrılmıştır (EC, 2000, s.19 vd).

45. Yapısal Fonların Tahsis ve Kullanılma Sistemi

AB sistemi içerisinde yapısal Fonların Bölgesel politikalara yönelik kullanımı 9 aşamalı belirli bir süreç içinde gerçekleştirilmektedir (EU, 2001/w).

i-Öncelikle AB Komisyonu, Parlamentosu ve Konseyi Bölgesel Politikaların ve Fonların kullanımının genel çerçevesini belirler.

ii-AB kurumlarının çizdiği çerçeveye göre üye ülkeler ya da bölgeler geri bölgelere ya da gruplara yönelik olarak bir kalkınma planı hazırlar. Bu çalışmalara ekonomik ve sosyal aktörlerin de katılması esastır.

iii-Ulusal bazda hazırlanan plan Avrupa Komisyonuna gönderilir.

iv- Üye ülke ve Komisyon bu raporun içeriğini görüşür ve hangi Fonlara uygun olduğunu belirlemeye çalışır,

v- Her iki taraf anlaşırsa Komisyon plan ve programları gözden geçirir. Planların uygulamasına yönelik gerekli ödenekler ayrılır.

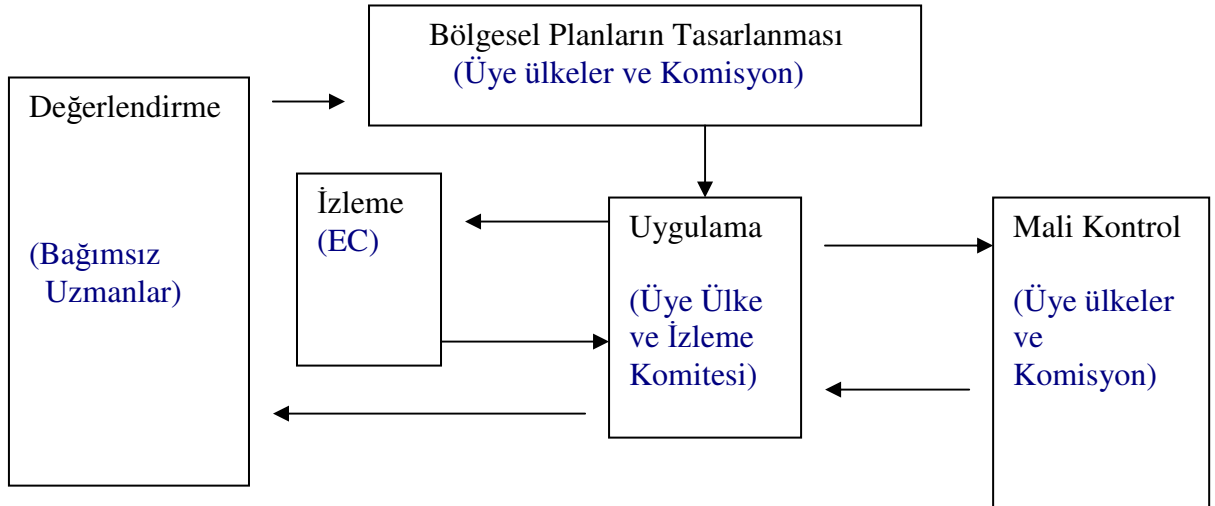
vi-Planın detayları ulusal veya bölgesel otoritelerce kararlaştırılır. Komisyon bu çalışmalara katılmaz ancak bilgilendirilir. Bu plan ve programlar Komisyon tarafından uygun bulunmasından sonra “uygulanabilirliği” kesinleşir.

vii-Planı hazırlayan kurum alt program amaçlarına uygun projeler ortaya koyar ve katkı sağlayan kesimleri bilgilendirir.

viii-Planı hazırlayan ve uygulamayı üstlenen kurum belirlenen takvim içerisinde planda yer alan uygulamaları bitirmek zorundadır.

ix-Gelişmelerden sürekli olarak Komisyon bilgilendirilir. AB Fon kaynaklarının amacına uygun kullanıldığı –certification of expenditure- belirlenir ancak ödenek tedricen kullanılır.

Tahsis ve kullandırma sistemi Şekil 8’de cd Tablo 13’te şematize edilmiştir.

Şekil: 8

Bölgesel Politikaların Tasarlanması, Fonların Kullanım ve İzlenmesi

Tablo: 13

AB’de Yapısal Fonların Aktörleri, Amaçları ve Sınıflandırılması

Bölgeler/Gruplar	Özellikler		Sınıflandırma/ Kullanılabilecek Fonlar
Az Gelişmiş Bölgeler	kalkınma çabasında geri kalmış bölgeler	-GSYİH’sı Birlik ortalamasının %75’inden az olanlar -Düşük nüfus yoğunluğu (nüfus/km ² < 8 kişi) -Düşük yatırım düzeyi -İşsizlik oranı Birlik ortalamasından yüksek -Bireyler ve iş dünyası için yetersiz altyapı -Temel altyapıların yetersizliği	Hedef 1
	yeniden yapılanma süreci içinde bulunan bölgeler	-Yeniden yapılanma ihtiyacı duyan hizmet ve sanayi sektörünün yoğun olduğu bölgeler -Geleneksel ekonomi aktivitelerini kaybeden kırsal bölgeler -Gerileyen kentsel bölgeler -Balıkçılık bölgeleri	Hedef 2
Özel handikaplar Yaşayan Alan ve Sektörler	Sınır Bölgeleri		Interreg III A
	Gerileyen Kentler		Urban II
	Kırsal Alanlar		EAGGF
	Balıkçılık Bölgeleri		FIFG
Toplumda Korunması Gereken Gruplar	Emek piyasalarında güçlük çeken kesimler	Genç, uzun dönem işsiz,	Hedef 3
		Sosyal ayrıma maruz kalan kesimler	
		Niteliksiz işsiz kesim.	
	Emek piyasasında ayrımcılığa uğrayan kesim	Bazı sosyal gruplar	Equal
	Cinsiyet, ırk, renk, dil, din farklılığı nedeniyle zorlanan gruplar.		
Yerel ve Bölgesel Otoriteler	Bölgesel Politikalar Uygulayabilecek		Interreg III B- C
Aday Ülkeler	Üyelik sürecinde bulunan Üye Ülkeler		PHARE-ISPA- SAPARD

Kaynak:http://europa.eu.int/comm/regional_policy/index_en.htm (2002); CEC (1999); EC (2004), verilerinden yararlanılarak tasarlanmıştır.

Kalkınma planı hazırlayan kurum –managing authority-, projelerin belirlenmesinden de sorumludur. Ödenekleri kullandıran birim (paying authority) de kaynakların AB kriterlerine uygun biçimde kullanıldığının –certification of expenditure- belirleyerek ödeme için Komisyona başvurur. Ödemeyi yapan birim, AB kaynaklarından yapılan tüm harcamaların Birlik kriterlerine uygun sarf edildiğini garanti etmek zorundadır. Komisyonun, ulusal denetimi yetersiz görmesi ya da AB kriterlerine uygunsuzluğunu

tespit etmesi durumunda ödemeyi askıya alma, önceden kullandırılan tüm miktarın iadesini isteme gibi yollara başvurma hakkı bulunmaktadır (EU, 2001).

46. AB'ye göre Türkiye'de Bölgesel Gelişmenin Görünümü

460. NUTS Sınıflandırmasına göre Türkiye'de Bölgesel Dengesizlik

Geçmiş dönemlerde Türkiye coğrafi anlamda 7 bölge sınıflandırması altında bölgesel gelişmişlik analizine tabi tutulurken, Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecinde bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemine (NUTS) uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 28.08.2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Kararname ile³⁹, İstatistiki Bölge Birimleri (İBB) sınıflandırmasını tanımlamıştır.

Belirtilen Kararname'ye göre, Mülki idare birimleri olan İller "Düzey 3" olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri dikkate alınarak "Düzey 1" ve "Düzey 2" olarak sınıflandırılmak sureti ile, hiyerarşik İBB sınıflandırması yapılmış, 81 adet Düzey 3; 26 adet Düzey 2 ve 12 adet Düzey 1 bölgeleri oluşturulmuştur (Tablo 14).

DPT tarafından 2003 yılında yapılan ve 58 değişkenin kullanıldığı "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasına" göre, AB NUTS sistemine göre oluşturulan Düzey 2, 26 İBB (İstatistiki Bölge Birimleri) arasında 12 bölge (G.antepe, Kayseri ve Konya hariç) en alt sıralarda yer almaktadır (Grafik 4). Bu bölgelerin kişi başı GSYİH, okullaşma oranları, okur-yazar oranı, kişi başına elektrik tüketimi, kişi başına İmalat sanayi katma değeri, Asfalt yol oranı, kişi başına banka mevduatı ve kişi başına Banka kredisi gibi göstergelerin her biri için sahip oldukları değerler Türkiye ortalamasının çok altında kalmaktadır. Buna karşın, doğurganlık oranı, bebek ölüm oranı, hekim başına düşen nüfus gibi göstergeler yönüyle bu 12 İBB, diğer bölgelerden daha olumsuz oranlara sahip bulunmaktadır (DPT, 2003/d).

³⁹ Kararname 22 Eylül 2002 tarih ve 24884 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

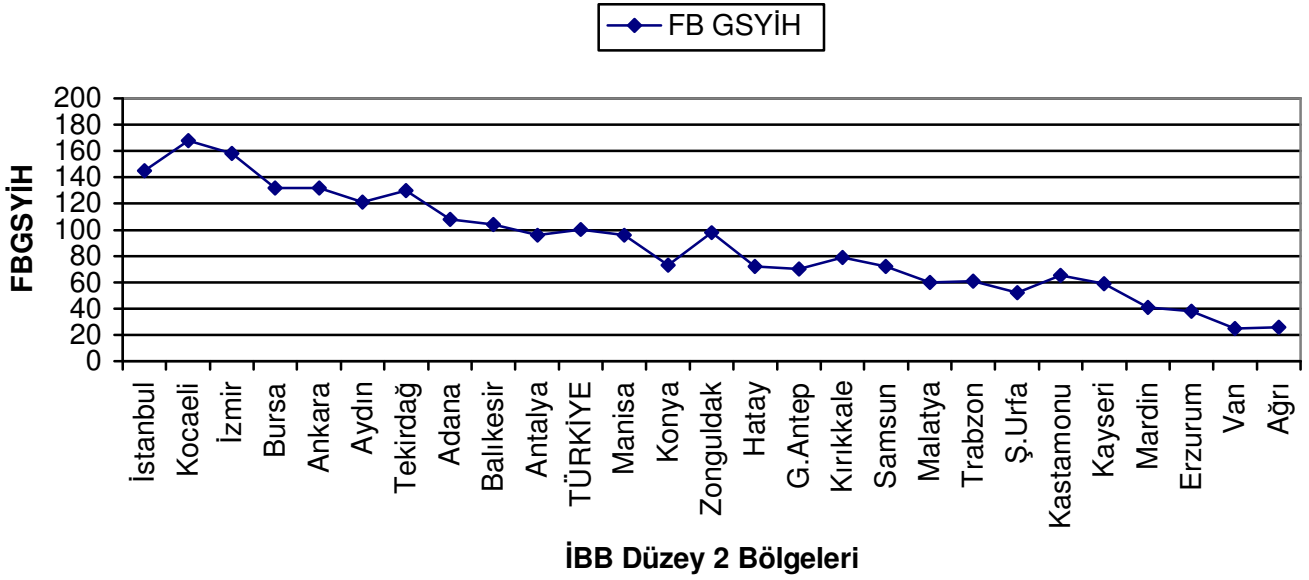
Tablo 14
İstatistiki Bölge Birimleri (İBB) Sınıflandırmasına Göre Alt Bölgeler

Düzye 1	Düzye 2	Düzye 3
İstanbul	İstanbul	İstanbul
Batı Marmara	Tekirdağ	Tekirdağ-Edirne-Kırklareli
	Balıkesir	Balıkesir-Çanakkale
Ege	İzmir	İzmir
	Aydın	Aydın-Denizli-Muğla
	Manisa	Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak
Doğu Marmara	Bursa	Bursa-Eskişehir-Bilecik
	Kocaeli	Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova
Batı Anadolu	Ankara	Ankara
	Konya	Konya-Karaman
Akdeniz	Antalya	Antalya-Isparta-Burdur
	Adana	Adana-Mersin
	Hatay	Hatay-Kapramanmaraş-Osmaniye
Orta Anadolu	Kırıkkale	Kırıkkale-Aksaray-Niğde-Nevşehir-Kırşehir
	Kayseri	Kayseri-Sivas-Yozgat
Batı Karadeniz	Zonguldak	Zonguldak-Karabük-Bartın
	Kastamonu	Kastamonu-Çankırı-Sinop
	Samsun	Samsun-Tokat-Çorum-Amasya
Doğu Karadeniz	Trabzon	Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum	Erzurum-Erzincan-Bayburt
	Ağrı	Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan
Ortadoğu Anadolu	Malatya	Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli
	Van	Van-Muş-Bitlis-Hakkari
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Gaziantep-Adıyaman-Kilis
	Şanlıurfa	Şanlıurfa-Diyarbakır
	Mardin	Mardin-Batman-Şırnak-Siirt

Kaynak: 22 Eylül 2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 2002-4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi I sayılı Cetvel.

DPT (2003/b, ss.36-49), satın alma gücü paritesine göre kişi başına gelir, istihdam, işsizlik, sektörel üretim, çalışan başına üretim, işgücüne katılma oranı, ortalama ücretler ile ilgili verilerin İBB Düzye 2'ler bazında mevcut olmaması nedeniyle bölgeler arası gelişmişlik, rekabet ve sektörel uzmanlaşma bakımından kapsamlı ve karşılaştırmalı analizlerin yapılamadığını, belirtmektedir.

Grafik 4:
Türkiye İBB Düzey 2'ler FBGSYİH Endeksleri (1995-2000)

Kaynak: DİE (2003) ve DPT (2003/a; 2003/b).

DPT (2003-İBB) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konan ekonomik ve sosyal göstergelerden de anlaşılacağı gibi, Kişi başına GSYİH endeksine göre Kocaeli, İstanbul ve İzmir en gelişmiş İBB Düzey-2 bölgeleri olup, bu bölgelerde kişi başına GSYİH değerleri ülke ortalamasının çok üzerinde bulunmaktadır (Grafik 4). Ayrıca Teşvik belgeli yatırımlar ve buna bağlı istihdam oluşturma yönünden de bu üç bölgenin öne çıktığı, geri bölgelerin yeterince yatırım çekemediği görülmektedir.

Kişi başına GSYİH verilerine göre İstanbul bölgesi 2645 milyon TL ile en yüksek rakama sahip iken, 451 milyon TL ile en düşük Van bölgesi arasında yaklaşık 6 kat dengesizlik bulunduğu görülmektedir.

Tablo: 15

Türkiye İBB Düzey 2 Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler

İBB Düzey 2 Bölgeler	Nüfus DİE-2000 yılı verileri	GSYİH 2000 yılı Cari fiatlarla Milyar TL	Kişi Başına GSYİH 2000 yılı 1987 fiatları Milyon TL	Teşvik Belgeli Yatırımlar 1995-2001 2001 yılı fiatları		Toplam Tarımsal Üretim Değeri 2000 Bitkisel+Hayvansal Cari fiatlarla Milyar TL
				Yatırım (Milyar TL)	İstihdam (kişi)	
İstanbul	10118735	27.548.600	2.645	32.605.227	280587	201.308
Tekirdağ	1354658	3.144.869	2.406	19.218.654	148438	862.792
Balıkesir	1541322	2.909.635	1.826	3.277.145	30522	1.443.198
İzmir	3370866	9.089.080	2.680	10.289.928	122171	1.159.118
Aydın	2516114	5.130.142	2.207	9.813.559	117204	1.603.599
Manisa	3051801	4.817.303	1.763	3.127.959	47055	1.854.987
Bursa	3025475	6.497.931	2.348	25.266.329	14066	1.285.535
Kocaeli	2715766	8.821.804	3.122	11.983.041	10192	1.473.120
Ankara	4007860	10.371.837	2.397	7.396.445	89157	766.736
Konya	2435376	3.525.454	1.242	3.518.755	54394	1.585.109
Antalya	2490235	4.234.140	1.586	6.902.768	75681	1.317.233
Adana	3500878	7.229.788	1.899	8.764.900	65895	1.516.494
Hatay	2714892	3.560.513	1.247	14.256.933	56888	1.118.192
Kırıkkale	1690826	2.593.595	1.314	2.407.612	22405	1.169.231
Kayseri	2498442	2.878.613	1.055	6.747.667	54566	1.053.965
Zonguldak	1024879	1.939.548	1.840	1.797.819	43954	236.017
Kastamonu	871405	1.111.781	1.126	758.233	25216	526.060
Samsun	2999460	3.997.578	1.279	2.085.403	37297	1.711.754
Trabzon	3131546	3.634.099	980	2.569.583	29509	1.095.492
Erzurum	1351588	1.239.980	635	599.703	12472	572.845
Ağrı	1156150	718.572	451	474.618	11553	595.966
Malatya	1770597	2.089.853	987	2.633.122	25691	708.690
Van	1956437	1.194.468	421	341.470	5827	715.118
Gaziantep	2023784	2.349.130	1.205	9.918.236	56360	616.210
Şanlıurfa	2806130	2.600.634	881	3.166.340	43746	1.121.304
Mardin	1778705	1.354.499	675	1.076.164	13588	440.263
Türkiye	67803927	124.583.458	1.760	197.419.510	1752048	26.750.350

Kaynak: DPT 2003/a verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

12 adet İBB Düzey 2 Bölgesi, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından ülkenin en geri kalmış bölgelerini oluşturmaktadır. Bu bölgelerin ortak özellikleri; az gelişmiş yörelere özgü verimliliği düşük ve gizli işsizlik oranı yüksek tarım sektörü faaliyetlerinin yoğunluğu, biçiminde anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu bölgelerden ülkenin gelişmiş bölgelerine doğru sermaye ve genç işgücünü de içeren yoğun bir göç olayının gerçekleştiği, tespit edilmektedir (Tablo 15).

Türkiye’de son dönemlerde yaşanan gelişmeler ve dış ticaret hacminin genişlemesine bağlı olarak bazı bölgelerin ilerleme kaydettiği ancak, ekonomik ve sosyal gelişmenin ülke genelinde dengeli dağıtılamadığı anlaşılmaktadır. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi konusunda ortaya konulan kamusal tedbirler özel sektörü yeterince harekete geçirememiştir. Ayrıca bölgeler arası göç olgusunun süregelmesinin dengesizlikleri körüklediği de söylenebilir (DPT, 2003/d, s.148).

461. AB’de Bölgesel Gelişme Göstergeleri

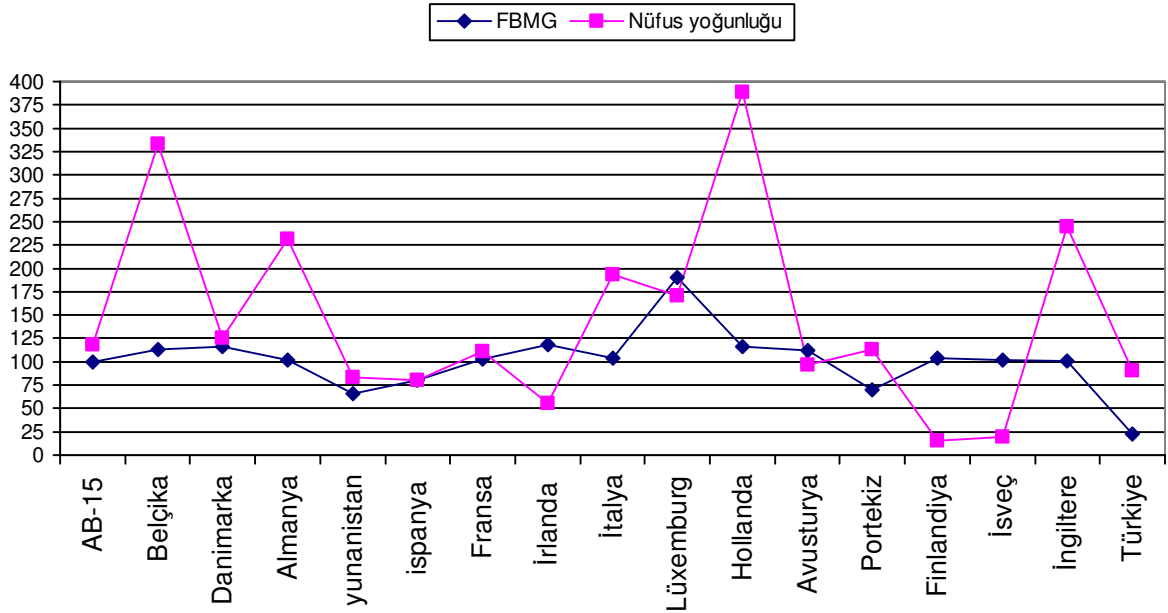
Bölgesel dengesizlikler dünyanın her ekonomisinde bulunduğu gibi, AB üyesi ülkeler için de geçerli bir olumsuzluk olarak gözükmektedir. Ayrıca, AB üyesi ülkelerin bölgeleri bir sıralamaya tabi tutulduğunda da önemli boyutlarda dengesizlikler tespit edilmektedir (Tablo 16). Bölgeler arası bu dengesizliğin, ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkından kaynaklandığı söylenebilecektir. Ancak, bölgeler bazındaki dengesizlikler ülkeler arasındaki dengesizliklerden çok daha yüksektir. Yunanistan, Portekiz ve İspanyanın GSMH düzeyleri Birlik ortalamasının %80’inden daha azdır. GSMH düzeyi en yüksek 10 bölgenin en düşük 10 bölgeye göre 3 kat daha fazla bir gelir elde ettiği de (EU, 2001w) bölgesel farklılığın bir başka boyutunu ortaya koymaktadır. Bu durum Grafik 5 verilerinde de kendini göstermektedir.

Tablo: 16

İBB Düzey-2 Bazında AB-15 ve Türkiye’nin Bölgesel Gelişme Endeksleri Karşılaştırması AB= 100

Ülkeler	En yüksek Bölge -- Endeks	En düşük- Endeks
Almanya	Hamburg 197	Meclenburg 66
Fransa	Ile De France 153	Languedoc R. 74
İspanya	Belareas 101	Extramadura 55
Yunanistan	Attiki 75	İperios 43
İtalya	Lombardia 130	Calabria 63
Portekiz	Lisboa 93	Acores 51
Türkiye	Marmara 49	D. Anadolu 13

Kaynak: EU, 2001; DPT, 2003/b verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik: 5**AB 15 ve Türkiye'nin SAGP'ne Göre FBMG Endeks ve Nüfus Yoğunlukları**AB (FBMG)=100 (2001) AB (Nüfus/km²)=118 (2002)

Kaynak : DPT 2003/b; EUROSTAT 2003; COE Yearbook 2002 www.coe.int (2004) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Genişleme sürecinde, özellikle yeni katılan devletlerle mevcut üyeler arasındaki gelişme farklılığı, bölgesel politika araçlarının geliştirilmesinde önemli etken olmuştur. Bunun yanında, ekonomik ve siyasi bütünleşme yönünde bütün üye devletlerin gerekli hızı yakalamasında, bölgesel politika araçları yanında, “yakınsama” araçlarından da oldukça etkin şekilde yararlanılmaktadır (EC, 2004, ss.3-11).

Bölgesel dengesizlikler, üye sayısının 15'ten 25'e yükselmesi ile birlikte eskisine oranla 2 kat daha artmıştır. Yeni üye ülkelerin bölgelerinin tamamı ve nüfuslarının yüzde 98'i Yapısal Fonlar Hedef 1 Bölgeleri kapsamında olup, bu nüfusun üçte ikisi AB-25'in GSYİH ortalamasının yarısından daha az GSYİH'ye sahip bölgelerde yaşamaktadırlar. 2002 yılı verilerine göre, AB-25 ortalaması 100 olarak kabul edildiğinde kişi başı GSYİH en geri kalmış bölgede 32 olurken, en gelişmiş bölgede 315 olmuştur. Tablo 17, bölgeler arasındaki bu dengesizliğin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Tablo: 17
AB-25’te Düzey 2 Bölgelerine Göre Kişi Başı GSYİH (2002)
(Satın alma gücü paritesine göre, AB-25=100)

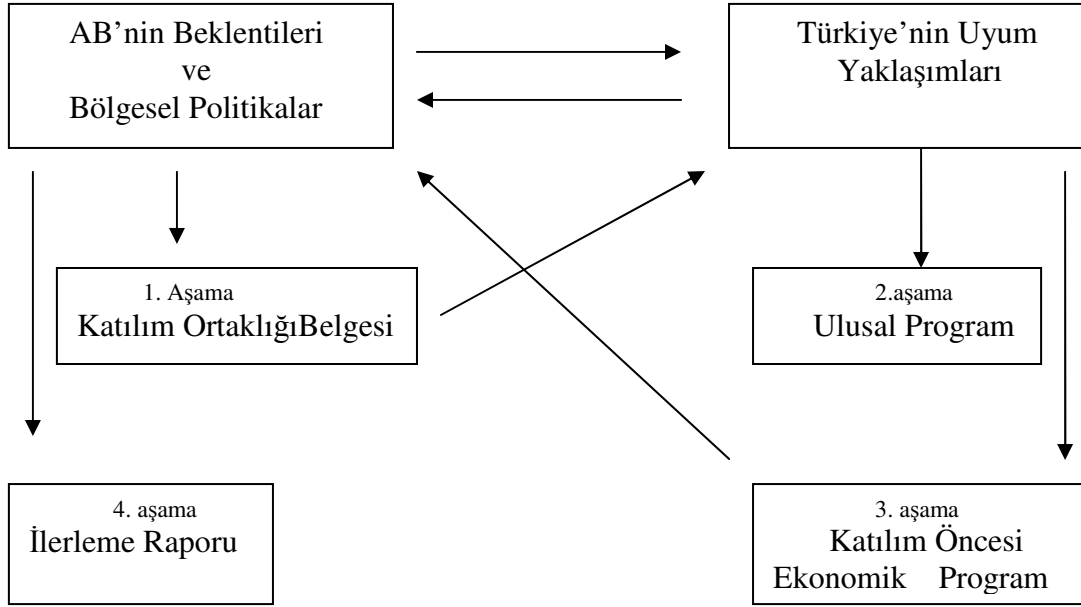
En Gelişmiş 10 Bölge			En Geri Kalmış 10 Bölge		
1	Inner London (UK)	315	1	Lubelskie (PL)	32
2	Bruxelles-Capitale (BE)	235	2	Podkarpackie (PL)	33
3	Luxembourg	213	3	Warmi ńsko-Mazurskie (PL)	34
4	Hamburg (DE)	188	4	Podlaskie (PL)	35
5	Île de France (FR)	176	5	Swietokrzyskie (PL)	36
6	Wien (AT)	173	6	Észak Magyarorszá g (HU)	37
7	Berkshire, Buckinghamshire & Oxfordshire (UK)	162	7	Opolskie (PL)	37
8	Provincia Autonoma Bolzano (IT)	160	8	Eszag-Alföld (HU)	39
9	Stockholm (SE)	158	9	Vychodné Slovensko (SK)	39
10	Oberbayern (DE)	158	10	Latvia	39

Kaynak: Eurostat News Release 47/2005- 7, www.eurostat.eu.int- April 2005.

Türkiye ile AB bölgeleri arasında, gelişmişlik bakımından bir karşılaştırma yapıldığında, AB-15 üyesi ülkelerin en geri bölgelerinin bile, Türkiye’nin en gelişmiş bölgeleri ile neredeyse başa baş bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 11). Buna bağlı olarak AB tarafından yapılan değerlendirmede de Türkiye “*tüm aday ülkeler arasında en ciddi bölgesel sorunları yaşamakta olan ülke*” (AKTT, 2000, s.84) olarak tanımlanmaktadır.

462. AB’nin Türkiye Bölgesel Politikalarına Bakışı

Türkiye’nin AB’ne katılım sürecinde, yön veren 4 temel belge bulunmaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program, Katılım Öncesi Ekonomik Program ve İlerleme Raporu. Bu 4 temel belgeden 2’si Türkiye tarafından (Ulusal Program ve Katılım Öncesi Ekonomik Program) ikisi de AB tarafından (Katılım Ortaklığı ve İlerleme Raporu) hazırlanmaktadır (Şekil 9). Bu belgeler, AB üyeliğinin gerektirdiği değişiklikler ve uyum çalışmalarının devletin tüm birimleri tarafından yerine getirilmesi yönünde önemli bir güce sahip bulunmaktadır. Bu belgelerde yer alan bölgesel politikalar konusundaki değerlendirmeler de gerek Birliğin gerekse Türkiye’nin bu konudaki resmi bakışını gösterme bakımından önem taşımaktadır.

Şekil: 9

AB Üyelik Sürecinde Belgeler ve Hazırlanma Aşamaları

4620. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde⁴⁰ Bölgesel Politikalar

Katılım Ortaklığı⁴¹; kısa ve orta vadeli öncelikleri, ara hedefleri ve siyasi ve ekonomik kriterler ışığında katılım hazırlıklarının hangi koşullar altında gerçekleşeceğini ve Üye Devletin Topluluk müktesebatını üstlenme, uygulama ve hayata geçirmeye ilişkin yükümlülüklerini tanımlamaktadır.

Katılım ortaklığı, Birlik yardımını, temel unsurların karşılanması ve özellikle "[Kopenhag Kriterlerinin](#)" yerine getirilmesi koşuluna bağlamaktadır. Temel bir unsurun karşılanmadığı durumda, Komisyondan gelen bir öneri üzerine Konsey nitelikli oy çoğunluğu ile karar alarak, herhangi bir katılım öncesi yardıma ilişkin karşı önlemleri alabilmektedir.

⁴⁰ 14 Nisan 2003 Tarihinde AB Konseyi Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin.

⁴¹ Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Belgesi Mart 2001'de kabul edilmiştir. Komisyonun genişlemeye ilişkin 9 Ekim 2002 tarihli Strateji Belgesinde, Türkiye için yenilenmiş bir Katılım Ortaklığı Belgesi önerileceği belirtilmiştir. Türkiye'nin Katılım Ortaklığını temel almak suretiyle, Müktesebatın Üstlenilmesine ilişkin bir Ulusal Programı buna bağlı olarak kabul etmesi beklenmiş ve uygulama bu biçimde süregelmiştir.

Tablo: 18**AB ve Türkiye Arasında Bölgesel Politika ve Yapısal Unsurların Eşgüdümü**

Kısa Vade	Orta Vade
<p>-Ulusal Kalkınma Planı ve NUTS 2 düzeyinde bölgesel kalkınma planları hazırlanması suretiyle, bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi.</p> <p>-Müktesebatın uygulanmasını kolaylaştıracak yasal çerçevenin kabul edilmesi.</p> <p>-Bölgelere yönelik kamu yatırımlarına ilişkin öncelik kriterlerini ortaya koyan çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması.</p> <p>-Bölgesel kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesi.</p>	<p>-Ülke içi farklılıkları en aza indirmek amacıyla, değerlendirmeyi izlemek üzere çok yıllık bütçe usulleri ve yapılar kurmak da dahil olmak üzere, ekonomik ve sosyal dayanışmayı sağlamak için bir ulusal politikanın geliştirilmesi.</p> <p>-Bölgesel kalkınma planlarını uygulamak üzere NUTS 2 düzeyinde İstatistikî Bölge Birimlerinin -İBB-kurulması.</p>

Kaynak: www.dpt.gov.tr/abigm/tabi/kob/KOB-DPT21Nisan2003.pdf (Mart 2003)'den yararlanarak düzenlemiştir.

Katılım Ortaklığı Belgesindeki öncelikler, kısa ve orta vadeli olmak üzere iki grupta toplanmaktadır (Tablo 18). Kısa vadeli öncelikler, Türkiye tarafından 2003 ve 2004 yıllarında yerine getirilebileceği düşünülen hedefleri kapsamaktadır. Orta vadede yer alan öncelikler ise, (2003-2004 döneminde çalışmalar önemli ölçüde ilerlemiş olsa da) tamamlanması bir yıldan fazla sürmesi beklenen hedeflerdir.

Yardım programının bir kısmının, Türkiye'deki bölgesel farklılıklar ile Türkiye'nin milli geliri ile AB ortalaması arasındaki fark dikkate alınarak ekonomik ve sosyal uyum alanlarındaki yatırımlara yönlendirilmesi de amaçlanmaktadır. Halihazırda göç'ü de içerecek şekilde adalet ve işçileri, deniz güvenliği, çevre, sağlık, tarım ve kırsal kalkınma gibi öncelikli alanlar tespit edilmiştir. Mali yardımlardaki önemli artış, katılım stratejisi hedefleri ile bağlantılı olduğu ölçüde Türkiye'deki sosyo-ekonomik kalkınmanın AB tarafından desteklenmesini de mümkün kılacaktır. Türkiye için bölgesel bazda katılım öncesi mali yardım sağlayan mevcut araç⁴², ile ulaştırma ve çevre altyapısı, kırsal kalkınma programlarına ilişkin yatırımlar ve tüm bu alanlardaki programlar desteklenilebilecektir.

⁴²17 Aralık 2001 tarih ve (EC) 2500 Sayılı Tüzük.

Türkiye'nin, bölgesel fon kaynaklarını etkin bir şekilde yönetme ve kullanma kapasitesini daha fazla geliştirmesi ve uygulamanın tamamıyla merkezi olmayan birimlere devredilmesini kolaylaştırmak amacıyla, sıkı bir mali kontrol temin etmek üzere ilave önlemler alması gerektiği tavsiye edilmektedir.

4621. Ulusal Program

Ulusal Program⁴³; Avrupa Birliğine aday ülkeler tarafından hazırlanarak Avrupa Komisyonuna sunulan, Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan önceliklerin ne şekilde yerine getirileceği ve Birliğe entegrasyon için ne tür hazırlıkların yapılacağı hususlarının yer aldığı bir belgedir.

Ulusal Programda, AB müktesebatına uyum sağlamak için aday ülkelerin mevzuatlarında yapacakları düzenlemeler, uyum için gerekli beşeri ve mali kaynaklar, Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan önceliklerin yanı sıra aday ülkelerin kendi öncelikleri, AB müktesebatının üstlenilmesi amacıyla geliştirilmesi gereken idari yapı ve tüm bu hususlara ilişkin kısa ve orta vadeli öncelikler takvimi yer almaktadır.

Ulusal Program'da Hükümetin, bölgesel dengesizliklerin azaltılması ve tüm vatandaşların sosyal ve kültürel imkânlarının artırılmasına yönelik kapsamlı bir strateji benimsediği görülmektedir. Bu stratejinin orta vadede tam olarak uygulamaya konulması öngörülmektedir.

4622. Katılım Öncesi Ekonomik Programı⁴⁴

Avrupa Birliğine aday ülkelere yönelik olarak 2001 yılında başlatılan Katılım Öncesi Mali İzleme Süreci çerçevesinde, Türkiye ilk Katılım Öncesi Ekonomik Programını Ekim 2001 tarihinde, ikincisini ise Ağustos 2002 tarihinde Avrupa Komisyonuna iletmiştir. Her yıl yenilenmesi öngörülen Katılım Öncesi Ekonomik Programın üçüncüsü, Avrupa Komisyonunun bir önceki Katılım Öncesi Ekonomik Programa (KÖEP) ilişkin

⁴³ AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek 24 Mart 2001 tarih ve 24352 Mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. 14 Nisan 2003 tarihinde AB Konseyi tarafından kabul edilen yeni Katılım Ortaklığı Belgesine paralel olarak Ulusal Program revize edilmiş ve 23 Haziran 2003 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek 24 Temmuz 2003 tarih ve 25178 Mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

⁴⁴ Yüksek Planlama Kurulu'nun 14 Ağustos 2003 tarih ve 2003/31 sayılı Kararıyla kabul edilmiştir.

değerlendirmeleri de dikkate alınarak, 2003-2006 dönemini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır⁴⁵.

Program, Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefi doğrultusunda, Kopenhag ekonomik kriterlerinin sağlanması amacıyla uygulanmakta olan ekonomi politikalarının çerçevesini ve yapısal uyum perspektifini ortaya koymaktadır.

KÖEP, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi amacı doğrultusunda, makroekonomik istikrarın güçlendirilmesini ve böylece sosyal politika uygulamaları alanında mevcut olanakların geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede, Programda ortaya konan ekonomi politikalarının öncelikli amaçları; ekonomide sürdürülebilir bir büyüme ortamı tesis etmek, enflasyonu kalıcı bir şekilde düşürmek, kamu açıklarının ve kamu borç stokunun GSYİH'ya oranını AB ülkeleri ortalamalarına yaklaştırmak, olarak belirtilmektedir. Ayrıca, ulusal bölgeler arasında ve Türkiye ile AB arasındaki gelişmişlik farklılıklarının azaltılması hedeflenmektedir. AB'ye üyelik sürecinde Kopenhag kriterlerine uyum sağlama ve Maastricht kriterlerine yakınsanma, ekonomi politikalarının belirlenmesinde temel perspektifi oluşturmaktadır.

Yapısal reformlar kapsamında, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında ve eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında ekonomik ve sosyal yapıdan kaynaklanan dengesizliklerin ortadan kaldırılmasında aşama kat edilmesi öngörülmektedir.

Bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikası geliştirilmesi amacıyla, DPT tarafından Ön Ulusal Kalkınma Planı ve bazı İBB Düzey 2' lerde bölgesel kalkınma planlarının hazırlanacağı hedeflenmiş ve yapılmıştır.

iii 2003 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının koordinasyonunda, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, TC Merkez Bankası Başkanlığı, AB Genel Sekreterliği, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Sermaye Piyasası Kurulu Başkanlığı, Rekabet Kurumu Başkanlığı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Başkanlığı, Telekomünikasyon Kurumu Başkanlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Başkanlığı ve YÖK Başkanlığının katkılarıyla hazırlanmıştır.

2003 Yılı Mali İşbirliği çerçevesinde, İBB Düzey-2’lerde bölgesel kalkınma planları hazırlanması kapsamında, Samsun (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya illeri), Kastamonu (Kastamonu, Çankırı, Sinop illeri) ve Erzurum (Erzurum, Erzincan, Bayburt illeri) İBB Düzey-2 bölgelerinde bölgesel gelişme programlarına ilişkin çalışmalara başlanıldığı, uygulamanın 2003-2005 dönemlerini kapsayacağı öngörülmektedir. MEDA kaynaklarından desteklenen Doğu Anadolu Kalkınma Programının (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) 2003-2006 döneminde uygulanacağı da belirtilmektedir.

Kayseri (Kayseri, Yozgat, Sivas illeri) ve Konya (Konya, Karaman illeri) İBB Düzey-2 bölgeleri için hazırlanacak bölgesel gelişme projelerinin ise 2004 yılında uygulanmaya başlaması planlanmıştır. Ayrıca, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Projesi (DOKAP) ve Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Kalkınma Projesi için hazırlanmış olan master planların birer bölgesel faaliyet programına dönüştürülmesi öngörülmektedir.

2003 yılında uygulanmasına başlanan “Bölgesel Kalkınma Amaçlı 2003 Yılı AB Yardımının Programlanmasında Teknik Yardım Sağlanmasına İlişkin Proje” kapsamında çalışmaların yürütüldüğü de görülmektedir.

Türkiye-AB Mali İşbirliği kapsamında yürütülen bölgesel gelişme ve sınır ötesi işbirliği programları çerçevesinde, bölgeler arası ve merkezde yer alan kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması amacıyla, DPT Müsteşarlığı Bölgesel Kalkınma ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü bünyesinde, “Avrupa Birliği Bölgesel Programlar Dairesi Başkanlığı”nın kurulduğu, belirtilmektedir. 2004 yılında, bölgesel kalkınma çalışmalarını yürütecek idari yapıların güçlendirilmesi kapsamında, DPT için bir eşleştirme projesinin başlatılacağı da ifade edilmektedir.

Kalkınma Planı ve Yıllık Programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, kaynakların yerinden ve etkin kullanımını sağlamak, AB programlarını uygulamak, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile kamu kesimi arasında işbirliğini geliştirmek ve bu çerçevede iller arası koordinasyonu sağlamak üzere, İBB Düzey-2’lerde Bölge Kalkınma Ajanslarının kurulması da planlanmıştır.

4623. 2003 İlerleme Raporunda Bölgesel Politikalar

Haziran 1998’de yapılan Cardiff Zirvesinde Avrupa Komisyonunun Türkiye hakkında Türkiye-AT Ortaklık Antlaşmasınının 28. maddesi ve Aralık 1997 tarihli Lüksembourg zirvesi sonuçlarına dayanan bir rapor sunacağı açıklanmıştır. Bu çerçevede Ekim 1998 tarihinden bu güne kadar (en son 30 Eylül 2003 tarihine kadar olan dönemi kapsayan 2003 yılı İlerleme Raporu DPT, 2003/i) Komisyon, üyelik yolunda Türkiye’nin kaydettiği gelişmeleri yıllık olarak İlerleme Raporu adı altında yayınlamaktadır. Bu raporların tümünde, dönem içerisinde, diğer kriterlerle birlikte Ekonomik Kriterlerin değerlendirilmesi de yer almaktadır. Türkiye’nin AB kriterlerine göre bölgesel gelişme konusunda aldığı mesafe AB bakış açısından bu belgede ortaya konmaktadır. AB’nin, İlerleme raporunda Türkiye hakkında bölgesel politikalar konusundaki değerlendirmelerini aşağıdaki tabloda 3 başlık altında incelemek mümkündür.

- **Başarılı bulunan konular**

- NUTS sistemine yönelik uygulamalara başlanması,
- Kişi başına GSYİH’nın yükselmesi
- ISPA ve SAPARD yardımlarının alınmaya başlanması
- Enflasyon oranının düşmüş olması
- Tarımda Doğrudan Gelir Desteği uygulamasına başlanması

- **Başarısız bulunan konular**

- Köye dönüş programının uygulanamaması
- İşsizlik oranının yükselmesi
- Sosyal ve bölgesel dengesizliğin süregelmesi
- Kadınların istihdama katılımının sağlanamaması
- Kayıtdışı ekonominin süregelmesi (yabancı yatırımları caydırması)
- KOBİ desteklerinin yetersiz kalması
- Dejavantajlı bölgeler için mesleki eğitim sağlanamamış olması
- Tarım sektörünün gerilemesi
- Ortak Balıkçılık Politikasına uyum sağlanamaması
- Bitki pasaportu sisteminin kurulamaması
- Bölgesel kalkınma planlarının AB Fonlarına uygun olarak tasarlanmaması
- Kurulması planlanan Hizmet Birliklerinin yetersiz görülmesi

- İstatistik sisteminde tam uyum sağlanamaması
- Organik tarımın altyapısının hazır hale getirilememesi
- Bölgesel dengesizlik oranlarının daha da derinleşmesi
- AB Müktesebatına uyum konusunda önemli eksikliklerin varlığı.

- **Tavsiyeler**

- Okullarda girişimcilik teşvik edilmeli
- KOBİ'ler AB'ye göre tanımlanmalı
- Bürokrasi azaltılmalı
- Gıda üretiminde denetim AB sistemine uygun olmalı
- Bölgesel politikalarda katılımcılık geliştirilmeli
- Kırsal kalkınma stratejisi oluşturulmalı
- Ürün güvenilirliği sağlanmalı
- Bölgesel politikalar merkezin dışına çıkarılmalı.

Raporda, Kopenhag Zirvesinde tanımlanmış olan ekonomik kriterleri –işleyen piyasa ekonomisinin varlığı, Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme kapasitesi – açısından Türkiye'nin mevcut durumu ve kaydettiği ilerleme değerlendirilmektedir. Katılım Öncesi Mali Yardım Tüzüğü'nün 2002 yılından itibaren yürürlüğe girmesi ile, ekonomik ve sosyal uyum konusunda yatırımlara finansman sağlanmaktadır. ISPA ve SAPARD programları çerçevesinde, bölgesel projelerin desteklenmesi imkanı da bulunmaktadır. Son zamanlarda, yerel yönetimler reformu, istatistik ve Türkiye'nin en fakir bölgelerine yatırım gibi bir dizi önemli alana yönelik know-how , teçhizat ve mali kaynak transferinin başlatıldığı da belirtilmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. MODELDEN POLİTİKAYA: İDBG ANLAYIŞININ TÜRKİYE'YE UYARLANMASI

50. Genel Açıklamalar

İDBG anlayışı, teorik çerçevede, ikinci bölümde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlayışın, bölgesel bazda pratik uygulamalara konu olması amaçlanmaktadır. Dengesiz büyüme anlayışı ile ilgili bölümde de açıklandığı gibi, belirli birimlerde kamu müdahalesi ile başlatılan gelişme dinamiğinin merkez-çevre etkileşimi içerisinde yayılması beklenmektedir. Bu nedenle, ilk aşamada, çevresine gelişme dinamiği sağlayabilecek üretim imkanlarına sahip bölgelerin belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye'nin bölgesel özellikleri dikkate alındığında, geri bölgelerin genellikle tarım sektörü ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, İDBG anlayışı, gelişmenin ilk aşamasının tarım sektörüne dayalı birimlerde gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Bu nedenle, çalışmanın bu son bölümünde İDBG anlayışına uygun olarak ortaya konacak bölgesel politikalara örnek olması bakımından tarım sektörüne dayalı analizler yapılmaya çalışılacaktır.

İDBG anlayışı, dayandığı büyüme teorilerine uygun olarak, bölgelerin özelliklerinin ekonomik faaliyetler üzerinde belirleyici olduğunu kabul etmektedir. Diğer yandan, sürdürülebilir bir bölgesel büyüme için makro ekonomik yapının uygun ortamlar sağlaması ve istikrar gerekli görülmektedir. Bu çerçevede, sektörel ve bölgesel düzeyde belirlenecek politikaların mutlak surette ulusal düzeyde alınacak makro kararlarla desteklenmesi gerekmektedir.

Bölgesel (ve ulusal) düzeydeki politikaları etkileyen diğer bir etken daha bulunmaktadır. Günümüz dünyasında yaşanan gelişmeler, bir yandan ulusal sınırların etki alanını daraltırken, diğer yandan da farklı ülkelerin/grupların birbirleri ile daha yakın işbirliği içinde olmalarını zorlayarak bağımlılıklarının derecesini artırmaktadır. Bu gerçek,

diğer alanlarda olduğu gibi, ekonomik alanda da ülkelerin kendi başlarına, sadece ulusal parametrelerine göre politika belirleyip uygulamalarını imkansız hale getirmektedir.

Dışa açıklık ve entegrasyon süreci olarak ta tanımlanabilecek olan çağdaş anlayış bir takım tehditler ve fırsatlar sunmaktadır. Yerli politikaların başarı dereceleri de temelde bu tehdit-fırsat ikileminde maksimum faydayı sağlayabilecek politikaların üretilmesine bağlı olarak değerlendirilebilecektir. Ekonomide başarı; değişen dış koşullara cevap verebilme ve bu yenilikleri doğru tahmin edebilme yeteneğinde gizli bulunmaktadır. Bu durum, salt “üretim” kavramının dışında daha geniş boyutlarda bir birikim gerektirmektedir (AMİN, 1998, ss.4-6). Bölgesel üretimin, mevcut piyasa sistemi içerisinde rekabet edebilmesi ya da rekabet edebilir hale getirilebilmesi ise iç ve dış belirleyicilerin etkisinden olumlu çıkarımlar elde edilmesine bağlı olacaktır.

Ulusal boyutta olduğu gibi bölgesel ekonomik gelişme konusu da politik, kültürel, psikolojik ve ekonomik faktörlerin etkisi altında bulunmaktadır. Diğer yandan, küreselleşmenin bir etkisi olarak, ekonomik değerlerin ve fikri altyapısının ulusal ve bölgesel sınırlarla engellenememesi, bölgesel gelişme politikalarının aşağıdaki üç özelliğe sahip olmasını gerektirmektedir:

- Bölgesel gelişme politikaları çok boyutlu (bütüncül/holistik) tasarlanmalıdır. Bu yaklaşım gelişme olgusunun toplumsal yapı (ekonomik, sosyal, politik, coğrafi özellikler vb) içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

- Genel bakış yaklaşımın bir gereği olarak, ekonomik gelişmeye etkide bulunan “ekonomi dışı, itici ve engelleyici iç ve dış (uluslar arası – ulusal - bölgesel) faktörler” de incelenmelidir.

- Ulusal ekonomilerin içinde bulunduğu açmazlar çerçevesinde, gelişmemiş geri bölgelerin kendi gelişme potansiyelleri değerlendirilerek bunlara yönelik politika oluşturulmasının üzerinde durulmalıdır.

Bu varsayımlardan hareketle, Türkiye’de bölgesel yapının özelliklerini incelemeye geçmeden önce, yukarıda belirtilen iki etkenle birlikte (ülkelerin makro ekonomik yapılarını biçimlendiren etkenlerle, bölgelerin içsel özellikleri), ekonomi politikalarını doğrudan/dolaylı etkileme gücü bulunan temel dış etkenlerin de irdelenmesi gerekmektedir.

51. Küreselleşme ve Bölgesel Politikalar

Teknolojinin yaygınlaşması, ucuzlaması ve her kesime ulaşabilirliği sonucu ekonomik faaliyetler uluslar arası sınırları aşmaya başlamıştır. Bu süreçte iletişim ve enformasyon teknolojilerinin yaygınlaşması ile yeni bir siyasal, ekonomik ve kültürel düzen oluşmuştur. Bu yeni düzen küreselleşme olarak nitelendirilmektedir. Ekonomi anlamında Küreselleşme; Dünya ekonomileri arasında üretim, dağıtım ile mal ve hizmetlerin kullanımının entegrasyonu olarak tanımlanmaktadır (OTSUBO,1996, s.117). Küreselleşme ile birlikte ulus devletin daha önceden vazgeçilemez kabul edilen bazı “yetkilerinin” ulusal üstü (supra nasyonal) organlara geçtiği ve bu organlarca alınan kararların ulusal düzeyde uygulanma zorunluluğu⁴⁶ ortaya çıkmıştır (HUDSON, 1999, s.11).

Küreselleşme, önceki dönemlerden farklı boyutlarda *hükümet politikaları* ve *aktiviteleri* gerektirmektedir. Bu süreçle birlikte bağımsız hareket etme imkanı ortadan kalktığı gibi, belirlenecek politikalara “dış dünyaya uyumluluk” boyutunun da eklenmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu doğrultuda, Küreselleşmeye kolay adapte olan ekonomilerin (ülkelerin) GSYİH büyümesi, yatırım miktarı ve çıktı artışı, sermaye birikimi gibi konularda daha başarılı olduğu belirtilmektedir (WB, 1996a). Otsubo (1996), Küreselleşmeye ayak uyduran ülkelerin daha istikrarlı ekonomik yapıya ulaştıklarını, rekabet edebilirlik yeteneklerinin geliştiğini vurgulamaktadır.

Küreselleşme sürecinde değişen koşullara uyum, rekabet, insan kaynaklarının geliştirilmesi, küresel piyasaların dinamik olarak izlenmesi, örgüt yapılarında esneklik ve maliyetlerin kontrolü gibi önemli anlayışların geleneksel bölge anlayışında değişikliğe neden olması yönüyle, yeni bir bölge anlayışı ortaya çıkardığı, bu yeni süreç içerisinde yerel dinamiklerin ekonomik ve bölgesel gelişme üzerindeki etkisini ön plana koyduğu belirtilmektedir (DPT, 2000/b, s.59). Bu durumun, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azalması için uygun ortam ve koşullar ortaya koyabileceği, ileri sürülmektedir (DİNLER, 2001, s.107).

⁴⁶ Ulusal üstü karar ve ortamlara uyum; bazı durumlarda ülkelerin birbirleri ile yaptıkları yazılı antlaşmalar gereği (de jure), bazı durumlarda da hakim güç odaklarının ortaya koyduğu şartlara kendini uyarlama zorunluluğundan (def facto) kaynaklanmaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte yerel ekonomilerin önemi artmış, yerel aktörler dünya ile doğrudan etkileşim içine girmişlerdir. Bu süreç ile birlikte artan rekabet; esnek ve uyum yeteneği yüksek yapılarıyla KOBİ'leri, Yeni sanayi odaklarını ve küçük ve orta boy kentleri öne çıkarmıştır. Yaşanan süreçte; yerel kurumlar, organizasyon yapıları ve dayanışma önem kazanmış ve genel olarak yerelleşme olgusu küreselleşmenin bir gereği olarak belirginleşmiştir. Bununla birlikte dünya ekonomisinde yaşanan diğer bir gelişme, küresel rekabet sürecinin karşılaştırmalı üstünlükler temelinde, yerel uzmanlaşma sürecini hızlandırmaktadır. Yerel girişimcilik, yerel kaynaklar, bilgi ve beceri stoku ve diğer yerel potansiyellere de bağlı olarak belirli sektörlerde uzmanlaşma becerisi gösteren yöreler, karşılaştırmalı bir üstünlük ve rekabet avantajı elde edebilmektedir. Bu yeni ortamın iyi anlaşılması ve ülkelerin bu ortamdan azami düzeyde yararlanması bakımından sektörel ve bölgesel düzeyde kapsamlı analizlerin yapılması gerekmektedir (TUSİAD, 2005, s.25).

Küreselleşme, mukayeseli üstünlükler anlayışı çerçevesinde, her ülkenin avantajlı olduğu konularda uzmanlaşmasının önemini ortaya koymaktadır. Geleneksel bölgesel politikaların başarısızlığı ile birlikte, küreselleşme hareketinin ortaya çıkardığı rekabet nedeniyle, yerel inisiyatiflerin, bölgelerinin kendi iç dinamiklerini harekete geçirmesi gerekmektedir (ÇAKMAK, 2001, ss.279-289). Bölgesel politikaların küreselleşme sürecinden yararlanmalarını sağlayabilecek imkanlar bulunmaktadır. Bölgesel üretimlerin pazarlama ve tanıtımlarının internet üzerinden kolay ve düşük maliyet ile gerçekleştirilebilmesi, karşı tarafla canlı (live, instant) pazarlık yapabilme, çok geniş bir alıcı ortamına özel nitelikli ya da farklılaştırılmış ürünler sunabilme, küreselleşmenin ortaya çıkardığı fırsatların başında gelmektedir.

Dış ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasının büyük bir hızla yaşandığı günümüzde, ulaşım maliyetlerinin gittikçe düşmesi, dünyanın uzak noktalarındaki basit bir üretim için bile küresel bazda “pazar” bulma şansını ortaya koymaktadır. Yine, ulaşım teknolojilerinin üretilen malların niteliklerini koruyarak bir yerden bir yere taşıyabilmesi, en temel günlük tüketim mallarının da dış ticarete konu olmasını sağlayabilmektedir. Bu çerçevede, ulusal ekonomiler için biri olumlu diğeri olumsuz iki etki ortaya çıktığı söylenebilecektir:

- Yerel değerlerin üretiminin teşvikine yol açması. Birim başına düşen ulaştırma maliyetinin, malların uzak bölgelere satışında engel oluşturmaması, uygun talep bulunabildiği durumlarda yerel üretimi teşvik eden bir unsur olmaktadır.
- Yerelin üreteceği malların, ithalatla daha ucuza temin edilebilmesinin yerel üretimi köreltmesi. İçte üretilen malların dışarıdan gelen aynı nitelikli olanlarla fiyat ve kalite yönüyle rekabet edememesi durumu⁴⁷.

Bölgesel politikalar izlemek zorunda bulunan ekonomilerin, bu iki etki arasında nihai aşamada, toplam/kar-zarar, güçlü-zayıf analizi yapması gerekecektir. Küreselleşmeden doğan olumsuzluklarla ilgili Dünya Bankası, (WDR 2000), küreselleşme ile birlikte belirginleşen gelir dağılımı eşitsizliği ve bu eşitsizliğin yol açtığı yoksulluk üzerinde durmaktadır. Aynı doğrultuda, küreselleşmenin tehditlerine yer veren Porter'a (2004. s.32) göre, tarıma dayalı geri bölgelerin ekonomisini şekillendiren iki önemli dış etken bulunmaktadır: Küreselleşme ve teknolojik gelişme. Bu bölgelerdeki mevcut üretim yöntemleri küreselleşmeden doğan büyük ölçekli dış baskılara karşı çaresiz kalmaktadır. Yine aynı biçimde teknolojik gelişme de kırsal istihdam üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Buna göre, küreselleşmenin etkisinin göz ardı edildiği bölgesel politikalarda, başarı şansı ortadan kalkmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte piyasa hakimiyetinin, ürün çeşitliliği ve farklılığı yanında büyük ölçekte, uluslar arası standart ve formalitelere⁴⁸ uygun üretim yapabilen, büyük işletmelerin kontrolüne gireceği beklenmektedir. Bu tür üreticilerin pazarlama konusunda da faaliyette bulunmaları⁴⁹; bu firmalar için pazarlama sorununun da çözümlenmesini sağlamaktadır. Büyük üreticilerin bu yetenekleri nedeniyle, küçük işletmelerin faaliyette bulunmalarının neredeyse imkansız hale geleceği ve piyasadan çekilmek zorunda kalacakları beklenebilecektir. Ancak, küçük birimlerin, kendi içsel özelliklerini yansıtan farklılaştırılmış mal üretimine yönelmeleri, bu süreçten yarar sağlamalarına yol açacağı gibi, büyük firmalarla yaptıkları işbirliği içerisinde, pazarlama sorunundan da

⁴⁷ İthal Çin mallarının fiyatının düşük olması nedeniyle yerli üretimin açmaza girmesi gibi. Çin ekonomisinin, dünya oyuncak ve el işleri pazarına hakimiyeti bu doğrultuda açıklanabilir. Konu ile ilgili olarak bkz.;

www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/dtt/eco/ChinaReport/082703.pdf - 30.01.2004.

⁴⁸ Türk Gıda Kodeksinin AB müktesabatına uyumlu hale getirilmesi zorunluluğu, örnek olarak verilebilir.

⁴⁹ Sözelimi, Koç holding bünyesinde hem üretim -süt ve et ürünleri gibi- hem de perakende satış işletmeleri (Migros marketler zinciri) bulunması, kendi üretiminin pazarlanma riskini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

kurtulmalarına neden olabilecektir. Dolayısı ile, bölgesel gelişme politikalarında, küçük birimlerin bu doğrultuda desteklenmesi gerekmektedir.

52. Post-Modernizm Çerçevesinde Bölgesel Politikalar

Baudrillard ve Lyotard; Sanayi ötesi toplumun (post-industrial society) modernite çağının dönüşmesi ile ortaya çıktığını varsaymaktadırlar. Kapitalizmin bir aşaması olarak post-modernizm; “ekonomik post-modernizm”, “üretimin enformatikleşmesi” ve “bilginin öne çıkması” gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. Bu yeniden yapılanma sürecinin üretim alanına yansımaları yeni bir mekansal anlayış biçiminde değerlendirilmektedir. Aynı biçimde Fordizmin, Post-fordist birikim sürecine dönüşümünü belirleyen temel özelliğın bilişim ve iletişim alanında ortaya çıkan teknolojik devrim olduğu söylenmektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde, üretimin enformatik hale gelişi, bilgi ve değişen nitelikli emek, küreselleşme ile yeni bir ekonomik düzenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu süreç içerisinde “Bilgi” ekonomik faaliyetlerin en önemli ögesi haline gelerek üretimin asıl gücünü elinde tutmaya başlamıştır (ŞAYLAN, 2002, ss.241-250).

Bilindiği gibi, modernleşme süreci; emeğın tarım ve madencilikten (birincil sektör) endüstriye (ikinci sektör) göçüyle tanımlanmaktadır. Günümüzde, üretimin odağına bilginin yerleşmesi, maddi olmayan emeğın hakimiyetini ortaya koymaktadır. Modern toplum *emek-değer* kuramıyla karakterize edilirken, postmodern toplum *teknik bilgi-değer* kuramıyla anlatılmaktadır. Buna göre ekonomik anlamda postmodernleşme süreci, emeğın endüstriden hizmet alanına (üçüncü sektör) göçüyle tanımlanmaktadır. Emek süreçlerinin ve işgücü piyasalarının bu dönüşümü esneklikle açıklanmaktadır. Finans hizmetlerinde yeni yöntemlerin ortaya çıkması, yeni üretim sektörlerinin, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin büyük bir hızla gelişmesi esnekliğın en belirleyici özellikleridir (HARDT -NEGRİ, 2002, ss.294-298).

Ekonomik faaliyetlerin esnek olması, işlerin yapılmasında bilginin ve iletişimin merkezi rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Uluslar arası rekabet de bilgi üretimine dayanmaktadır. Bilgiye sahip olan, piyasaları da yönlendirmektedir. Buna göre, hakim kapitalist ülkeler, özellikle G-7’ler, bilgi ekonomileri, onların ilk bağımlıları endüstriyel ekonomiler ve daha çok bağımlılar ise tarımsal ekonomilerdir. Bu üçlü yapı bir yönüyle gelişme aşamalarını da ortaya koymaktadır. Ancak, bilgi üretenlerin elde ettikleri

gelişmeler ve avantajlar, bu aşamalara bağlı kalmaksızın, bunun yerine alternatif ve karma yapılar içinden geçerek kendi dönüşümlerini gerçekleştirebilme imkanı vermektedir. Hardt ve Negri (2002,s.298), İtalya'nın bu duruma örnek olduğunu belirtmektedir. İtalya II. Dünya Savaşı sonrasında köylü toplumu iken 1950'li ve 60'lı yıllarda muazzam bir modernleşme ve endüstrileşme sürecine başlamış, 70 ve 80'lerde ise endüstrileşme sürecini henüz tamamlamamışken postmodernleşme sürecine girerek ikinci ekonomik mucizesini gerçekleştirmiştir.

Postmodernizmin ekonomik boyutu birey ve küçük birimler için de yeni açılımlar getirmektedir. Bu süreçte, işçi kavramının yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu yeni dönemde, Marksist düşünce çerçevesinde sermaye ve emek arasındaki çatışmalarla tanımlanan işçi sınıfı ve sınıf mücadeleleri, kavramsal olarak ta ortadan kalkmış bulunmaktadır (ÖNGEN, 2002, s.9; PANITCH, 2002, s.94). Emek; piyasalarda (ve toplumda), sosyal ve ekonomik bir aktör haline gelmiştir. Postmodern süreçte üretimin odağına bilginin yerleşmesi nedeniyle, *bilgi* üretebilen işgücü, tek başına, bir firma gücüne kavuşmaktadır. Bu durumda, bireyin gücü ön plana çıkmaktadır. Gerekli eğitimi alan bireylerin, fiziksel yapısı ile değil de, bilgi ve yenilik üretme kapasitesi ile piyasa aktörü olma imkanı bulunmaktadır.

Tüketim alışkanlıklarının postmodernleşmesi ile birlikte, piyasaya sunulan mal ve hizmet kümelerinin çeşitlenmesi (farklılaşması) gündeme gelmektedir. Bilindiği gibi, postmodern söylemde *negatif özgürlük* anlayışının önemli bir yeri vardır. Negatif özgürlük, insanın istediğini yapmasında sınırlamaların olmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla piyasa, bireylerin negatif özgürlüğe sahip olduğu bir alandır (O'NEILL, 2001, s.111). Bireyin tercihleri sonsuzdur ve kendisine en uygun olanını seçme hakkına sahiptir. Birey için en iyi ve en yararlı olan şey, kendisine sunulan ve dayatılan değil, kendisinin seçtiğidir. Diğer yandan, demokrasinin gelişmesi ve fertlerin karar alma mekanizmasına katılmalarının artması ile Galbraith'in (1958) "Tüketecilik -Consumerism-" adını verdiği, tüketimde artış ve çeşitlilik ortaya çıkaran bir akım yaşanmaktadır. Ayrıca, devletin bir refah devleti halini alması da tüketim eğilimini artırmaktadır (SAVAŞ, 2000, s.148). Bu gelişmeler çerçevesinde, üretimin sayı ve nitelik yönüyle çeşitlenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Piyasalara ürün sunanlar, ikame esnekliğini göz önüne almak zorunda kalmaktadır. Dolayısı ile, mal farklılaştırmasına gidebilen, küçük dahi olsa, üreticilerin bu süreçten yarar sağlama imkanı bulunmaktadır.

Postmodern sürecin bölgeler açısından da ele alınması gerekmektedir. Bilindiği gibi, sanayi toplumu, tek merkezli yerleşim yerlerinin pozitif dışsallıklar sağlama potansiyelini keşfederek büyümelerini sağlamış, küçük birimlerin canlılığını ortadan kaldırmıştı. Bilgi çağı, iletişim imkanlarının yanında ortaya çıkan postmodern üretim ve tüketim anlayışı, küçük merkezlerin kendi içsel potansiyelleri ve sahip oldukları değer ile “pazar’a” girebileceklerini ortaya koymaktadır.

Postmodernizm akımının bireyler ve bölgeler açısından sunduğu fırsatlara gerçek yaşamdan örnek vermek mümkündür. Günümüzde tek tip ürünlerin müşterilere sunulduğu küçük perakende satış birimleri –bakkallar-, yerini her tür üründen, çok çeşitli sayıda alternatifler sunan super ve mega marketlere bırakmıştır. Bu dev alış-veriş merkezlerinde aslında aynı ihtiyaç için üretilen onlarca çeşit alternatif mal sergilenmektedir. Bir yönüyle toplumların yeni tanıştığı (son 10-15 yıl içinde) bu alış-veriş alışkanlığının aslında temeli çok öncelerden atılan ve ekonomi dünyasında bilinen ve üzerinde çalışmalar yapılan monopollü rekabet piyasasının bir görünümü olduğu da söylenebilir. Bu piyasada, aynı mallar üreticiler tarafından değişik biçimlerde ve reklamlarla tüketiciye farklılık görüntüsü içinde sunulmaktadır. Dinler, (2001, s.110) bu bağlamda, küçük üreticilerin de üretim ve tüketimin standartlardan çıkması ve çeşitlenmesi modasında, kendi özgün ürünlerini bu tür mega marketlere pazarlama imkanına kavuştuklarını belirtmektedir. Buna göre, bölgeler, kendi özelliklerini ürünlerine yansıtabildikleri ölçüde, başarılı olabileceklerdir.

53. Yeni Ekonomi ve Sunduğu Bölgesel Fırsatlar

1990’lı yıllarda “yeni ekonomi” terimi tüm dünyada büyük bir dikkat içerisinde ortaya atılan bir terim olmuştur. İş dünyası, yatırımcılar, devlet adamları, medya, ekonomistler, stratejistler hep birlikte Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde⁵⁰ (BİT) yaşanan gelişmelerin tüm dünya ekonomisini yeni bir biçime sokmaya başladığını ifade etmeye başlamışlardır (POHJOLA, 2002; s.1-2). Değişim içerisinde bulunan bu dünya ekonomisi değişik yazarlar ve çevrelerce; “post-endüstriyel toplum”, “bilişim toplumu-information society”, “bilgi ekonomisi- knowledge economy”, “ağ ekonomisi –network economy”, “dijital ekonomi”, “hafif ekonomi-weightless economy”, ve “e-ekonomi” terimleri ile tanımlanmaya

⁵⁰ Information and Communication Technology-ICT.

çalışılmıştır. Değişik tanımlamalar yapılsa da yeni ekonominin dört temel özelliğinden söz etmek mümkündür;

- dijitalleşme (internet ekonomisi, elektronik ticaret),
- araştırma geliştirme faaliyetlerinin artması,
- küreselleşmeye uyum,
- insan kaynakları profilinde yaşanan radikal değişim (kurumların insan kaynaklarına dayalı yeniden yapılanması (<http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm>- 2004).

İnternet aracılığı ile web ortamında oluşturulan bu sanal ticaret alanında, alıcı ve satıcı mekansal olarak aynı yerde bulunma zorunluluğundan kurtulmaktadır. Bu yeni durum, iki taraf için de birtakım avantajlar getirmektedir. Öncelikle, tanıtım maliyetleri düşmekte, firmaların mekan düzenleme zorunluluğunun bir bölümü ortadan kalkmaktadır. Üreticilerin reklam ve tanıtım çabaları tüm dünyayı hedef alırken, yerel değerlerin pazarlanma şansı yükselmektedir. Tüketiciler açısından ele alındığında da, mekan ögesinden bağımsız olarak ihtiyaçlar sanal ortamda seçilebilmekte, alım-satım işlemlerinde, ülke içerisinde bölgesel ve bazı durumlarda (AB üyeleri arasında) ülke sınırları ortadan kalkmaktadır.

530. Yeni Ekonominin Etkisi

İnternet; maliyetlerin düşmesi, rekabetin artması, fiyat mekanizmasının daha sağlıklı işlenmesi, piyasaya giriş engellerinin kısmen elimine edilmesi, fiyatları şeffaflaştırarak alıcılar ve satıcılar arasındaki enformasyon akışının düzenlenmesi, piyasanın daha verimli işlemesine yardımcı olması, ekonomik kaynak kullanımı, ödül dağıtımının daha adaletli hale gelmesi konularında olumlu etkide bulunarak ekonomik etkinliği artırmaktadır. Farklı bir deyişle, ekonomi kitaplarında belirtildiği gibi, piyasaya giriş engelini bulunmaması, bilgiye erişimin ve paylaşımın sınırsız olması, sıfır maliyetli değişimin varolması gibi özelliklerle idealize edilen mükemmel rekabetçi piyasa, artık internet sayesinde ütopyik düzlemden kurtulmaktadır. Gerçekten yeni ekonominin en büyük faydası eski ekonomiyi daha etkili hale getirmesidir (DTM, www.dtm.gov.tr 2004).

Tablo: 19
Yeni Ekonominin Potansiyel Görünümü

Bölgeler	Nüfus Bin kişi	Dünya Nüfusuna Oranı	İnternet Kullanıcıları	Nüfusa Oranı	Büyüme Oranı 2000-2005
Afrika	915 210	%14,1	23 649	%2,6	%423,9
Asya	3 667 774	%56,4	36 4270	%9,9	%218,7
Avrupa	807 279	%12,4	291 600	%36,1	%177,5
Orta Doğu	190 084	%2,9	18 203	%9,6	%454,2
Kuzey Amerika	331 473	%5,1	227 303	%68,6	%110,3
Latin Amerika	553 908	%8,5	79 962	%14,4	%342,5
Avustralya	33 956	%0,5	17 872	%52,6	%134,6
Dünya Toplamı	6 499 697	%100	1 022 863	%15,7	%183,4

Kaynak: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (Ocak-2006)

Yeni ekonominin dayanağı olan internet kullanımının dünya genelinde büyük bir hızla arttığı görülmektedir (Tablo 19). Yeni ekonomi internet üzerinden tanıtım sağlayan ve alış-veriş ortamı sunan e-ticaret kavramını da ortaya atarak, bu konuda yeni ufuklar açmaktadır.

- İlk olarak mekan ögesi sanal hale gelmektedir. Alıcı ve satıcılar internet ortamında yeni alış-veriş yöntemleri ile işlem yapmaktadırlar.
- Bilişim alanında yeni meslek türleri (Yazılım gibi) ortaya çıkmaktadır.
- Küçük birimler BİT'e yönelik bazı faaliyetlere mekan sağlayabilir. Sözelimi, program yazılım çalışmaları, çok küçük birimlerde yapılabilir.
- Firmalar ve üreticiler için sınır aşan pazarlara açılma imkanı ortaya çıkmıştır. Ulaştırma maliyetlerinin engelleyici olmadığı durumlarda, uzaklık-mesafe ticareti sınırlayıcı olmaktan çıkmaktadır.
- Tanıtım maliyetlerinin büyük oranda azalması küçük birimler için yeni ümitler ortaya koymaktadır.
- Rekabet daha belirgin hale gelmiştir. Aynı anda çok sayıda ürün, üretici ve fiyatlar hakkında bilgi almak mümkün hale gelmektedir.

e-ticaretin çeşitleri

OECD (2000e) tarafından yapılan bir sınıflandırmada e-ticaretin çeşitleri şöyle ortaya konmaktadır:

- B2B: Business-to-Business. Firmaların kendi aralarındaki işlemler.

- B2C: Business- to- Consumers. Firmalardan nihai tüketicilere mal ve hizmet satışı.
- C2C: Consumer- to- Consumer,tüketicilerin kendi aralarındaki satış ve takas.
- C2B: Consumer- to- Business, Bireylerin firmalara yönelik mal ve hizmet satışları.

e-ticaretin değişik alternatiflere açık olması, firmaların yanında özel bireysel girişimler için de yeni fırsatlar ortaya koymaktadır. Alıcı bulma imkan ve kalitesi bulunan her türlü ürünün dünyanın herhangi bir bölgesinde tanıtımının yapılması ve piyasaya sunulması, geri bölgeler için önemli bir fırsat ortaya koymaktadır. Örnek vermek gerekirse, internet üzerinden tanıtımla, doğal, tarihsel ve kültürel değerleri turizme konu olabilecek bölgeler bu yolla kendilerini minimum maliyet altında küresel pazara tanıtılabileceklerdir.

AB üyeliği yolunda, Türkiye'nin uyacağı ekonomik ve sosyal kriterlerle birlikte, yeni ekonomi ile gündeme gelen e-ticaret, e-devlet, "e-europe" projesinden de söz edilmektedir. Türkiye, bu konularda AB standartlarına uyma taahhüdünü ortaya koymaktadır (DPT, ss.334-335, www.dpt.gov.tr/abigm/tabii/uprog/uprog.htm).

54. İDBG Anlayışı ve Türkiye'de Geri Bölgelerin Özellikleri

İBM'e göre; piyasalar sürekli tam rekabet koşulları içinde değildir. İçsel teknolojik gelişmenin ve yeniliğin özelliği nedeniyle piyasalar optimalin altında bulunabilmektedir. Yeniliğin oluşabilmesi için aksak rekabetli piyasalar gerekmede, yeniliğin sağladığı monopol karı firmaları daha fazla yenilik yapmaya yöneltmektedir. Monopol gücü elde etmek için özel nitelikli bilgi üretmektedirler.

Bu durumda geri bölgelere aksak rekabet gücü sağlayabilecek "yenilik" ve "bilgi"ye erişim önem kazanmaktadır. Yenilikçi firmalar yeni piyasalar oluşturup marjinal maliyetler üzerinden yeni fiyatlar talep ederek tekeli rekabet ortamını yaratabilirler. Buradan da anlaşılacağı gibi yeni üretim yöntemleri firmaların sürekli bir kâr akımına ulaşmalarını sağlayabilmektedir.

Türkiye'de, mevcut durumda geri bölge girişimcilerinin bilgi ve yeniliğe ulaşma/üretme imkanı bulunmamaktadır. Bu durumda, bu fonksiyonun kamu tarafından ifa edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin geri bölgelerindeki;

- beşeri kaynakları,
- toprak varlığı,
- içinde bulunduğu iklim kuşağı,
- bölgeler arasındaki coğrafi farklılıkları,

“Bilgi” çerçevesinde hükümet tarafından planlandığı takdirde geri bölgelere aksak rekabet gücü sağlanabileceği, üretimine başlanan bölgesel ürünlerin, bölge dışı piyasalarda (ulusal/uluslar arası) aksak rekabetin yararlarını kendisine çekebileceği değerlendirilmektedir.

İDBG anlayışı, bölgelerin kendi içsel özellikleri üzerinde durarak ona uygun politikalar üretilmesini savunmaktadır. Bölgelerin kendine özgü şartları ve özellikleri, bazı üretimlerde olumlu dışsallıklar ortaya koymaktadır. Bunlara uygun politikalar ortaya konması, yerel dinamiklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Porter’a göre (2004, s.30), bölgelerin ekonomik kompozisyonu belirli bir evrim sonucu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik evrimi de coğrafi konum ve doğal kaynaklar gibi faktörler belirlemektedir. Bölgelerin bu içsel özellikleri, belirli üretimlerin daha avantajlı hale gelmesine yol açmaktadır (Yığılma ve Kümelenme etkileri). Burası, geri bölgeler için hareket noktasıdır. Her geri bölgede, üretim avantajı bulunan ürünleri tespit edip ona göre politika belirlemek gerekmektedir. Geri bölgelerin çoğunda başarılı olabilecek üretim fırsatları bulunmaktadır. Bu özellikler dikkate alınarak, merkezden tekdüze tek politika belirlemek yerine, bölgesel ve sektörel bazda bunlarla uyumlu olanların ortaya çıkarılması daha uygun olacaktır. Bu açıdan, Türkiye’nin coğrafi özellikleri, nüfus yapısı ve alan üzerinde faaliyette bulunan işletme özelliklerinin ortaya konması, bölgelerde gerçekleştirilme potansiyeli bulunan üretim faaliyetlerine ışık tutacaktır.

540. Ana Çizgileri ile Türkiye Coğrafyası

5400. İklim Kuşağı ve Özellikleri

Türkiye’de; ortalama yüksekliği 1000 metre olan bir arazi yapısı, üç tarafının denizlerle çevrili olması, dağların uzanışı ve yeryüzü şekillerinin çeşitlilik göstermesi, farklı özellikte iklim tiplerinin doğmasına yol açmıştır. Çeşitli yerlerinde farklı iklim türleri yaşanması nedeniyle, 1941 yılında toplanan 1. Coğrafya Kongresinde 7 büyük coğrafya bölgesine ayrılmıştır (DİE, 2002, s.1).

Türkiye'nin kıyı bölgelerinde denizlerin etkisiyle daha ılıman iklim özellikleri görülmektedir⁵¹. Kuzey Anadolu Dağları ile Toros Sıradağları, deniz etkilerinin iç kesimlere girmesini engellemektedir. Bu yüzden Türkiye'nin iç ve kıyı kesimlerinde farklı iklim özellikleri görülmektedir.

Akdeniz İklimi: Akdeniz ve Ege denizi kıyılarında oldukça etkili olan bu iklim tipi, Marmara denizi çevresine kadar sokulmuştur. Kıyıdan yaklaşık 800m yüksekliğe kadar bu iklimin özellikleri görülür. Daha içlere gidildikçe etkisi azalır. Bu iklim tipinde, yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Yıllık yağış miktarı, bazı yerlerde 1000 mm'nin üstünde iken çoğu yerde daha azdır. Bu iklim tipinde don olaylarına ve kar yağışına (dağların yüksek kesimleri hariç) çok az rastlanır.

Karadeniz İklimi: Türkiye'nin kuzey kıyılarında, dağların denize bakan yamaçlarında görülen bir iklim tipidir. Bu iklimde yaz sıcaklığı, Akdeniz İkliminde olduğu kadar etkili değildir. Kış mevsimi, güney kıyılarına göre serin geçer. Ara sıra don olur, sis görülür ve kar yağar. Karadeniz ikliminin en önemli özelliği, yağışların her mevsimde görülmesidir. Karadeniz üzerinden gelen nemli hava, Kuzey Anadolu Dağlarının denize bakan yamaçlarında yükselerek yoğunlaşır ve kıyılarda yaz mevsiminde de yağış bırakır. Türkiye'nin en çok yağış alan bölgesi Karadeniz'dir. Rize ve çevresinde yıllık yağış miktarı 2200 mm'yi bulur.

Karasal İklim: Türkiye'nin denizlerden uzak, yeryüzü şekillerinin meydana getirdiği engellerden dolayı deniz etkisinden yeterince yararlanamayan kesimlerinde karasal iklim görülür. İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Trakya'nın iç kesimleri karasal iklimin etkisi altındadır. Buralarda mevsimlik ve günlük sıcaklık farkları büyük, yağışlar genel olarak azdır. Kışlar uzun, soğuk ve karlı, yazlar kısa fakat sıcaktır. En şiddetli karasal iklim Doğu Anadolu'da görülür. Deniz seviyesinden yüksekliğinden dolayı (1000-2000m. arasında) yağışlar İç Anadolu ve G.Doğu Anadolu'ya göre daha çoktur. İç Anadolu'da en yağışlı mevsim ilkbahar, Güney Doğu Anadolu'da ise kıştır. İç Anadolu en az yağışı alır. Güney Doğu Anadolu biraz daha fazla yağış almasına rağmen sıcaklık ve buharlaşmanın fazla olması nedeniyle kuraklık tehdidi altındadır.

⁵¹ Türkiye'nin iklim özellikleri ile ilgili bilgiler Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün <http://meteor.gov.tr> adresindeki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

5401. Sıcaklık

Türkiye’de ortalama yıllık sıcaklık güney kıyılarında 18-20c°, batı kıyılarında 14-15c° ve iç kesimlerde, bulunulan yerin ortalama denizden yüksekliğine göre, 4-18c° arasında değişmektedir. Yazın en sıcak ayları Temmuz ve Ağustos’ta Akdeniz ve Ege kıyılarında ortalama sıcaklık 27c° ve daha fazla; Marmara ve Karadeniz kıyılarında ortalama 22-24c° olarak belirlenmiştir. İç kesimler deniz etkisinden uzak kaldığı için karaların çabuk ısınması nedeniyle, yazlar çoğu yerde sıcak geçmektedir. Ancak, Doğu Anadolu yaylalarının kuzeydoğu kesiminde yüksek yaylalarda ve dağ yamaçlarında yazların serin geçtiği görülmektedir. Kışın en soğuk ayları olan Ocak ve Şubat’ta fazlasıyla soğumuş olan iç kesimlerde kıyıları arasında sıcaklık bakımından önemli ayrımlar görülür. Güney Anadolu kıyıları kışın ılık geçmekte olup, ortalama sıcaklık 8-12c° ölçülmüştür. Batı ve Kuzey kıyılarında kışlar pek şiddetli geçmemektedir. Bu bölgelerde Ocak ortalaması 5-7c° civarındadır. Kenar dağlar dolayısı ile deniz rüzgarlarını almayan iç ve Doğu Anadolu’da kışlar soğuk yaşanmaktadır. Ortalama sıcaklık 0c° – (-10c°) arasında ölçülmüştür. Görüldüğü gibi Türkiye’de, değişik mevsimlerinde belirli merkezler arasında önemli ısı farkları bulunmaktadır.

5402. Yağış

Türkiye bir yandan her mevsim yağışlı olan orta iklimin, diğer yandan da yazları kurak geçen subtropikal iklimin (Akdeniz iklimi) etkisi altındadır. En çok yağışlara ülkenin kenar dağlarının denize bakan yamaçlarında rastlanmaktadır. İç kesimlere doğru gidildikçe yağışlar azalır. Kıyılara paralel dağ sıralarının denize ve iç tarafa bakan yamaçları arasında yağış bakımından büyük ayrımlar vardır. Türkiye’de yağış mevsimi Akdeniz, Marmara ve Ege kıyılarında Sonbaharda başlar, İlkbahar sonlarına kadar sürer. Buna karşılık Karadeniz kıyıları bütün yıl yağışlıdır. İç kesimler ve Güney Doğu Anadolu’da yağışlar kış ve en çok ilkbahara rastlamaktadır. Doğuda kış mevsiminin kuraklaştığı ve yağışların en çok İlkbahar ve Yaz mevsimine rastladığı görülür. Anadolu’nun kuzey kıyıları nemli ve yağmurlu, güney ve batı kıyıları ise, denizin yakınlığı dolayısı ile, sıcak ve nemli fakat yağmursuzdur.

Yıllık ortalama yağış bakımından Türkiye’nin çeşitli bölgeleri arasında büyük farklar yaşanmaktadır. Bir bölgede (Doğu Karadeniz) yağış miktarı 2500 mm yi geçerken, diğer

yanda, bazı yörelerde de (İç Anadolu) 250 mm nin altına düşmektedir. Çok nemli sahalar ile son derece kurak alanların birbirlerinden oldukça kısa mesafelerle ayrılmış olduğu görülmektedir.

5403. Coğrafi Farklılığın Etkileri

Türkiye'nin coğrafi özelliklerini belirleyen iklim ve arazi yapısı, ısı ve nem oranları, yeryüzü şekilleri ve yükseltileri⁵² bölgelere göre aşağıdaki farklılıkları ortaya çıkarmaktadır;

a- Tarımsal üretimin ekim ve hasıla zamanları birbirlerinden farklı zaman dilimlerinde gerçekleşmektedir. Buna göre, bir bölgenin potansiyel hasıla zamanı ile diğer bölgelerin hasıla zamanları çakışmamaktadır. Böylelikle değişik bölgeler değişik zaman dilimlerinde emek talebinde bulunduğu gibi kendi ürünlerini değişik zaman dilimlerinde piyasaya sunabilme imkanına da sahip olmaktadır⁵³. Bu doğrultuda, Şekil 10'da, üretim ve pazarlama dönemindeki farklılığın fiyat (gelir) üzerindeki etkisini ortaya konulmaktadır. Buna göre, üretim dönemselsel olarak ayarlanabildiği ölçüde elde edilen gelirin de artırılması mümkün olabilmektedir.

b- Türkiye'nin arazi ve iklim yapısındaki farklılıklar, değişik bölge ürün niteliklerinin farklılığına da yol açarak bir yönüyle farklılaştırılmış mallar ortaya çıkarmaktadır⁵⁴. Coğrafi konuma göre ısı ve nem oranlarındaki farklılık bu konuda etkili olmaktadır. Bazı bölgelerde yetişen sebze ve meyvelerin tüketiciler tarafından daha tercih edilir olması, bu konuya iyi bir örnektir.

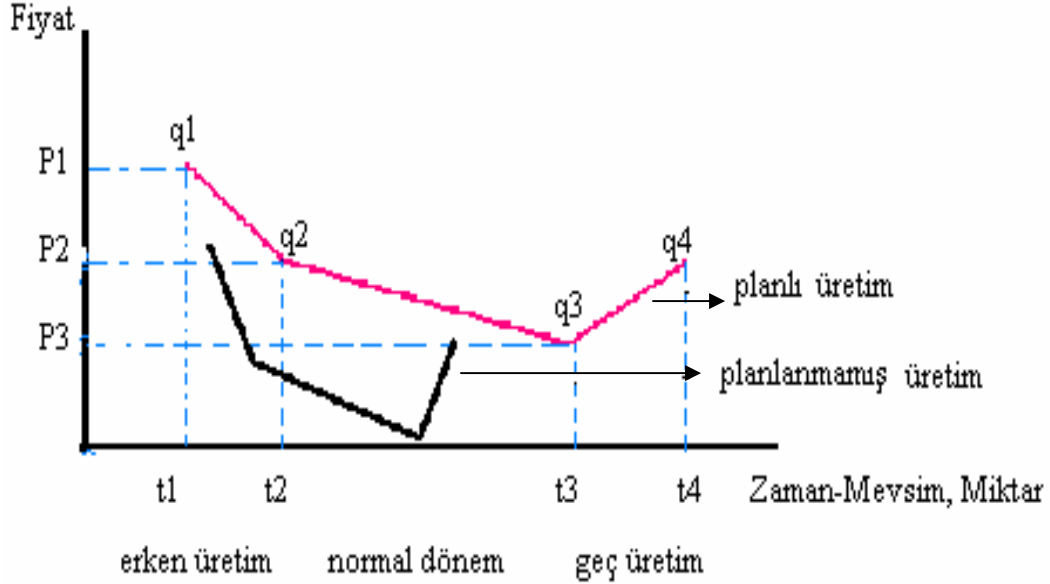
c- Her bölgenin belirli üretimlerde (sebze, tahıl, meyve üretimlerinde, hayvancılıkta, turizm alanında vb) karşılaştırmalı üstünlük sahibi olma potansiyeli bulunmaktadır. Bu durum da iklim ve arazi koşullarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır (EC (2003)).

⁵² Türkiye'nin bölgeleri deniz seviyesinden 2000 metre rakıma kadar; ısı ve nem oranları da kıyılardan itibaren yüksek iç kesimlere doğru kademeli farklılık göstermektedir.

⁵³ Meyve ve sebzeler önce Akdeniz ve Ege kıyılarında yetişerek pazara sunulmakta, daha sonra iklim yapısına bağlı olarak kademeli biçimde diğer alt iklim bölgelerinde olgunlaşmaktadır. Sözgelimi, üzüm ve karpuz önce Adana'da sonra sıra ile Ege kıyıları, Karadeniz, Güney Anadolu ve en son da İç Anadolu'da olgunlaşmaktadır. Böylelikle, her bölge kendi hasıla dönemine göre bir monopol gücü elde etmektedir. Bu durumda, her bölgenin ürününü pazarlaması zaman dilimi itibariyle yayılmış hale gelmektedir

⁵⁴ Farklılaşmış ürünler konusuna, pazarlama sırasında avantaj sağlayan; Amasya elması, Niğde elması, Bursa şeftalisi, Tokat şeftalisi, Malatya kaysısı, Iğdır kaysısı, Adana Karpuzu, Diyarbakır karpuzu, Kırkağaç kavunu, Ankara kavunu, Tokat fasulyesi, Erzincan Fasulyesi, Urfa Peyniri, Erzurum Peyniri, örnek olarak verilebilir. Bu konuda kapsamlı bilgiler İl Valiliklerinin yayınladıkları İl Tanıtım Kitaplarında yer almaktadır.

Bölgelerin bu potansiyeli, her bölgenin belirli bir üretimde uzmanlaşarak gelişmesini de sağlayabilmektedir. Bir yönüyle sektörel yığılma etkisi kendini göstermektedir.

Şekil: 10

Ürün Dönemi Planlamasının Fiyat ve Miktar Üzerinde Etkisi

d- Bölgelerin konumu üretilen türler ile ekonomik faaliyetlerin sayısal çeşitliliğini belirlemektedir. En verimli bölgelerde tür/faaliyet sayısı çok iken, geri bölgelerde azalmaktadır. Buna göre, geri ve gelişmiş bölgeler arasında üretim çeşitlerinin planlama yolu ile paylaşılması gündeme gelmektedir.

5404. Nüfus ve İstihdam Verileri

Türkiye'de geri bölgelerdeki nüfusun önemli bir bölümü kırsal kökenli olup, tarımsal faaliyetler konusunda belirli bir birikime sahip bulunmaktadır. Emek piyasası bakımından da tarım Türkiye için temel bir sektördür. 2005 yılı itibariyle, toplam işgücünün % 29.5'si tarım sektöründe bulunmaktadır (Tablo 20). Tarımsal konularda belirli bir birikimi bulunan bu kesimin, bu alanda uygulanacak bölgesel politikalara kolayca uyum göstereceği beklenmektedir.

Tablo: 20
Türkiye’de Sektörel İstihdama ait Göstergeler (%)

Sektörler \ Yıl	2000	2002	2005
Tarım	36,0	34,9	29,5
Sanayi	17,7	18,5	19,4
Hizmetler	46,3	46,6	51,1

Kaynak: DPT, 2006, s.37.

Türkiye nüfusunun yaş grupları arasındaki dağılımı da önemli bir avantaj ortaya koymaktadır. 2006 yılı verilerine göre, nüfusun %66’sı 15-40 yaş arasında bulunmaktadır.(DPT, 2006, s. 37). Bu durum, nüfusun büyük bir çoğunluğunun genç ve dinamik bir görünümde olduğunu göstermektedir. görülmektedir.

İşsizlik, ülke genelinde yüksek oranlarda seyretmektedir. Ancak, geri bölgelerde nüfusa oranı da oldukça yüksektir (DİNÇER - ÖZASLAN, 2004, ss. 240-250). Bu durum, geri bölgelerde uygulanacak bölgesel gelişme politikaları açısından aslında bir avantaj ortaya koymaktadır. Emek ücretinin düşük olması nedeniyle, başlangıçta emek-yoğun faaliyetler, işgücü maliyetinin düşük düzeyde bulunması nedeniyle bundan yararlanabileceklerdir.

5405. Tarımsal İşletme Büyüklüğü

Türkiye’deki ortalama tarımsal birim büyüklüğü AB ortalamasından küçük olup, ortalama tarımsal işletme büyüklüğü Türkiye’de 6 ha iken AB ortalaması 19 ha civarındadır (EC, 2003, ss.3-6). Toprağın çok parçalanmış olması ile birlikte tarımsal işletmelerin küçük ve çok sayıda olması bir yönüyle olumsuzluk olarak gözüke bile, postmodern tüketim anlayışı çerçevesinde, üretilen malların ve niteliklerinin çeşitliliğine yol açacağından, aksak rekabet gücü sağlama konusunda bir fırsat ortaya koymaktadır.

541. Bölgesel Gelişme İçin Kamu Planlaması

Azalan verimlere maruz kalmamak için sabit ve değişken faktörlerin optimal bileşiminin, bilgi ve beşeri sermayenin nitelikleri ve boyutu doğrultusunda, sağlanması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için hükümet müdahalesine ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye’nin kendine özgü koşulları çerçevesinde özellikle geri olan kırsal kesim ekonomisinin temel dayanağı olan sektörlerde, coğrafi özellikler de dikkate alınarak

tasarlanacak Planlamanın ve bu merkezli Scitowsky tipi kamusal bir haberleşme düzeninin⁵⁵ gerekleri aşağıdaki biçimde açıklanabilecektir:

i-Türkiye’de devlet üretim kaynaklarının kullanımını çeşitli yollardan doğrudan etkilemektedir. Yüksek miktarda kamu borçlanma gereğinin reel üretim yerine finans piyasalarının karlılığını artırması, böylelikle üretimin piyasa koşullarına göre yapılamaması, bu etkiye örnek olarak söylenebilecektir. Bu nedenle, geri bölgeler ekonomisinin temel dayanağı olan emek-yoğun tarım sektöründe de arz-talep dengesi piyasa koşulları içerisinde belirlenmemektedir.

ii-Tarım sektörüne bağlı nüfus oranının yüksek olmasına rağmen işletme ölçeklerinin küçük olması, küçük birimlerin her yönüyle desteklenmesini gerektirmektedir.

iii-Türkiye’nin arazi ve iklim yapısının bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermesi, her bölgenin optimal ürün üzerinde yoğunlaşmasını gündeme getirmektedir. Bölgeler kendi dinamikler ile bu planlamayı gerçekleştirme yeteneğine sahip bulunmamaktadır. Fırsat maliyetlerinin en optimal koşullarda değerlendirilebilmesi için ülke çapında bir otoritenin, Scitowsky önerisinde olduğu gibi, tipi ürün ve alan planlaması yapması gerekmektedir.

iv-Türkiye’nin geri bölgeleri genellikle tarım sektörü ve emek-yoğun üretime bağlı, gelir düzeyi düşük yörelerdir. Bu bölgeler, kamunun sosyal ve refah devleti uygulamalarına konu olmaktadır.

v-Niteliksiz işsizliğin en yoğun olduğu bölgeler geri bölgelerdir. Bu bölgelerin kendi dinamikleri ile işgücüne istihdam sağlaması –geçmiş tecrübeler ışığında- mümkün görülmemektedir.

vi- Çay ve şeker pancarı üretiminde kullanılan yöntem⁵⁶, mevcut koşullar çerçevesinde, Türkiye’nin tarımsal ürün planlamasını başarı ile gerçekleştirebileceğini göstermektedir.

⁵⁵ İkinci bölümde açıklanmaktadır.

⁵⁶ 8/6/1984 tarih ve 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsler Hakkında Kanun hükmünde Kararname hükümlerine tabi olarak ve söz konusu Kanun Hükmünde Kararname çerçevesinde faaliyette bulunmak üzere, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAY-KUR) ve **Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TÜRKŞEKER)** kurulmuştur. Şirket Ana Statüsünün 4. maddesine göre ÇAY-KUR’ un amaç ve faaliyet konuları; “Türkiye’nin Tarım Politikasına uygun olarak **çay ziraatını** geliştirmek, çay kalitesini ıslah etmek, işlenmesini teknik esaslara göre yürütmek, iç ve dış pazar isteklerini karşılamak üzere kuru çay üretmek, ithal etmek ve ihraç etmek, verimlilik esasına dayalı işletme politikasıyla sermaye birikimine yardım ederek yatırım kaynağı yaratmak. Şirket Ana Statüsünün 4. maddesine göre **TÜRKŞEKER’in** amaç ve faaliyet konuları ise “Kalkınma planları ve yıllık programlar çerçevesinde **şeker üretimi** ve yan ürünlerin değerlendirilmesi konularında kuruculuk ve işletmecilik yapmak, üretim, satış, yatırım, ihracat ve ithalat politikalarını tesbit etmek ve bu konuda master planlar hazırlamak veya hazırlatmak ve bu çalışmalarını verimlilik ve karlılık ilkelerine göre yürütmek ; olarak belirtilmektedir. Bu iki kurum, üretim dönemi öncesi üretim miktarını planlayarak buna göre sözleşmeli üreticileri üretim alanlarını belirlemekte ve üretimin

Ürün dönemi öncesi, ilgili kurumlar üretim alanlarını ve sözleşmeli üreticileri belirleyerek dönem sonundaki hasılayı ayarlayabilmektedirler. Benzer uygulama, diğer temel ürünlerde de yapılabilecektir.

vii-Türkiye’de tasarruf oranının düşüklüğü nedeniyle sermaye temininde açmazların yaşandığı iktisat çevrelerinde geniş bir kabul görmektedir (BOCUTOĞLU, 1997, s.282). İlave Yatırımlar için gereken sermaye ihtiyacının Hükümet tarafından bir şekilde karşılanma zorunluluğu bulunmaktadır.

viii-Türkiye’de iki temel üretim faktörü (emek ve toprak) yüksek oranda atıl bulunmaktadır. Yüksek oranda işsiz ve büyük ölçekli alanların kullanılmasını liberal anlayış içerisinde tamamen özel sektörden beklemek yersiz olacaktır. Tutarlı bir planlama ile bu faktörlerin üretim sürecine dahil edilebilmesi mümkün görülmektedir.

ix-Türkiye’de bu güne kadar kamusal altyapı yatırımlarının bölgeler arasında dengeli biçimde dağıtılamadığı, ülke genelinde, doğu-batı gelişmişlik farklılığı yaşandığı bilinmektedir. Ayrıca, gelir grupları arasında da önemli dengesizlikler bulunmaktadır. Bu iki dengesizliği gidermeye yönelik politikaları ortaya koymak öncelikle hükümetlerin görevi olarak düşünülmektedir..

x-Tarım sektörü, özellikle AB içerisinde önemli müdahalelere konu olmaktadır. AB Ortak Tarım Politikasının bir gereği olarak ta planlama gerekmektedir. Planlama ile gelir artışına yol açmayan üretim fazlalığının önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

542. İDBG Anlayışına Göre Gelişme Kutuplarının Güçlendirilmesi

Aksak rekabet⁵⁷ koşullarının, tam rekabete oranla daha yüksek düzeyde kar ortaya çıkardığı, üretici ya da satıcıya belirli bir güc ve üstünlük sağladığı varsayılmaktadır. Bu açıdan, belirli malların üretiminde ve pazarlamasında avantaj sahibi bulunan ya da potansiyel olarak avantajlı durumda bulunan firmalar (ya da bölgeler) bu avantajı kendilerine çekebilmeleri durumunda, önemli bir başarı sağlayabilmektedirler. Bu çerçevede, aksak rekabet gücünün kamusal planlama yolu ile geri bölgelere kazandırılması, bölgesel politikaların önemli bir amacını oluşturmaktadır.

belirli nitelik ve miktar içerisinde gerçekleşmesini sağlamaya çalışmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz.; www.caykur.gov.tr ; www.turkseker.gov.tr .

⁵⁷ Aksak rekabet, talep veri ve az esnek olduğu durumlarda piyasaya sunulacak malın miktarını ve fiyatını belirleme gücü olarak ifade edilmektedir.

543. Ürün Farklılaştırılması İle Aksak Rekabet Gücünün Sağlanması

Tam rekabet ve benzeri piyasalardaki ürünlerin birbirlerine tam anlamıyla benzemesi, birbirleri arasında tatmin düzeyinin farklı olmadığı varsayımını gündeme getirmektedir. Oysa, ürünlerin farklılaştırılması bir yandan farklı tatmin düzeyleri ortaya çıkarırken diğer yandan da başka yerlerde –dış ülkelerde- üretilenlerle aynı olmadığı fikrini yayarak bunlara karşı aksak rekabet koşullarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir⁵⁸. Üreticilere monopol gücü kazandıran, piyasaya sunulan malların heterojen hale getirilmesi ile, diğerlerinden farklı olduklarının iddia edilmesidir. Böylelikle aynı ihtiyacı gideren malların benzerlerinden ayrı olduğunu ileri sürebilmek, bu malların lezzet, görünüş, aroma vb gibi açılardan farklı oldukları iddiasıyla piyasaya girmek gerekmektedir. Farklılaştırma konusundaki başarı da, üreticinin kendi ürününü alıcıların gözünde aynı ihtiyacı karşılayan öteki mallarla ikame edilmezliği izlenimini oluşturmuş olmasıdır (DİNLER, 1993, s.318).

Porter (1987, s.48vd); bir bölge ya da firmanın rekabet karşısında nasıl avantajlı hale geleceğini açıklarken; mal farklılaştırmasının firmalar için, pazar payını artırmak, rekabetin olumsuz koşullarından en az etkilenmek ve sadık tüketiciler bulmak konusunda avantajlar sağladığını ileri sürmektedir.

Tüketicilerin (alıcıların) gözünde, malın farklılaşmış olması düşüncesi gerçeğe dayanabileceği gibi, algılama türünde de olabilir. Bazı durumlarda üreticiler gerçekten mal farklılaştırmasına giderken diğer durumlarda da mal aynı durumda olmasına rağmen tüketicilere farklı olarak algılabileceklerdir. Bu mallar, farklılaşmış olmalarına rağmen aynı ihtiyaca yönelik olduklarından ve birbirlerinin yerine “yakın” ikame edilebildiklerinden aralarında çapraz talep esnekliğinin büyük olduğu söylenebilecektir.

Tarımsal ürünlerde mal farklılaştırması için, diğer sektörlerde olduğu gibi fazladan bir maliyete gerek duyulmayabilir. Burada yapılması gereken, sadece reklam yolu ile geri bölge kökenli -ya da ulusal- mallara karşı ulusal -ya da uluslar arası- alanda özel bir alıcı kitlesi oluşturmak amacıyla farklılığı kabul ettirmeye çalışmaktır. Bu reklam, tüketiciler

⁵⁸ Mal farklılaştırmasının bir başka görünümü olan Markalaşma ile Türkiye'nin önemli bir gelişme ivmesi kazanabileceği, özellikle tekstil piyasasında bu yöntemin kullanılması gerektiği belirtilmektedir. (Çiçek, M; Tekstil İhracatımız ve Markalaşma, başlıklı makaleye atfen bkz; Yüksel AKKUZUGİL; Markalaşma Alanındaki Gelişmeler..., Dış Ticaret Dergisi, Temmuz 2003, DTM, Ankara)

adına hükümet tarafından da üstlenilebilecektir⁵⁹. Bu çalışmalar (reklamların); hükümetlerin dış ülkelerde yürütme durumunda buldukları tanıtma faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilirse, hem ülke hem de ürün tanıtımı gibi iki yönlü bir yarar elde edileceğinden, üreticiler açısından üretim maliyetinin artması da söz konusu olmayacaktır. Diğer yandan, özel alıcılarla⁶⁰ muhatab olma, bunlarla sürdürülebilir arz-talep ilişkisine girebilme, bu alanda gösterilen çabaların daha başka alanlarda da (turizm gibi) başarı ortaya koyarak gelişme dinamizminin sürekliliğine yol açabilecektir.

Üreticinin (saticının) sahip olduğu bazı özellikler nedeniyle ürettiği malların belirli tüketiciler (alıcılar) gözünde farklılaşmış kabul edildiğine de rastlamak mümkündür. Bu durum alıcı ve satıcının aynı inancı paylaşması ya da benzer tüketim eğilimlerine sahip bulunmalarından kaynaklanabilecektir. Gıda maddelerinin büyük bir oranını dışarıdan temin eden Orta Doğudaki FBG düzeyi yüksek bazı İslam ülkelerinin inanç faktörünün öne çıkarılması durumunda Türkiye'nin ürettiği malları "farklı" kabul etmeleri mümkündür. Bu durumda, tarımsal üretimde bulunan geri bölgelerin üretimlerini, hedef aldıkları piyasalar doğrultusunda geliştirmeleri gerekecektir.

544. Planlanma ile Aksak Rekabet Gücünün Sağlanması

Bölgesel kalkınma politikaları açısından Üretim Planlamasına⁶¹ 3 temel fonksiyon yüklenebilir;

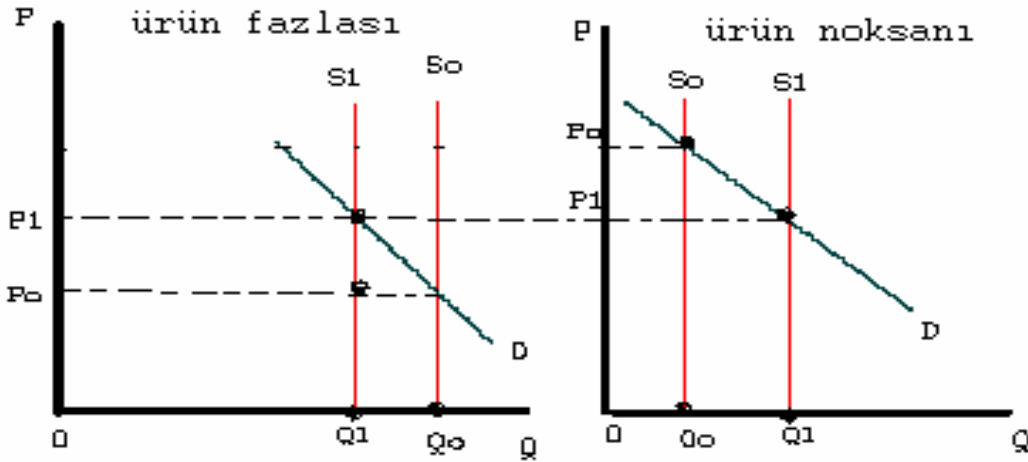
- Bölgelere üretim ayrıcalığı sağlayarak, bir yönüyle monopol gücü ile, üretimlerinden maksimum hasıla elde etmelerini doğuracak gelişme dinamiği oluşturmak,

⁵⁹ Hükümetin bu amaçla kullanabileceği kaynaklardan birisi olan 10.06.1985 tarih ve 3230 Sayılı Tanıtma Fonu Kurulması hakkındaki Kanun hükümlerine göre, "amacı ;" memleketimizi yurt içinde ve dışında çeşitli yönleriyle tanıtmakla görevli kuruluşların kaynaklarını artırmak milletler arası kamuoyunu memleketimizin menfaatleri istikametinde yönlendirmeye çalışmaktır" olarak belirtilmektedir.

⁶⁰ Postmodern tüketim anlayışına göre tercihlerini bilerek ve kişisel tatmin düzeyine göre yapan tüketiciler, markalaşma kavramından hareketle, satıcılar için özel alıcı olarak değerlendirilebilir. Bu tür bireylerden oluşan tüketici kümelerine ulusal üretimin başka malları da aynı anlayış çerçevesinde pazarlanabilecektir.

⁶¹ Planlama kavramı; firma ölçeğinde olduğu gibi, üretimin tüketici tercihlerine ve piyasa koşullarına göre ayarlanmasıdır. Buna göre, geri bölge ekonomilerinin dayandığı tüm üretim çeşitlerinde uygulama imkanı bulan bir politikadır. Sözelimi, emek-yoğun tekniklerle üretimi yapılan ve Türkiye örneğinde üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bölgelere önemli bir katkı sağlayan basit el sanatları –kilim, halı dokumacılığı gibi- alanında da uygulanabilirliği bulunmaktadır. Burada, "talep ölçeğinde üretim" konusunun her sektöre ve üretim faaliyetine yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Bu konuda önerilen Model'in daha iyi kavranabilmesi için açıklamalar Tarım sektörüne dayalı olarak yapılmaktadır.

- Geri bölge ekonomilerinin temel dayanağı olan tarım sektöründe, King Kanunu ve Cob-web teoremi çerçevesinde açıklanan dalgalanmaların engellenmesi ile, Türkiye nüfusunun %40'ının barındıran bu sektörü krizlerden uzak tutmak,
- Dönem itibariyle bazı ürünlerde arz fazlalığı/arz noksanlığı sonucu, fazla olanlarda üretim faktörlerinin israfı, noksan olanlarda da dışalım nedenleri ile ulusal ve bölgesel ekonominin maruz kaldığı olumsuzlukları aşgariye indirmek.

Şekil: 11

Üretim Miktarındaki Değişmelerin Fiyat Üzerine Etkisi

Yukarıda belirtilen çerçevede, Şekil 11'deki gibi fiyat düzeyinin düşmesinin önlenmesi için üretim miktarının ayarlanmasına yönelik planlama, birbiri ile bağlantılı üç farklı boyutta gerçekleştirilebilir.

5440. Alan Planlaması

Türkiye'nin ideal arazi kullanımı verilerine göre, her üretim için maksimum marjinal hasıla ve fayda sağlayacak "alan planlamasının" gerçekleştirilmesi, alanların maksimum hasıla ve fayda sağlayacak biçimde üretim çeşitlerine ayrılmasıdır⁶². Alan planlaması üretimde optimum dengenin sağlanması ve etkinlik anlamına geldiği gibi, gelişme kutbu e oluşturulması ve bu bölge içerisinde SB belirlenmesini de sağlayacaktır.

⁶² Konu ile ilgili çalışmaya örnek olarak bkz.; Gündoğan ve diğ., Kahramanmaraş ve Yakın Çevresinin Potansiyel Arazi Kullanım Planı, KSÜ Araştırma Fonu (Yayımlanmamış Araştırma Raporu), Kahramanmaraş, 2001.

Tablo: 21**Türkiye Arazisinin Yetenek Sınıflandırması**

1000 Ha

Arazi sınıfı	I	II	III	IV	V	VI	VII	VII	Toplam
Alan	5012	6738	7574	7201	165	10238	36288	3475	76694
Oran %	6,5	8,8	9,9	9,4	0,2	13,4	47,3	4,5	100

Kaynak: KANTARCI (1983) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Konunun daha iyi anlaşılması için tarım sektörü çerçevesinde yapılan analize göre, Alan planlaması, Türkiye'nin arazi yetenek sınıflandırmasına dayanılarak yapılmaktadır. Türkiye toprak varlığının arazi yetenek sınıflandırması ilk olarak Toprak-Su Genel Müdürlüğü tarafından arazinin eğimi ve bazı özelliklerine göre 8 sınıfa ayrılarak incelenmiştir. Bu sınıflandırmaya göre;

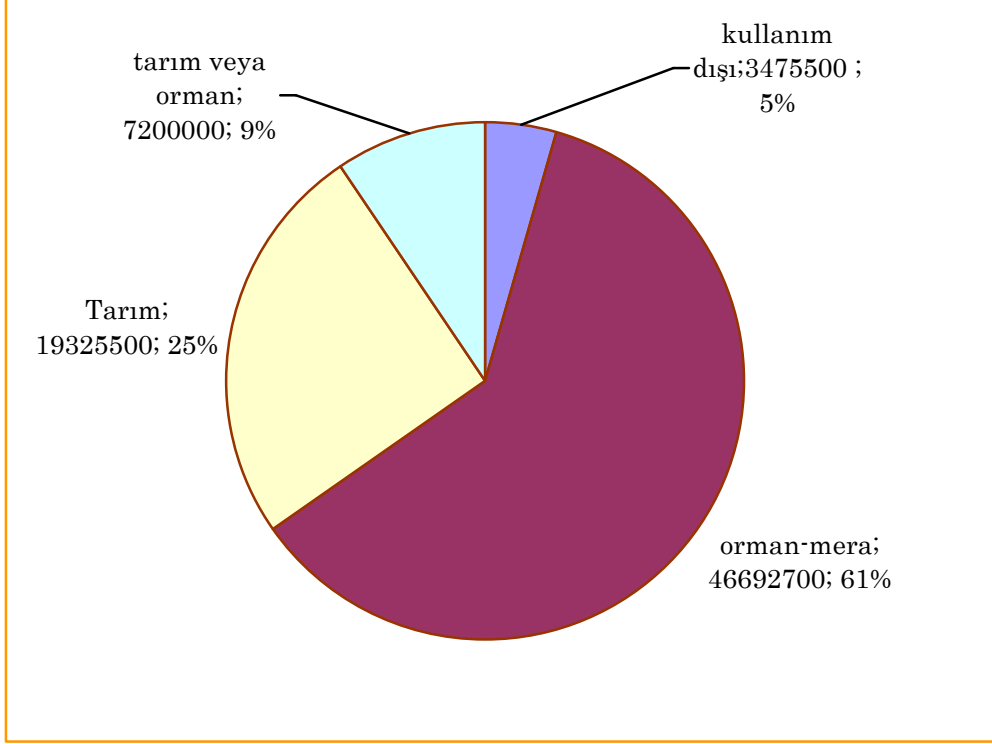
- ilk dört sınıfın tarıma ayrılması,
- 5, 6 ve 7. sınıfların tarıma uygun olmaması yönüyle orman ve meracılık amaçlı kullanılması,
- 8. sınıf arazilerin ise kayalık, kumul vb oluşumları içermesi nedeniyle herhangi bir tarımsal üretim için uygun olmadığı,

tespit edilerek toprak varlığının sunabileceği azami yararı elde etmek için ideal kullanımın sağlanmasının gerekliliği önerilmektedir (TOLUNAY, 2000; KANTARCI, 1983). Bu veriler ışığında Alan planlamasının iki biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir;

- Türkiye arazi varlığının tümünün üretime sokulmasını sağlayacak planlamanın gerçekleştirilmesi,
- Her arazi varlığının niteliğine göre ekonomiye maksimum yarar getirecek faaliyetlere ayrılması.

Böylelikle, bir yandan gelişme kutupları ortaya çıkarılırken, diğer yandan da atıl toprak varlığının üretim sürecine sokulması sağlanarak bu üretimin ihtiyaç duyacağı işgücü faal hale getirilebilecektir (Tablo 20; Grafik 6).

Grafik: 6
Türkiye'nin İdeal Arazi Kullanımı

Kaynak: KANTARCI, 1983 ; TOLUNAY, 2000, verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

5441- Miktar Planlaması

Bitkisel üretimde miktar planlamasının gerekliliği King Kanunu⁶³ ve Cob-web⁶⁴ teoremi çerçevesinde ortaya çıkmaktadır⁶⁵. Arz ve talep dengesizliklerine göre fiyat düzeylerinde oluşan piyasa hareketlerini açıklamaya yönelik bu iki teori, Türkiye gibi, tarımsal üretimde işletme ebatlarının oransal olarak küçük ancak çok sayıda, üreticilerinin piyasanın genel durumu hakkında hem veri toplama hem de değerlendirme yapabilme yetenekleri bulunmayan ekonomilerde, önemli makro ekonomik ve sektörel sorunlara yol açtığını ifade etmektedir.

⁶³Tarımsal ürünlerin arz esnekliği düşük olduğundan talepteki bir değişimin fiyatlarda şiddetleri dalgalanmalara yol açarak üretici gelirlerinde dengesizlikler ortaya çıkarması.

⁶⁴ Arz'ın talebe gecikmeli olarak uyabildiği hallerde malların üretim ve dalgalanmalarını açıklamaktadır. Buna göre, özellikle bitkisel üretimde cari dönem arz'ı önceki dönemin fiyatlarına göre belirlenmekte, bu durumda da dengesizlikler ortaya çıkmaktadır.

⁶⁵ Bu iki teorinin geçerliliği tarım dışı sektörlerde de cari iken (Aren, 1992, 89), günümüzde, bilişim teknolojilerinde elde edilen gelişmelerle tarım dışı sektörlerin bu olumsuzluklara yol açan nedenlere karşı önceden gerekli önlemleri almaları mümkün hale gelmiştir.

Türkiye’de Miktar planlamasının yapılmamasının/yapılamamasının iki olumsuz etkisi görülmektedir;

i- Politik sistemin yolsuzluğa ve patronaja açıklığından kaynaklanan ilk durumda, Tütün, şeker pancarı, çay vb üretimine verilen teşvik ve uygulanan yüksek fiyatlama, bazı dönemlerde üretim alanı ve ürün miktarının ihtiyaç üzerinde gerçekleşmesine yol açmıştır⁶⁶ (TKB, 2004) .

ii- Üretici kesimin küçük boyutlu ve çok sayıda olmasından kaynaklanan nedenle de bir önceki dönemde aşırı kar sağlayan ürünlerin ekim alanlarının aşırı artması ile, hemen her yıl bir veya birkaç çeşitte ürün fazlasına maruz kalınmıştır. Sonuç olarak üreticiler daha az gelire maruz kalmakta, arz fazlaları da ya imha edilmekte ya da tarlalarda çürümeye bırakılmaktadır. Bu açıdan;

- bitkisel üretimde arz noksanı ya da fazlasının önüne geçmek,
- toprak varlığı ve bu üretimde kullanılan diğer girdilerin israf edilmesini ya da azalan verimlere maruz kalmasını önlemek,
- ekonomide, üretim potansiyeli olduğu halde, piyasa bilgisizliği ve üreticilerin yanlış ve tutarsız tercihleri ile yeterli miktarda üretilmeyen ürünlerin kıtlığı ile karşılaşarak dış alıma yönelmemek,
- temel gelir kaynağı bitkisel üretim olan geri bölgelerin hedefledikleri gelir miktarının daha düşük düzeyde gerçekleşmesine engel olmak, miktar planlamasının mantığını ortaya koymaktadır.

⁶⁶ Tarımsal ürünlere yönelik destekleme alımları uygulaması ya da tek alıcının kamu olduğu türlerde, siyasi nedenlerle yüksek tutulan fiyat düzeyleri bölgesel politikalar açısından başarı sağlayamadığı gibi, yüksek getiri nedeniyle ölçsüz ve gereksiz üretime yol açmış ve daha sonra çöpe atılma bahasına ihtiyaç fazlası ürün alımını doğurarak kamunun açıktan zararına neden olduğu (KEPENEK-YENTÜRK, 2001, s.351; PARASIZ, 1998: s.373), .ortaya çıkan olumsuz sonuçları gidermek için alternatif ürün, gençleştirme ve kota uygulamalarına gidilmek zorunda kalındığı (TKB, 2004) belirtilmektedir.

Tablo: 22**Türkiye Bitkisel Ürün Grupları İhracat ve İthalat Miktarları**

1000 ton

Ürün grupları	1996		1997		1998		1999		2000	
	ihr	İth	İhr	İth	İhr	İth	ihr	İth	İhr	İth
Tahıl	156	3408	535	3814	2627	3065	2261	2999	1993	2787
Baklagiller	502	8	489	136	355	154	234	88	163	174
Endüstri Bitkileri	232	139	217	357	194	344	218	282	147	588
Yağlı Tohumlar	2	643	1	570	0,8	688	1,5	487	0,6	533

Kaynak: DİE, (2002, ss.271-283) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Miktar planlamasının açıklanması için bitkisel üretim rakamları göz önüne alınmaktadır. Tablo 22 ve 23'te Türkiye'nin arz noksanı nedeniyle ithal etmek zorunda kaldığı ürünler ve miktarları görülmektedir. Planlı üretim altında, Türkiye genelinde yetiştirilebilme imkanı bulunan bu türler içeride üretilerek bunlar için ayrılan kaynakların başka alanlara yönlendirilmesi mümkün olacaktır. Üretimin miktar açısından planlanması, üretime ayrılan yerlerin SB haline gelmesini sağlayabilecektir.

Firmalar üretim dengesi analizi çerçevesinde basit ve kolay bir şekilde miktar planlamasını gerçekleştirebilmekte, uzun ve kısa dönem dengesini piyasa koşullarına göre ayarlama güç ve imkanına sahip bulunmaktadır. Firmaların bu çalışmaları geri bölgeler için hükümet tarafından gerçekleştirilecektir. Bilgi teknolojilerinde elde edilen gelişmelerin tarımsal ürün planlamasında kullanılması, geçen yıllar seyrine göre, iç piyasa ihtiyacı ve üretim kapasitesinin tespit edilmesi mümkün hale gelmiştir.

Tablo: 23**İthal Edilen Bazı Ürünlerin İçeride Yetiştirilmesi İçin Gereken Alan Miktarı**

2000 yılı

Türler	İthalat ton	Türkiye Koşullarında Ortalama Verim (ton/ha)	Verime göre Gereken ekim alanı -hektar-	Türkiye'nin 1 ve 2. sınıf toprak varlığı -hektar-
Mısır	1 286 000	4,5	285 777	11 750 000
Baklagiller	174 000	1,37	127 000	
Pamuk	525 000	1,3	403 846	
Ayçiçeği	524 000	1,6	327 500	

Kaynak: DİE (2002, ss.271-290) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

5442. Tür Planlaması

Türkiye coğrafyasının nitelikleri tür planlamasının temel dayanağını göstermektedir. Coğrafi konum, iklim ve arazi yapısının ortaya koyduğu bu biçimlendirme, bitkisel üretim çeşitliliği açısından planlamanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bitkisel ürünlerin her birinin nem ve ısı gereksiniminin farklı olması, bitkinin çevreye uyumu ve elde edilmek istenen verimin maksimizasyonu açısından birtakım sınırlamalar ve açılımlar ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, her bölgenin ulusal MG üzerinde en fazla artış sağlayacak olan bitkisel üretime ayrılması polarize bölgelerin belirlenmesini de sağlayacaktır.

Tür Planlamasının Görünümü;

i-Tür planlaması ile ortaya çıkacak “Yerleşmiş ekonomiler”; bir bölgeye bağımlı olarak ortaya çıkan ekonomik faaliyet türünde uzmanlaşma ve buna bağlı gelişen yan sanayiler olarak ifade edilmekte (HENDERSON-SHALIZI-VENABLES, 2000, s.13) ve sürükleyici sektör niteliği taşımaktadır. Çay ekiminin Karadeniz’de, kayısı yetiştiriciliğinin Malatya’da yaygın olması gibi. Bu tür ürünlerin üretildiği alanlar belirli bir alanda yetiştirilebiliyorsa, bu alan gelişme kutubu olarak belirlenecek, bu üretim dallarına bağlı yan sektörler de (ürünlere yönelik ticaret borsaları, kamu ve sivil Ar-Ge kurumları, vb) bölge içerisinde SB olarak seçilen birimde konuşlandırılacaktır.

ii- Bölgeler için en uygun türlerin belirlenmesi, diğer bölgelerdeki üretimin fazlalık olmasını engelleyecektir (talep miktarı sabit iken arz miktarının artırılmaması). Bilinebileceği gibi, bir ürün konusunda üstünlük elde eden bölgeler, aynı tür üretimi yapan diğer bölgeleri olumsuz etkilemekte, diğer bölge üretimlerinin pazarlanma riskini ortaya çıkarmaktadır. Sözgelimi; Gaziantep yöresinde üretilen Antep fıstığının piyasalarda farklılaştırılmış mal olarak varsayıldığı durumlarda, öncelikle bu bölge üretiminin tamamının pazarlanması gerekmektedir. Bu bölge üretim kapasitesinin piyasa talep miktarından fazla olduğu durumda, aynı ürünü bir başka yerde de (sözgelimi Siirt’te) yaygınlaştırma çabaları, her iki bölge gelir düzeyini de düşürmektedir (talep miktarı veri iken arz miktarının artırılması). Bu nedenle Siirt yöresinin fıstık üretimine değil de, kendi içsel yapısının desteklediği başka ürünlere (sözgelimi Ceviz üretimi) yönelmesi gerekmektedir. Bu da kamunun yapacağı tür planlaması ile sağlanabilecektir.

iii- Tür planlaması, bir alandan maksimum gelir elde edilmesine yol açan en uygun ürünün belirlenmesini sağlayacaktır. Sözelimi, Ege ya da Akdeniz bölgesinin, kıyıya yakın kısımlarında zeytinlik olabilecek alanlarının orman amaçlı değerlendirilmesi durumunda, zeytin tarımının getirisi ile ormancılığın getirisi karşılaştırılacaktır. Bu durumda, marjinal verimi ve buna bağlı olarak piyasa şartlarında sağladığı gelir daha yüksek olan türün seçilmesi gerekecektir. Eğer bu kısımlarda zeytin tarımı daha fazla gelir sağlıyorsa, ormancılık için; zeytin tarımının yapılamayacağı kıyıda uzak ve yüksek rakımlı yerlerin tercih edilmesi öngörülebilecektir. Bu kısımlarda doğal olarak zeytin üretimi yapılamayacaktır. Böylelikle, her bölgenin içsel özelliklerine göre en avantajlı ürünlerin seçilmesi üzerinde durulmaktadır.

Tür planlaması üretimde mukayeseli üstünlükler analizini de sağlamaktadır. Bu değerlendirmelere göre, ekonomi açısından önem arz eden ürün türleri, bir monopol malı gibi düşünülerek⁶⁷ planlama yapılması gerekmektedir. Hükümet, ürün fazlası ya da eksikliği ile karşılamamak için gereken araştırmaları ve girişimleri yapmak zorunda bulunacak, optimal düzeyde üretilmesi gereken miktar belirlenecektir.

Türkiye bölgesel yapısına göre tür planlamasına konu faaliyetler/ürünler 3 sınıfta değerlendirilebilir;

- a- Her bölgede yetişen ürünler/yapılabilen faaliyetler (tahıllar, meyve ve sebzeler, hayvancılık, emek-yoğun işler),
- b- Sadece belirli alanlarda yetişenler/yapılabilenler (zeytin, antep fıstığı, fındık, çay, seracılık, turizm vb),
- c- Marjinal verimlerine göre, genel ekonomi açısından en verimsiz bölgelerde yetiştirilmeleri/yapılmaları gereken ürünler/faaliyetler (ormancılık, hayvancılık, basit el sanatları vb.)

Bu sınıflandırmadan sonra, V.Thünen analizinde (bkz. DİNLER, 2001, s.12 vd) olduğu gibi, bölgeleri, en uygun üretim dalı ile eşleştirmek gerekecektir. Bu doğrultuda;

- Coğrafi özelliklerine göre verimsiz olarak nitelendirilen bölgelerin üretebileceği ürünlerin diğer bölgelerde üretilmemesi amaçlanacaktır. Geri bölgelerde gerek coğrafi yapı gerekse bilgi ve teknoloji düzeyinin yetersizliği ekonomik faaliyetleri oldukça

⁶⁷ üretimi sadece tek bir firmaya verilen Ayrıcalıklı Monopol.

sınırlandırmaktadır. Bu nedenle, hayvancılık ve geleneksel tarımsal üretimin öncelikle bu bölgelere yönlendirilmesi gerekmektedir.

- Coğrafi özelliklerine göre verimli olarak nitelendirilen bölgelerde de, diğer yerlerde üretilmeyen ürünler tercih edilecektir. Bunlar arasında, üretim planlamasının yapılamamasından kaynaklanan nedenlerle her dönemde ithal edilmek durumunda kalınan türler bulunabilir⁶⁸. Tablo 22 ve 23 verileri bu anlayışı desteklemektedir.

Bu doğrultuda gerçekleştirilecek tür planlaması ile, optimal faktör bileşimi gerçekleştirilerek, bölgeler arası ileri ve geri bağlantı kurulabilecektir. Bu durumda, geri bölgeler, kendilerine tahsis edilen ürünlerde tekeli konumuna gelecek, üretimde uzmanlaşmaları beklenecektir.

Tablo 24 verileri, Türkiye'nin değişik bölgelerinden örnekleme yapılan il merkezlerinin coğrafi konum ve özellikler bakımından ne kadar farklı olduklarını ortaya koymaktadır. Buna göre tarımsal üretimlerin de buna bağlı olarak farklılık göstereceği, ekim ve hasıla zamanlarının geniş bir periyot içerisinde gerçekleşebileceği, söylenebilecektir. Türkiye'nin değişik bölgelerinin kendi özelliklerine göre bir ürün demetine sahip olduğu ve tüketici tercihlerine bu biçimde konu olabileceği de görülmektedir.

Tablo: 24

Seçilmiş İllerin Coğrafi Konum ve Buna Bağlı Özellikleri

Örnek İller	Denizden Yükseklik -metre-	Ocak Ortalama Sıcaklık C°	Ağustos Ortalama Sıcaklık C°	Ortalama Yıllık Yağış mm	Ortalama Güneşlenme Süresi saat/gün	Max. Sıcaklıklar ortalaması C°	Min. Sıcaklıklar ortalaması C°
Adana	27	9.9	28.1	647.1	7.55	45.6	-8.4
Ankara	891	-0.1	23	377.7	7.19	40.8	-24.9
Bursa	72	5.3	24.1	696.3	6.35	43.8	-25.7
Rize	9	3.7	22.4	2300.4	4.14	38.2	-7.0
Ş.Urfa	549	5.1	31.1	380	8.28	46.8	-12.4
Erzurum	1758	-8.7	19.5	447	7.05	35.6	-37.0

Kaynak: DİE (2002, ss.1-30) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁶⁸ Verimli bölgeler her ürüne elverişli olduğundan geri bölge ekonomilerine zarar vermemek için buralarda bazı üretim faaliyetlerinin engellenmesi düşünülmektedir. Sözelimi basit el sanatlarına dayalı halı ve kilim dokumacılığı, her bölgede yetiştirilebilen şeker pancarı, tahıl vb ürünler geri bölgelere bırakılmalıdır.

55. İDBG Anlayışının Öngördüğü Finans Kaynakları

Çalışmanın ikinci bölümünde de yer aldığı gibi, bölgesel finansal gelişme ile gelir artışı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik ampirik çalışmalar yapıldığı, bilinmektedir. Bu çalışmalarda elde edilen bulgular finansal sektörün bölgesel düzeyde gelişmesinin gelir düzeyi üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Finansal gelişmenin bölgesel gelir artışına yol açtığı sonucuna varılmaktadır. Bu görüş çerçevesinde, bölgesel bazda küçük işletmelerin kredi ve finans kaynaklarına ulaşımındaki kolaylıkların bölgesel gelişmeye olumlu katkıda bulunduğu belirtilmektedir.

İçsel ve dengesiz büyüme teorilerinin sermaye açmazına karşı öneriler içerdiği bilinmektedir. Türkiye ekonomisinin kronik bir sermaye yetersizliği içinde bulunduğu (BOCUTOĞLU, 1997, s 282), bu nedenle, diğer faktörlerin ancak mevcut sermaye stokunun izin verdiği ölçüde ekonomik süreç içerisine girebildiği, belirtilmektedir. Bu durumda, sermaye yetersizliği nedeniyle Türkiye ekonomisinde, atıl durumda bulunan emek (sermayenin imkan verdiği kadar emek miktarı kullanılmakta) ve diğer faktörlerin (doğal kaynaklar) olması kaçınılmazdır. İşgücü verileri ile toprak arazi kullanım verileri de bu öngörüğü doğrulamaktadır. Bu durumda, Türkiye'nin üretim düzeyini sahip olduğu sermaye düzeyi belirlemektedir. Buna göre, önerilecek bölgesel politikaların yeterli ve tatmin edici sermaye kaynaklarına da sahip olmasının gerekliliği görülmektedir. Çalışmada önerilen model için tasarlanan sermaye kaynaklarının aynı zamanda geri bölgelerin gelişmeleri yönünde de bir fonksiyon görebileceği düşünülmektedir.

Sermaye, içsel ve dışsal kaynaklardan temin edilebilir (Tablo 24). Bununla birlikte, yatırımların faiz oranına duyarlı olduğu ve ters yönlü ilişkide bulunduğu, reel faiz oranının yatırımları doğrudan etkilediği, bilinmektedir. Ayrıca firmaların ve kişilerin yatırıma yönelmesi, yatırımdan beklenen getirinin, faiz oranının sağlayacağı getiriden yüksek olmasından kaynaklanmaktadır (SEYİDOĞLU, 2002, ilgili madde).

Tablo: 25
Bölgesel Finans Kaynaklarının Sınıflandırılması

İçsel Kar Amaçlı - Faiz oranına Duyarlı	Dışsal Sosyal Amaçlı- Faiz oranından Bağımsız
Yurtdışı İşçi Transferleri Yabancı Sermaye Yatırımları Bilgi	Sosyal Devlet Harcamaları AB Fonları Bilgi
Monopol gücü sağlayacak üretimlere kamusal müdahalelerle yönlendirilme	İstihdam amaçlı

Bu çerçevede bölgesel politikalar açısından önerilen sermaye kaynaklarını faiz karşısındaki tavırlarına göre sınıflandırmak faydalı olacaktır (Tablo 24). Doğrudan kar amaçlı olarak yatırım piyasasına giren içsel kaynaklar (özel sektör yatırımları) cari reel faiz oranını göz önüne alarak hareket ederken, Sosyal amaçlı dışsal kaynaklar ise bu durumu göz ardı etmektedirler.

550. Yurtdışı İşçi Gelirleri

Çoğunluğu AB ülkelerinde, 1.197.968'i mevcut bir işte çalışır durumda olmak üzere toplam 3 519 804 Türkiye vatandaşı yurtdışında bulunmaktadır (ÇSGB, 2000; DPT, 2004, s.183). Bu kesimin, özellikle AB ülkelerinde, girişim sahibi oldukları ve önemli kaynakları ellerinde tuttıkları bilinmektedir.

Yurtdışında belirli bir gelir elde eden ve tasarruf sağlayan Türk vatandaşlarının önünde bu tasarrufları değerlendirmeleri açısından değişik alternatifler bulunmaktadır. Bu birikimin finans piyasalarında değerlendirilmesi ya da Türkiye'de yapılacak sabit sermaye yatırımları için kullanılması sayılabilir. Ancak, bu zamana kadar işçilerden önemli bir miktar döviz Türkiye'ye transfer edilmesine rağmen, bu kaynağın yeterince değerlendirilemediği (SEYİDOĞLU, 1999, s.758); bunlardan toplanan birikimin çoğu zaman yanlış yatırımlar ya da art niyetli oluşumlar tarafından heba edildiği, bireysel anlamda da bu yatırımların işçilerin ait oldukları yerleşim birimlerinde büyük oranda konut piyasasında kullanıldığı bilinmektedir.

Tablo: 26
Yıllara Göre Yurtdışı İşçi Transferleri - 1993-2003

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Gelir- milyon \$	2919	2627	3327	3542	4197	5397	4576	4603	2786	1936	1998
Bir önceki yıla göre Değişim%	...	-10,1	26,3	6,7	17,8	27,6	-15,2	0,6	-38,4	-29,9	0,3

Kaynak: MB (www.tcmb.gov.tr/odemedenge/tablo4.pdf Ekim 2005)

Yurtdışında bulunan vatandaşların döviz transferlerini büyük çoğunlukla kendi bölgelerine yaptıkları bilinmektedir. Bu durum, özellikle geri bölgeler için çok önemli bir kaynak olarak kendini göstermektedir. İşçi transferlerinin değerlendirilmesi konusunda, başlangıcından bu zamana kadar kamu eliyle önemli bir başarı elde edildiğine şahit olunamamaktadır. Ancak, 1990'ların ikinci yarısından itibaren çeşitli organizasyonlarla, yurtiçinde ve özellikle işçilerin kendi bölgelerinde bazı yatırımlar için çok ortaklı girişimlerin ortaya çıkması, önemli miktar bir kaynağın Türkiye'ye transferine yol açmıştır⁶⁹ (Tablo 26).

Helsinki Zirvesi sonrasında alınan kararlar, AB üyeliği öncesi, 2000-2006 dönemi için Türkiye'ye toplam 3.6 milyar Euro mali yardım yapılacağı (EU, www.inforegio.cec.eu.int 2002), göz önüne alındığında, yurtdışı işçi transferlerinin Türk ekonomisi için önemli bir potansiyel olduğu görülmektedir. Bu birikim faaliyetlerinin geliştirilmesi, yasal zemine oturtulması, konunun siyasal kaygıların dışında değerlendirilmesi, bölgesel gelişme açısından önemlidir. Buna göre;

- Dış ülkelerde birikim sağlayan bu kesim, bilgi transferi yapma potansiyeline⁷⁰ de sahip bulunmaktadır .

⁶⁹ Yurtdışı işçi transferlerinin son yıllarda azalan bir seyir içine girmesinin altında, bir yönüyle Yeşil Sermaye olarak adlandırılan ve çok ortaklı sermaye birliklerinin yasal bazda güvence altında bulunmaması, bu tür yapılanmanın yasal zemininin Türkiye'de olmaması nedeniyle ortaklık işlemlerinin resmi olmayan yöntemlerle yürütülmesi, bu holdinglerden bazılarının (Jetpa, Endüstri Holding gibi) iflası ile de büyük kayıpların ortaya çıkması gibi nedenler bulunmaktadır. Diğer yandan, Yurtdışında birikim sağlayan Türk vatandaşlarının birikimlerini buldukları ülkede yatırım alanlarına kaydırmaları da ayrı bir neden olarak ileri sürülebilir. Konu, son 10 yılda Türkiye gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir. Günlük gazetelerin ekonomi sayfalarında bu tür şirketlerle ilgili haber ve değerlendirmeler sürekli yer almaktadır. Alman Der Spiegel dergisinde; 200 bin Türk vatandaşından bu şirketler vasıtası ile 5 milyar Euro toplandığı, biçiminde haberler çıkmış, konu yerli gazetelere de yansımıştır (Hürriyet, 20.10.1999)

⁷⁰ Bhagwati (www.worldbank.org/abcde-europe - ABCDE-EUROPE 2002 archive) gelişmiş ülkelerde bulunan yabancı işçilerin edindikleri ek bilgi ve deneyimlerinin, en azından ülkelere gönderdikleri döviz kadar önemli bir dışsalılık kaynağı olduğunu, belirtmektedir.

- Birikimlerin tümünün verimsiz alanlara gitmesi –konut gibi- engellenmelidir.
- Yurtdışında bulunan kesimin bazı ortaklıklar yolu ile bir sivil toplum hareketi ortaya çıkarabilme potansiyelleri bulunmaktadır. Tamamen sivil inisiyatif ile kendi bölgelerine yatırım yapma güdüsü önemli miktar dış fon kaynaklarının da elde edilmesine yol açabilecektir. Ancak, konunun yasal altyapısının çizilmesi gerekmektedir.
- Bu ortaklıklarla ortaya konan yatırımlar genellikle Türkiye'nin geri bölgelerine yönelik gerçekleşmektedir. Bu yönüyle, aynı zamanda bir bölgesel gelişme işlevi de bulunmaktadır. Bu durumda, bu birikimlerin maksimum gelir sağlayacak alanlara yönelmesi için kamusal bir yönlendirme gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen konularda başarı sağlanabildiği ölçüde, yurtdışından transfer edilen işçi dövizlerinin Türkiye'nin bazı geri bölgeleri için önemli bir sermaye kaynağı olabileceği ve gelişme dinamiği ortaya çıkaracağı beklenmektedir.

551. Yabancı Yatırımlar

Yabancı sermayenin Türkiye'ye daha çok finansal piyasaların yüksek oranlı karlılığı doğrultusunda geldiği önceki bölümlerde ele alınmıştı. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekebilme konusunda, Türkiye'nin geçmişte pek başarılı olamadığı Tablo 26 verilerinden anlaşılmaktadır. Sabit sermaye yatırımlarının daha yüksek bir karlılık oranı ortaya koyabilmesi durumunda, finansal piyasalara yönelen bu akımlar yön değiştirerek, üretimi ve istihdamı artırıcı yönde ve gelişmeye yol açacak alanlara yönelecektir.

Tablo 27 verilerine göre Türkiye'ye gelen tarım sektörü amaçlı yabancı sermaye oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Türkiye'de uluslar arası toplumun ve tüketici eğilimlerinin tercihlerine göre üretime konu olabilecek önemli ölçüde toprak ve emek varlığının bulunmaktadır. Yabancı sermayenin bu yönlü yatırımlara teşvik edilmesi önemli bir gelişme dinamiği oluşturabilecektir.

Tablo: 27

Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (verilen izin ve fiili toplam)
milyon \$

Yıllar	İmalat	Tarım	Madencilik	Hizmetler	Fiili Toplam
1998	1017	6	14	610	953
1999	1123	16	7	553	813
2000	1105	60	5	2307	1707
2001	1245	135	29	1317	3288
2002	892	33	17	1301	1042
2003	711	8	124	315	244
Toplam	6093	258	196	6403	8047

Kaynak: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf> -2004, s.39

Türkiye'nin tarım sektörü potansiyeli, bu konuda küresel üretimde bulunan büyük firmalar için bir cazibe ortaya koymaktadır⁷¹. Tarım sektörüne yabancı yatırımların çekilmesi bir yandan atıl kapasitenin değerlendirilmesini sağlarken, diğer yandan da uluslar arası kriterler ölçüsünde üretim yapabilme bilgisinin Türkiye'ye transferine de yol açacaktır. Türkiye'de organik tarım faaliyetlerinin Avrupa kökenli firmaların talepleri doğrultusunda ihracata yönelik olarak başladığı belirtilmektedir (DPT, 2003/b, s.16). 2004 yılı başı verilerine göre organik tarım yapılan alanların toplam tarımsal alanlara oranı %1-2 arasında bulunmaktadır. Bu verilere göre, yabancı yatırım için cazip olan organik tarımsal üretimin boyutlarının büyütülme imkanı bulunmaktadır. Bu doğrultuda;

i-Türkiye'nin beşeri kaynakları, iklim ve coğrafi konumunun biçimlendirdiği sektörler, ürün niteliği açısından Türkiye lehine monopol ya da monopollü rekabet koşulları ortaya koyabilecektir.

ii-Organik ya da ekolojik tarımsal üretim siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan, teknoloji ve sermaye yoğun sektörler kadar etkilenemeyecektir.

iii-Yabancı firmaların tarım sektörüne yatırım yapmaları durumunda, asıl girdi (toprak ve emek) Türkiye'ye ait, Türkiye'nin kontrolünde olmaktadır. Sanayi sektöründe olduğunun aksine, yabancı firmanın üretimini bir başka yere taşıma imkanı büyük oranda bulunmamaktadır. Bu nedenle daha istikrarlı bir görünüm arz etmektedir.

iv-Mevcut durumda, Türkiye kökenli firmaların doğrudan uluslar arası piyasalara girmeleri, uluslar arası gıda güvenliği kriterleri açısından oldukça zor görülmektedir. Bu

⁷¹ İspanyol küresel taze meyve üretici ve pazarlayıcı firması Unifrutti; Mersin, Isparta ve Niğde'de 500 hektarlık bir alanda meyve (elma, şeftali, nektarin, kiraz) yetiştirdiği, firmanın internet sitesinden anlaşılmaktadır. (www.unifrutti.com.tr -2004).

nedenle küresel bazda üretim ve pazarlama yapabilen firmalarla ortak üretim yöntemi benimsenme yolu tercih edilmektedir. Günümüzde Sabancı grubunun Danone, Sanko grubunun Nestle ile benzer gıda üretim yatırımları bulunmaktadır⁷². Böyle bir girişimle, küresel firmaların markalarını kullanarak orta vadede Türkiye menşeli ürünlerin küresel piyasalarda kendine yer bulabilmesi de sağlanacaktır.

v-Küresel firmaların yerli değerleri işleyerek pazarlaması, yerel artı değerlerin belirli bir oranının dışarıya gitmesi olarak düşünülebilirse de, orta vadede yerli üreticilerin küresel standartlarda üretim konusunda bilgi birikimi sağlayabilme imkanı vermesi yönüyle, bir yönüyle bilgi transferi sayılabilecektir.

552. Bilgi'nin Sermaye Yerine İkamesi

İçsel büyüme anlayışı çerçevesinde, “Bilgi ve yenilikler”, potansiyel MG düzeyini artırıcı etkide bulunmaktadır. Bu varsayım bölgesel politikalar açısından da bir takım açılımlar ortaya koymaktadır. Sermaye kıtlığı yaşanan ekonomilerde, ihtiyaç duyulan sermaye yerine ikame edilebilecek üretim faktörleri bulunuyorsa, sermaye üzerinde fazla durmaya da gerek bulunmayacaktır (LIPSEY ve diğ., 1990, ss.770-772). İDBG anlayışına göre, sermaye yerine bilgi ve yenilikler ikame edilebilmektedir. Bilindiği gibi, *bilgi*, eldeki mevcut faktörlerin azalan verimlere maruz kalmasını önlemekte, büyüme ve gelişmenin sürdürülebilirliğine yol açmaktadır.

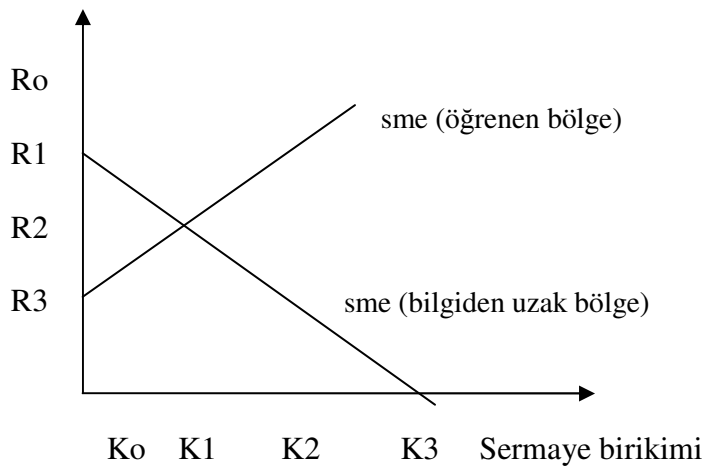
Şekil 12; bilgi düzeyinin sabit olduğu bölgeler ve bilgi düzeyini sürekli artırabilen (öğrenen) bölgelerde, sermayenin (bilginin) marjinal etkinliğinin (sme) aldığı değerleri göstermektedir. Bilgi düzeyi sabit olan ve artırılamayan bölgelerde, başlangıçta, sme, R_1 düzeyindedir. Sermaye miktarı ‘ K_0-K_3 ’ doğrultusunda artırılmaya devam ettiği halde, ilave sermaye biriminin üretim üzerinde etkisi, sme, giderek azalmakta, K_3 düzeyinde sıfır olmakta, daha sonra da negatif değerleri göstermektedir. Burada, üretim tekniklerinin gelişmemesi nedeniyle, artan sermayenin getirisinin mevcut bilgi düzeyi ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Bilgiden uzak bölge’de sermaye artmasına rağmen yeni yatırım ve üretim teknikleri ortaya çıkarılmadığından, üretim nitelikleri ve değeri artırılamamaktadır. Böylelikle, ilave her birim sermaye, bölge ekonomisine belirli bir

⁷² Bu konudaki bilgiler, ilgili firmaların internet sitelerinde görülmektedir.

aşamadan sonra negatif etkide bulunmaktadır⁷³. Başka bir ifade ile, artan her birim sermayenin bilgi ile birebir eşleşememesinden kaynaklanan bir açmaz söz konusu olmaktadır. Bu durumda, bilgiden uzak olma;

- Artan her birim sermaye birikiminin, giderek azalan verimli olmasına yol açmaktadır.
- Sermayenin marjinal etkinliğini (sme) bir noktada sifıra, daha sonra da negatif değerlere düşürmektedir. Bu durumda sermaye ne kadar artarsa artsın, bölgesel gelir düzeyi artırılmamaktadır.

Dönüşüm

Şekil: 12

Bilgi Birikiminin Sermaye Dönüşümüne Etkisi

Kaynak: LİPSEY ve diğ., 1990, s.770.

Öğrenen bölgeler (learning regions) için bu süreç farklı işleyecektir. Öğrenme; bilgiyi kullanabilme, bilgi üretme, yatırım fırsatlarını değerlendirebilme ya da bu fırsatları bilgi ile ortaya çıkarabilme yeteneğini göstermektedir. Bu nedenle, bu bölgelerin 'sme' eğrisi pozitif eğimli olmaktadır⁷⁴.

⁷³ Gerçek hayatta bu durumu açıklayan örnekler bulunmaktadır. Bir bölgede, başlangıçta veri bir bilgi ve teknoloji düzeyi ile üretim yapan bir işletme varken, zamanla, ilave sermayenin aynı tür üretime ayrılması sonucu, benzer işletmelerin sayısının artması ile, piyasa talebinin üzerinde üretim yapılması, toplam geliri azaltacaktır. Bilgi birikiminin yetersizliği nedeniyle üretimin geliştirilememesi ya da yeni alanlara girilememesi, buna neden olmaktadır.

⁷⁴ Günümüzde, iç ve dış piyasalarda yükselen bir taleple karşılaşan organik ürünler, bu konuya örnek verilebilir. Bilindiği gibi, organik tarımsal üretim, tamamen doğal girdilerle, gerçekleştirilmektedir. Organik üretim için gerekli doğal girdilere sahip olan bölgeler, ilaveten sadece "üretim" ve "pazarlama" bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda, bilgi birikimi, sermaye olarak değerlendirilirse, ilave her birim bilgi daha fazla bir üretim artışı ve daha fazla gelir sağlayacaktır.

Tarihsel gözlemler, yatırım fırsatlarındaki pozitif gelişmenin sürdürülebilir kalkınma kavramı için önemli olduğunu göstermektedir (LIPSEY, vd; 1990, s.770). Fırsatları değerlendirebilme ya da mevcut şartlar içerisinde kendisine fırsat ortamı oluşturabilme, bilgi ve yeniliklerle mümkün olmaktadır. Bu durumda bölgelerin; bilgi üretebilen, bilgiyi kullanabilen aktörlere ihtiyacı bulunmaktadır. İşgücüne yönelik mesleki ve formel eğitim, yaparak öğrenme ve çalışarak gelişme süreçleri, bireylere ve girişimcilere bu yeteneği kazandırabilecektir.

553. Devletin Sosyal Yardımları

Düşük gelirli ya da işsiz kesime yönelik transferler kamu harcamaları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal yardım adı altında yapılan bu faaliyetler hükümetlerin temel görevleri arasında gelmektedir. Türkiye’de devletin bu başlık altında yürüttüğü çalışmalar, burada iki açıdan incelenmektedir.

5530. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonuna Dayalı Faaliyetler

1986 yılında 3294 sayılı Kanun ile kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesi ve yoksul kesimlerin desteklenmesine yönelik sosyal politikaların uygulanması, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi ve sosyal barışın korunması amaçlı çalışmaları yürütmektedir. Her il merkezinde Vali, ilçe merkezlerinde de Kaymakam başkanlığında yürütülen Vakıf çalışmaları, Ankara’da bulunan Fon Merkezi tarafından koordine edilmekte iken 01.12.2004 tarih ve 5263 Sayılı Kanun Yasayla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü kurularak, bu tarihten itibaren farklı bir yapılanmaya gidilmiştir. Fonun 3294 sayılı Kanuna göre amacı:

- Fakr-u zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile her ne suretle olursa olsun Türkiye’ye kabul edilmiş veya gelmiş kişilere yardım etmek,
 - Sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak ve
 - Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek,
- olarak belirtilmektedir.

Tablo: 28

SYD Fon'unun 2003 ve 2004 yılı Faaliyetleri

HARCAMA KALEMLERİ	2003	2004	Toplam
Periyodik Yardımlar	108.964	158.617	267.581
Sağlık Destek Programları	252.419	516.287	768.706
Eğitim Destek Programları	218.233	476.866	695.099
Proje Destekleri	10.319	111.770	122.089
<i>Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi</i>	9.254	87.709	96.963
<i>Gelir Getirici ve İstihdam Artırıcı</i>	1.065	24.061	25.126
Çeşitli Sosyal Yardımlar	46.135	62.625	108.760
Yatırım Harcamaları	4.072	1.089	5.161
Kurumsal Gelişim	5.845	10.278	16.123
Diğer Giderler	7.139	26.194	33.333
TOPLAM	653.126	1.363.726	2.016.852

Kaynak: www.sydtf.gov.tr (2005)

Tablo 28 verileri SYDV'nin 2003 ve 2004 yılı giderlerine göstermektedir. Aynı dönemde, kamu sabit sermaye harcamaları 2003 yılında 17.308, 2004 yılında da 17.615 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir (DPT, 2005) Buna göre, SYDV'nin iki yıl içerisinde toplam kamu sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık %5'i kadar bir kaynak kullandığı görülmektedir. Bu rakamlar, fon kaynaklarının rakamsal büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Diğer yandan, bölgesel politikalar, fon amaçları ile de çakışmaktadır. Fon kaynaklarının bölgesel politikaların yönlendirmesi doğrultusunda kullanılması, fonun amaçlarına uygun bir girişim olacağı gibi, bölgesel politikalar açısından da önemli bir finans kaynağı olacaktır.

5531. Sosyal Riski Azaltma Projesi

Sosyal riski azaltma projesi (SRAP), Türkiye'nin Dünya Bankası kaynaklarından temin ettiği kredi ile gerçekleştirdiği bir sosyal yardım projesidir. Gerektiğinde, hükümetlerin uluslar arası kuruluş ve fonlardan sosyal yardım amaçlı önemli bir miktarda kaynak temin edebileceğini göstermesi bakımından, örnek olarak burada yer almaktadır. T.C. Hükümeti ile Dünya Bankası arasında 14 Eylül 2001 tarihinde imzalanan ve 28 Kasım 2001 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren, Sosyal Riski Azaltma Projesi İkraz Anlaşmasıyla, Türkiye'de kısa ve uzun dönemde yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Türkiye’de uygulanmakta olan yapısal reform programını desteklemek amacıyla, sosyal yardım sisteminin güçlendirilmesi ve reform programının sosyal etkilerinin azaltılması için, IMF ve Dünya Bankasından sağlanan ek finansman kapsamında 500 Milyon ABD\$, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nun kullanımına ayrılmıştır. SRAP; 4 yıl süreli 2 temel bölümden oluşmaktadır.

- Yaşanan ekonomik krizin yoksul nüfus üzerindeki etkilerini azaltmak, (Hızlı Yardım Bölümü -100 milyon ABD Doları)
- Orta ve uzun vadede sosyal riski azaltma ve önlemeye yönelik programları takviye etmek (Yatırım Bölümü - 400 milyon ABD Doları)

SRAP, hem en yoksulları hedef alan bir güvenlik ağı oluşturmayı hem de yoksulluktan kurtulabilmeleri için sosyal yardım sistemi kurmayı amaçlamaktadır. Proje birbiriyle bağlantılı dört temel Bileşenden oluşmaktadır;

- Hızlı Yardım Bileşeni:Yaşanan ekonomik krizin düşük gelirli muhtaç nüfus üzerindeki etkisini azaltma (sosyal riskin hafifletilmesi),
- Kurumsal Gelişim Bileşeni: Yoksullara hizmet ve sosyal yardım sağlayan devlet kurumlarının kapasitesini artırma (sosyal risk yönetimi),
- Şartlı Nakit Transferi Bileşeni: Temel sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi için nüfusun en yoksul %6’lık bölümüne yönelik bir sosyal yardım sistemi kurma (şartlı nakit transferi),
- Yerel Girişimler Bileşeni: Yoksulların gelir elde etme ve istihdam fırsatlarını artırma (sosyal riskin önlenmesi).

Yukarıda belirtilen çerçevede SRAP; SYDV organlarınca yerine getirilmektedir. SRAP’ın etkileri konusunda bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, projenin amaçlarının geri bölgelere/yoksul kesime yönelik olarak tasarlanmış olması, bölgesel gelişmeye katkıda bulunma fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Bu başlıklar altında ayrılan kaynakların, bölgesel politikalarla uyumlu biçimde kullanılması hem amaca uygun hem de ilave getiriler sağlaması yönüyle iki taraflı olumlu etki doğurabilecektir.

554. AB Fonları

İDBG anlayışı, beşeri sermayenin niteliklerinin artırılması ve atıl üretim faktörlerinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle;

- ülkenin en geri bölgelerine uygulanabilir özelliği bulunmaktadır,
- istihdam artırıcı etkisi vardır,
- işgücünün çalışarak öğrenme sürecine girmesini sağlamaktadır,
- modelin çevre koruma yönü bulunmaktadır,
- sosyal ve refah devleti uygulamaları ile örtüşmektedir,
- tarımsal üretimi büyük ölçüde planlama altına almaktadır.

Bu doğrultuda, AB fonlarında, İDBG anlayışını destekleyen mekanizmalar bulunmaktadır. AB fonlarının bölgesel amaçlı kullanılmasının genel çerçevesi 2. bölümde ele alınmıştır. AB Bölgesel Politikalarının kullandığı fonlar üzerinde genel bir değerlendirme yapılması durumunda⁷⁵;

Hedef 1: Geri Bölgelerin Kalkındırılması ve Yapısal Uyumu başlığı altında; Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Sosyal Fonu (ESF), Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (EAGGF) ve Yönlendirme Bölümü ile Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı (FIFG) fon kaynakları yardım sağlamaktadır.

Hedef 2 : Yapısal Sorunlar Yaşayan Bölgelerin Ekonomik ve Sosyal Dönüşümünün Desteklenmesi çerçevesinde ERDF ve ESF fon kaynakları aşağıdaki konularda yardım sağlamaktadır:

- Kırsal kesimde: Düşük nüfus veya tarım sektöründe yüksek iş gücünün istihdamı; işsizlik veya yüksek oranda kırsal kesimden göç eğilimi,
- Şehirlerde: Yüksek düzeyde uzun süreli bir işsizlik oranı; yüksek düzeyde bir fakirlik; çevre sorunları; suçluluk oranının yüksekliği; düşük düzeyde eğitim. (Bu beş kriterden birinin varlığı, bu amaç için tahsis edilen fonlardan yararlanmak için yeterli görülmektedir.)
- Balıkçılığa dayalı bölgeler: Balıkçılık sektöründe önemli bir istihdam oranı; bu sektördeki istihdam oranında düşüş.

⁷⁵ DPT (2005): Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları, isimli yayın AB'nce Türkiye NUTS bölgelerinin bölgesel ve kırsal kalkınma amaçlı hangi politika ve projelerine katkı sağlayacağını ayrıntılı olarak belirtmektedir.

Hedef 3: Eğitim, Mesleki Eğitim ve İstihdam Politika ve Sistemlerinin Desteklenmesi çerçevesinde, her bölgenin kendi özellikleri doğrultusunda, ulusal düzeyde hazırlanacak insan kaynaklarını geliştirme önlemleri konularında hazırlanacak projeler;

- İşsizliği azaltmak, aktif istihdam politikası geliştirmeye yönelik projeler,
- Sosyal dışlanma tehdidi altında bulunan kişilerin istihdam piyasasına girişlerini iyileştirmeye yönelik projeler,
- Eğitim programları ile (yaşam boyu eğitim dahil) istihdam fırsatlarının artırılması,
- Ekonomik ve sosyal değişimlerin önceden belirlenerek gerekli uyum hazırlıklarının gerçekleştirilebilmesi amacıyla önlemler geliştirmeye yönelik projeler,
- Kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ilişkin projeler;

fon kaynaklarından desteklenmektedir. Çalışmanın 4. bölümünde yer alan AB ile ilgili verilere göre, yapısal fonların yaklaşık % 94'ü Geri kalmış Topluluk Bölgelerinin geliştirilmesi, yapısal sorunlar yaşayan bölgelerin ekonomik ve sosyal dönüşümünün desteklenmesi ve eğitim, mesleki eğitim ve istihdam politikası ile sistemlerinin geliştirilmesi konularında kullanılmaktadır.

Bu açıklamalar çerçevesinde, İDBG anlayışı doğrultusunda önerilen bölgesel politikalara sermaye kaynağı olması yönüyle AB bölgesel fonlarının tamamından yararlanmak mümkündür. Bu durum, önerilen modelin AB bölgesel anlayışı ile uyumlu olduğunu da ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de uzun dönemden beri ciddi ölçekte bölgesel dengesizlikler görüldüğü ve uygulanan politikalarla bu dengesizliklerin giderilemediği, bilinmektedir. Türkiye’nin; bir yandan AB üyeliğine doğru yol alması, diğer yandan, bölgeler arası farklılıktan doğan iç sorunlarının giderek katlanılmaz düzeye gelmesi nedeniyle, acilen tutarlı politikalar belirleyerek uygulamaya geçirmesi gerekmektedir.

Bölgesel politikalar konusunda yapılan ampirik çalışmaların sonuçları, ilgili dönem ve baz alınan varsayımlara göre değişebilmekte, tek bir teoriyi doğrulamamaktadır. Bu nedenle, çalışmada farklı anlayışların birbirlerini tamamlayan noktalarının bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, gelişmekte olan ekonomilerde sermaye yetersizliğine karşı çözümler arayan İçsel ve Dengesiz Büyüme Modelleri bölgesel bazda birlikte ele alınarak Türkiye için, İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme Modeli adı altında tasarlanmaya çalışılmıştır.

1970’li ve 80’li yıllarda sermaye birikiminin sürdürülebilir büyümeyi ve ülkelerarası gelir farklılıklarını açıklamada yetersiz kalması üzerine, Neoklasik büyüme anlayışı etkisini yitirmiştir. Küreselleşme sürecinin de başladığı yeni dönemde, “İçsel Büyüme” odaklı yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu teorileri savunanlar, birbirinden farklı konuları ön plana çıkararak, büyümenin uzun dönemde içsel dinamiklerle belirleneceği ve kişi başına büyümenin teknolojik ilerlemeye bağlı olduğunu, fakat bu yöndeki gelişmelerin kendi dinamikleri içerisinde bırakılmaksızın, ülkelerin bilinçli çaba ve politika üretmeleri ile gerçekleşeceğine vurgu yapmaktadırlar.

İçsel büyüme modellerinde (İBM) sermaye birikim güdüsü sonsuza kadar sürebilir ve sermaye başına düşen gelirden artış meydana gelebilir. Burada fiziksel sermaye ile insan ve bilgiye yatırım yapılması büyümeyi artıracaktır. Fiziksel sermayeye yapılan her yeni yatırım, üretimin artmasına neden olduğu gibi, insan sermayesinin de artışını sağlamaktadır. İşgücünün daha fazla sermaye ile çalışması, bilgi ve becerilerini

artıracaktır. Böylelikle, fiziksel ve insan sermayesinin artması, azalan verimlerin ortaya çıkmasını engellemekte, büyüme devamlı olmaktadır.

İBM'e göre iktisadi yaşam sürekli olarak tam rekabet koşulları içinde bulunamamaktadır. Yeniliğin oluşabilmesi için monopolistik piyasalar gerekmede, monopol kârı firmaları daha fazla yenilik yapmaya yöneltmektedir.

İBM çerçevesinde kullanılan AK modeli, Neoklasik üretim fonksiyonundan yeniden üretilmeyen (işgücü, toprak) faktörlerin çıkarılması ve insan sermayesini de içerecek şekilde, geniş sermaye tanımının üretim fonksiyonuna ilave edilmesiyle ortaya çıkmıştır. AK modelinde ekonomide büyüme oranı, yatırım oranının artan bir fonksiyonu varsayılmakta; büyüme sürecinin tıkanmayacağı, diğer bir ifade ile mutlak yakınsamanın ortadan kalkacağı ortaya konulabilmektedir. Her ekonomi, başlangıç noktası ne olursa olsun, aynı kişi başına oranlı büyüyebilecektir. Sermayenin azalan verimlere tabi olmaması buna neden olmaktadır.

İBM'de; "Bilgi ve Ar-Ge", "İnsan sermayesi" ve "Devlet müdahalesi" kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Eğitim, sağlık ve teknoloji politikalarının içsel büyümenin temel belirleyicileri olduğu, doğrudan olmamakla birlikte, ülkelerin sahip olduğu bölgesel, dinsel ve kültürel faktörlerin de içsel büyümenin temel unsurları arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Eğitim, sağlık ve teknolojik alt yapı yatırımlarına yapılan harcamalar insan sermayesini ortaya çıkarmakta, bu da ar-ge faaliyetlerine yol açmaktadır. Ayrıca, ülkelerin kendine has özellikleri (coğrafi konum, dini inanış, kültürel yapı) bilinçli ya da tesadüfi olarak ar-ge faaliyetlerinde yeni buluşlara yol açmaktadır. Ar-ge sonucu yeni mamuller bulunmakta, daha etkin üretim yöntemleri geliştirilmekte, Schumpeterian yenilikler ortaya çıkmakta ve sonuçta ta büyüme gerçekleşmektedir.

Bilgi; Romer modelinde sermaye malı olarak ele alınmaktadır. Bilgi üretiminin dışsal taşma (yayıma) özelliği nedeniyle diğer firmalar da bundan yararlanacaktır. Bir firmanın üretimi o firmanın bilgi düzeyinin ve ekonomideki "bilgi stoku"nun fonksiyonudur. Bilgi stoku üretimde dışsallık yaratır. Bilgi stokunda bir artış, çıktı düzeyini ve çıktının artış oranını sürekli artırır. Bilgi birikimi, ar-ge faaliyetleri sonucunda buluş ve yeniliklerle

gerçekleşmektedir. Ar-ge faaliyetlerindeki dışsallıklar da artan getirilere yol açarak yaratıcı fikirlerle ekonomileri sürekli ileriye doğru itecektir.

Barro modelinde, kamu sektörünün sağladığı mal ve hizmetlerin, özel sektörün üretim faktörlerinden biri olduğu varsayılmakta ve ekonomik büyüme genel olarak yatırımların hacmine bağlanmaktadır. Hükümetler ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için hem yatırım yapacak, hem de yatırımların artırılması için özel sektörü vergi teşvikleri, subvansiyon gibi araçlarla destekleyecektir. Kamu sektöründe yapılan altyapı yatırımlarının özel sektörün sermaye verimliliğini artıracığı, kamu harcamalarının da vergilerle finanse edilebileceği, ileri sürülmektedir.

Lucas modelinde İnsan sermayesi, eğitilmiş ve beceri kazandırılmış işgücü olarak ifade edilmektedir. Bu model ülkeler arası gelir farklılıklarını açıklayabilmek amacı ile geliştirilmiştir. Eğitim yatırımları ile insan sermayesinin verimliliğinin artırabileceği ve uzun dönemde kişi başına gelir ve büyüme oranlarını etkileyebileceği açıklanmaktadır. Böylelikle sermaye kavramına insan sermayesi de eklenerek toplam üretim içindeki payı yükseltilmiştir. İnsan sermayesinin artışı sadece eğitim ile değil, yaparak öğrenme yoluyla, çalışma sürecinde kendiliğinden de oluşabileceği değerlendirilmektedir.

Dengesiz büyüme anlayışı, ekonomide sektörler ve bölgeler arasındaki ilişkilerin ekonomik büyümeyi sağlayacak biçimde ayarlanması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Büyüme ve gelişmeyi ortaya koyan şartların kendiliğinden değil, yapılan aktif müdahalelerle ortaya çıkabileceği savunulmaktadır. Geri kalmış ekonomilerde, sermaye kıtlığının temel sorun olduğundan hareketle, büyüme ve gelişme yolları aranmaktadır. Bu teorilere göre, yetersiz olan sermayenin sektörler ya da bölgeler arasında dengeli dağılımı küçük ölçekli, birbirlerinden bağımsız işletmelerin ortaya çıkmasına ve düşük verime neden olmaktadır. Bir ekonomi büyüme için gereken sermaye kaynaklarından yoksun ise, eldeki mevcut sermaye kaynakları ileri ve geri bağlantı katsayı yüksek, ithalat ile karşılanan stratejik malları içeride üretebilen firmalara tahsis edilmeli ve kullanılmalıdır. Hükümet, bu tür firma ve sektörleri tespit ederek, planlama ve teşvik, sistemi ile desteklemelidir. Dengesiz büyüme çerçevesinde çeşitli teoriler bulunmaktadır.

Hirschman'a göre ekonomideki kaynak miktarları baskılar ve dürtüler yoluyla artırabilir. Dengesiz durumlar, kendini tamamlayıcı olan alanlarda yatırımları teşvik eder. Buna göre, ekonominin stratejik büyüme noktaları seçilerek geliştirilmeli, büyümenin bu noktalardan diğerlerine bir firmadan diğerine bir sıçrama bir itiş şeklinde intikali de piyasa ekonomisinin işleyişine bırakılmalıdır.

Perroux, teorisinde “hakim-lider sektör” kavramını öne çıkarmaktadır. Perroux'nun “Büyüme kutupları” kavramı, bir sektör ve bir sektör içerisinde faaliyet gösteren bir grup firmayı da ifade etmektedir. Belirli firma ve sektörlerin çevreleri ile etkileşim sürecinde ortaya gelişme dinamiği çıkaracağı varsayılmakta, bunun nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Sürükleyici sektörün (ya da firmanın) faaliyette bulunduğu alan cazibe merkezi olarak nitelendirilmektedir.

Streeten'e göre, bir ekonomide büyümenin gerçekleştirilebilmesi için; *bölünmezlikler* ve *ölçek getirileri* gibi nicel faktörlerle, *yatırım teşvikleri*, *piyasanın dinamik yapısı* ve *yeni buluşlar için uygun ortam* gibi nitel faktörler gerekmektedir. Bu çerçevede piyasaların yönlendiriciliği altında, birbirleri ile bağlantılı sektörlerin desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Scitovsky'ye göre, herhangi bir sektör süregelen yatırımlarla genişledikçe, dışsallıklar nedeniyle diğerleri de bundan istifade ederler. Böylelikle, her bir sektördeki üretim artışı Milli Gelir (MG) düzeyinin de artmasına yol açar. Bu mekanizmanın ortaya çıkabilmesi için her firmanın kararlarının diğerleri tarafından bilinmesini sağlayacak bir “haberleşme düzeni” ile ortak hareketler demetinin uyumlaştırılması gerekmektedir. Piyasa ekonomisinde bu haberleşme düzeni piyasa fiyatı ile sağlanmaktadır. Ancak fiyatlar; gelecek düzeyden çok, şimdiki durumu yansıtmaktadır. Dolayısı ile geleceğe ait hareketlerin merkezi bir planlama ile belirlenmesi gerekmektedir. Bu fonksiyonun da Hükümet tarafından ifa edilmesi beklenmektedir.

Kalkınma hareketlerinin belirli sektörlerle ya da bölgelere dayalı ortaya çıkması dengesizliğin “motor karakter” özelliğini ortaya koymaktadır. Ekonomi içinde *sürükleyici* bir birim (lokomotif endüstri) etrafında, ileri-geri bağlantılar yoluyla

birbirleriyle sıkı etkileşim içindeki endüstriler topluluğunun ortaya çıkardığı dinamik gelişme alanı *sektörel büyüme kutbu* olarak tanımlanmaktadır. Ekonomide sürükleyici endüstrilerin/sektörlerin belirlenebilmesi için ileri ve geri bağlantı katsayılarının bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre, toplam bağlantı katsayısı en yüksek olan sektörler belirlenerek bunların desteklenmesi gerekmektedir. Bunun için de Girdi-Çıktı (G-Ç) modeli kullanılmaktadır. G-Ç modeli, ekonomideki tüm faaliyetlerin sektörlere ayrılabilceği varsayımına dayanmaktadır. Ekonomideki sektörel veriler, G-Ç tablosu içerisinde toplanır. Burada amaç, sektörler arası ilişkilerin incelenerek karşılıklı bağınlaşmanın niceliğini ortaya koymaktır. G-Ç tablolarına ait verileri, ülkelerin merkezi istatistik kurumları oluşturmaktadır.

Sürükleyici birim anlayışı, bir ülkedeki tüm yerleşme merkezlerinin karşılıklı ilişki içinde oldukları varsayımını temel almaktadır. Sürükleyici birim, bir merkezle onu çevreleyen etki alanından meydana gelmektedir. Bir ekonomi, önem dereceleri birbirinden farklı, çok sayıda ekonomik gelişme merkezlerine sahip olabilmektedir.

Yeni Sanayi Odakları (YSO) anlayışı; sanayi bölgeleri, esnek üretim sistemi, sosyal düzenleme, yerel dinamikler gibi kavramlara dayanmakta, üretim miktarı ve niteliğini kolaylıkla değiştirebilme yeteneğini ifade etmektedir. YSO'nun başarısında, içsel faktörlerin etkisi ile elde edilen üç özelliği ön plana çıkmaktadır: yerel düzeyde gerçekleşen üretimin uluslar arası piyasalarda rekabet edebilmesi, buluşçuluk/yenilikçilik kapasitesi ve yerel içsel değerlerin dinamik etkisi. Türkiye'de YSO kavramı, Gaziantep, Denizli, Çorum, Kayseri gibi illerin, özellikle 1980 sonrası dönemde sağladığı ekonomik başarıyı açıklamada kullanılmaktadır.

Yeni Ekonomik Coğrafya (YEC) anlayışı, “kutuplaşma” ve “neoklasik bölgesel modellerin” bir sentezi durumundadır. Rekabetçi bir ortamda, ekonomik faaliyetlerin bir bölgede yığılması ve bölgeler arası yayılmasının altında yatan nedenleri açıklamaya çalışmaktadır. Teknoloji ve bilgi yoğun endüstriler, ölçek ekonomilerinin bir gereği olarak, nüfus yoğunluğunun arttığı, girdilerin kolaylıkla temin edilebildiği (nakliye maliyetinin minimum olduğu) ve nihai malların pazarlanabildiği merkezi seçmektedir. Ancak, endüstrilerin istihdam ettiği işgücünün tarımsal ürünlere de talebi bulunmaktadır.

Böylelikle merkez, ürünlerine karşı talep ortaya koyarak tarımsal çevreye olumlu etkide bulunmaktadır.

Kurumsal görüş, YEC anlayışının farklı bir yorumu olarak bilinmektedir. Bölgelerin kendi iç dinamikleri ile gelişmelerinin yolları aranmakta, “öğrenmeyi öğrenmelerinin” üzerinde durulmaktadır. Firmalar yerine bölgenin ekonomik, kurumsal ve sosyal bazda girişimci niteliğine kavuşması için, bölgenin iç zenginliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu durumda bölgelerin arz yönü, nitelik kazanma amaçlı eğitim, yenilik, iletişim imkanları ve kurumsal yapılar gelişmenin merkezine yerleştirilmektedir.

Türkiye’de bölgesel gelişmişlik göstergeleri, sorunun boyutunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de bölgesel bazda; bireysel gelir dağılımı, birimler arası gelişmişlik, nüfus yoğunluğu ve işgücünün istihdam edilme oranı açısından önemli boyutlarda dengesizlik bulunmaktadır. Bu dengesizlik ülkenin değişik bölgeleri arasında olduğu gibi, aynı bölge içerisindeki alt birimlerde de belirgindir. En gelişmiş ilçeler arasında güney bölgesinden bir birim (Gaziantep Merkez ilçe) bulunabildiği gibi, en gelişmiş bölgeler olan Marmara ve Ege’de bazı ilçeler de oldukça geri kalmıştır. Buna göre, Türkiye’nin herhangi bir bölgesine tümüyle gelişmiş ya da geri kalmış denilememekte, gelişmiş/gelişmemiş ilçe merkezlerinden söz edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, bölgesel gelişme politikalarının tüm ülke genelinde uygulanması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

1960 sonrası planlı döneme geçilmesi ile birlikte, Türkiye’de bölgesel dengesizliği gidermek amacıyla, değişik politikaların uygulandığı görülmektedir. Bu amaçla en yaygın ve uzun süreli olanı Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) politikasıdır. İl’ler gelişmişlik sıralamasına tabi tutularak öncelikle desteklenmesi gerekenler KÖY adı altında gruplandırılmış ve birtakım kamu teşvikleri ile desteklenmiştir. KÖY kapsamındaki illerin sayısının siyasi kaygılarla sürekli artırıldığı, ve homojen bir küme özelliğinden uzaklaştırıldığı görülmektedir. KÖY uygulamasının bir yandan sanayi teşvik politikası olarak görülmesi, diğer yandan da kamu teşviklerinin işletmelerin çalıştırdığı işçi sayısına göre belirlenmesi teknoloji-yoğun ve emek-yoğun kavramlarının birbirlerine karışmasına yol açmıştır. Ayrıca, teşvik uygulamalarının belirli sektörler yerine tüm sektörlere açık olması sürükleyici sektörler eliyle gelişme dinamiği oluşturulmasının önünü tıkamıştır. Bu

açıklamalar çerçevesinde Türkiye’de uygulanan KÖY politikalarının beklenen düzeyde başarılı sonuçlar ortaya koyamadığı sonucuna varılmaktadır.

Bölgesel gelişme konusunda diğer bir politika, Bölgesel Planlamaya Dayalı Gelişme Projeleri olarak adlandırılmaktadır. Havza kriteri çerçevesinde belirlenen bazı bölgelerde (GAP, DOKAP, Çukurova gibi) temel altyapı yatırımlarının kamu tarafından yapılması ile bölgesel gelişme dinamiği oluşturulmasını amaçlanmıştır. Bu politikalar, uzun dönemli oluşları ve iç sermaye yetersizliği nedeniyle dış destekli olarak yürütülmeye çalışılmaktadır. Bunlardan GAP projesinin bölgeye ve tüm ekonomiye olumlu katkı sağladığı kabul edilmektedir.

Kırsal kalkınma projeleri ve sınır ticareti kapsamında uygulanan politikalar daha çok küçük birimleri hedef almaktadır. Burada Türkiye’de mevcut politik yapının olumsuzlukları görülebilmektedir. Kırsal kalkınma projeleri kapsamında bölge ekonomisinin değil de hükümetlerin siyasi tercihlerine göre bir takım yatırımlara girildiği, sınır ticaretinde de çıkar ilişkilerinin belirginleştiği anlaşılmaktadır. Bu iki uygulama, bölgesel gelişme konusunda başarı ortaya koymak yerine, genel ekonomi açısından birtakım olumsuzluklara yol açmıştır.

Türkiye’de yaşanan bölgesel dengesizliklerin geçen zaman içerisinde giderilememesinin nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

a- Siyasi yapının istikrarsızlığı nedeniyle Türkiye’de göreve gelen hükümetler çoğu zaman seçim dönemlerini tamamlayamadan görevden ayrılmışlardır. Bu durumda hükümetler, kendi politikalarını tamamıyla ortaya koymak yerine, kısa sürede seçim kaygısı altında populist politikalara yönelmektedirler.

b- Türkiye’de uygulanan kamu teşvik sisteminin kalkınmada geri kalmış bölge istihdam oranlarına beklenen katkıyı sağlamadığı görülmektedir. Kamu teşviklerine rağmen girişimcilerin geri bölgeleri yeterince tercih etmediği, işletmelerin gelişmiş bölgelerde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, salt kamu teşviklerinin geri kalmış bölgelerin gelişmesine katkıda bulunamayacağı sonucuna varılmaktadır.

c- Türkiye ekonomisi özellikle son yirmibeş yıl içerisinde ciddi boyutlarda krizlere maruz kalmıştır. Bu krizler nedeniyle, yüksek kamu borçlanma gereği, reel faiz oranlarının yüksek seyretmesine yol açmış; sonuçta sıcak paradan elde edilen kazançlar, üretimden elde edilenden çok daha yüksek gerçekleşmiştir. Bu durum, reel sektörün yeterince gelişmemesine yol açmış, bölgesel gelişmeyi de olumsuz etkilemiştir.

d- Uluslar arası boyutta Petrol kaynaklı krizlerle, finans piyasalarında yaşanan dalgalanmalar, içeride döviz kurlarının aşırı yükselmelerine yol açarak milli paranın (TL'nin) devalüe edilmesine yol açmış; sonuçta, iç üretim büyük ölçüde zarar görmüştür.

e- Yolsuzluk boyutlarının büyüklüğü bölgesel politikaların sonuçlarını olumsuz olarak etkilemiştir. Türkiye'de ihtiyaç dışı kamu yatırımlarına yüksek borçlanma faizleri ile girilmiş, normal yatırımlar da, olması gereken maliyetlerin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Yolsuzluk idari boyutlu olarak ta yaşanmış, yanlış tercihler, kamu görevlilerinin liyakat yerine yandaşlık esasına göre seçilmesi, kamu görevlilerinin ülke genelinde dengeli dağılımının gerçekleştirilememesi, politikaların verimsiz ve etkisiz kalmasına yol açmıştır.

f- Türkiye'de uygulanan istatistik sisteminin gerçekleri yansıtamaması, verilerin doğruluk derecelerinin test edilememesi, kayıtdışı ekonominin boyutlarının büyüklüğü, politikaların dayandığı varsayımların gerçeklere uygun olmamasına yol açarak, başarısızlığı artırmıştır.

g- İthal makine ve ekipman esasına dayalı iç üretimin desteklenmesi gibi bazı politikalar, ithal girdi fiyatlarının yüksekliği ve dışa bağımlılık nedeniyle Yoksullaştıran büyüme kapsamında kalmıştır.

h- Bölgesel politikaların tabi olduğu bölge kriterinin tutarsızlığı, geri kaldığı kabul edilen il kümesinin homojen olmaması, bölgesel politikaları uygulayacak kamu biriminin tam olarak belirlenmemesi, tarım sektörünün ihmal edilerek sanayi ağırlıklı uygulamalara yer verilmesi, politikalara yönelik dışsallık analizinin yapılmaması, kamu teşviklerinin optimal kullanılmaması, başarısızlığın ortaya çıkmasına yol açan diğer etkenler olarak değerlendirilmektedir.

İçinde bulunulan süreç içerisinde Türkiye’de bölgesel gelişme anlayışının, AB sistemine uyumlaştırılması gerekmektedir. Mevcut durumda, Türkiye’nin en gelişmiş bölgelerinin AB’nin (2004 yılına kadar genişleme öncesi 15 üye baz alındığında) en geri bölgeleri ile neredeyse aynı ekonomik gelişmişlik düzeyinde bulunduğu görülmektedir. Bu olumsuz görünüm AB ile Türkiye arasında üyelik sürecinde hazırlanan resmi belgelerde de yer almıştır.

AB’nin bölgesel politikalar konusundaki temel anlayışı, birlik normlarına uyumlu yöntemlerle –liberal/çoğulcu demokratik sistem ve piyasa ekonomisi içerisinde- birlik hedeflerine ulaşılmasıdır. Bu amaçla, üye ülkelerde bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek ve bölgelerin refah düzeylerini geliştirmek yolunda çeşitli politikalar, kurumlar ve finansal kaynaklar öngörülmektedir. AB bölgesel politikalarında, geri kaldığı kabul edilen bölgeler/birimler, belirlenen hedeflere ulaşılması için genellikle nakit ya da nakit yerine geçer fonlarla desteklenmektedir. Merkezi hükümetin ya da yerel idarelerin alt yapı yatırımları dışında, yetki verilen kurumlar –kalkınma ajansları- aracılığı ile girişimcilere destek sağlanmaktadır. AB bütçesinin yaklaşık üçte ikisinin bölgesel politikalara ayrılmış olması, verilen önemin bir göstergesidir. Ödenekler kullanılırken, izleme ve kontrol sisteminin tavizsiz uygulanmaya çalışılması ve ödeneklerin belirli periyotlar halinde serbest bırakılması, yolsuzlukları önleme yolunda geliştirilen bazı idari önlemlerdir.

Günümüz dünyasında yaşanan gelişmeler, farklı ülkelerin/grupların birbirleri ile daha yakın işbirliği içinde olmalarını zorlayarak bağımlılıklarının derecesini artırmaktadır. Bu durum ekonomik alana da yansımaktadır. Küreselleşme ile, bir yandan milli sınırlar önemini yitirirken, diğer yandan da global boyutta üretimde bulunan firmaların üretim ve pazarlama hakimiyetleri gündeme gelmektedir. Bu doğrultuda perakende piyasalarında mega marketler açılmıştır. Küreselleşme ile paralel olarak postmodernist anlayış ta sınır aşan nitelikte tüketici tercihlerini ortaya koymaktadır. Postmodern tüketim eğilimi, esnek üretim kavramını ortaya koyarak, ürün çeşitliliğine yol açmaktadır. Bu durumda, standart üretim kalıpları önemini yitirirken, küçük birimlerin pazara sunduğu; sayıca çok, fizyolojik olarak aynı, ancak, insan psikolojisi açısından farklı değerlendirilebilen düşük miktarlı üretimin de önü açılmıştır. Bu arada İnternet ekonomisinin gün geçtikçe büyümesi, küçük birimlerin minimum maliyet ile kendilerini ve ürünlerini tanıtmalarına yol açarken, global boyutta pazar bulmalarını da kolaylaştırmaktadır. Böylelikle, küçük

değerlerin üretimlerini büyük firmaların dikkatine çekerek sermaye yetersizliğine pratik bir çözüm ortaya koymakta, geri kalmış bölgeler için önemli avantajlar sunmaktadır.

Büyüme teorilerindeki gelişim sürecine bağlı olarak bölgesel büyüme modelleri de yeni anlayışlara göre biçimlenmektedir. Çağdaş bölgesel modellerde ekonominin yanında; bölgelerin içsel özellikleri, bölgesel taşmalar ve dışsallıklar, bilgi ve yenilik üretme yeteneği, yığılma ve kümelenme ile ortaya çıkan uzmanlaşma gibi kavramlar üzerinde de durulmaktadır.

İBM ile birlikte, büyüme ve gelişme sürecinde fiziksel olmayan faktörler öne çıkmaktadır. Firma, endüstri ve bölgesel bazda kapasitenin geliştirilmesinin üzerinde durulmaktadır. Böylece, yenilikler ve taşmaların etkisi ile sermaye birikiminin artırılması amaçlanmıştır. Sosyal, kültürel, ekonomik ve doğal sermaye oluşumunda yerel ve bölgesel çevrenin destekleyici rolü ön plana çıkarılmaktadır. Bölgesel politikalarda nicelik yanında niteliğe de önem verilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda bölgesel gelişme için; yerel/bölgesel üretim sistemlerinin yapısı, bölgesel bilgi düzeyi, insan sermayesinin görünümü, firmaların idari ve teknolojik açıdan durumu, kamu ve özel kurumların destekleyici rolleri, firma, kent ve bölgenin yenilik ağlarına entegrasyonu, yerel/bölgesel dışsallık ve taşmalardan yararlanabilme yeteneği ve yerel girişimcilik gibi, kavramlar önem kazanmıştır.

İçsel büyüme anlayışına göre kişi başına gelir düzeyi, her ülke ya da bölgeye özel içsel koşullardan etkilendiğinden, ülke ya da bölgeler zaman içerisinde kendiliğinden bir yakınsama süreci içerisine girememektedir. Buna göre, her ülke içerisinde farklı bölgelerde gelişme dinamiği oluşturabilmek için, ülke ve bölgelerin kendi içsel özelliklerini göz önüne alan ve buna göre politika ortaya koyarak destekleyen bir mekanizmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Burada, devletin pasif ya da dolaylı rolünün yerine, aktif ve bilinçli bölgesel politika aktörü olması gerektiği savunulmaktadır.

Dengesiz büyüme modellerine göre, gelişmekte olan ekonomilerde tüm sektör ve bölgeler aynı anda yeterli sermaye donanımına kavuşturulamamaktadır. Bundan hareketle, aralarından en uygun olanının belirlenerek mevcut sermaye stokunun bu sektör ve bölgelere tahsis edilmesi ve bunlardan elde edilen gelişmenin taşma ve dışsallıklar ile diğer

sektör ve bölgelere yayılması varsayılmaktadır. Hükümet tarafından planlanan politikalarla desteklenen sektör ve bölgelerin, nihai aşamada bağlantılı olduğu diğer sektör ve bölgeleri de gelişme dinamiği içine sokacağı beklenmektedir. Bu temel çıkış noktasında dengesiz bölgesel modellerde; bölgelerin/sektörlerin içsel dinamikleri, yığılma, kümelenme, uzmanlaşma, yenilik kapasitesi, kamu müdahalesi, dışsalıklar ve taşmaların önemi üzerinde durulmaktadır.

İçsel ve Dengesiz Bölgesel Gelişme modeli, İçsel ve dengesiz bölgesel büyümenin belirleyicilerine göre tasarlanmaktadır. İDBG; içsel özellikleri gelişmeye en uygun olan birim ve sektörlerin desteklenmesi ile ortaya çıkan gelişme dinamiğinin, merkez-çevre etkileşimi içerisinde çevreye yayılmasını amaçlayan bölgesel gelişme modelidir. Bu durum, ileri ve geri bağlantılar eliyle çift yönlü etki ortaya çıkarmaktadır. Bazı durumlarda, perifer, bazı durumlarda da merkez, ileri/geri bağlantı ortaya çıkarabilmektedir. Bölgesel gelişme ile birlikte, ayrıca, insan sermayesinin de “çalışarak gelişme” sürecine girerek yükselmesi beklenmektedir. Buna göre İDBG modelinde;

- Kamu politikaları,
- İşgücünün niteliğinin yükseltilmesi,
- Bölgelerin bilgi ve yenilik üretme yeteneği,
- Yığılma, kümelenme ve uzmanlaşma,
- Merkez-çevre ilişkileri, ileri ve geri bağlantılar,
- Dışsalıklar ve taşmalar,
- Bölgelerin sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri,
- Çalışanların yenilik üretme yetenekleri (çalışarak gelişme)

bölgesel gelişmeyi doğurmakta, bu gelişme dinamiğinin diğer birim ve sektörlerle yayılmasına da yol açmaktadır. Literatürde, bu kavramların bölgesel gelişme üzerindeki etkilerini ortaya koyan çeşitli ampirik çalışmalar bulunmaktadır.

İDBG modeli teorik bazda iki analiz ile açıklanmaktadır.

Birincisinde, gelişme kutbu olarak belirlenen bir bölge içerisinde farklı düzeyde üretimde bulunan üç birim ele alınmaktadır. Devlet tarafından içsel özelliklerine göre; birinci birim'in geleneksel emek-yoğun (tarım) sektöründe, ikincinin ara mallar sektöründe üçüncünün de bilgi ve teknoloji sektöründe, faaliyet göstermesi planlanmıştır.

Üç birim, aynı gelişme kutubu içinde bulunmaktadır. Bu nedenle mal ve işgücünün ulaştırma maliyetleri önemsenebilecek kadar az düzeydedir.

Modelde devlet aktif olarak yer almaktadır. Devlet, bölgesel planlama yapmakta, piyasayı düzenlemekte, altyapı yatırımları yapmakta, eğitim ve sağlık gibi alanlarda faaliyet göstererek işgücünün niteliğinin artırılmasını sağlamakta, bilgi ve yenilik üretilmesi için yatırım ve ar-ge teşvikleri uygulamakta, nitelikli ve niteliksiz işgücüne istihdam sağlamakta, geri kalmış bölgelerde yaşayanlara sosyal yardımda bulunmaktadır.

Beşeri sermayenin nitelikleri hariç diğer etkenlerin aynı olduğu şartlarda, başlangıçta en ileri düzey üretimde bulunan firmalar gelişmiş üçüncü birimde, diğer aşamalı üretimler de iki birimde faaliyet göstermektedir. Böylece, üretim bir hiyerarşi içerisinde gerçekleşmektedir. Modelin hareket noktası, atıl durumda bulunan geri kalmış bölge işgücünün, başlangıçta devlet müdahalesi ile üretim sürecine sokulmasıdır. Bu durumda emek-yoğun ürünler elde edilmektedir. Bir sonraki birimde, ilk aşamada üretilen emek-yoğun mallar belirli bir oran içerisinde girdi olarak kullanılarak modern mal üretilmektedir. Süreç içerisinde, yaparak öğrenme ve taşıma etkisi, teknoloji ve bilgi'ye ulaşımı artırmaktadır. Böylelikle, her aşamada girdi olarak kullanılan ürün ve işgücü bir önceki aşamaya göre teknolojik ilerleme ve beşeri sermayedeki artışı da içermektedir.

İlk bölge firmaları ikinciye, ikinci de üçüncüye geleneksel üretim yöntemleri ile üretilen ve kademeli olarak katma değer eklenmiş mallar satarken, gelişmiş üçüncü birim, bir yandan bilgi ve yenilik üretirken, diğer yandan da elinde bulunan bilgi ve teknoloji düzeyi ve yüksek nitelikli emek sayesinde bu malları ara mal olarak kullanmakta ve ulusal/uluslar arası piyasalara yönelik nitelikli mallar üreterek satmaktadır. Üçüncü birimin dış piyasalara sattığı mal ve hizmet miktarı arttığında, diğer birimlerden talep edeceği ara mal miktarı da artacağından, nihai anlamda her üç birimin (gelişme kutbunun) gelir düzeyi artma eğilimine girmektedir. Böylelikle geri ve ileri bağlantıların etkileri ortaya çıkmaktadır. Ancak, dış piyasalara nitelikli ve farklılaştırılmış mal ve hizmetlerle girebildiğinden, ihrac edeceği ürün miktarı bilgi ve yenilik üretme kapasitesi ile sınırlıdır. Bu durumda, üçüncü bölge öncelikle bilgi birikimini artırmaya çalışmaktadır.

Bilgi ve teknolojiye dayalı yatırımlar ölçek ekonomilerinin bir gereği olarak, gelişmiş üçüncü birimde yoğunlaşmaktadır. Üçüncü birimde üretilen bilgi ve yenilik diğer iki birim üretimlerinin maliyetini düşürmekte ve kalitesini yükseltmekte, kendisinin talep ettiği tarımsal ürünlerin niteliğinin artmasına da yol açmaktadır. Bu yönüyle de merkez çevre ilişkileri gelişme dinamiğine yol açmaktadır. Üçüncü birim, ayrıca çevresinde bulunan iki birimde oluşmaya başlayan sermaye birikimine talep ortaya koymakta, nitelikli hale gelen işgücüne de istihdam sağlamaktadır. Sektör/birimler birbirlerine bağımlı olduğundan, taşmalar ve merkez-çevre ilişkileri nedeniyle, süreç içerisinde bilgi üretimi diğer bölgelere de yayılmaktadır. Burada, bilginin kamusal bir mal olduğu ve kullanımının tamamen engellenemeyeceği varsayılmaktadır.

İkinci olarak, İDBG modelinde “çalışarak gelişme - developing by working-” kavramı açıklanmaktadır. İstihdam edilen kesimin zaman içerisinde “yaparak öğrenmenin” ötesinde bir gelişme dinamiği içerisine gireceği beklenmektedir. Yaptığı işi geliştiren işgücü kalifiye hale gelmektedir. Bu durumda işgücünün fiyatı da yükselecektir. Gelir artışı ile birlikte, tasarruf kapasitesi de artmakta, tasarrufun getirisi ile birlikte toplam geliri de artmış olmaktadır. Artan gelirin ilave işler için yatırıma dönüştürüldüğü durumda işgücü, ilaveten bir başka alanda faaliyette bulunabilmekte, piyasada aktör olarak, fırsatları değerlendirebilme yeteneği (finans piyasalarında yatırım yapabilme gibi) kazanmaktadır. Yaşam düzeyini yükseltme, tüketim kalıplarını değiştirme ve kendi çocuklarının kendisinden daha ileri düzeyde eğitim almalarını sağlayabilme imkanı bularak gelecek kuşak işgücünün daha nitelikli hale gelmesine de yol açmaktadır. Bu süreç “çalışarak gelişme-developing by working” olarak nitelendirilmektedir. Bölgesel gelişme için önemli bir amaç, bireylerin çalışarak gelişme sürecine girmelerini sağlamaktır.

Çalışarak gelişme; işsizlik oranının yüksek, atıl bölgesel kaynakların büyük boyutlarda olduğu geri kalmış bölgelerde, gelişme dinamiğinin ortaya çıkarılarak sürdürülebilirliğini göstermektedir. Bir başka ifade ile, kendi yerel dinamikleri ya da pasif kamu teşviklerinin gelişme ortaya çıkaramadığı durumlarda, aktif devlet müdahalesi ile, bölgedeki niteliksiz işgücünün geleneksel faaliyetlerde istihdamı ile bu sürecin başlatılabilmesi mümkündür.

Gelişme kutubu olarak ele alınacak sürükleyici birimler değişik ekonomik faaliyet ve sektörlere göre belirlenebilmektedir. Türkiye nüfusunun büyük bir bölümü tarım sektörüne

bağımlıdır. Türkiye işgücünün yaklaşık 1/3'ü tarım sektöründe istihdam edilmekte, nüfusun %40'ı tarım sektörünün hakim olduğu kırsal alanda yaşamakta, bu alanlardaki işsizlik oranı da ülke ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Bu nedenle, İDBG Modeli, geri kalmış bölgelerde, bir yandan işsiz kesimin istihdam edilmesi, diğer yandan da tarım sektöründe optimal üretim şartlarının oluşturulması için öncelikle tarım sektörüne dayalı olarak somutlaştırılmaktadır.

Tarım sektöründe toprak varlığı sabit olduğundan bir süre sonra azalan verimler nedeniyle, tarımsal faaliyette bulunan bölgelerde toplam gelirin düşme ihtimali bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki gelir düşüşü, diğer bölge üretimlerine karşı daha az bir talep anlamına geleceğinden, diğer bölgelere de yansıtacaktır. Bunun önüne geçmek için, devletin bir takım politikalar uygulaması gerekecektir. Tarım sektöründe üretim miktarının artışı, gelir artışı anlamına gelmeyebilir. Bunun yerine üretilen malların piyasa denge fiyatlarını koruyacak yöntemlerin bulunması gerekecektir. Ancak, burada, salt fiyat odaklı politikalar diğer bölgelere olumsuz etkide bulunacağından, “ürün niteliği” ile birlikte fiyat artırımının amaçlanması daha uygun olacaktır. Bu doğrultuda;

- Üretim; miktar, tür ve alan planlaması ile geliştirilmeye çalışılır. Böylelikle her bölgenin kendi bilgi birikimi ve içsel özelliklerine göre en avantajlı olduğu ürün, piyasa talep miktarına göre üretilmeye başlanılır. Dışarıdan ithal edilen ürünlerin içeride üretilmesi de planlanır.
- Ürün nitelikleri artırılır. Tarımsal ürün talebinde bulunan diğer bölgelerin tüketici tercihlerine göre üretim yapılması sağlanır. Niteliği artmış ürün, daha yüksek bir bilgi ile üretildiğinden üretim aşamasında kullanılan emeğin niteliğine bağlı olarak piyasa fiyatı da yükselecektir.

Bu politikalar sonucu piyasada oluşturulan güven duygusu ile fiyatlar ve buna bağlı olarak gelir düzeyinde de istikrar sağlanacaktır. Sonuçta, fiyat ya da üretim miktarı dengesizliğinden kaynaklanan olumsuzluklar önlenerek bölgelerin gelişme dinamiği içerisine girmeleri ve bunu sürdürmeleri sağlanmış olacaktır.

Araştırmada öne sürülen bölgesel gelişme modeli için sermaye, bir yönüyle finans ve sermayeye ikame olabilecek, kaynakların bulunması gerekmektedir. Yabancı sermaye yatırımları ile yurt dışı işçi transferleri faiz oranına bağımlı ve duyarlıdır. Bu nedenle, bunlar, monopol gücüne sahip üretim faaliyetlerine yönelerek yüksek oranlı kar elde etme

amacında bulunacaklardır. Üretimin kamu müdahalesi ile planlanması ve bilgiye dayalı bölgesel farklılaştırılmış mal üretimi bu iki sermaye akımının geri kalmış bölgelere ve planlanan üretimlere yönelmesine yol açacaktır.

Bilgi, sosyal devlet harcamaları ve AB fonları ise, kar amacı gütmeyen sermaye kaynaklarıdır. Bilgi; içsel büyüme anlayışında sermaye kabul edilmektedir. Üretim ve pazarlama bilgisinin elde edilmesi, üreticinin sermaye birikiminin artması anlamına gelmektedir. Türkiye’de devletin sosyal harcamaları yüksek boyutlardadır. Sosyal yardımlar çerçevesinde nakit olarak bireylere ödeme yapılması yerine, geleneksel faaliyetlerde istihdam edilerek emek ücreti ödenmesi tavsiye edilmektedir. AB fonlarının da öncelikle niteliksiz emeğin istihdamına yönelik kullanılması ile bölgelerdeki niteliksiz işgücü çalışarak gelişme sürecine girecektir.

Çalışmanın sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde;

1. Türkiye sınırları içerisinde, her bölgede geri kalmışlık özelliği taşıyan birimler bulunmaktadır. Bu nedenle, teşvik sisteminin coğrafi ayırım yapılmaksızın tüm ülke için geçerli olması, ancak bölgelerin içsel özelliklerine göre belirli sektörlerle yönelik düzenlenmesi gerekmektedir.

2. Devletin bölgesel politikalarda aktif olması, gerekmektedir.

3. Türk ekonomisinde sermaye yetersizliği sorunu bulunmaktadır. Bölgesel gelişmenin sağlanması amacıyla, sürükleyici birim/sektörler belirlenerek öncelikle bunların gelişme dinamiği içerisine girmeleri sağlanmalı, daha sonra da merkez-çevre etkileşimi içerisinde gelişmenin yayılması beklenmelidir.

4. Çalışarak gelişme sürecine girilebilmesi için, geri kalmış bölgelerdeki işsiz kesimin milli ve yabancı kaynaklardan sağlanan fonlarla öncelikle bölgesel faktörlere göre istihdam edilmesi gerekmektedir.

5. Küreselleşme, postmodernizm ve internet ekonomisinin sunduğu fırsatların değerlendirilebilmesi için bölgesel bilgi birikiminin artırılması gerekmektedir. Bunun için de bölgelerin içsel özelliklerine göre farklılaştırılmış mal ve hizmet üretiminin üzerinde durulmalı, buna yönelik bilginin hükümet tarafından bölgelere sunulması sağlanmalıdır.

6. Türkiye’nin alan ve nüfus açısından büyük bir bölümü tarım sektörüne doğrudan bağımlı bulunmaktadır. Tarım sektöründe optimal üretim ölçeğinin sağlanarak bölgelerin gelir düzeylerinin artırılması ve istikrarı için, devletin üretimde alan, miktar ve tür

planlaması yapması gerekmektedir. Bu doğrultuda uygulamaya geçirilecek planlama, bir yönüyle bölgeler arasında ileri/geri bağlantı ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan da bölgelerdeki bireylerin istihdamı ile birlikte çalışarak gelişme sürecinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Çalışmada, örnek olması bakımından İDBG anlayışı tarım sektörüne uyarlanmaktadır. Geri kalmış ve geliştirilmeleri amaçlanan diğer bölgeler için, bölgelerin içsel özelliklerine göre belirlenecek farklı sektörler baz alınarak yapılacak uyarlamalar başka çalışmaların kapsamına girmektedir. Ayrıca, Çalışarak gelişme kavramının amprik olarak irdelenmesi de bölgesel gelişme politikalarına ışık tutacak nitelikte sonuçların elde edilmesine yardımcı olabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

AGHION Philippe

HOWITT, Peter : Endogenous Growth Theory, Cambridge MA: MIT Press, 1998.

AKTT

: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği : Gündem 2000 Genişleme; Aday Ülkeler İlerleme Raporları 1999, Ankara, 2000.

AMİN, Samir

: Eşitsiz Gelişme (Çev. A. Kotil), Arba Yayınları, İstanbul, 1999.

AREN, Sadun

: İstihdam Para ve İktisadi Politika, Savaş Yayınları, Ankara, 1992.

ARROW, Kenneth J.

: Social Choice and Individual Values, Second Ed., Cowles Foundation, John Willey, New York, 1964.

AYDALOT, P.

: Innovative Milieu, European Research Group on Innovative Milieux, Paris, 1986.

BARRO, Robert

SALA-i-MARTIN X.

: Economic Growth. Mc Graw-Hill, New York et al., 1995.

: Economic Growth, Second Edition, MIT Press, Cambridge Massachutes, London, 2004.

BERBER, Metin

: İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya Kitabevi, 2.Baskı, Trabzon, 2004.

- BACHE, Ian : The Politics of European Union Regional Policy, Sheffield Academic Press, England, 1998.
- BOCUTOĞLU, Ersan : Endüstriler arası İktisat, Teori ve Türkiye Uygulamaları, KTÜ Basımevi, Trabzon, 1990.
- _____ : Makro İktisat, Derya Kitabevi, Trabzon, 1997.
- BRIEN, Philip, J.O. : Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri, (Çev. M. Ersoy), Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine, Verso Yayınları, Ankara, 1992.
- CAMAGNİ, R. : Innovation Networks, Spatial Perspectives, GREMI, Belhaven Press London, New York, 1991.
- CAN, Ergüder : Avrupa Birliği Bölgesel Politikalar ve Yapısal Fonlar : Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme, Asil Yayın, Ankara, 2004.
- CEC : Commission of the European Communities Fourth Periodic Report on the Regions in the 90's., Brussels, 1990.
- _____ : Commission of the European Communities Fifth Periodic Report on the Socio-Economic Situation and Development of the Regions in the Community, Luxembourg, 1994.
- _____ : Commission of the European Communities (1999), Sixth Periodic Report on the Socio-Economic Situation and Development of the Regions in the Community, Luxembourg, 1999.
- _____ : General Report on Pre-Accession Assistance (PHARE, ISPA, SAPARD), Brussels, 2001.

- _____ : Regular Reports on Turkey's Progress Towards Accession, Brussels, 2002.
- COLECCHIA, A.
SCHREYER P. : The Contribution of Information and Communication Technologies To Economic Growth in Nine OECD Countries, OECD, Paris, 2002.
- COOKE, P.
MORGAN, K. : The Associative Region, Oxford University Pres, Oxford, 1998.
- COR : The Committee of Regions' Political Priorities for the Period of 2002-2006, Luxembourg, 2002.
- ÇSGB : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı : Yurtdışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler, 1999 Yılı Raporu, Ankara, 2000.
- DİE : Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, Ankara, 2002.
- DİNÇER, Bülent
ÖZASLAN, Metin : İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT yayını, Ankara, Nisan 2004.
- DİNLER, Zeynel : Mikro Ekonomi, Ekin yayınları, 9.baskı, Bursa, 1991.
- _____ : Tarım Ekonomisi, 3.Baskı, Ekin yayınları, Bursa, 1993.
- _____ : Bölgesel İktisat, 6.baskı, Ekin yayınları, Bursa, 2001.
- DPT : Kırsal Kalkınma, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000/a.
- _____ : Uzun Vadeli Strateji ve 8. BYK Planı, 2001-2005, Ankara, 2000/b.
- _____ : 8. BYK Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu,

Ankara, 2000/c.

- _____ : 8. BYK Planı Tekstil Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001-2549
- _____ : İstatistiki Bölge Birimlerine Göre Çeşitli Göstergeler, (Hazırlayanlar: B.Dİnçer, M.Özaslan, T.Kavasoğlu), Nisan, 2003/a.
- _____ : Ön Ulusal Kalkınma Planı 2004-2006, Ankara, 2003/b.
- _____ : Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, 2003/c.
- _____ : İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (Hazırlayanlar: B.Dİnçer, M.Özaslan, T.Kavasoğlu), Ankara, 2003/d.
- _____ : 2004 Yılı Programı, Ankara, 2003/e
- _____ : Temel Ekonomik Göstergeler, Ekim 2003, 2003/f.
- _____ : AB Üyelik Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Politikası Raporu, Ankara, 2003/g.
- _____ : Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.
- _____ : Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006.
- DTM : Dış Ticaret Müsteşarlığı : Avrupa Birliği ve Türkiye, 5.Baskı, Ankara, 2002.
- DÖNMEZ, Atilla : Doğu Asya Mucizesi ve Bunalım: Türkiye İçin Dersler, Bilgi

Üniversitesi Yayını No.12, 2.Baskı, İstanbul, 2003.

- EC : European Commission Structural Actions 2000-2006: Commentary and Regulations, Luxembourg, 2000.
- _____ : Country Report TURKEY, Agricultural Situation in the Candidate Countries, (Prep. By: S. PERACHINO, A. VEIDAL) EC Directorate General for Agriculture, Luxembourg, November, 2003.
- _____ : Working for the Regions – European Union Regional Policy, Directorate- General for Regional Policy, Luxembourg, 2004/w.
www.europa.eu.int/comm/regional_policy/index_en.htm
- ERKAN Hüsnü : Sosyo Ekonomik Bölgesel Gelişme, İzmir, 1987.
- _____ : Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1998.
- EROL, Demet : Kalkınma Politikalarının İllerin Gelişmelerine Etkisi (1960-1990), Basılmamış Doktora Tezi, AÜ SBE, Ankara, 1997.
- EU : European Union Regional Success Stories, Regional Policy and Cohesion, EC, Luxembourg, 1996.
- _____ : Economic and Social Cohesion in the EU: The Impact of Member States' Own Policies, EC Regional Policy and Cohesion, Luxembourg, 1998.
- _____ : The Structural Funds and Their Coordination with the Cohesion Fund, www.eu.int içinde pdf dosyası, 1999.
- _____ : The Local Dimension of the European Employment Strategy, The Impact of the Committee of Regions, Brussels, 2000.

- _____ : Working for the Regions, Brussels, 2001
- FAO : Mediterranean Development Project: Turkey Country Report, Food and Agricultural Organization of United Nations, Rome, 1959.
- GALBRAITH, J.K. : The Affluent Society. 3rd ed, Houghton Inflin, Boston. 1958.
- GROSSMAN, G.
HELPMAN, E. : Innovation and Growth in the Global Economy, Cambridge, MA: MIT Press,1991.
- HAN, Ergül;
KAYA, E. Ayşen : Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Eskişehir, 1999.
- _____ : İktisadi Kalkınma ve Büyüme Anadolu Üniversitesi Yayın No.1575, 1. Baskı, Eskişehir, 2004.
- HARDT M.
NEGRİ, A. : İmparatorluk, (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.
- HIRSCMAN, Albert : The Strategy of Economic Development, Yale University Pres, New Haven, 1958.
- ILGIN, Yılmaz : Kayıtdışı Ekonomi ve Boyutları, DPTYayını No.2492, Ankara, 1999.
- İSLAMOĞLU, A.H. : Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Beta, İstanbul, 2002.
- İSO : İstanbul Sanayi Odası : 500 Büyük Firma, İstanbul Sanayi Odası Yayını, 2001.
- İTO : İstanbul Ticaret Odası : Göç Veren Yörelere Bölgesel Gelişim Araştırması, Yayın No.1996-26, 2.Baskı, İstanbul, 1996.

- KANTARCI, M.D. :Türkiye’de Arazi Yetenek Sınıfları ile Arazi Kullanımının Bölgesel Durumu, İ.Ü. Yayın No. 3153, Orman Fakültesi Yayın No. 350, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul, 1983.
- KARLUK, Rıdvan : Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta, 5.Baskı, İstanbul, 1998.
- _____ : Türkiye Ekonomisi, 6. Baskı, Beta, İstanbul, 1999.
- KAZGAN, Gülten : İktisadi Düşünce, 7.baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- _____ : Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, İstanbul, 1999.
- KEPENEK, Yakup,
YENTÜRK, Nurhan : Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 12.Baskı, İstanbul, 2000.
- KESİM, Atilla : Subvansiyon Teorisi, KTÜ Yayını, Trabzon, 1981.
- KRUEGER, O. Anne : Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey, Colombia University Press, New York, 1974.
- KRUGMAN, P.aul : Geography and Trade. MIT Press, Cambridge Mass., 1991.
- LIPSEY, R. Steiner,P.
Purvis,D., Courant,P. : Economics, 9th Edt, Harper&Row, NewYork, 1990.
- MALİYE BAKANLIĞI : Yıllık Ekonomik Rapor, Ankara, 2003.
- MANİSALI, Erol : Gelişme Ekonomisi, Ar Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara,1982.
- MAURO, Paulo : Why Worry About Corruption?, IMF Economic Issues, No.6, 1997.
- MGK : Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri, MGK Yayını No.2, Ankara,

- 1993.
- OECD : Economic Co-operation and Development, Ministerial Symposium on the Future of Public Services, Paris, 1996.
- _____ : Human Capital Investment, An International Comparison, Paris, 1998.
- _____ : A New Economy, The Changing Role of Innovation, Paris, 2000.
- _____ : E-Commerce: Policy and Challenges, Economics Department Working Papers No:252, Paris, 2000.
- _____ : Education at a Glance, Paris, 2001/a.
- _____ : Knowledge and Skills for Life, Paris, 2001/b.
- _____ : Government Capacity to Assure High Quality Regulation in Turkey: Draft Report, PUMA/REG, 2001c.
- _____ : Economic Studies, Paris, 2002.
- ORHAN Osman : Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri, İTO İstanbul, 2000.
- ÖNEY, Erden : İktisadi Planlama, AÜ SBF Yayını No.526, 3. Baskı, Ankara, 1983.
- ÖZYURT, Hasan : İktisadi Planlama, Derya Kitabevi, 1. Baskı, Trabzon, 2003.
- PARASIZ, İlker : Türkiye Ekonomisi-1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi yayınları, Bursa, 1998.
- _____ : Makro Ekonomi, Ezgi yayınları, Bursa, 1998.

- PERROUX, François : Note sur la Notion de Pole de Croissance, Economie Appliquee 7, pp.307-320., 1955.
- _____ : L'economie de XXe Siecle, Presses Universitaires de France, Paris, 1964.
- PORTER, Michael : The Competitive Advantage of Nations, Mc Millan, London, 1990.
- _____ : Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda, Institute for Strategy and Competitiveness, Harward Business School, 2004.
- ROSENTEIN- R. P.N :Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemleri, İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazıları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966.
- SAVAŞ, Vural : Politik İktisat, 4. Bası, Beta , İstanbul, 2000.
- SCHAEFER, Sarah
AUSTIN Greg
PARKER, Kate : Turks in Europe: Why are We Afraid?, First Pupliching, Foreign Policy Center, London, 2005.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslar arası İktisat, , 13. Baskı, İstanbul, 1999.
- _____ : Ekonomik Terimler, Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- SMITH, Adam :Ulusların Zenginliği, (Çevirenler: Ayşe YUNUS, Mehmet BAKIRCI), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- SÖNMEZ, Muammer : Sınır ve Kıyı Ticareti, Erzurum, 1995.

- ŞAHİN, Cemalettin
DOĞANAY, Hayati
ÖZCAN N. Ali : Türkiye Coğrafyası, Gündüz Eğitim Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara, 2005.
- ŞAYLAN, Gencay : Postmodernizm, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- ŞENATALAR, Burhan
ÇARKOĞLU, A.
ADAMAN, F. : Hanehalkı Gözünden Türkiye’de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler, TESEV Yayını, No.24, İstanbul, 2001.
- TEK : Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi (Editör: Haluk ERLAT), TEK Yayını, Ankara, 2005.
- _____ : Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam (Editör: Bilin NEYAPTI), TEK Yayını, Ankara, 2006.
- TUSİAD : Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme: Türkiye Deneyimi Riskler ve Fırsatlar, İstanbul, 2006.
- WALZ, Uwe : Dynamics of Regional Integration. Physica, Berlin, New York, 1999.
- WORLD BANK : Operational Directive 14.70: Involving NGOs in Bank-Supported Activities, Washington DC, 1989.
- _____ : The World Bank’s Partnership with Non-Governmental Organizations, Poverty and Social Policy Department, Washington DC, 1996/a.
- _____ : World Development Report: From Plan to Market, Washington D.C, 1996/b.
- _____ : Global Economic Prospects and The Developing Countries,

Washington DC, 1996/c.

_____ : Attacking Poverty, Washington DC, WDR, 2000.

_____ : World Development Report- Sustainable Development In a Dynamic World, 2003/a.

_____ : Global Economic Prospects, Washington, 2003/b.

_____ : World Development Report-Making Services Work For Poor People, 2004.

b. Makale ve Bildiriler

AKCORAOĞLU, Alp : “Macroeconomic Performance: Public Investment and Growth : An Emprical Analysis”, **AÜSBF Dergisi**, C.54-3,ss.1-12, 1999.

AKÇAY, Selçuk : “Corruption and Economic Growth, A Cross National Study”, **AÜSBF Dergisi**, C.57-1, ss. 1-13, 2002.

AKÇAY, Selçuk : “The New Economy, A Survey”, **Ekonomik Yaklaşım**, ss.57-70, 2003.

AKDEDE S. Hadi

ERDAL, Fuat : “Bölgesel Yakınsamada Kamu Yatırımları: Türkiye Örneği”, DPT-KEAS, ss.1-8, 2004.

AKKUZUGİL, Yüksel : “ Markalaşma Alanındaki Gelişmeler ”, **Dış Ticaret Dergisi**, Temmuz 2003.

ALTINBAŞ, S.

DOĞRUEL, F.,

GÜNEŞ, M

: “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası

Başarılı mı? VI. ODTÜ Uluslar arası Ekonomi Kongresinde sunulan Bildiri, 11-14 Eylül Ankara, 2002.

- AMIN, Ash : “An Institutionalist Perspective on Regional Economic Development”, **International Journal of Urban and Regional Research** 23: pp.365-378, 1999.
- AMIN, A.
THRIFT, N. : “Institutional Issues for the European Regions: From Markets and Plans to Socioeconomics and Powers of Association”, **Economy and Society**, 24, 1, pp.41-66, 1995.
- AMİN, A.
WILKINSON, F. : “Learning, Proximity and Industrial Performance: An Introduction”, **Cambridge Journal of Economics**, 23 (2) pp.87-104, 1999.
- ARMSTRONG, H.W. : “Convergence among Regions in the European Union 1950-1990”, **Papers in Regional Science**, v.74, pp.143-152, 1995.
- ARROW, Kenneth : “The Economic Implications of Learning by Doing”, **Review of Economic Studies**, 29, pp-155-173, 1962.
- ASCHAUR, D. A. : “Is Public Expenditure Productive”, **Journal of Monetary Economics**, 23, pp.177-200, 1989.
- ASO : “Yolsuzluk Nedenleri, Ekonomik Etkileri ve Mücadele Yolları”, Ankara Sanayi Odası **ASOMEDYA**, Ocak-Şubat, 2003.
- BAĞDİGEN, Muhlis : “How Accurate is Revenue Forecasting in Turkey? An Empirical Analysis”, **Yapı Kredi Economic Review**, Vol.13, Numb.2, December, pp-151-160, 2002.
- BARRO, Robert, J. : “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”,

Journal of Political Economy, Vol.98, pp, S 103 – S125, 1990.

_____ : “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, **Quarterly Journal of Economics**, Vol.106, pp.407-443, 1991.

BARRO, Robert, J.

SALA-İ MARTİN X. : “Convergence”, **Journal of Political Economy**, Vol.100, pp.223-251, 1992.

BARRO, Robert.J.

WHA LEE, J. : “International Comparisons of Educational Attainment”, **Journal of Monetary Economics**, 32, pp.363-394, 1993.

_____ : “International Data on Educational Attainment”, Updates and Implications, **Oxford Economic Papers**, Vol.3 pp-548-549, 2001.

BAYBRTLÜ, Mustafa : “AB Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar”, **TOBB Ekonomik Forum Dergisi**, Yıl 9, Sayı 2, Şubat-Mart, ss. 1-24, 2002.

BECKER, Gary, S.

MURPHY, Kevin, M.

TAMURA, Robert : “Human Capital, Fertility and Economic Growth”, **Journal of Political Economy**, Vol.98, October, part II, pp.S12-S37, 1990.

BERBER, Metin

: “Türkiye’de Özel ve Kamu sektörü Yatırım Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi Uzun Dönem İlişkisi”, **İşletme Finans** Ağustos 2003, ss.58-70, 2003.

BERBER, M.,

YAMAK, R.,

ARTAN, S.

:“Türkiye’de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997, 9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, ss.51-59, 2000.

- BHAGWATĪ, Jagdish : “Immiserizing Growth: A Geometrical Note”, **Review of Economic Studies**, Vol. XXV (3), No. 68, June, 1958.
- BOLDRIN M.,
CANOVA F. : “Inequality and Convergence in Europe’s Regions: Reconsidering European Regional Policies”, **Economic Policy**, v. 32, pp.207-245, 2001.
- BORATAV, Korkut : “2000/2001 Krizlerinde Sermaye Hareketleri”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı 230, ss.207-220, Ankara, 2001.
- _____ : “Türkiye Ekonomisinde İstikrar Bugünü ve Yarını”, **İşletme Finans**, Sayı 205, ss.5-42, Ankara, 2003.
- BRASILIA Cristina,
LUCIANO Gutierrez : Regional Convergence Across European Union, <http://www.gutierrezluciano.net>, 2004.
- CANOVA, F. : Testing for Convergence Clubs in Income per capita: A Predictive Density Approach, **International Economic Review**, 45, 49-77, 2004.
- COHEN, D.
SOTO, M. : “Growth and Human Capital: Good Data, Good Results”, OECD Technecal Papers, No.179, Sept. 2001.
- COŞAR, Nesrin
ÖZ Birsen : “Türkiye’de İktisat Politikalarında İstikrarsızlığa Neden Olan Siyasal Etmenler”, **Toplum ve Ekonomi**, Nisan 1996, İstanbul, ss.23-55, 1996.
- ÇAKMAK, Erol : “Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar: Yerel Ekonomik Kalkınma”, Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı IV Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Temel Hedefler ve Önerileri (İçinde), 21-25 Mayıs

2001, ss.279-289) Ankara, 2001.

- ÇAŞKURLU, Sibel : Kısa Dönemli Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri, **Mülkiye Dergisi**, CXXV, Sayı 229, Ankara, 2001.
- ÇETİN, Murat : “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”, **EÜ İİBF Dergisi**, Sayı: 24, Ocak - Haziran, ss. 1-14. 2005.
- ÇETİNTAŞ, Hakan
VERGİL Hasan : “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4(1), ss.15-30, 2003.
- ÇİÇEK, Mustafa : “Ülkemizde Kırsal Kalkınma Uygulamaları”, **İşletme Finans**, Sayı 176, ss.90-94, Ankara, 2000/a.
- _____ : “Yolsuzluğun Neresindeyiz”, **İdarecinin Sesi Dergisi**, Ekim-Kasım 2000, Ankara, 2000/b.
- ÇİLOĞLU, İsmail : “Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü”, **Hazine Dergisi**, Ocak 2000, ss.29-49, 2000.
- DARWENT, David : “Growth Poles and Growth Centers in Regional Planning: A Review”, **Environment and Planning**, vol. 1, pp.5-32,1969.
- DE GREGORIO, J.
P. GUIDOTTI, P. : “Financial Development and Economic Growth”, **World Development**, 23(3), pp.433-448., 1995.
- DION, David P. : “Regional Integration and Economic Development: A Theoretical Approach”, GESY (Governance ad The Efficiency of Economic Systems), Discussion Paper No. 20, www.gesy.uni-mannheim.de 2004.

- DIXIT A.,
STIGLITZ J. : “Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity”,
American Economic Review, 67, 297-308,1977.
- DOĞRUEL, Fatma,
DOĞRUEL, Suut : “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme, İktisat Üzerine
Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav’a
Armağan içinde, (Der. A.H.Köse, F. Şenses, E.Yeldan) İletişim Yayınları,
ss.287-318, İstanbul, 2003.
- ENGLMANN, F.
WALZ, Uwe : “Industrial Centers and Regional Growth in the Presence of Local
Inputs and Knowledge Spillovers”, **Journal of Regional Science**, V. 35,
pp.3-27, 1995.
- ERK, N.,
ATEŞ, S.,
DIREKÇI, T. :“Convergence and Growth Within GAP Regions and Overall Turkey’s
Regions“, IV. ODTÜ Uluslar arası Ekonomi Kongresinde Sunulan
Bildiri, 13-16 Eylül, Ankara, 2000.
- ERLAT, Haluk : “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Sorununa Zaman Dizisi Yaklaşımı”
Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam (Editör: Bilin
NEYAPTI), TEK Yayını, Ankara, 2006.
- FİLİZTEKİN, Alpay : “Convergence Across Regions and Provinces”, Koç University
Working Paper Series, No. 1998/08, 1998.
- FUJITA M. : “A Monopolistic Competition Model of Spatial Agglomeration:
Differential Product Approach”, **Regional Science and Urban
Economics**, 18, pp.87-124,1988.
- GERAY, Cevat : “İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz”, **A.Ü. SBF**

Dergisi, 54/2, ss.61-100, 1999.

- GRAFF, Michael : “Financial Development and Economic Growth- New Data and Emprical Analysis”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 29, pp.83-109, 2002.
- GÜLCAN Yaprak
ALDEMİR Ceyhan : “Bölgesel Kalkınmada Ekonomik Göstergeler İle Yerel Kültür Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Aydın ve Denizli Örnekleri”, (DPT-KEAS içinde,) DPT Yayını, ss. 220-232, Ankara, 2004.
- GÜMÜŞ, Turgut : “Dışsallık ve Kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme”, **GÜİİBF Dergisi**, 3/2000, ss.63-70, Ankara, 2000.
- GÜNÇAVDI, Öner,
KÜÇÜKÇİFTÇİ, Suat :“Turkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları ve İstihdama Etkileri”, Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam, (Editör:Bilin NEYAPTI) içinde, TEK Yayını, ss.195-230, Ankara, 2006.
- HALICIOĞLU, Ferda : “The Black Economy in Turkey, An Emprical Investigation”, **AÜSBF Dergisi**, c.58-1-4, pp.147-158, 1998.
- HELMSING, A.H.J. : “Externalities, Learning and Governance: New Perspective on Local Economic Development”, **Development and Change**, Vol.32, pp.277-308, 2001.
- HELPMAN E.
COE, D. : “International R&D Spillovers”, **European Economic Review**, 39(5), pp. 859-887, 1995.
- HENDERSON, Vernon
SHALİZİ, Zmarak.
VENABLES, A. : “Geography and Development”, **Scientific American**, June, 2000.

- HUDSON, Ray : “The Learning Economy, the Learning Firm and the Learning Region ” : A Sympathetic Critique of the Limits to Learning’, *MIMEO*, Department of Geography, University of Durham, 1996.
- _____ : “What Makes Economically Succesfull Regions In Europe Succesfull?”, University of Durham Economic Geography Research Group Working Paper Series 99/01, 1999.
- INGHAM, Gary : “Some Recent Changes in the Relationship Between Economics and Sociology”, **Cambridge Journal of Economics**, vol.20, pp.243-275, 1996.
- KALDEWEI, Cornelia,
WALZ, Uwe : The Determinants of Regional Growth in Europe: An Empirical Investigation of Regional Growth Models, pdf file, February 2001.
- KAMİNSKY, G.L.
CARDOSO, E. : “Küreselleşme Sermaye Hareketleri ve Finansal Krizler” (Söyleşi), **İşletme Finans**, Sayı 212. Ankara, 2003.
- KAR, Muhsin;
TABAN, Sami : “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **AÜ SBF Dergisi**, 58-3, ss-145-169, 2003.
- KARACA Orhan : “Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri, Tek Parti Hükümetleri ve Ekonomi”, **İşletme Finans**, Sayı 207, ss.90-100, Ankara, 2003.
- _____ : “Türkiye’de Bölgeler arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?”, **TEK Tartışma Metni**, Sayı: 2004/07, www.tek.org.tr, 2004.
- KARAGÖL, Erdal
ÖZDEMİR, Kerim : “Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Kamu Yatırımları ile GDP İlişkisi”, **DPT-KEAS**, ss. 314-319, 2004.

KIRDAR, Murat

SARACOĞLU, Şirin : “İç Göç, Bölgesel Yakınsama Sorunu ve Ekonomik Büyüme: “Türkiye Örneği” Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam (Editör: Bilin NEYAPTI) TEK Yayını, Ankara, 2006.

KİBRTÇİOĞLU, Aykut : “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **AÜ SBF Dergisi**, C.53, No.1-4, ss.-207-23, 1998.

KING, R.G.

LEVINE, R. : “Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right”, **Quarterly Journal of Economics**, 108(3), pp.717-738, 1993.

KONUKMAN, A.

: “Projeksiyonları Projesine Uymayan bir Planın Hikayesi”, **Ekonomik Yaklaşım**, C.6, Sayı 17-18, ss. 5-31, 1995.

KRISHNA, Kala

PEREZ, A.Cesar : “Unbalanced Growth”, National Bureau of Economic Research, NBER, Working Paper No.10899, www.nber.org/papers/w10899 2004.

KRUGMAN, Paul

: “Increasing Returns and Economic Geography”, **Journal of Political Economy**, vol.99, no.3, pp.483-499, 1991.

_____ : A Dynamic Spatial Model, NBER Working Paper No. 4219, 1992.

KRUGMAN, P.

VENABLES, A. : “Globalization and the Inequality of Nations”, **Quarterly Journal of Economics**, 110, pp.857-880, 1995.

KÜÇÜKER, Celal

: “Kentsel Büyüme Dinamikleri”, Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli (editör: C.Küçük) TEK Yayını, Ankara, ss.40-77, 1998.

-
- _____ : “Türkiye’de Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Gelişimi ve Yeniden Yapılanması”, (Edötör: T:Ongun), TEK Yayını, ss.51-87, Ankara, 1999.
- LUCAS, Robert.E. : “On the Mechanics of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, 22, 1988.
- MARTIN, Ph. .
OTTAVIANO, G : “Growing Locations. Industry Location in a Model of Endogenous Growth”, **European Economic Review**, 43(2), pp.281-302,1999.
- MASKELL, P.
MALMBERG, A. : “Localised Learning and Industrial Competitiveness’, BRIE Working Paper Number 80, Berkeley Roundtable on the International Economy, University of California, 1995.
- MAURO, Paulo : “Corruption and Growth”, **Quarterly Journal of Economics**, 110, August, pp.681-712, 1995.
- MOLAERT, Frank,
SEKIA, Farid : “Territorial Innovation Models: A Critical Survey, **Regional Studies**, Vol.37.3, pp.289-302, 2003.
- MORGAN, K. : “The Learning Region, Institutions, Innovation and Regional Renewal”, **Regional Studies**, 31, pp.491-506, 1997.
- MURAKAMİ, Yutaru : “Regional Redistribution Policy and Welfare in a two-Region Endogenous Growth Model”, Discussion Paper 05-07 Graduate School of Economics and Osaka School of International Public Policy (OSIPP) Osaka University, www.econ.osaka-u.ac.jp 2002.
- NEVEN, D.
GOUYETTE, C. : “Regional Convergence in the European Community”, CEPR Discussion Paper Series, No. 914, 1994.

- OTSUBO, Shigeru : “Globalization-A New Role For Developing Countries in an Integrated World”, World Bank Policy Research Working Paper 1628, 1996.
- ÖĞÜT, M,
BARBAROS, F. : “Regional Development Inequalities in Turkey: An Assessment on the Distribution of Investment Incentives”, VII. METU Conference in Economics, September 6-9, Ankara, 2003.
- ÖNGEN, Tülin : “Marx ve Sınıf”, **Praksis**, Güz, S.8,ss.9-28 , 2002.
- ÖNİŞ, Ziya,
ERDOĞDU, M. : “11 Eylül ve Dengeli Küreselleşme”, **Foreign Policy** (Turkish Edt. Vol.19 <http://home.ku.edu.tr/zonis/11%20Eylul.rtfir> , 2002.
- PANITCH, Leo : “Emek Stratejisi Üzerine Düşünceler”, (Çev: Ceren Kalfa), *Praksis*, Güz, S.8, ss.90-124, 2002.
- PARR, J.B. : “Growth Pole Strategies in Regional Economic Planning”, **Urban Studies**, No.7, pp.1195-1215, 1999.
- PERRONS, Diane : “The New Economy and Uneven Geographical Development: Towards a More Holistic Framework For Economic Geography”, London School of Economics Economic Geography Research Group Working Paper 00/01, 2000.
- POHJOLA, Matti : “The New Economy: Facts, Impacts and Policies, **Information Economics and Policy**, Vol.14, No.2, pp.1-9, 2002.
- PORTER, Michael, E. : "From Competitive Advantage to Corporate Strategy", **Harvard Business Review**, May/June 1987, pp.43-59, 1987.
- _____ : “ Competitive Advantage, Agglomeration Economies and Regional

- Policy”, **International Regional Science Review**, 19, 1-2, pp.85-94, 1996.
-
- : “Clusters and the New Economics of Competition”, **Harvard Business Review**, Nov-Dec;76(6): pp.77-90,1998.
-
- : “Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy”, **Economic Development Quarterly**, Vol. 14, No. 1, pp.15-34, 2000.
-
- : “The Economic Performance of Regions”, **Regional Studies**, Vol.37, No. 6&7, pp.549-678, 2003.
- QUAH, D. : “Empirical Cross Section Dynamics in Economic Growth”, **European Economic Review**, 37, pp.426-434, 1993.
- RAMAJO, J.,
 Marquez, M.A.,
 Geoffrey, J.D.,
 Salinas, H., Salinas, M. : “Spatial Heterogeneity and Interregional Spillovers in EU : Some Evidence about Effects of Cohesion Policies on Convergence”, **EU-REAL**, DP-05-01, 2005.
- REBELO, Sergio : “Long Run Policy Analysis and Long Run Growth”, **Journal of Political Economy**, vol.98, pp.500-521, 1991.
- RIVERA, A. Luis.
- ROMER, Paul.M. : “Economic Integration and Endogenous Growth”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No, 3528, 1990.
- ROMER, P. M. : “Increasing Returns and Long Run Growth”, **Journal of Political Economy**, 94/5, pp.1002-1037, 1986.

- _____ : “Endogenous Technological Change”, **Journal of Political Economy**, Vol.98, pp.S71-S102, 1990.
- _____ : “Perspectives on Growth Theory”, **Journal of Economic Perspectives**, Vol.8, No:1, Winter 1994.
- SALA-İ MARTİN X. : “Lecture Notes on Economic Growth (I): Introduction to the Literature and Neo-Classical Models”, NBER Working Paper, No. 3563/1990.
- SAYGILI, Şeref,
CIHAN, Cengiz,
YAVAN, Zafer A. : “Human Capital and Productivity Growth: A Comparative Analysis of Turkey”, **ODTÜ Gelişim Dergisi**, C.32, S.2, ss.489-516, 2005.
- SCITOVSKY, Tibor : “İki Dıştan İstifade Kavramı”, İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazıları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966.
- SOLOW, R.. : A Contribution to the Theory of Economic Growth, **Quarterly Journal of Economics**, 70(1), pp.65-94, 1956.
- SOYAK, Alkan : “Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı?”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4(2), ss.167-182, 2003.
- STREETEN, Paul P. : “Dengesiz Büyüme”, İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.
- ŞENGÜL, Seda : “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Profili”, **İşletme Finans**, Sayı 212, ss.71-93, Ankara, 2003.
- TAMURA, Robert : “Income Convergence in an Endogenous Growth Model”, **Journal of Political Economy**, vol.99, no.3, pp.522-540, 1991.

- TANZİ, A.
DAVODİ, P. : “Corruption, Public Investment and Growth”, IMF Working Paper, No.WP/97/139, 1997.
- TEK : “Büyüme Stratejileri”: Türkiye Ekonomi Kurumu Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, Tartışma Metni 2003/5 <http://www.tek.org.tr> 2003.
- TELATAR, Funda : “Türkiye’de Politika Değişkenliği ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenellik İlişkileri 1986-2001”, **İşletme Finans**, Sayı 211, ss.71-91, Ankara, 2003.
- TOBB : “AB Bölgesel Politika ve Yapısal Fonlar: Türkiye Açısından Değerlendirme”, www.tobb.org.tr/raporlar/raporlar.php, 2004.
- TOLUNAY Doğanay : Arazi Kullanımı ve Toprak Koruma Kanunu Tasarı Taslağının Ormancılıkla İlgili Maddelerinin Ekolojik Açıdan İrdelenmesi, **İÜ Orman Fakültesi Dergisi**, B-49-(1-4), ss.83-97, İstanbul, 2000.
- UĞUR, Gamze
VEHBİ M.T. : “Türkiye İçin Üretim Açığı Tahmini, Farklı Yöntemlerin Karşılaştırmalı Analizi”, **Hazine Dergisi**, Sayı.15, 2002.
- UYGUR, Erol : “Enflasyon Dinamiği ve İstikrar”, **İşletme Finans**, Sayı 211, Ankara, 2003.
- VENABLES, A.J. : “Equilibrium, Locations of Vertically Linked Industries”, **International Economic Review**, 49, pp.341-359, 1996.
- WALZ, Uwe : “Transport Costs, Intermediate Goods, and Localized Growth”, **Regional Science and Urban Economics** 26, pp.671-695, 1996.
- YÜKSELER, Zafer : “1994, 2002 ve 2003 Yılları Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları

Anketleri: Anket Sonuçlarına Farklı Bir Bakış”, Türkiye Ekonomi Kurumu Discussion Paper No. 2004/23, www.tek.org.tr 2004.

c. Kanun, Kararname, ve Diğerleri

4325 sayılı İstihdam Yaratılması ve Yatırımların Teşvik Edilmesine Dair Kanun, Resmi Gazete 23239 (23. 01. 1998).

1999 tarih ve 4458 sayılı Gümrük Kanunu, tarih ve sayılı Resmi Gazete, 23866 (04.11.1999).

5393 sayılı Belediye Kanunu, Resmi Gazete 25874 (13.07.2005).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982, 2709 sayılı Kanun.

5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Hakkındaki Kanun, Resmi Gazete 25365 (06.02.2004).

233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsler Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Resmi Gazete 18435, (18.06.1984).

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Hakkındaki Kanun, Resmi Gazete 19134, (14.06.1986).

5263 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri hakkında Kanun, Resmi Gazete 25665, (09.12.2004)

495 sayılı KHK Bakanlar Kurulu Kararı, Resmi Gazete 21685 (01.09.1993).

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılmasına dair, 22.07.2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararnamesi, Resmi Gazete 24884,(22 Eylül 2002).

19 Mart 2001 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, Resmi Gazete 24352 Mükerrer sayılı, (24 Mart 2001).

23 Haziran 2003 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen, 14 Nisan 2003 tarihinde AB Konseyi tarafından kabul edilen yeni Katılım Ortaklığı Belgesine paralel olarak revize edilen Ulusal Program, Resmi Gazete 25178 Mükerrer sayılı (24 Temmuz 2003).

d. AB Mevzuatı

(EC) 2500/2001 Sayılı Tüzük.

Maastricht Kriterleri :

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/maastricht/dileklis/kriter.pdf> 2004.

Council Regulation (EC) No 1260/1999 of 21 July 1999 **Laying down General Provisions on the Structural Funds**, OJ L 161, 26.6.1999, s. 1-42

http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/1999/l_161/l_16119990626en00010042.pdf

Council Regulation (EC) No 1783/1999 of the European Parliament and of the Council of 12 July 1999 **on the European Regional Development Fund**. OJL213, 13.08.1999, ss.1-4

http://europa.eu.int/comm/employment_social/esf2000/regulations/erdf/en.pdf

Council Regulation (EC) No 1783/1999 of the European Parliament and of the Council of 12 July 1999 **on the European Social Fund**. OJ L 213, 13.08.1999, s.5-8.

http://europa.eu.int/comm/employment_social/esf2000/regulations/erdf/en.pdf

Council Regulation (EC) No 1257/1999 of 17 May 1999 **on Support for Rural Development from the European Agriculture Guidance and Guarantee Fund (EAGGF)** and Amending and Repealing Certain Regulations, OJ L 160, 26.06.1999, s.80-101.

http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/leg/1257_en.pdf

Regulation (EC) No 1783/1999 of the European Parliament and of the Council of 21 June 1999 **on the Financial Instrument for Fisheries Guidance** OJ L 161, 26.06.1999, s.54-56.

http://europa.eu.int/comm/employment_social/esf2000/regulations/erdf/en.pdf

e. İnternet ve Gazeteler

ABD ORGANİK TARIM ÖRGÜTLERİ:

www.organic.org (2004)

TÜRKİYE AB GENEL Sekreterliği:

www.abgs.gov.tr

ANKA Ajansı:

www.ankaajansi.com.tr/ (2004)

AVRUPA BİRLİĞİ –AB:

www.europa.eu.int

http://europa.eu.int/comm/employment_social/knowledge_society/education_en.htm

www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/selected/livre509.html (Mayıs 2004)

<http://europa.eu.int/eur-lex/en/comm/pdf/2001/en-501PC0083.pdf> (Ekim 2003)

www.europa.eu.int/comm/gds/competition/index_en.htm (2003)

Bulletin of the EU: www.europa.eu.int/abc/doc/off/bull/en/welcome.html

AB Bölgesel Politikaları : www.inforegio.cec.eu.int

http://europa.eu.int/comm/regional_policy/index_en.htm (Mayıs 2002)

Treaty; www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties

Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT , AET , AAET)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/antlasma/at1.pdf>, 2003.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/antlasma/akct.pdf>, 2003.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/antlasma/aet.pdf>, 2003.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/antlasma/aaet.pdf>, 2003.

Committee of the Regions COR: www.cor.eu.int (2003-2004-2005)

EUROSTAT:

www.eurostat.eu.int

www.europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/nuts/introduction_regions_en.html (Mayıs 2003)

http://europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/nuts/home_regions_en.html (Mayıs 2003)

http://europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/nuts/application_regions_en.html (2003)

http://europa.eu.int/comm/eurostat/nuts/mainchar_table2_en.html (2003)

http://europa.eu.int/comm/eurostat/nuts/mainchar_table3_en.html (2003)

COUNCIL of EUROPE (COE):

www.coe.int (2003)

ÇAY İŞLETMELERİ A.Ş. GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:

www.caykur.gov.tr

ÇİN EKONOMİSİ:

www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/dtt/eco/ChinaReport/082703.pdf (Şubat .2004)

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ :

www.die.gov.tr

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI:

www.dpt.gov.tr

Katılım Öncesi Ekonomik Program :

<http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2003/08/kep2003>

2003 Yılı İlerleme Raporu :

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle03.pdf>

2004 Yılı Programı

<http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf> -2004

Türkiye Ulusal Programı (DPT 2004-UP):

www.dpt.gov.tr/abigm/tabi/uprog/uprog.htm (Mart 2004)

Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi :

www.dpt.gov.tr/abigm/tabi/kob/KOB-DPT21Nisan2003.pdf (Mart 2003)

DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI:

www.dtm.gov.tr

<http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm> (Mayıs 2004)

DÜNYA BANKASI

www.worldbank.org

www.worldbank.org/abcde-europe - ABCDE-EUROPE 2002 archive.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI:

www.treasury.gov.tr

www.treasury.gov.tr/stat/tesvik.htm (Ekim 2004)

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI İLLER İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:

www.illeridaresi.gov.tr

İSTANBUL SANAYİ ODASI:

www.iso.org.tr

METEOROLOJİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:

<http://meteor.gov.tr>

SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:

www.sydtf.gov.tr

TARIM BAKANLIĞI:

www.tarim.gov.tr

TRANSPARENCY INTERNATIONAL:

www.transparency.org (Mart 2004)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI:

www.tcmb.gov.tr

TÜİK- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU
www.tuik.gov.tr

TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ:
www.tobb.org.tr
www.tobb.org.tr/raporlar/raporlar.php

TÜRKİYE ŞEKER FABRİKALARI A.Ş. GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:
www.turkseker.gov.tr

UNIFRUTTI:
www.unifrutti.com.tr

UNCTAD:
www.unctad.org.tr
Az Gelişmiş Ülkeler Raporu 2002:
http://www.unctad.org/en/docs/ldc2002p1ch1_en.pdf (Şubat 2003)
Dünya Ticaret ve Kalkınma Raporu 2003:
www.unctad.org- Mayıs 2003

UNDP:
www.undp.org
Human Development Report 2000:
www.undp.org/hdr2000/english/HDR2000.html
Human Development Report 2003:
www.undp.org/hdr.

YENİ EKONOMİ
<http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (Ocak-2006)

General Report on the Activities of the EC, CEC (Yıllık raporlar)

Hürriyet Gazetesi, 20 Ekim 1999.

Milliyet Gazetesi, 17 Mart 1993.

OECD Economic Outlook (Çeşitli sayıları).

Valilikler Tarafından Yayınlanan İl Yıllıkları (İçişleri Bakanlığı Kütüphanesi)

ÖZGEÇMİŞ

1965 Gölbaşı doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Gaziantep'te yaptı. 1987 AÜ SBF Kamu Yönetimi mezunu. 1989'da başladığı İçişleri Bakanlığı bünyesindeki görevleri çerçevesinde çeşitli ilçelerde Kaymakam olarak görev yaptı. En son Hopa Kaymakamı olarak çalıştı. 2003 Ağustos'undan beri İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulunda görev yapmaktadır. 1990-91 döneminde 1 yıl süre ile İngiltere Bournemouth MLS College'de İngilizce ve İngiltere idari yapısı konusunda eğitim aldı. CÜ SBE ve TODAİE'de Yüksek Lisans yaptı. Evli ve 2 çocukludur. İyi düzeyde İngilizce ve orta düzeyde Fransızca bilmektedir.